

Masterproef

TUINIEREN VOOR DE TOEKOMST

Stedelijke moestuinen in Gent
en hun positie in een rechtvaardige transitie

Sarah Wauters

Promotor: Caroline Newton

Masterproef ingediend tot het behalen
van de academische graad van
Master in de stedenbouw en de
ruimtelijke planning

Academiejaar 2021-2022

KU LEUVEN

KU Leuven, Faculteit Architectuur,
Campus Sint-Lucas Gent

Masterproef

TUINIERN VOOR DE TOEKOMST

Stedelijke moestuinen in Gent
en hun positie in een rechtvaardige transitie

Sarah Wauters

Promotor: Caroline Newton

Masterproef ingediend tot het behalen
van de academische graad van
Master in de stedenbouw en de
ruimtelijke planning

Academiejaar 2021-2022

KU LEUVEN

De auteur geeft de toelating deze masterproef voor consultatie beschikbaar te stellen en delen van de masterproef te kopiëren voor persoonlijk gebruik. Elk ander gebruik valt onder de beperkingen van het auteursrecht, in het bijzonder met betrekking tot de verplichting de bron uitdrukkelijk te vermelden bij het aanhalen van resultaten uit deze masterproef.

The author gives permission to make this master dissertation available for consultation and to copy parts of this master dissertation for personal use. In the case of any other use, the limitations of the copyright have to be respected, in particular with regard to the obligation to state expressly the source when quoting results from this master dissertation.

5 juli 2022

Sarah Wauters

Dankwoord

Bij het finaliseren van deze masterproef wil ik verschillende mensen mijn dank betuigen. Eerst en vooral wil ik mijn promotor Caroline Newton bedanken. Je bracht mij in contact met het begrip van een rechtvaardige transitie, dat mij niet meer losliet. Je liet mij mijn eigen ding doen en stond klaar met suggesties als dat niet liep zoals gehoopt. Met je kennis en ervaring reikte je nieuwe ideeën aan en stuurde je bij waar nodig, en bovenal gaf je mij het vertrouwen dat ik nodig had. Een oprechte dankjewel daarvoor.

Het was een privilege om deze studie te kunnen afwerken, en ik wil de docenten en assistenten van Sint-Lucas bedanken om mij te introduceren in een nieuwe wereld. Het was voor de een al makkelijker dan voor de ander als ik weer eens met mijn sterke overtuigingen op de proppen kwam (al zou ik het een volgende keer niet anders doen). Dankjewel Hans en Caroline, jullie weten wel waarom. In het bijzonder wil ik de mensen bedanken die tussentijds feedback gegeven hebben, en de juryleden die de finale masterproef zullen lezen en evalueren.

Deze masterproef zou niet tot stand gekomen zijn zonder de vriendelijke medewerking van heel wat deskundigen. Dankjewel aan iedereen die de vragenlijst invulde en aan iedereen die ze hielp verspreiden. Ik ben in het bijzonder dank verschuldigd aan de mensen die ik mocht interviewen: dankjewel om jullie tijd en expertise met mij te delen en om uitgebreid te reageren op de voorlopige tekst. Vanzelfsprekend vallen alle fouten die in de masterproef zijn blijven staan uitsluitend onder mijn eigen verantwoordelijkheid.

Een dikke dankjewel ook aan de vrienden die mij onderweg gesteund hebben en voor afleiding zorgden, elk op jullie eigen manier; een opsomming zou geen recht doen aan jullie inbreng. Katrien, dankjewel voor de muziek en voor de deugddoende babbels. Dankjewel Priya, Rana en Nila, om met jullie vrolijke telefoontjes kleur te brengen in mijn dag. Tenslotte wil ik ook mijn familie bedanken: dankjewel grote kleine zussen en kleine grote Robin, voor de feestjes, de babbels en zoveel meer. Dankjewel mama, voor je luisterend oor bij frustraties en bij spannende wendingen, en papa, voor het concertgezelschap en je poging om de tekst na te lezen: ik waardeer de intentie.

Dankjewel.

Sarah

Gent, 5 juli 2022

Inhoudstafel

Dankwoord.....	i
Samenvatting.....	vii
Summary.....	ix
Lijst van figuren.....	xi
Sleutelbegrippen.....	xv
Vertaling begrippen en citaten.....	xv
Disclaimer.....	xvii
Hoofdstuk 1: Inleiding.....	3
1.1. Context en relevantie.....	5
1.1.1. Stedelijke moestuinen in de schijnwerpers.....	5
1.1.2. Nood aan een doortastend en sociaal klimaatbeleid.....	5
1.2. Probleemstelling: Tuinieren voor een rechtvaardige transitie?.....	6
1.3. Onderzoeksvragen.....	7
1.4. Indeling masterproef.....	7
1.5. Leeswijzer.....	8
DEEL I: THEORETISCH KADER & METHODOLOGIE	
Hoofdstuk 2: Rechtvaardige transitie.....	13
2.1. Duurzaamheid: de uitdagingen.....	14
2.2. Duurzaamheidstransitie.....	15
2.2.1. Transitie.....	15
2.2.2. Multi-Level Perspective.....	16
2.2.3. Transitie op verschillende tijdsschalen?.....	18
2.2.4. Stedelijk experiment.....	19
2.2.5. De rol van de overheid.....	20
2.3. Ruimtelijke (on)rechtvaardigheid.....	20
2.3.1. Sociale rechtvaardigheid.....	21
2.3.2. Ruimtelijke rechtvaardigheid.....	21
2.3.3. Stedelijk schaal.....	22
2.4. Rechtvaardige transitie in de stedelijke ruimte.....	23
Hoofdstuk 3: Stedelijke moestuinen in de literatuur.....	25
3.1. Stedelijke moestuinen: Terminologie.....	26
3.2. Stedelijke moestuinen in de literatuur.....	26
3.2.1. Stedelijke tuinen en rechtvaardigheid.....	27
3.2.2. Stedelijke tuinen en duurzaamheid.....	29
3.2.3. Stedelijke tuinen, transitie en experiment.....	29

Hoofdstuk 4: Theoretisch kader en onderzoeksvragen.....	31
4.1. Theoretisch kader.....	32
4.2. Onderzoeksvragen.....	32
Hoofdstuk 5: Methodologie.....	35
5.1. Inventaris.....	36
5.1.1. Afbakening	36
5.1.2. Oplijsting tuinen	36
5.1.3. Bevraging	36
5.1.4. Verwerking	37
5.1.5. Terugkoppeling	37
5.1.6. Beperkingen	38
5.2. Moestuinbeleid in Gent.....	38
5.2.1. Beleidsdocumenten	39
5.2.2. Interviews	39
5.2.3. Terugkoppeling	40
5.2.4. Andere contacten	40
5.2.5. Beperkingen	40
5.3. Case studies.....	40
5.3.1. Selectie tuinen	40
5.3.2. Interviews	41
5.3.3. Terugkoppeling	41
5.3.4. Observaties op werkdagen	41
5.3.5. Beperkingen	41
5.4. Lessen uit Rotterdam	42
5.4.1. Interviews en tuinbezoek	42
5.4.2. Informatiekanalen en documenten	43
5.4.3. Kaartdata	43
5.4.4. Beperkingen	43

iv |

DEEL II: STEDELIJKE MOESTUINEN IN GENT

Hoofdstuk 6: Stedelijke moestuinen in de context van Gent.....	47
6.1. Gent, een middelgrote stad met een industrieel verleden	48
6.2. Historiek van volkstuinten in België.....	49
6.3. Context en trends in Vlaanderen.....	49
6.4. Volkstuinten in Gent	50
Hoofdstuk 7: Inventaris.....	51
7.1. Het stedelijke moestuinbestand in Gent	52
7.1.1. Ligging	52
7.1.2. Type tuin	56

7.1.3. Opstart van de tuin	56
7.1.4. Inrichting	59
7.1.5. Dagelijkse werking	65
7.2. Toegankelijkheid en spreiding	69
7.2.1. Toegang tot stedelijk tuinieren	69
7.2.2. Spreiding over de wijken	70
Hoofdstuk 8: Moestuinbeleid in Gent	77
8.1. Moestuinbeleid binnen Stad Gent	78
8.1.1. Betrokken stadsdiensten: Verantwoordelijkheden, visie en beleid	78
8.1.2. Middelen	90
8.1.3. Procedures in de praktijk	93
8.2. Stedelijk beleid voor een duurzame transitie?.....	98
8.2.1. Rechtvaardigheid	98
8.2.2. Ecologische duurzaamheid	102
8.2.3. Transitie en experiment	102
8.2.4. Beleid voor een rechtvaardige transitie?	103
Hoofdstuk 9: Case studies: twee tuinen in Brugse Poort.....	105
9.1. De Brugse Poort: spanningen tussen bewoners.....	106
9.2. Stadstuinieren in de wijk	107
9.2.1. Boerse Poort	107
9.2.2. De Meubelfabriek	111
9.2.3. Twee tuinen met grote verschillen	116
9.3. Tuinieren voor een rechtvaardige transitie?	116
9.3.1. Rechtvaardigheid	116
9.3.2. Ecologische duurzaamheid	119
9.3.3. Transitie en experiment	121
9.3.4. Positie in een rechtvaardige transitie	122
Hoofdstuk 10: Lessen uit Rotterdam	125
10.1. Twee stichtingen, negen tuinen	126
10.1.1. Voedseltuin	126
10.1.2. GroenGoed Rotterdam	130
10.1.3. Verschillende opzet, gelijkaardige doelstellingen	132
10.2. Rotterdamse tuinen voor een rechtvaardige transitie	133
10.2.1. Rechtvaardigheid	133
10.2.2. Ecologische duurzaamheid	136
10.2.3. Transitie en experiment	137
10.2.4. Moestuinieren voor een rechtvaardige transitie	138
10.3. Rotterdam: een vruchtbare bodem voor sociale en groene initiatieven.	139

Hoofdstuk 11: Discussie, conclusie en aanbevelingen.....	143
11.1. Stedelijke moestuinen in Gent	144
11.1.1. Onderzoeksvraag 1: In hoeverre positioneren de bestaande stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?	144
11.1.2. Onderzoeksvraag 2: In hoeverre ondersteunt het stedelijk beleid de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?	146
11.2. Conclusie	147
11.3. Aanbevelingen.....	151
11.4. Eigen positie en onderliggende aannames	155
11.5. Kritische reflectie op het onderzoek	156
11.6. Verder onderzoek.....	157
Bijlagen.....	171

Samenvatting

Tuinieren voor de toekomst:

Stedelijke moestuinen in Gent en hun positie in een rechtvaardige transitie

Sarah Wauters, 5 juli 2022

Volks- en buurttuinen zijn gegeerd in de stad en alomtegenwoordig in het academisch onderzoek. In deze masterproef willen we de stedelijke moestuinen koppelen aan het al even actuele onderwerp van een *rechtvaardige transitie*: een transitie naar een duurzame samenleving die niemand achterlaat. Ingebed in dit concept is het idee dat sociale en ecologische duurzaamheid samen behandeld moeten worden. Gemeenschappelijke moestuinen of volkstuintjes raken aan zowel sociale als ecologische bezorgdheden, dus is het zinvol om te bekijken in hoeverre ze zich positioneren binnen een rechtvaardige transitie. De masterproef focust op de stedelijke context van Gent, en dit vanuit drie verschillende gezichtspunten: we stellen een inventaris op van de stedelijke moestuinen, brengen het stedelijke beleid in kaart en bestuderen twee tuinen in de Gentse wijk Brugse Poort-Rooigem meer in detail. Daarvoor worden zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethodes gebruikt: een vragenlijst, GIS-analyses, interviews en observaties. Uit deze onderzoeksstappen blijkt dat het niet vanzelfsprekend is om ecologische en sociale doelstellingen diepgaand te combineren, en dat de stedelijke moestuinen in Gent zich niet overtuigend inschrijven in een rechtvaardige transitie. Daarom werd over de stadsgrenzen heen gezocht naar tuinen waar dit wel het geval is en kwamen we terecht bij twee organisaties in Rotterdam. Ondanks de verschillende context kunnen we heel wat leren uit deze voorbeelden. We beëindigen deze masterproef met een reeks beleidsaanbevelingen die de positie van de Gentse stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie kunnen versterken.

| vii

Summary

Gardening for the future:

Urban gardens in Ghent and their position in a just transition

Sarah Wauters, 5 juli 2022

Allotment gardens and community gardens are in high demand in the city and omnipresent in academic research. In this Master thesis we want to connect urban gardens to the equally hot topic of a *just transition*: a transition to a sustainable society that leaves no one behind. Embedded in this concept is the idea that social and ecological sustainability must be addressed simultaneously. Urban gardens touch on both social and ecological concerns, so it makes sense to see to what extent they are positioned in a just transition. The thesis focuses on the urban context of Ghent from three different points of view: we make an inventory of the urban gardens, chart the policies of the city government and study two gardens in the neighborhood Brugse Poort-Rooigem more closely. Both quantitative and qualitative research methods are used: a questionnaire, GIS analyses, interviews, and observations. These research steps show that it is not self-evident to combine ecological and social objectives, and that the urban gardens in Ghent aren't convincingly positioned in a just transition. In search of gardens where this is actually the case, we crossed the city borders and found two organizations in Rotterdam. Despite the different context, we can gain a lot of insight from these examples. We end this Master thesis with a list of recommendations for the local government to reinforce the position of the urban gardens of Ghent in a just transition.

| ix

Lijst van figuren

Hoofdstuk 1: Inleiding	3
Figuur 1-1: Gentse volks- en buurttuinen in het nieuws: de Dokkerij (Dhondt, 2022), de Slotenkouter (Dhondt, 2021) en Struik (Van Damme, 2022)	4
Figuur 1-2: Het 'Just Transition Mechanism' in de Europese 'Green Deal' van januari 2020 wil 100 miljard euro eigen en externe middelen aanwenden voor de ondersteuning van een rechtvaardige transitie (European Commission, 2020).	6
Figuur 1-3: Indeling masterproef	8
Hoofdstuk 2: Rechtvaardige transitie	13
Figuur 2-1: Links de triple bottom line met duurzame ontwikkeling in de doorsnede, rechts de meer complexe benadering die uitgaat van een hiërarchische inbedding van de drie systemen	15
Figuur 2-3: Interactie en beïnvloeding tussen de verschillende schaalniveaus (Rip & Kemp, 1996 en Kemp, Rip, & Schot, 2001, geciteerd in Geels, 2002)	16
Figuur 2-2: De drie niveaus van MLP in een geneste hiërarchie (Geels, 2002)	16
Figuur 2-4: Niches die zich na verloop van tijd aligneren kunnen doorbreken in een 'window of opportunity' op regimeniveau (Geels, 2002).	17
Figuur 2-5: Het verloop van een technologische cyclus volgens Pérez (Pérez, 2006)	18
Figuur 2-6: Verschillende dimensies van rechtvaardigheid	22
Hoofdstuk 3: Stedelijke moestuinen in de literatuur	25
Figuur 3-1: Artikels met in de titel, het abstract of de sleutelwoorden de term 'allotment garden' of 'community garden' (www.scopus.com)	27
Hoofdstuk 4: Theoretisch kader en onderzoeksvragen	31
Figuur 4-1: Theoretisch kader	33
Hoofdstuk 5: Methodologie	35
Figuur 5-1: Volgens de infoborden wordt diversiteit omarmd in het klassieke volkstuincomplex Slotenkouter, een claim die we niet hebben kunnen behandelen in dit masteronderzoek.	42
Hoofdstuk 6: Stedelijke moestuinen in de context van Gent	47
Hoofdstuk 7: Inventaris	51
Figuur 7-1: Locatie van de bevraagde volks- en buurttuinen in Gent	53
Figuur 7-2: De meeste tuinen liggen in de 19 ^{de} -eeuwse gordel van de stad.	54
Figuur 7-3: Het volkstuincomplex in Gentbrugge is gesitueerd naast het E17-viaduct.	55
Figuur 7-4: Veel van de bestaande tuinen zijn gelegen in of naast groene zones.	55
Figuur 7-5: Typering van de bevraagde tuinen volgens de aangeschreven personen	56
Figuur 7-6: Overzicht van het jaar van oprichting van de bestaande tuinen uit de enquête, vanaf 2008	57
Figuur 7-7: Actoren betrokken bij de oprichting van de tuinen in Gent (meer dan één actor per tuin mogelijk)	58
Figuur 7-8: Doelstelling van de bevraagde tuinen (meer dan één doelstelling per tuin mogelijk)	58
Figuur 7-9: Verdeling van de bevraagde tuinen volgens eigendom van de grond	59
Figuur 7-10: Omwille van historische vervuiling wordt vaak getuinierd in moestuinbakken.	60

Figuur 7-11: Verdeling van de bevroegde tuinen volgens totale oppervlakte, voor alle tuinen, de tuinen waar enkel individueel getuinierd wordt en de tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt.	61
Figuur 7-12: Tijdelijke tuinen werken meestal uitsluitend in moestuinbakken, in tegenstelling tot de meer permanente tuinen.	61
Figuur 7-13: Moestuinbakken van het Spaans Gewas op het Spaans Kasteelplein	62
Figuur 7-14: Aandeel tuinen waar enkel individueel, enkel collectief of zowel individueel als collectief getuinierd wordt	62
Figuur 7-15: De verdeling van de bevroegde tuinen volgens het aantal individuele percelen, voor de tuinen waar (ook) individueel getuinierd wordt (aantal: 21)	63
Figuur 7-16: Aandeel tijdelijke en permanente tuinen in de bevraging	63
Figuur 7-17: Volkstuintjes op De Site (Stad Gent, 2017)	64
Figuur 7-18: De tijdelijke tuinen liggen iets vaker op de noord-zuidas van de stad.	65
Figuur 7-19: Verdeling van de bevroegde tuinen volgens doelgroep	66
Figuur 7-20: In De Nieuwe Molens is er aandacht voor verschillende doelgroepen.	66
Figuur 7-21: De verdeling van de tuinen volgens het aantal tuiniers voor alle bevroegde tuinen en voor tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt	67
Figuur 7-22: Bevroegde tuinen volgens kostprijs om te tuinieren	67
Figuur 7-23: Aantal mensen op de wachtlijst voor de bevroegde tuinen met gekende wachtlijsten	68
Figuur 7-24: Aandeel bevroegde tuinen volgens antwoord op de vraag: "Zijn er subsidies verkregen?"	69
Figuur 7-25: Ondersteuning bij de dagelijkse werking van de tuin (meerdere antwoorden per tuin mogelijk)	69
Figuur 7-26: De 25 wijken van Gent	71
Figuur 7-27: Ligging van de tuinen ten opzichte van bevolkingsdichtheid van de wijken	72
Figuur 7-28: Ligging van de tuinen ten opzichte van de verhardingsgraad van de wijken	72
Figuur 7-29: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel bewoners zonder private buitenruimte aan de woning	73
Figuur 7-30: Ligging van de tuinen ten opzichte van de nood aan meer groen in de buurt (de geïnverteerde score op "voldoende groen in de buurt")	73
Figuur 7-31: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel personen met een leefvloer of equivalent in de wijk	74
Figuur 7-32: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel huishoudens met betalingsmoeilijkheden	74
Figuur 7-33: Ligging van de tuinen ten opzichte van het gebrek aan vertrouwen in de buurtbewoners uit de wijkmonitor (de geïnverteerde score op "Vertrouwen in buurtbewoners")	75
Figuur 7-34: Tuintjes in aan de sociale hoogbouw in Nieuw Gent (E. Baert, persoonlijke communicatie, 15 mei 2022)	76
Hoofdstuk 8: Moestuinbeleid in Gent	77
Figuur 8-1: Verschillende aspecten van het beleid (geïnspireerd door Levy, 1996)	78
Figuur 8-2: Moestdazo, het moestuinforum van de dienst Milieu en Klimaat (Stad Gent, z.d.e)	80
Figuur 8-3: Publiek grondeigendom in Gent, met de eigendommen van Stad Gent in oranje (SumResearch, 2015)	81

Figuur 8-4: Organogram van de stad Gent op 01/01/2022 met de diensten die relevant zijn voor het huidige volkstuinbeleid (donkergrijs: direct betrokken, lichtgrijs: zijdelings betrokken)(naar Stad Gent, 2021)	87
Figuur 8-5: Schematisch overzicht van de betrokken diensten binnen de stad (rood: visie, blauw: praktische ondersteuning, groen: financiële ondersteuning). In cursief staan de relevante beleidsdocumenten.	89
Figuur 8-6: Eerste opbouwweekend van Struik op 12-13 maart 2022 (STRUIK, 2022)	96
Hoofdstuk 9: Case studies: twee tuinen in Brugse Poort	105
Figuur 9-1: Situering Brugse Poort	106
Figuur 9-2: De twee tuinen in de Brugse Poort	107
Figuur 9-3: Situering Boerse Poort ('akker')	109
Figuur 9-4: Indeling perceeltjes 'akker' Boerse Poort (naar Boerse Poort, z.d.)	110
Figuur 9-5: De Boerse Poort	111
Figuur 9-6: Situering tuintjes van De Meubelfabriek	112
Figuur 9-7: Droomplan voor de buitenruimte van De Meubelfabriek, opgemaakt in samenspraak met de buurt (P. Vancauwenberghe, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022)	113
Figuur 9-8: In de tuintjes tuinieren mensen met verschillende nationaliteiten (De Meubelfabriek, 2022).	114
Figuur 9-9: Experiment in De Meubelfabriek (De Meubelfabriek, 2021)	121
Hoofdstuk 10: Lessen uit Rotterdam	125
Figuur 10-1: Ligging van de Voedseltuin in de omgeving	126
Figuur 10-2: Inrichting van de tuin na het project 'van voedseltuin tot voedselpark', met het pad, de plantcirkels en rechts op de foto de container. Links liggen loodsen die creatieve bedrijven herbergen (Voedseltuin Rotterdam, 2019)	127
Figuur 10-3: Vrijwilligers aan het werk in de tuin (Voedseltuin Rotterdam, 2020)	129
Figuur 10-4: De tuinen van GroenGoed in Rotterdam-Noord en bij het station Rotterdam Centraal	131
Figuur 10-5: De Vredestuin, een tuin begeleid door GroenGoed (GroenGoed Rotterdam, 2022)	133
Figuur 10-6: Nieuwsbericht over de gentrificatie in de omgeving van de Voedseltuin (Lindsen, 2015)	135
Figuur 10-7: De sponstuin, een experiment voor klimaatadaptatie in de Voedseltuin opgezet door De Urbanisten, één van de burens van de tuin (De Urbanisten, z.d.a)	137
Hoofdstuk 11: Discussie, conclusie en aanbevelingen	143
Figuur 11-1: Theoretisch kader	149
Bijlagen.....	171
Figuur B-1: Clusteranalyse op basis van sleutelwoorden met behulp van VOSviewer	183
Figuur B-2: Clusteranalyse op basis van tekstuele analyse van titel, abstract en sleutelwoorden met behulp van VOSviewer	184
Figuur B-3: Tijdsanalyse op basis van tekstuele analyse van titel, abstract en sleutelwoorden met behulp van VOSviewer	185

Sleutelbegrippen

Stedelijke moestuin (urban gardens)

Een stedelijke moestuin is een perceel of een verzameling naburige percelen in de stad, bedoeld voor de niet-commerciële teelt van groenten, fruit, kruiden en bloemen door individuele personen of gezinnen en/of door een groep burgers. Onder *perceel* wordt een stuk grond om te bewerken of een moestuinbak verstaan (in tegenstelling tot een administratief perceel). De tuinruimte hoort niet bij de woning van de tuiners, en kan in privaat eigendom zijn van een individu, een bedrijf of een organisatie, of deel uitmaken van de publieke ruimte.

De definitie omvat zowel klassieke volkstuincomplexen als buurtmoestuinen en alle hybride vormen ertussenin.

Rechtvaardigheid (justice)

Rechtvaardigheid is een organiserend principe in de samenleving waarbij alle mensen en groepen op een evenwaardige manier aanspraak kunnen maken op fundamentele rechten, zonder onderdrukking of overheersing van één sociale groep over een andere. De concrete invulling ervan is contextgebonden en moet telkens opnieuw het onderwerp zijn van een politieke dialoog (geïnspireerd door Young, 1990).

Duurzaamheidstransitie (sustainability transition)

Een duurzaamheidstransitie is een overgang naar een samenleving die bewust en toekomstgericht omgaat met natuurlijke hulpbronnen.

Rechtvaardige transitie (just transition)

Een rechtvaardige transitie is een duurzaamheidstransitie die op een democratische manier genavigeerd en georganiseerd wordt, met de nodige aandacht voor ongelijke machtsrelaties en sociale ongelijkheden, en waarin de lasten en lusten die gepaard gaan met de klimaatverandering, klimaatmitigatie en klimaatadaptatie *eerlijk* over de burgers en regio's verdeeld worden volgens draagkracht en behoeften. Een rechtvaardige transitie biedt kansen om de transitie naar een duurzame samenleving te koppelen aan een herverdeling van natuurlijke hulpbronnen, op basis van het idee van *toereikendheid (sufficiency)*, en onderkent dat dezelfde systemische factoren aan de basis liggen van zowel sociale onderdrukking als ecologische destructie.

| xv

Vertaling begrippen en citaten

Omdat de tekst in het Nederlands geschreven is, werd ervoor gekozen om een aantal ingeburgerde Engelstalige begrippen in het Nederlands te vertalen:

- *Justice* – Rechtvaardigheid
- *Injustice* – Onrechtvaardigheid
- *Sustainability transition* – Duurzaamheidstransitie
- *Just transition* – Rechtvaardige transitie
- *Urban garden* – Stedelijke moestuin
- *Allotment garden* – (Klassieke) volkstuin (of klassiek volkstuincomplex)
- *Community garden* – Buurtmoestuin, buurttuin, gemeenschapstuin

Bij het citeren van Engelstalige boeken, artikels of websites werden de citaten door de auteur in het Nederlands vertaald.

Disclaimer

De onderzoeker heeft het beleid en enkele volks- en buurttuininitiatieven met een kritische bril bekeken. Het is in geen geval de bedoeling om een oordeel te vellen over individuele personen, noch medewerkers van de stad, noch vrijwilligers of medewerkers in de tuinen. Alle kritische bedenkingen moeten in de eerste plaats op systemisch niveau gelezen worden, dat complex is en de individuele verantwoordelijkheid overstijgt. De auteur wil niet afdoen aan de inspanningen van burgers en vrijwilligers en heeft het grootste respect en bewondering voor ieder die haar of zijn tijd investeert in de oprichting en het voortbestaan van burgerinitiatieven. Ze drukt de hoop uit dat de tekst voldoende genuanceerd is om dit zo over te brengen aan de lezer.

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

Een aantal buurtbewoners die de nieuwe moestuin aan de Oude Dokken mee vormgeven. © Jill Dhondt

Grote moestuin neemt oude betoncentrale over: “Een project voor en door de buurt”

▲ Isa-Louise en Lauranne helpen hun papa Sven graag mee in het volkstuintje. © Jill Dhondt

“126 mensen staan op de wachtlijst om te kunnen wroeten in de aarde”: volkstuintjes zijn hip en gezellig

4 |

De vrijwilligersploeg van zondag, aan de Aziesstraat © VDS

Enthousiaste handen bereiden nieuwe groene plek voor: “Grote moestuin met buitenklas en blotevoetenpad”

Figuur 1-1: Gentse volks- en buurttuinen in het nieuws: de Dokkerij (Dhondt, 2022), de Slotenkouter (Dhondt, 2021) en Struik (Van Damme, 2022)

1.1. Context en relevantie

1.1.1. Stedelijke moestuinen in de schijnwerpers

Volkstuinen en buurtmoestuinen in de stad staan de laatste jaren volop in de aandacht, zowel vanuit maatschappelijk hoek als binnen de academische wereld. In de steden overstijgt de vraag naar volkstuinjes het aanbod en worden er met grote regelmaat nieuwe tuinen opgericht, iets wat ook de media niet ontgaan is (Figuur 1-1). In Gent pikte het Wijkbudget, een initiatief voor burgerbegroting dat van start ging in 2020, de wens op van de inwoners naar vergroening in het algemeen, en in het bijzonder ook naar eetbaar groen. Ook op internationaal niveau staan stedelijke tuinen in de belangstelling: in 2018 werd in het kader van URBACT, een programma van de Europese Unie dat duurzame en geïntegreerde stedelijke ontwikkeling wilt promoten binnen Europese steden (<https://urbact.eu/>), het uitwisselingsnetwerk 'Ru:rbán' opgezet. Binnen het netwerk wil men ervaringen en kennis uitwisselen over het lokaal beheer van stedelijke tuinen (local governance), startend van het voorbeeld van Rome ("Urban agriculture for resilient cities", z.d.).

Ook het aantal academische publicaties over volks- en buurttuinen is in de laatste tien jaar exponentieel gestegen. Waar deze eerst vooral gericht waren op de Noord-Amerikaanse context, is er de laatste jaren ook meer aandacht voor volks- en buurttuinen in Europa. Zo werd er in 2012 een vierjarig onderzoeksprogramma opgezet onder de vleugels van COST (Cooperation in Science and Technologie), gesubsidieerd door de Europese Unie, met de naam 'Urban Allotment Gardens in European Cities'. Er waren maar liefst 31 landen en 170 onderzoekers en professionals bij betrokken, en het project resulteerde in verschillende publicaties en een boek (Bell et al., 2016). Er zijn zowel veelbelovende als meer kritische studies over de diverse voordelen van stedelijke moestuinen, zoals gemeenschapsvorming en welzijn, en andere onderzoeken over onder meer de motivatie van de tuiniers, de beheermodellen of de impact van bodemvervuiling (zie Bijlage II).

In deze masterproef willen we volks- en buurttuinen verbinden met één van de meest urgente maatschappelijke thema's, namelijk een rechtvaardige transitie: een overgang naar een duurzame samenleving waarbij niemand aan zijn lot overgelaten wordt.

| 5

1.1.2. Nood aan een doortastend en sociaal klimaatbeleid

Bosbranden in Australië, overstromingen in Wallonië, extreme hitte in India... In de nieuwsberichten van de afgelopen jaren waren extreme weersomstandigheden een terugkerend fenomeen. In april 2022 publiceerde het IPCC een rapport over de impact van de klimaatverandering, dat een wake-up call voor de mensheid is: als we een totale ontregeling willen voorkomen, dan moeten we nú verregaande maatregelen treffen (IPCC, 2022). De komende jaren zijn namelijk cruciaal om de opwarming van de aarde te beperken tot 1,5°C, een iconische grens uit de Overeenkomst van Parijs van 2015. Niet alleen wetenschappers, maar ook burgers zijn begaan met de toekomst van de planeet. Zo inspireerde de Zweedse Greta Thunberg met haar *schoolstaking voor het klimaat* heel wat jongeren om zich te verenigen en massaal op straat te komen in klimaatmanifestaties, om meer politieke daadkracht tegen de klimaatverandering te eisen (<https://fridaysforfuture.org/>).

Niet elke klimaatmaatregel wordt echter door alle burgers omarmd: in oktober 2018 verhoogde de Franse regering de brandstofkosten en trof daarmee vooral de landelijke (vaak verarmde) bevolking die het meest afhankelijk is van de individuele wagen. Daarop braken grote en soms gewelddadige protesten uit van de zogenaamde *gele hesjes* ("Mouvement des Gilets jaunes", 2022). Ook andere transitie maatregelen, zoals een koolstof taks of lage emissiezones, wegen het zwaarst op de meest kwetsbare bevolking, terwijl positieve maatregelen zoals subsidies meestal bij de beter gegoeden terecht komen, die de middelen hebben om bijvoorbeeld hun dak te isoleren of een warmtepomp te plaatsen. Om dit onevenwicht te bestrijden is het van groot belang om klimaatmaatregelen te koppelen aan een sociale agenda. Die bezorgdheid is in de huidige situatie extra prangend: de covidpandemie en de bijhorende *lockdowns* in 2020 en 2021 hebben zowel de bestaande ongelijkheden versterkt als die ongelijkheden meer onder de aandacht gebracht (Belga, 2021; Rooms, 2020). Ook hierin blijven burgers en middenveld niet aan de zijlijn staan: in De Standaard pleitte Dirk Holemans voor een klimaatbeleid dat "de groene en gele hesjes moet verzoenen" (Holemans, 2021), en samenwerkingsverbanden zoals Reset.Vlaanderen zetten volop in op het verenigen van klimaatdoelstellingen en sociale bezorgdheden. Reset.Vlaanderen werd opgericht in

Figuur 1-2: Het 'Just Transition Mechanism' in de Europese 'Green Deal' van januari 2020 wil 100 miljard euro eigen en externe middelen aanwenden voor de ondersteuning van een rechtvaardige transitie (European Commission, 2020).

2021 als fusie van Arbeid en Milieu en Transitionenetwerk Middenveld en bestaat uit zes organisaties, waaronder drie vakbonden. Ze bundelen de krachten om de transitie naar een ecologisch en sociaal rechtvaardig Vlaanderen te faciliteren (Reset.Vlaanderen, z.d.b). Samen met denktank Minerva brachten ze het boek "Klimaat en sociale rechtvaardigheid" uit (Dierckx, 2019) en beide partners werkten ook samen aan een tweedaagse herfstschool met de titel "Sociaal klimaatbeleid" (Reset.Vlaanderen, z.d.a). Deze voorbeelden zijn exemplarisch voor een groeiende maatschappelijke beweging, die aan een duurzame toekomst werkt die niemand in de kou laat staan.

6 |

Ook in de Europese context is een sociaal klimaatbeleid een belangrijk aandachtspunt. In de Europese 'Green Deal', het plan dat de economie van de Europese Unie moet omvormen tot een duurzame en competitieve economie, is het 'Just Transition Mechanism' een fundamenteel principe. Er wordt maar liefst 100 miljard euro aan interne en externe middelen gezocht voor een klimaattransitie die rechtvaardig is en "niemand achterlaat" (European Commission, 2020). Het mechanisme richt zich op de bevolkingsgroepen, economische sectoren en regio's die het meest getroffen worden door de transitie, zoals mijnregio's en andere plaatsen waar de economie nog erg afhankelijk is van fossiele brandstoffen. Het 'Just Transition Mechanism' moet ook opgenomen worden binnen het Belgische klimaatbeleid: op 24 mei 2022 werd hiervoor het startschot gegeven in aanwezigheid van minister van klimaat Zakia Khattabi en werd het Hoog Comité geïnstalleerd, een werkgroep van experts uit verschillende disciplines die prioriteiten en aanbevelingen voor de rechtvaardige transitie moet opstellen.

1.2. Probleemstelling: Tuinieren voor een rechtvaardige transitie?

Volkstuinen en collectieve moestuinen vormen een uniek type van stedelijke ruimte, soms aangeduid als *heterotopie* (zie bijvoorbeeld Langeegger & Langeegger, 2011) of als *common good* (Göttl & Penker, 2020). Op deze plekken kunnen sociale vooruitgang en de transitie naar een duurzame maatschappij samengaan. Sociale vooruitgang wordt beoogd bij volkstuinen die gericht zijn op kwetsbare doelgroepen, zoals bij De Site in Gent, een project in samenwerking met Samenlevingsopbouw (nu SAAMO) dat de levenskwaliteit van de bewoners van de wijk Rabot wilde verhogen ("Volkstuintjes op De Site", z.d.). De laatste jaren ligt daarnaast in volks- en buurttuinen meer en meer nadruk op ecologisch tuinieren, wat blijkt uit een toenemende vraag naar advies en begeleiding bij Tuinhier en Velt, twee organisaties die ecologisch tuinieren promoten (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 27). Bovendien verbindt Håkansson (2021) in haar artikel de initiatieven voor buurttuinen in Londen met het concept van stedelijk experiment. Een experiment is een ingreep in de praktijk die socio-technische veranderingen beoogt, en stedelijke experimenten zijn de kiemen van een transitiebeweging. Omdat volks- en buurttuinen sociale rechtvaardigheid, duurzaamheid en experiment kunnen verbinden, hebben ze het potentieel om zich te positioneren binnen een *rechtvaardige (duurzaamheids)transitie*.

In de praktijk is dit echter niet vanzelfsprekend. Het verslag “Duurzaamheid en armoede” bespreekt verschillende drempels voor mensen in armoede die hen verhinderen om mee te werken in een volkstuin. Ze zijn bang om hun uitkering te verliezen bij vrijwilligerswerk, hebben onvoldoende tijd, energie of informatie of leven met een fysieke beperking. Ondanks de armoede slaan ze soms gratis groenten af door een gevoel van schaamte, of door tekorten zoals een gebrek aan middelen om te koken (Blanckaert et al., 2019, p. 43). Tegelijkertijd is dit net de groep die minder toegang heeft tot gezonde voeding en tot groene ruimte, twee voordelen die een volkstuinje kan bieden. Gezonde of verse voeding kan te duur zijn, of simpelweg niet beschikbaar in de buurt. Mensen in armoede leven bovendien vaak in kleine woningen zonder buitenruimte, in buurten met weinig groen, en verplaatsingen naar het park of het bos zijn niet vanzelfsprekend. Bij sociale woningen is het meestal niet toegelaten om de gedeelde buitenruimtes te bewerken, of zelfs om groenten, kruiden of bloemen te kweken op het balkon (Blanckaert et al., 2019, p. 43). Deze groep zou sterk gebaat zijn met de voordelen van een volkstuinje, maar heeft er minder toegang toe, wat de sociale rechtvaardigheid van volks- en buurttuinen in vraag stelt.

1.3. Onderzoeksvragen

Het is duidelijk dat volks- en buurttuinen het potentieel hebben om bij te dragen aan een rechtvaardige transitie of zich op zijn minst in te schrijven in het onderliggende ideeëngoed, maar dit vormt tegelijkertijd een stevige uitdaging. In deze masterproef onderzoeken we in hoeverre stedelijke moestuinen zich positioneren in een rechtvaardige transitie, met focus op de stedelijke context van Gent, een stad die over het algemeen beschouwd wordt als voorloper op vlak van ecologische thema's.

De belangrijkste onderzoeksvragen zijn de volgende:

1. In hoeverre positioneren de bestaande stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?
2. Wat is hierin de rol van het stedelijk beleid?

| 7

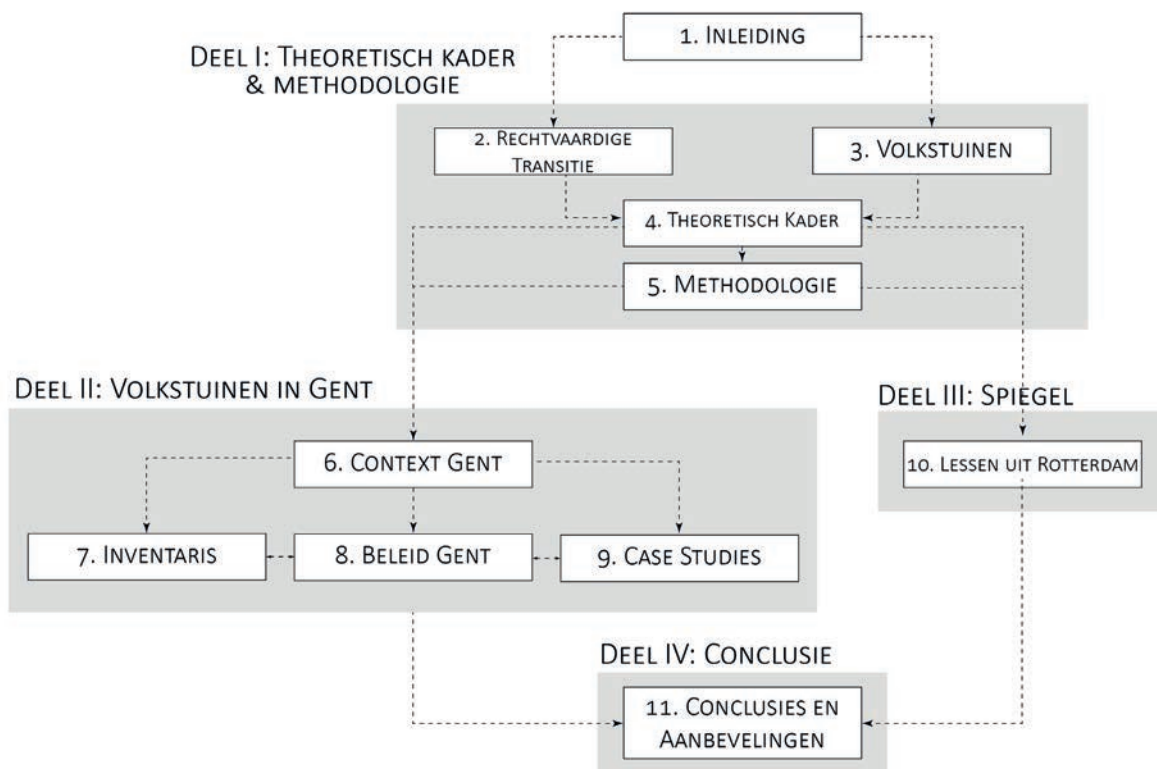
De onderzoeksvragen worden in hoofdstuk 4 verder uitgewerkt aan de hand van het theoretisch kader, waarmee dieper ingegaan wordt op de verschillende aspecten van transitie en rechtvaardigheid.

1.4. Indeling masterproef

Na dit inleidende hoofdstuk is de masterproef ingedeeld in vier delen: in een eerste deel wordt de theoretische basis voor het onderzoek gelegd, in deel II worden de resultaten van het onderzoek naar stedelijke moestuinen in Gent besproken, die in deel III aangevuld worden met de behandeling van enkele stedelijke moestuinen in Rotterdam als spiegel voor de Gentse tuinen. We sluiten de bundel af met een synthese en een conclusie in deel IV (Figuur 1-3).

Deel I begint met een bespreking van het begrip *rechtvaardige transitie* in hoofdstuk 2, gevolgd door een beknopte literatuurstudie over volks- en buurttuinen in hoofdstuk 3. Het aanbod aan academische artikels en boeken over tuinen is het afgelopen decennium geëxplodeerd, en het onderwerp raakt aan thema's uit diverse onderzoeksdomeinen. Daarom focussen we in deze proef op de literatuur die de tuinen linkt aan (on)rechtvaardigheid, ecologische duurzaamheid en/of transitie. Uit deze twee hoofdstukken wordt vervolgens een theoretisch kader gedistilleerd in hoofdstuk 4, dat toelaat om de onderzoeksvragen verder te specificeren. Deel I eindigt met een bespreking en onderbouwing van de gebruikte onderzoeksmethoden in hoofdstuk 5.

Deel II behandelt de stedelijke moestuinen in Gent en omvat de hoofdmoot van de resultaten van het onderzoek. Hoofdstuk 6 bespreekt de stedelijke context van de stad Gent en schetst het ontstaan en de kadering van volks- en buurttuinen in Vlaanderen en België. Daarna volgen drie hoofdstukken die de Gentse tuinen telkens vanuit een andere invalshoek belichten: een inventaris van de bestaande volks- en buurttuinen in Gent (hoofdstuk 7), een bespreking van het huidige stedelijke beleid voor stedelijke moestuinen (hoofdstuk 8) en een case study van twee tuinen in de wijk Brugse Poort-Rooigem (hoofdstuk 9). De inventaris geeft een overzicht van de bestaande tuinen

Figuur 1-3: Indeling masterproef

8 |

en maakt gebruik van kwantitatieve onderzoeksmethodes, terwijl de tuinen in de case studies in de diepte bestudeerd worden met behulp van kwalitatieve methodes. Het hoofdstuk over het beleid staat op zichzelf, maar biedt ook de beleidsmatige achtergrond voor beide andere hoofdstukken.

In Deel III wordt gezocht naar inspiratie om tuinieren in de stad te verbinden aan een rechtvaardige transitie. Enkele tuinen in Rotterdam kunnen hierbij als voorbeeld dienen voor Gent (hoofdstuk 10). Met dit hoofdstuk willen we illustreren dat er stedelijke tuinen bestaan die zich positioneren in een rechtvaardige transitie, al is dat in Gent op dit moment niet noodzakelijk het geval.

We sluiten af met een overkoepelende discussie en conclusie in hoofdstuk 11, dat ook beleidsaanbevelingen omvat om de positie van volkstuinten in een rechtvaardige transitie te versterken. Dit past binnen de hernieuwde traditie om niet enkel vanaf de zijlijn aan theorievorming te doen, maar ook “de vormen van beleid en plannen voor te schrijven (of op zijn minst te exploreren!) die steden beter zouden kunnen maken” (Fincher & Iveson, 2012, p. 232). Het hoofdstuk omvat daarnaast ook een bespreking van de positie van de student-onderzoeker, een kritische reflectie op het onderzoeksproces en suggesties voor verder onderzoek.

1.5. Leeswijzer

In deze masterproef worden volks- en buurttuinen bestudeerd aan de hand van diverse methodes en invalshoeken, en de bundel is dan ook gericht op verschillende doelgroepen.

Tuiniers en verantwoordelijken van de tuinen in Gent kunnen beginnen met de inventaris van hoofdstuk 7, dat gebaseerd is op een vragenlijst en een overzicht geeft van de typologie van de bestaande tuinen. Daarnaast kan hoofdstuk 10 inspiratie bieden om de tuin (beter) te positioneren in een rechtvaardige transitie, en ook de discussie en conclusie in hoofdstuk 11 kunnen voor hen interessant zijn.

Voor *beleidsmedewerkers* ligt de nadruk op hoofdstuk 8, waarin het stedelijke beleid voor volks- en buurttuinen behandeld wordt, en de discussie, conclusie en aanbevelingen van hoofdstuk 11. Aanvullend kan de inventaris van het bestaande volks- en buurttuinbestand van hoofdstuk 7 gelezen worden, en ook hoofdstuk 9, waarin twee geselecteerde tuinen in detail besproken worden. Bovendien kunnen ook zij inspiratie vinden in hoofdstuk 10 om de tuinen beter te positioneren in een rechtvaardige transitie.

Uit *academisch* opzicht kan de volledige bundel gelezen worden. Deel I is vooral voor academici van belang, omdat het de theoretische onderbouwing geeft voor het onderzoek. Ook de discussie, conclusie en reflectie van hoofdstuk 11 vormen voor hen een belangrijk onderdeel van de masterproef.

DEEL I

Theoretisch kader &
methodologie

HOOFDSTUK 2: RECHTVAARDIGE TRANSITIE

In dit hoofdstuk bespreken we achtereenvolgens de huidige maatschappelijke uitdagingen (2.1) en de noodzaak van een duurzaamheidstransitie (2.2). Daarna wordt het begrip rechtvaardigheid behandeld, in het bijzonder ruimtelijke rechtvaardigheid (2.3). Tenslotte bespreken we het concept van een rechtvaardige transitie (2.4).

2.1. Duurzaamheid: de uitdagingen

De 21ste eeuw wordt gekenmerkt door verschillende enorme globale uitdagingen. De menselijke samenleving verbruikt per jaar meer natuurlijke hulpbronnen dan de ecosystemen kunnen regenereren: *earth overshoot day*, de dag waarop alle bronnen voor het jaar opgebruikt zijn, viel in 2021 al op 29 juli (“100 days of possibility”, 2021). De coronacrisis die in 2020 in alle hevigheid uitbarstte, vergrootte de bestaande ongelijkheden en legde druk op de productiestromen en de wereldeconomie. Natuurrampen zoals overstromingen, droogte, bosbranden en orkanen komen steeds vaker voor als gevolg van de klimaatopwarming. De periode 2010-2019 was het warmste decennium ooit gemeten (United Nations, 2021, p. 50).

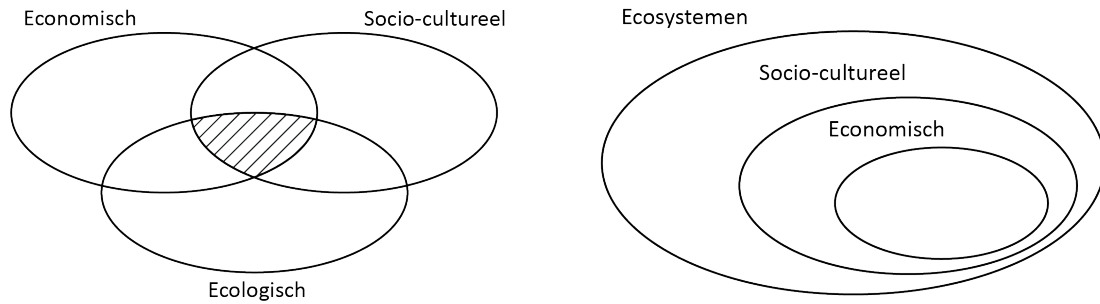
Mark Swilling en Eve Annecke spreken van een *globale polycrisis* en duiden de volgende elementen ervan aan (Swilling & Annecke, 2012, pp. 27–28):

1. *Degradatie van ecosystemen*: 60% van de ecosystemen die de mens nodig heeft om te overleven is gedegradeerd.
2. *Klimaatopwarming*: de gemiddelde temperatuur op aarde stijgt, onder meer als gevolg van het gebruik van fossiele brandstoffen. Als de temperatuur stijgt met 2°C of meer, zal dit ernstige gevolgen hebben voor de mensheid, en de armsten zullen er de grootste lasten van dragen.
3. *‘Oil peak’*: het einde van het tijdperk van goedkope olie vraagt om een fundamentele transformatie van onze samenleving.
4. *Ongelijkheid*: de grote ongelijkheid tussen rijk en arm is een bedreiging voor de levenskwaliteit en de sociale cohesie.
5. *Stedelijke armoede*: bijna 1 miljard van de 6 miljard mensen op aarde leven in sloppenwijken.
6. *Voedselonzekerheid*: de intensieve, industriële landbouw zorgt voor een degradatie van de bodem, wat de toekomstige voedselproductie in gevaar brengt.
7. *Materiaalstromen*: de huidige economie verbruikt steeds meer ruwe grondstoffen (biomassa, fossiele brandstoffen, metalen en mineralen).

14 |

Er is een groeiend bewustzijn voor het feit dat we als mensheid niet langer op die manier kunnen doorgaan en dit wordt gereflecteerd in het streven naar *duurzame ontwikkeling*. Duurzame ontwikkeling wordt vaak gedefinieerd als “ontwikkeling die de noden van vandaag inlost zonder daarbij het vermogen van toekomstige generaties om hun eigen noden te vervullen te compromitteren” (Swilling & Annecke, 2012, p. 26). Drie belangrijke aspecten ervan zijn ‘people, planet, and profit’: de sociale, ecologische en financieel-economische dimensie, ofwel de *triple bottom line* (Swilling & Annecke, 2012, p. 49). Swilling en Annecke argumenteren dat de sociale, ecologische en financiële structuren echter niet zomaar naast elkaar bestaan, maar hiërarchisch in elkaar ingebed zijn: zonder een socio-culturele samenleving is er geen economie, en beide houden op te bestaan als de ecosystemen het begeven (Figuur 2-1). Ze stellen daarom dat de *triple bottom line* een te simpele afspiegeling is, en dat de sociale en ecologische dimensies van duurzaamheid meer aandacht verdienen.

Het overkoepelende ecologische systeem is het *aardsysteem* (earth system), het geheel van interagerende fysische, chemische en biologische processen die plaatsvinden in atmosfeer, ijsplaten, water, op het land en in de ondergrond (Steffen & Morgan, 2021, p. 1299). De voorbije 11 700 jaar bevond de aarde zich in het Holoceen, een geologisch tijdperk waarin die processen in een stabiele staat waren, tevens de periode waarin de menselijke samenleving tot bloei kwam. De balans wordt vandaag echter bedreigd door menselijke activiteiten. Steffen en collega’s stelden een raamwerk op van *planetaire grenzen*: negen limieten die de stabiliteit van het systeem moeten garanderen. Drie tot zes van deze grenzen worden nu al overschreven, en op één na evolueren ze allemaal in de verkeerde richting. De twee grootste bedreigingen zijn de klimaatverandering en de degradatie van de biosfeer, ofwel de diversiteit van het leven op de planeet. Elk van deze kan op zichzelf het hele

Figuur 2-1: Links de triple bottom line met duurzame ontwikkeling in de doorsnede, rechts de meer complexe benadering die uitgaat van een hiërarchische inbedding van de drie systemen

systeem ontwrichten. Het gevolg is dat het Holoceen plaatsgemaakt heeft voor het Anthropoceen, een tijdperk waarin menselijke activiteiten de aardsystemen destabiliseren. Dit is begonnen in het midden van de 20ste eeuw en kan leiden tot een nieuwe planetaire configuratie, *Hothouse Earth*, die nefast zou zijn voor de menselijke samenleving zoals we die kennen (Steffen & Morgan, 2021).

Het is duidelijk dat de status quo niet langer voldoet. Als de mensheid blijft voortgaan volgens het huidige stamien, zullen planetaire, sociale en economische structuren het begeven. Er is dus nood aan een transitie naar een duurzame maatschappij, die niet alleen rekening houdt met ecologische factoren, maar die ook sociale rechtvaardigheid beoogt.

2.2. Duurzaamheidstransitie

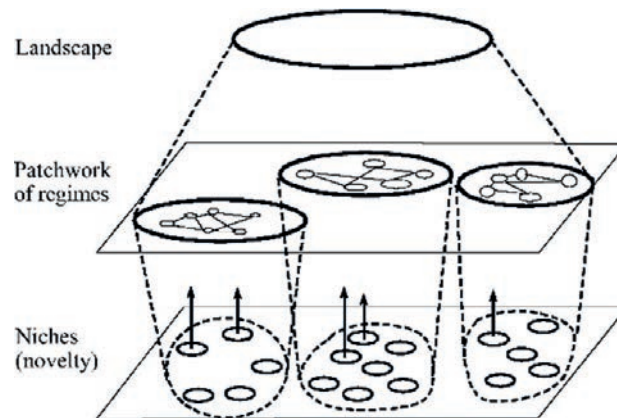
Er bestaat heel wat onderzoek over hoe maatschappelijke transitie in hun werk gaan. Deze sectie is als volgt georganiseerd: eerst wordt het concept transitie in het algemeen besproken, en daarna focussen we op het *Multi-Level Perspective*, een raamwerk dat beschrijft hoe innovaties ontstaan en kunnen doorbreken. Vervolgens kaderen we de duurzaamheidstransitie binnen de context van de industriële transitie, maar ook binnen een transitie van langdurige socio-economische configuraties. Daarna richten we de aandacht op de stedelijke context, in het bijzonder het stedelijk experiment. We beëindigen deze sectie met een bespreking van de rol van de overheid in het transitieproces.

| 15

2.2.1. Transitie

De polycrisis van de huidige maatschappij vormt een *persistent probleem*: een uitdaging die niet opgelost kan worden binnen het huidige systeem. Een persistent probleem wordt gekenmerkt door “een diepe verwevenheid met de sociale structuren, een niet-reduceerbare structurele onzekerheid, de betrokkenheid van verschillende actoren met uiteenlopende belangen en de moeilijkheid om het te interpreteren en structureren” (Dirven et al., 2002, geciteerd in Grin et al., 2010).

Omwillen van deze eigenschappen vraagt de oplossing van een persistent probleem om een herziening van het systeem, en dus om een transitie. Transitie kan gedefinieerd worden als “een fundamentele verandering in structuren, cultuur en praktijken” (Grin et al., 2010, p. 109). *Structuren* omvatten niet alleen de fysieke infrastructuur, maar ook de economie en de instituties, met name alle regels, regulatie, collectieve en individuele actoren. Onder *cultuur* verstaan de auteurs “de collectieve verzameling van waarden, normen, perspectieven (in termen van een coherente, gedeelde oriëntatie), en paradigma’s (in termen van het definiëren van problemen en oplossingen)” (Grin et al., 2010, p. 109). *Praktijken* staan voor het geheel aan productieroutines, gedragingen en individuele manieren van handelen. Een transitie is dus niet beperkt tot de technologische dimensie, maar heeft betrekking op de hele maatschappij en niet in het minst de menselijke handelingen en interacties. Transitie wordt gedreven door meerdere actoren uit zowel de publieke, de private als de non-profit sector. Het zijn processen op lange termijn die over één tot twee generaties lopen, d.w.z. 25-40 jaar, en uit verschillende fases bestaan (Grin et al., 2010; Swilling & Anneck, 2012, p. xvi).

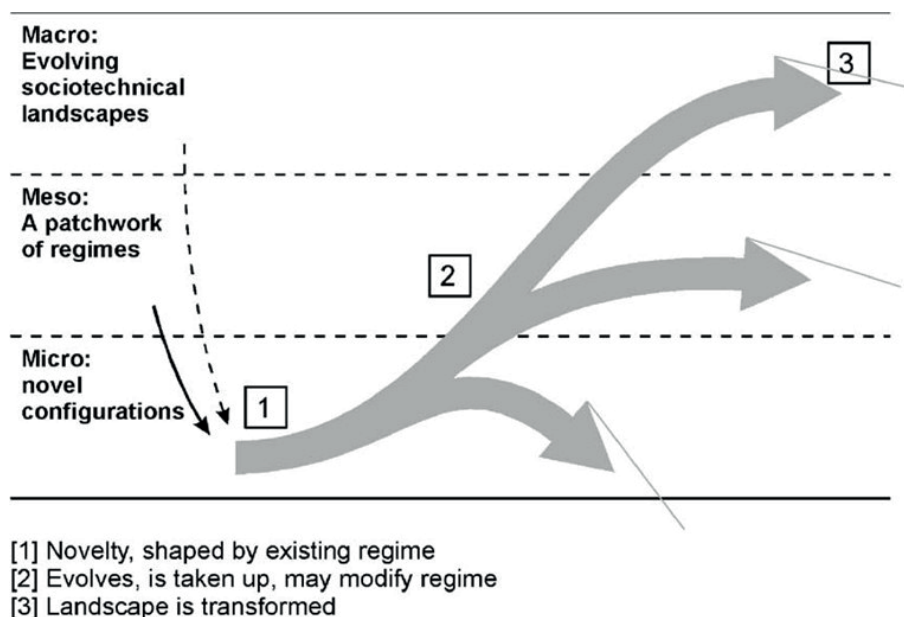

Figuur 2-2: De drie niveaus van MLP in een geneste hiërarchie (Geels, 2002)

2.2.2. Multi-Level Perspective

In deze masterproef kaderen we transitie in het Multi-Level Perspective (MLP), in het bijzonder de versie van Geels (2005, Hoofdstuk 3). Het MLP situeert maatschappelijke transformaties op drie hiërarchische niveaus: niche, regime en landschap. Grin et al. definiëren een *regime* als “een dominante verzameling van structuren, culturen en praktijken” (Grin et al., 2010, p. 110). Voor Geels omvat het regime de formele en informele regels rond praktijken, technologieën, procedures..., ingebed in instituties en infrastructuren. Hij onderscheidt vijf regimes met bijhorende sociale gemeenschappen: technologisch, wetenschappelijk, economisch (markt en gebruikers), regelgevend/beleidsmatig en socio-cultureel. Deze domeinen interageren onderling in een overkoepelend socio-technologisch regime. De stabiele maar dynamische regelomgeving binnen een regime werkt zowel sturend als beperkend. Het niveau boven het regime is het *socio-technische landschap* en verwijst naar de bredere context, die zowel demografische factoren en culturele assumpties als economische groei omvat, maar ook de (ruimtelijke) hardware van onze maatschappij, zoals autowegen en elektriciteitsinfrastructuur. Het bevat die factoren die extern zijn aan de regimes, en veranderingen in het landschap verlopen meestal traag en geleidelijk. De *niches* tenslotte liggen op het laagste niveau en zijn de broedkamers van technologische innovatie, omdat ze flexibeler zijn dan de bestaande regimes en zich er enigszins los van kunnen bewegen. Het kost tijd vooraleer nieuwe ontwikkelingen op de markt kunnen komen, en beginnende innovaties hebben

16 |

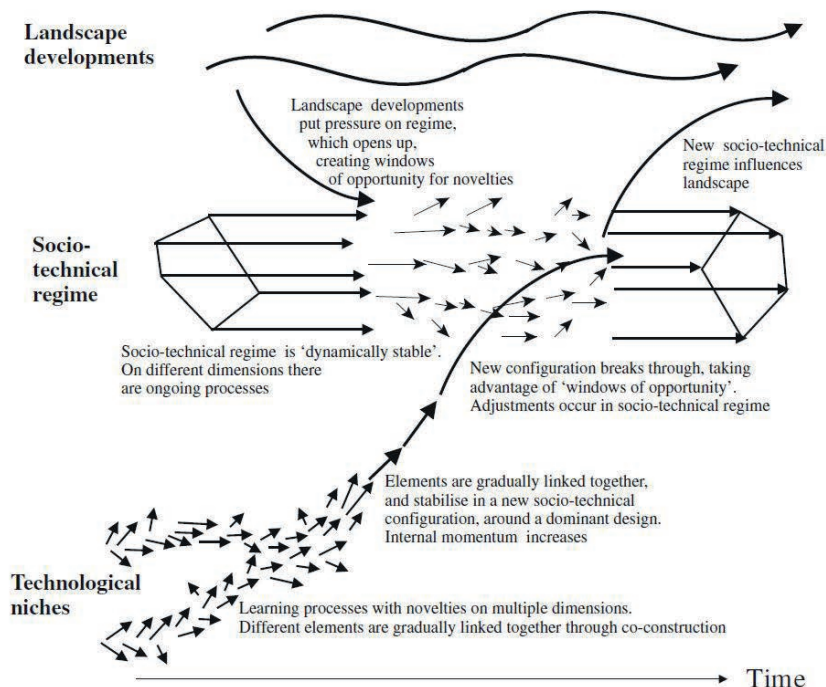

Figuur 2-3: Interactie en beïnvloeding tussen de verschillende schaalniveaus (Rip & Kemp, 1996 en Kemp, Rip, & Schot, 2001, geciteerd in Geels, 2002)

duis ondersteuning nodig van een netwerk van vernieuwers. Grin et al. spreken van een *transitie-arena*: een beschermde omgeving met een beperkt aantal individuele actoren, die “afwijkende (‘dissipatieve’) structuren kunnen creëren en binnen deze structuren kunnen opereren” (Grin et al., 2010, p. 144). Dit schaalniveau is veel minder stabiel dan de andere niveaus en bevindt zich volop in een leerproces. De drie niveaus vormen een geneste hiërarchie (Figuur 2-2), en de pijltjes op de figuur duiden aan dat niches kunnen inspelen op problemen op niveau van het regime.

De kracht van het MLP-kader ligt in de interactie tussen de niveaus (Figuur 2-3). Het regimeniveau, en indirect ook het landschapsniveau, heeft invloed op welke niches kunnen ontstaan. Een succesvolle niche-innovatie kan doordringen tot het regime-niveau, en die veranderingen kunnen dan verder het landschapsniveau transformeren. Wanneer een nieuwe technologie doorbreekt, vergroot de structurering doorheen de verschillende fases: bij niches zijn regels en afspraken nog diffuus, terwijl er in het regime duidelijke en richtinggevende regels gevormd zijn, die zeer stabiel en zelfs dwingend kunnen worden op landschapsniveau.

Niet alleen de niche-omgeving, maar ook het regime en het landschap bewegen de hele tijd. De evoluties in de verschillende regimes (technologisch, wetenschappelijk, economisch, regelgevend/ beleidsmatig en socio-cultureel) kunnen, al dan niet onder invloed van een veranderend landschap, divergeren, waardoor spanningen ontstaan die ruimte bieden voor nieuwe innovaties (Figuur 2-4). Zo’n opening in het regime noemt Geels een *window of opportunity*. Een beginnende niche is ongestructureerd en ontwikkelt zich in verschillende richtingen, maar na verloop van tijd kunnen de ontwikkelingen zich aligneren tot een dominante technologie of methode. Als een mature niche zich kan verbinden aan processen uit het regime in zo’n *window of opportunity*, kan die niche het regime transformeren en spreken we van een systeeminnovatie. Na verloop van tijd kan het vernieuwde regime op zijn beurt het landschap beïnvloeden. Of een niche al dan niet doorbreekt, hangt dus niet alleen af van de ontwikkeling van de niche zelf, maar ook van evoluties op het regime- en landschapsniveau: verandering ontstaat door het dynamische samenspel tussen de verschillende schaalniveaus (Geels, 2005).

Figuur 2-4: Niches die zich na verloop van tijd aligneren kunnen doorbreken in een ‘window of opportunity’ op regimeniveau (Geels, 2002).

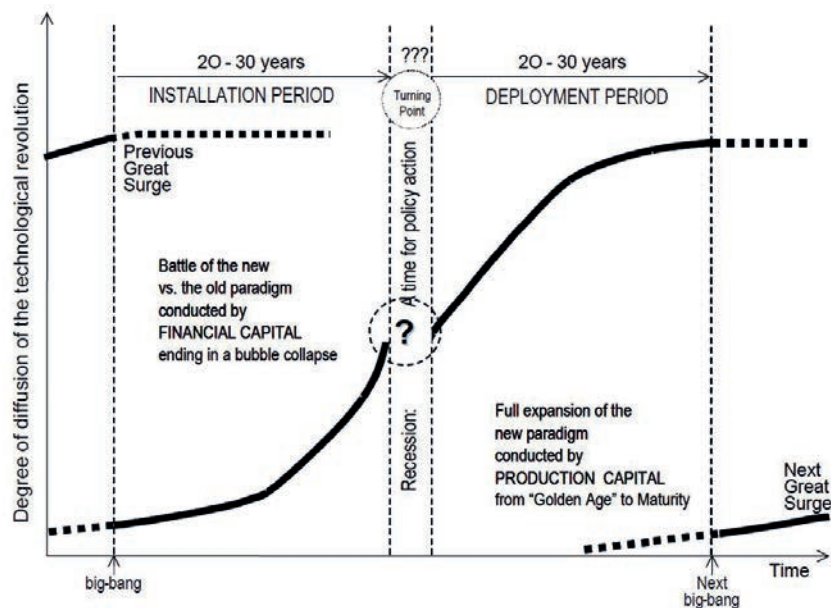
2.2.3. Transitie op verschillende tijdschalen?

Swilling en Annecke situeren de huidige uitdagingen op het kruispunt van twee evoluties met een verschillende tijdschaal: enerzijds verwijzen ze naar de vijfde (of zesde) industrieel-technologische transitie, en anderzijds passen ze de huidige periode in in de grootschalige evolutie van de mensheid (Swilling & Annecke, 2012, Hoofdstuk 3).

De vijfde industriële transitie luidde in de jaren 1970 het tijdperk van informatie en telecommunicatie in en stootte daarmee het voorgaande regime gebaseerd op olie en kolen van de troon. Volgens Pérez bestaat elke technologische cyclus uit twee fases (Figuur 2-5): een *installatieperiode* (installation period), waarin de nieuwe technologie geïnitieerd en ontwikkeld wordt door de inzet van financieel (risico-)kapitaal, gevolgd door een *gebruiksperiode* (deployment period) waarin de technologie breder gebruikt wordt en doordringt tot de maatschappelijke orde, met inzet van productief kapitaal (Pérez 2002, 2007, geciteerd in Swilling & Annecke, 2012). Elke fase kan twee tot drie decennia beslaan. De installatieperiode van het informatietijdperk komt sinds de jaren 2000 stilaan ten einde, maar de overgang van financieel naar productief kapitaal verloopt moeizaam.

Anderzijds verwijzen Swilling en Annecke naar de opeenvolging van socio-ecologische regimes in de menselijke geschiedenis (Fischer-Kowalski & Haberl, 2007, geciteerd in Swilling & Annecke, 2012). Fischer-Kowalski en Haberl bakenen drie grootschalige periodes af in de menselijke geschiedenis: het tijdperk van de jager-verzamelaar, het landbouwtijdperk en het industriële tijdperk. Elk van deze regimes is gekenmerkt door een specifieke interactie tussen de mens en zijn (natuurlijke) omgeving, en dus door een specifieke omgang met materialen en energie. Het huidige industriële socio-ecologische regime onderscheidt zich bijvoorbeeld door het gebruik van fossiele brandstoffen en grote hoeveelheden natuurlijke materialen, onder meer in steden en transportsystemen. Aangezien de voorraden beperkt zijn, brengt de toekomst noodgedwongen een omslag in deze relatie met natuurlijke bronnen en is een (derde) transitie naar een nieuw, duurzaam socio-ecologisch regime noodzakelijk.

18 | Swilling stelt dat de huidige informatietechnologie in combinatie met een nieuwe *green-tech* industrie (in het bijzonder hernieuwbare energie) een diepe transitie én een grootschalige socio-ecologische omwenteling in gang kan zetten. De sector van hernieuwbare energie is bovendien gekenmerkt door gedecentraliseerde projecten en biedt daardoor potentieel voor een transitie die gedragen wordt door de lokale gemeenschappen. De globale financialisering vormt hiervoor echter een bedreiging, aangezien financiële actoren in hun zoektocht naar korte-termijnwinst

Figuur 2-5: Het verloop van een technologische cyclus volgens Pérez (Pérez, 2006)

blijven investeren in de (maturerende) informatietechnologie, die op dit moment naar productief kapitaal zou moeten overschakelen, in plaats van risicokapitaal te injecteren in de nieuwe, groene technologieën die er nood aan hebben (Swilling, 2020, Hoofdstuk 4).

2.2.4. Stedelijk experiment

Verschillende onderzoekers onderstrepen het belang van de stad en de stedelijke ruimte in de transitiebeweging. De duurzaamheids crisis manifesteert zich het sterkst in de stedelijke ruimte: voor de constructie van gebouwen en andere stedelijke infrastructuur is veel materiaal nodig, en steden genereren 75% van de totale uitstoot van broeikasgassen. Bovendien leeft momenteel meer dan de helft van de wereldbevolking in de stad, een aantal dat blijft groeien (Swilling, 2020, pp. 115, 140). Als de huidige problemen geconcentreerd zijn in de stedelijke ruimte, dan moet in de eerste plaats daar naar oplossingen gezocht worden. Deze visie komt meer en meer terug in (inter-)nationale rapporten en instituties (zie bijvoorbeeld de inleiding van Castán Broto, 2017). Een van de meest recente is het zesde IPCC-rapport, dat benoemt dat “stedelijke ruimtes opportuniteiten creëren om het gebruik van hulpbronnen efficiënter te maken en de uitstoot van broeikasgassen significant te verminderen, door de systemische transitie van infrastructuur en stedelijke morfologie”. Compacte steden die voetgangers accommoderen kunnen bijvoorbeeld de energieconsumptie terugdringen, en elektrisch transport kan de uitstoot verminderen (IPCC, 2022, Hoofdpijn C6).

In de 21ste eeuw herkennen we opnieuw de *dubbele beweging* uit het midden van de 20ste eeuw, een begrip geïntroduceerd door Polanyi. De na-oorlogse periode werd gekenmerkt door zowel een trend van individueel materialisme en kapitalisme als door innovatieve bottom-up samenwerkingen (Swilling & Annecke, 2012, p. 309). Dit samenspel culmineerde uiteindelijk in de opmars van de welvaartsstaat in de jaren 1960-1970. Ook vandaag zien we een overvloed aan gedecentraliseerde, lokale en duurzame initiatieven die ontstaan als tegenbeweging voor de vervuilende, neoliberale samenleving. Deze twee synchrone maar tegengestelde bewegingen – en de spanning tussen beide – manifesteren zich het sterkst in de stedelijke ruimte (Swilling, 2020, p. 143). Hier ligt dus ook de kiem van transformatie.

Steden omvatten bovendien de uitgebreide netwerken van diverse actoren die een rol spelen in de noodzakelijke technologische en socio-economische transitie (Swilling & Annecke, 2012, p. 107). Het is dan ook geen verrassing dat er sinds 2005 een overvloed is aan stedelijke klimaatacties, in alle delen van de wereld en in alle sectoren (Castán Broto & Bulkeley, 2013). Castán Broto en Bulkeley definiëren een interventie als *experimenteel* “als het doelgericht en strategisch is maar expliciet zoekt naar nieuwe vormen van leren of ervaring” (Castán Broto & Bulkeley, 2013, p. 93). Ze voegen eraan toe dat de ingrepen bedoeld zijn “om nieuwe ideeën en methodes uit te proberen in de context van toekomstige onzekerheden. Ze dienen ervoor om te begrijpen hoe interventies werken in de praktijk, in nieuwe contexten waarin ze als innovatief beschouwd worden” (Castán Broto & Bulkeley, 2013, p. 93). Experimenten zijn dus innovatieve projecten die ontstaan in een context van onzekerheid, en ze vinden plaats in de praktijk en niet in een artificiële of geïsoleerde testomgeving.

Een licht verschillende omschrijving is die van Sengers et al. (2016, p. 21), die een experiment definiëren als “een inclusief, op de praktijk gericht en door uitdagingen geleid initiatief dat ontworpen is om systeeminnovatie te stimuleren door middel van sociale leerprocessen, in onzekere en ambigue omstandigheden”. Ook hier staan de doelgerichte opzet en de leerprocessen centraal. Ze voegen toe dat “interventies niet enkel gaan over het technologisch en economisch functioneren, maar over het bredere sociale functioneren (hoe dit ook gedefinieerd wordt) van de ketens van met elkaar verbonden innovaties, aanpassingen en herschikkingen die tijdens het experiment ontstaan” (Sengers et al., 2016, p. 22). Nieuwe technologieën gaan dus hand in hand met nieuwe vormen van sociale organisatie (Swilling, 2020, p. 154), en dit komt overeen met de visie van Castán Broto en Bulkeley dat experimenten zowel op sociale als op technologische verandering geïoriënteerd kunnen zijn. Ook in de definitie van Sengers et al. is een experiment praktijkgericht en innovatief en ontstaat het in een context van onzekerheid. De extra elementen die ze in deze definitie aanhalen zijn de inclusiviteit, het uitdagingsgerichte karakter en de systemische dimensie. Een diverse groep van actoren waarborgt het inclusieve karakter van de innovatie, en ook de sociale uitdagingen waarop het experiment een antwoord zoekt komen voort uit een divers netwerk van sociale actoren. Castán Broto en Bulkeley maken expliciet duidelijk dat ze focussen op stedelijke experimenten, namelijk

| 19

deze uitgevoerd “door of in naam van een bestaande of verbeelde stedelijke gemeenschap” (Castán Broto & Bulkeley, 2013, p. 93). Voor Sengers et al. speelt een experiment zich af in een publieke setting, zodat diverse groepen er voordeel uit kunnen halen, en de publieke aard en de interactie van verschillende actoren maken het experiment bijzonder geschikt voor stedelijke ruimtes (Swilling, 2020, p. 154).

Experimenten spelen zich af op het niche-niveau: innovaties op dit niveau kunnen een persistent probleem aankaarten dat raakt aan de fundamentele aannames en de werking van het regime of maatschappelijk systeem, en waar geen rechtlijnige oplossing voor te vinden is. Diverse actoren zijn nodig om het probleem vanuit verschillende hoeken te bekijken, en omdat de ingreep structurele problemen wil corrigeren, moet de oplossing nieuw zijn en is de context onzeker en ambigu. Zoals hierboven aangegeven bepalen verschillende intrinsieke en externe factoren of het experiment uit het niche-niveau naar het regime kan doorbreken. Drie eigenschappen van het experiment kunnen die doorstroming bevorderen: een sterke visie die duidelijk gearticuleerd is en de verwachtingen op scherp stelt, een robuust netwerk en een collectief leerproces (Sengers et al., 2016). Newton (2021) voegt hieraan de ruimtelijke inbedding toe, die het experiment met de straat, buurt of stad verbindt en ervoor zorgt dat betrokkenen minder snel afhaken.

Samenvattend kunnen we stellen dat de stedelijke schaal een enorm transitiepotentieel in zich draagt, bijvoorbeeld door stedelijke experimenten te faciliteren die op termijn het regime kunnen transformeren.

2.2.5. De rol van de overheid

Omwille van het onzekere en publieke karakter van experimenten is het de taak van overheden om deze te faciliteren (Swilling, 2020, p. 154). Ook de rol van stedelijke infrastructuur (gebouwen, energievoorziening, mobiliteitsinfrastructuur...) in een duurzame transitie vereist de betrokkenheid en sturing van overheden. Swilling & Annecke beargumenteren het belang van een overheid die investeert in menselijk kapitaal, innovatie en het uitbouwen van netwerken, investeringen die niet op korte termijn terugverdiend worden en dus nooit door de vrije markt opgenomen zullen worden (Swilling & Annecke, 2012, p. 93).

20 |

Een niche-experiment vraagt om afstand van het heersende regime om systeemfouten te kunnen corrigeren, maar een doorlopende link is wel noodzakelijk om het te kunnen doorbreken; daarvoor moeten ook spelers uit het regime (*regime-actoren*) bij de experimenten betrokken zijn (Grin et al., 2010, p. 144). Newton (2021) verbindt de impact en doorstroming van niche-experimenten met het ‘web van institutionalisering’ van Levy (Levy, 1996), een denkkader opgesteld voor de institutionalisering van gender in beleid en praktijken. Twee elementen zijn hierin cruciaal: enerzijds moeten beleidsmakers de bestaande structurele problemen onderkennen en willen aanpakken, anderzijds moeten ze bereid zijn om de verworven inzichten te vertalen in voorschriften en regelgeving en er budget voor te voorzien. Op die manier kunnen het beleid en de gevestigde organisaties de vruchten plukken van de lessen uit het experiment (Newton, 2021).

Voor het opzetten van stedelijke klimaatexperimenten blijken de belangrijkste actoren in realiteit alvast de lokale besturen te zijn, en ze gaan daarvoor vaak samenwerkingen aan met private actoren of burgerbewegingen. Vooral voor de burgerbewegingen brengt een partnerschap met de lokale overheid veel voordelen met zich mee, zoals financiering en institutionele steun (Castán Broto & Bulkeley, 2013).

2.3. Ruimtelijke (on)rechtvaardigheid

Een echt duurzame transitie moet ook sociale rechtvaardigheid nastreven, en de ruimtelijke lens biedt nieuwe invalshoeken om naar rechtvaardigheid te kijken en eraan te werken. Het is niet alleen een middel om aan theorievorming te doen, maar ook een manier om nieuwe strategieën te ontsluiten voor politieke organisaties en activisten (Dufaux et al., 2011). We bespreken hier eerst kort het concept van sociale rechtvaardigheid, om daarna over te gaan naar een meer uitgebreide discussie over ruimtelijke rechtvaardigheid en tenslotte terug te keren naar de stedelijke schaal.

2.3.1. Sociale rechtvaardigheid

In geografische kringen is de laatste 50 jaar veel geschreven over sociale rechtvaardigheid, in het bijzonder met betrekking tot de stedelijke ruimte, en de invulling van het begrip is aan verandering onderhevig. We geven hier een kort overzicht zoals besproken door Williams (Williams, 2017, pp. 2220–2221). In 1973 publiceerde Harvey zijn boek “Social Justice and the City”, waarin hij de ongelijke verdeling van hulpbronnen, rijkdom en macht in de stad aankaart en een oplossing ziet in de herverdeling ervan, die tot meer rechtvaardigheid zou leiden (Harvey, 1973). Voor Young is deze visie echter te beperkt: in haar boek “Justice and the Politics of Difference” bekijkt ze onrechtvaardigheid door de lens van processen van dominantie en verdrukking (Young, 1990). Om de rechtvaardigheid te verhogen, moeten net de verschillen tussen sociale groepen gerespecteerd en gekoesterd worden. In “The Just City” beschouwt Fainstein rechtvaardigheid als gelijkheid, democratie en diversiteit, en ook haar *rechtvaardige stad* moet sociaal inclusief zijn en verschillen accepteren (Fainstein, 2010). Williams zelf tenslotte definieert rechtvaardigheid als “een relationele en gesitueerde ethiek die beoefend wordt als antwoord op specifieke onrechtvaardigheden, maar ook als handelingen van vreugde, liefde en spel, die altijd in een staat van wording zijn” (Williams, 2017, p. 2222). Rechtvaardigheid is altijd verbonden met noties van gelijkheid en/of vrijheid, maar de term getuigt van een grotere gevoeligheid voor contextverschillen. Het begrip heeft daardoor de kracht om diverse groepen te mobiliseren en te laten samenwerken (Soja, 2009). Geïnspireerd door deze overdenkingen, met name door de benadering van Young, definiëren we rechtvaardigheid hier als een organiserend principe in de samenleving waarbij alle mensen en groepen op een evenwaardige manier aanspraak kunnen maken op fundamentele rechten, zonder oppressie of overheersing van één sociale groep over een andere. De concrete invulling ervan is contextgebonden en moet telkens opnieuw het onderwerp zijn van een politieke dialoog.

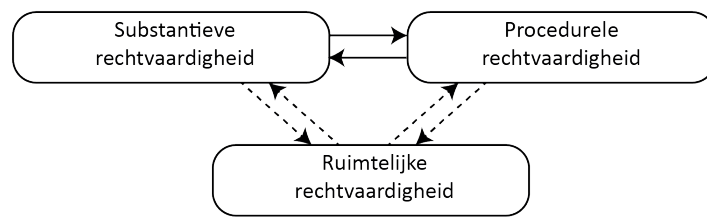
Certomà, Sondermann, et al. (2019) beschrijven verschillende dimensies van het begrip rechtvaardigheid. Ten eerste is er de theoretische vraag wat rechtvaardig is en wat rechtvaardigheid betekent; dit is de *substantieve* dimensie van rechtvaardigheid. Hieronder vallen onder andere wetgeving, formele regels en culturele normen. Daarnaast kan men zich afvragen hoe rechtvaardig besluitvormende processen zijn en hoe die leiden tot meer rechtvaardigheid; dit is de *procedurele* dimensie. Als bepaalde maatschappelijke groepen geen stemrecht hebben of niet gehoord worden in het openbaar debat, is dit een voorbeeld van procedurele onrechtvaardigheid. Een derde vorm van rechtvaardigheid, die met beide voorgaande overlapt, is *ruimtelijke rechtvaardigheid*.

| 21

2.3.2. Ruimtelijke rechtvaardigheid

Soja beschrijft de *ruimtelijke omwenteling* die in gang gezet werd door Lefebvre en Foucault in het Parijs van 1968 en tot bloei kwam in de jaren 1990, een eeuw na de marxiaanse *historische omwenteling* die het belang van tijdsverloop en tijdsgebonden processen benadrukte (Dufaux et al., 2011). ‘Het geografische’ wordt hier gebruikt als lens om verschillende disciplines en begrippen te bekijken. Soja (2009) bespreekt drie belangrijke principes van kritisch ruimtelijk denken: (1) de ontologische ruimtelijkheid van het zijn, (2) de sociale productie van ruimtelijkheid en (3) de socio-spatiale dialectiek. Het eerste principe stelt dat het leven zich afspeelt in de drie gelijkwaardige velden van ruimte, tijd en het sociale. Het tweede principe definieert wat we onder ruimte verstaan: het is geen lege container waarin activiteiten plaatsvinden, maar wordt dynamisch geproduceerd door menselijk handelen. De sociale productie van de ruimte of *spatialisatie* is gekoppeld aan macht en de productie en reproductie van maatschappelijke structuren. Ruimte kan als instrument ingezet worden voor verdrukking en dominantie; dit vormt zelfs een van de belangrijkste systemische factoren in de productie van ongelijkheid en onrechtvaardigheid (Dikeç, 2001). Niet alleen bepaalt het sociaal-maatschappelijke hoe de ruimte georganiseerd wordt, omgekeerd beïnvloedt het ruimtelijke ook de sociale maatschappij. Dit is het derde principe van Soja, namelijk de socio-spatiale dialectiek.

Het is een logische stap om vervolgens ongelijkheid en onrecht te bekijken door een ruimtelijke lens. Soja definieert *ruimtelijke (on)rechtvaardigheid* als een “intentionele en gefocuste nadruk op de ruimtelijke of geografische aspecten van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid” (Soja, 2009, p. 2). *Distributieve rechtvaardigheid* is een voorbeeld van ruimtelijke rechtvaardigheid, namelijk “de eerlijke ruimtelijke verdeling van maatschappelijk gewaardeerde hulpbronnen en de mogelijkheden om ze te gebruiken” (Soja, 2009, p. 2). Ruimtelijke rechtvaardigheid omvat echter meer: omdat de

Figuur 2-6: Verschillende dimensies van rechtvaardigheid

ruimte sociaal geconstrueerd wordt, is ook ruimtelijke (on)rechtvaardigheid “zowel een resultaat als een proces” (Soja, 2009, p. 3). De distributieve en geografische ongelijkheden zijn een resultaat van de oneerlijke processen die waardoor ze gegenereerd zijn (Soja, 2009). Als bijvoorbeeld het debat rond grondgebruik wordt gevoerd door een homogene groep, die enkel witte vertegenwoordigers uit de middenklasse telt, is dit een ruimtelijk-procedurele onrechtvaardigheid. We kunnen ruimtelijke rechtvaardigheid dus verbinden met zowel substantieve als procedurele rechtvaardigheid (Figuur 2-6).

Zowel Soja als Dikeç bespreken de wederzijdse wisselwerkingen tussen ruimte en onrechtvaardigheid (Dikeç, 2001; Soja, 2009). Elke onrechtvaardigheid speelt zich af in de ruimte en heeft dus een ruimtelijke component. Dikeç noemt dit de *ruimtelijkheid van onrechtvaardigheid*: de ruimte speelt een faciliterende of ondersteunende rol voor processen van uitsluiting. Anderzijds kan de ruimte ook een actieve rol spelen in het tot stand brengen van onrecht, wat Soja de *ruimtelijke oorzakelijkheid van (on)rechtvaardigheid* noemt en Dikeç de *onrechtvaardigheid van ruimtelijkheid*. Het gaat hier bijvoorbeeld over het opzettelijk geografisch spreiden van maatschappelijk achtergestelde groepen, waardoor zij hun verzet tegen ongelijkheden en onrecht, bijvoorbeeld in de vorm van protest, moeilijker kunnen organiseren. Hetzelfde gebeurt wanneer processen van gentrificatie een gemeenschap uit elkaar drijven, waardoor hun mogelijkheid tot zelforganisatie verdwijnt, bijvoorbeeld voor de collectieve zorg voor de kinderen.

Ruimtelijke onrechtvaardigheid is sterk verwant met *locatiediscriminatie (locational discrimination)*, dat optreedt wanneer bepaalde gemeenschappen gediscrimineerd worden op basis van de plek waar ze leven. Locatiediscriminatie is vaak gestoeld op klasse, ras of gender, en deze vorm van onrecht zorgt voor de sociale reproductie van maatschappelijke ongelijkheden en zet langdurige, in de ruimte verankerde structuren van macht en onderdrukking op (Soja, 2009, p. 3). Een daaraan gerelateerde vorm van ruimtelijke rechtvaardigheid is *omgevings- of milieurechtvaardigheid (environmental justice)*. Dit concept focust op de gelijke verdeling van omgevingslasten, zoals blootstelling aan natuurlijke of maatschappelijke risico's of vervuiling. Omgevings-onrechtvaardigheid treedt op wanneer sociaal achtergestelde groepen in een vervuilde en weinig groene omgeving leven, wat zorgt voor een slechtere gezondheid, meer mentale stress en ontbering op verschillende vlakken (Certomà, Sondermann, et al., 2019, p. 5).

2.3.3. Stedelijk schaal

Ook voor het bestuderen en aan de kaak stellen van onrechtvaardigheden levert de stad een interessant schaalniveau. Eerst en vooral manifesteren ongelijkheden zich sterk in de stedelijke ruimte, die een product is van kapitalistische en neoliberale processen, anderzijds bevinden zich hier opnieuw de netwerken van actoren die de verschillende vormen van uitsluiting en verdrukking kunnen aanpakken (Certomà, Sondermann, et al., 2019).

Ruimtelijke rechtvaardigheid speelt op verschillende schalen, van de lokale schaal van het lichaam en het huishouden, over de straat, buurt en stad, tot de schaal van de regio, de staat en de wereld (Bret, 2018; Soja, 2009). Bret argumenteert dat rechtvaardigheid eerst en vooral op globale schaal behandeld moet worden. Het is namelijk allesbehalve rechtvaardig als een westers land de lokale ongelijkheden terugdringt ten koste van uitbuiting in andere delen van de wereld. Om globale ongelijkheid te verminderen moeten we beginnen met de levensstandaard van de allerarmsten te verhogen. Processen van (on)rechtvaardigheid op verschillende schaalniveaus beïnvloeden elkaar,

maar hoeven niet compatibel te zijn. Zo kunnen rechtvaardigheden op microniveau ingebed zijn in een context van onrecht op macroniveau. Het toevoegen van groene ruimte in kwetsbare stedelijke buurten beoogt bijvoorbeeld lokale rechtvaardigheid, maar verandert niets aan de onderliggende socio-economische ongelijkheden. Deze actie kan op termijn zelfs gentrificatie in de hand werken, een voorbeeld van een micro-rechtvaardigheid die macro-ongelijkheden versterkt. Het is dus belangrijk om zich bewust te zijn van en te werken aan rechtvaardigheid op elke schaal (Bret, 2018).

Actief burgerschap vindt meestal plaats op schaal van de buurt en stad. Op dit niveau bevindt zich de geleefde ruimte waar een individu of een burgerorganisatie concrete impact kan maken. Williams vermeldt dat “alledaagse interventies in de wereld belangrijk zijn om te begrijpen hoe rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid beoefend worden als voort-durende processen” (Williams, 2017, p. 2221). Doodgewone ethische handelingen die contextuele onrechtvaardigheden aanpakken vormen een aanvulling op meer spectaculaire vormen van activisme. Ze maken de stad en zijn belangrijk voor de studie van rechtvaardigheid. Met de nodige aandacht en reflectie kunnen lokale acties tegen onrecht ook een positieve impact hebben op hoger niveau, al is het maar door een probleem onder te aandacht te brengen (Bret, 2018).

2.4. Rechtvaardige transitie in de stedelijke ruimte

In de voorgaande secties bespraken we achtereenvolgens de crisissen van de 21ste eeuw, de duurzaamheidstransitie en de verschillende dimensies van rechtvaardigheid. Deze elementen komen samen in de notie van *rechtvaardige transitie*.

De huidige samenleving kent grote ecologische en sociale uitdagingen. Ecosystemen worden op de proef gesteld en planetaire grenzen worden overschreden door menselijke activiteiten. De natuurlijke en maatschappelijke crisissen raken de armsten en zwaksten het hardst en vergroten de bestaande ongelijkheden: de allerarmsten hebben namelijk weinig of geen middelen om zich te beschermen tegen klimaatrampen, financiële crisissen of voedselonzekeerheid. Dit is een structurele onrechtvaardigheid. De armste landen zijn bovendien het hardst getroffen door de klimaatopwarming, die veroorzaakt wordt door de uitstoot van broeikasgassen van voornamelijk de rijke landen. Het kapitalistische, geglobaliseerde systeem houdt de bestaande machtsstructuren in stand die zorgen voor ecologische destructies en flagrante sociale en ruimtelijke onrechtvaardigheden.

| 23

Het is duidelijk dat er een grootschalige transitie op ons afkomt, die aangedreven wordt door technologische ontwikkelingen en/of door systemische schokken. Een onrechtvaardige transitie, die de ongelijkheden nog meer op scherp stelt, is absoluut een mogelijkheid. Dit zou echter leiden tot armoede, conflicten en sociale verdeeldheid (Swilling & Annecke, 2012, p. xix). Een sterke focus op rechtvaardigheid kan noodzakelijk zijn om voldoende mensen te mobiliseren om een kantelpunt te bereiken in de transitie, of zoals Frans Timmermans, ondervoorzitter van de Europese Unie, het verwoordt in kader van de Europese Green Deal: “The transition will be just, or will just not be”.

Een rechtvaardige transitie moet diepe, structurele veranderingen nastreven. Swilling en Annecke stellen dat het “een transitie moet zijn die het duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen verzoent met een verregaande inzet voor waar steeds vaker naar verwezen wordt als toereikendheid” (Swilling & Annecke, 2012, p. xiii). *Toereikendheid (sufficiency)* staat hier voor de eerlijke verdeling van grondstoffen en natuurlijke hulpbronnen, waar “‘over-consumenten’ met minder tevreden zijn zodat ‘onder-consumenten’ voldoende hebben” (Swilling & Annecke, 2012, p. xiii). Deze globale herverdeling is een vorm van distributieve rechtvaardigheid. We kunnen echter verder gaan en ook de procedurele dimensie van een rechtvaardige transitie belichten, en komen dan tot de volgende definitie: een *rechtvaardige transitie* is een duurzaamheidstransitie die op een democratische manier genavigeerd en georganiseerd wordt, met de nodige aandacht voor ongelijke machtsrelaties en sociale ongelijkheden, en waarin de lasten en lusten die gepaard gaan met de klimaatverandering, klimaatmitigatie en klimaatadaptatie *eerlijk* over de burgers en regio's verdeeld worden volgens draagkracht en behoeften. Een rechtvaardige transitie biedt kansen om de transitie naar een duurzame samenleving te koppelen aan een herverdeling van natuurlijke hulpbronnen, op basis van het idee van toereikendheid, en onderkent dat dezelfde systemische factoren aan de basis liggen van zowel sociale onderdrukking als ecologische destructie. Als deze onderliggende

factor, namelijk de geglobaliseerde en extractieve economie, ongemoeid blijft, zullen de mogelijke oplossingen altijd incompleet zijn en de slagkracht missen om een echte omwenteling in gang te zetten.

Zowel de uitdagingen op vlak van duurzaamheid als de bestaande onrechtvaardigheden manifesteren zich het sterkst in de stedelijke ruimte, maar anderzijds liggen in de stad ook de kiemen van de oplossingen: de complexe netwerken van institutionele, commerciële en maatschappelijke actoren die nodig zijn voor de transitie, of die actief zijn in de sociale en technologische tegenbeweging in grote én alledaagse acties (het tweede luik van Polanyi's dubbele beweging). Bovendien leeft nu al meer dan de helft van de wereldbevolking in steden, en neemt de relevantie van de stedelijke schaal verder toe naarmate de samenleving steeds meer verstedelijkt. Beide uitdagingen vertonen ook gelijkenissen wat betreft hun publiek-maatschappelijke aard: het zijn allebei kwesties die iedereen aanbelangen en waarvoor grootschalige investeringen nodig zijn, onder andere in onderwijs en infrastructuur, die niet op korte termijn terugverdiend kunnen worden. Ze zullen daarom nooit door de markt aangepakt worden en vragen om een actieve houding van publieke instituties. Een rechtvaardige transitie moet dus ondersteund of zelfs geleid worden door overheden en beleidsmakers.

Samengevat stellen we dat een maatschappelijke transitie onvermijdelijk is, en dat de samenleving er alle baat bij heeft dat deze rechtvaardig is. Daarvoor is een actieve en sturende overheid nodig, zeker op stedelijke schaal, waar zich niet alleen de problemen, maar ook de kiemen tot de oplossing concentreren.

HOOFDSTUK 3: STEDELIJKE MOESTUINEN IN DE LITERATUUR

In dit hoofdstuk gaan dieper in op de definitie van stedelijke moestuinen en de verschillende manifestaties ervan (3.1), en bespreken we de bestaande literatuur rond stedelijke moestuinen, met een bijzondere focus op sociaal-ruimtelijke rechtvaardigheid, duurzaamheid en transitie (3.2). Een korte geschiedenis en een situering van de moestuinen in Gent komen aan bod in hoofdstuk 6.

3.1. Stedelijke moestuinen: Terminologie

In de academische literatuur wordt een onderscheid gemaakt tussen klassieke volkstuintuinen (*allotment gardens*) en gemeenschapstuinen (*community gardens*). Klassieke volkstuintuinen bestaan uit een groep individuele percelen die historisch bedoeld waren om arbeidsgezinnen de mogelijkheid te geven om zelf voedsel te kweken. Gemeenschapstuinen of collectieve moestuinen ontstonden later, voornamelijk in Noord-Amerika, en daar ligt de nadruk op het gemeenschappelijke gebruik en beheer van de tuin.

De term *volkstuintuin* kan gebruikt worden om een klassiek volkstuintuincomplex aan te duiden, maar wordt soms in de brede zin gebruikt om ook de collectieve moestuinen te omvatten. Om ambiguïteit te vermijden, kiezen we in deze masterproef zoveel mogelijk voor het overkoepelende begrip *stedelijke moestuin* (*urban garden*) wanneer beide types bedoeld worden, of afgekort *stedelijke tuin* (Certomà, Noori, et al., 2019). Een stedelijke moestuin kan verschillende doelstellingen hebben: hij kan gericht zijn op voedselproductie of kan eerder focussen op sociale of ecologische aspecten. Tuinen waar de sociale dimensie belangrijk is, worden in het Nederlands soms aangeduid met de term *samentuin*, *buurtmoestuin* of kortweg *buurttuin*. In deze tekst bedoelen we met *volkstuintuin* meestal de klassieke manifestatie met (grotere) individuele percelen, maar we willen verwarring vermijden door deze tuinen zoveel mogelijk expliciet te beschrijven als *klassieke volkstuintuincomplexen*, of *historische volkstuintuincomplexen* wanneer het gaat over de tuinen die geleid worden door een historische volkstuintuinorganisatie. Als alternatief voor het begrip *stedelijke moestuinen* gebruiken we soms *volks- en buurttuinen* als overkoepelende aanduiding. Een lapje grond of moestuinbak om individueel te bewerken wordt in sommige gevallen ook aangeduid als *volkstuintuin*, maar om dubbelzinnigheden te vermijden geven we in deze tekst de voorkeur aan de termen *tuintje* of *perceel*.

In 2020 verscheen een studie over volkstuintuinen in Vlaanderen, waarin het begrip *volkstuintuin* in de brede zin gehanteerd wordt (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 10). In die studie moet een volkstuintuin voldoen aan de volgende vier aspecten:

1. Een volkstuintuin ligt niet op de grond waarop de woning van de gebruikers staat.
2. Volkstuinen komen alleen of in groep voor.
3. Er zijn geen overnachtingsmogelijkheden.
4. De tuin is niet gericht op commerciële voedselproductie, dus het (formeel) economische aspect is afwezig of beperkt.

We hebben ons door deze afbakening laten inspireren om een eigen definitie op te stellen: een *stedelijke moestuin* is een perceel of een verzameling naburige percelen in de stad, bedoeld voor de niet-commerciële teelt van groenten, fruit, kruiden en/of bloemen door individuele personen of gezinnen en/of door een groep burgers. Onder *perceel* wordt een stuk grond om te bewerken of een moestuinbak verstaan (in tegenstelling tot een administratief perceel). De tuinruimte hoort niet bij de woning van de tuiniers, en kan in privaat eigendom zijn van een individu, een bedrijf of een organisatie, of deel uitmaken van de publieke ruimte. De definitie omvat zowel klassieke volkstuintuincomplexen als buurtmoestuinen en alle hybride vormen ertussenin (Caputo et al., 2016), en al deze types maken deel uit van de opzet van deze masterproef. (In de inventaris wordt de selectie verder afgebakend, zie hoofdstuk 5.)

3.2. Stedelijke moestuinen in de literatuur

De academische literatuur over volkstuintuinen en collectieve tuinen is de laatste tien tot vijftien jaar geëxplodeerd (Figuur 3-1). In 2020 alleen al werden er maar liefst 154 artikelen over dit onderwerp gepubliceerd in 105 academische tijdschriften (www.scopus.com). Verschillende onderzoekers kijken vanuit diverse standpunten naar het fenomeen van volks- en buurttuinen: sommigen zijn geïnteresseerd in de gemeenschap die ontstaat rond een volkstuintuin en in de motivatie van individuele tuiniers, anderen bestuderen de impact op gezondheid en welzijn. Er zijn publicaties over de toegang tot voedsel, en andere die het verband met de neoliberale stad of de politisering van de burgers bestuderen. Ook thema's als de invloed op ecosystemen en biodiversiteit of de

impact van bodemvervuiling komen aan bod. In Bijlage II (p. 183) worden de verschillende thema's in de literatuur rond volks- en buurttuinen verder behandeld.

Omdat het aanbod zo breed is, hebben we ons hier voornamelijk beperkt tot publicaties die verband houden met (ruimtelijke) rechtvaardigheid, duurzaamheid en/of transitie en experiment, in het licht van de vraag "In hoeverre positioneren stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?". In wat volgt wordt eerst de literatuur rond rechtvaardigheid, daarna die rond duurzaamheid en tenslotte die rond transitie besproken, al zijn er zeker raakpunten tussen de drie.

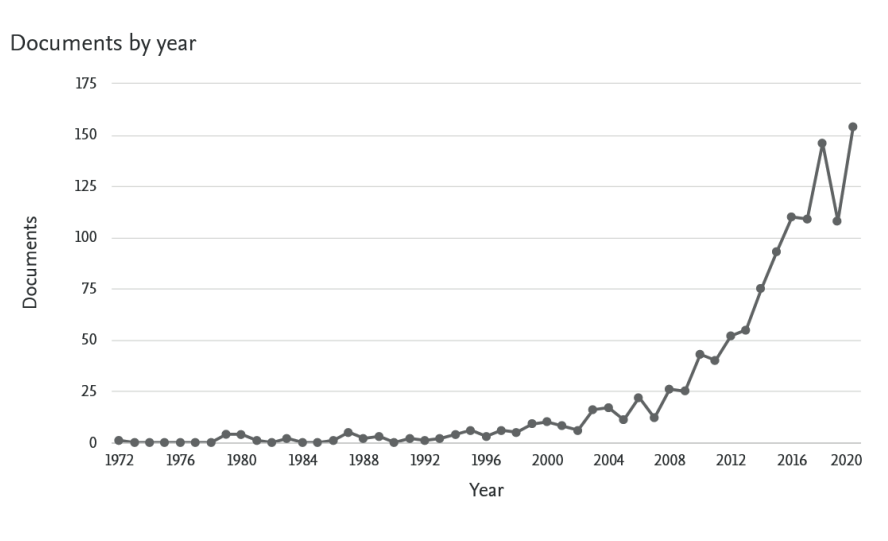
3.2.1. Stedelijke tuinen en rechtvaardigheid

De literatuur die volkstuinten bespreekt vanuit het oogpunt van sociale rechtvaardigheid is zeer uitgebreid, maar ruimtelijke rechtvaardigheid is veel minder aanwezig. Een begrip dat vaak terugkomt en een specifiek onderdeel vormt van ruimtelijke rechtvaardigheid, is *omgevingsrechtvaardigheid (environmental justice)*. Zoals aangehaald in het vorige hoofdstuk omvat dit de gelijke verdeling van omgevingslasten, zoals blootstelling aan gevaarlijke natuurelementen of vervuiling. Omgevings-onrechtvaardigheid treedt op wanneer bepaalde sociaal achtergestelde groepen in een meer vervuilde en minder groene omgeving leven, wat zorgt voor een slechtere gezondheid, meer mentale stress en ontbering op verschillende vlakken (Certomà, Sondermann, et al., 2019, p. 5). Stedelijke moestuinen worden ook vaak bestudeerd in het kader van activisme rond *voedselrechtvaardigheid (food justice)*, een concept dat de aandacht vestigt op de diverse manieren waarop het voedselsysteem bepaalde groepen benadeelt (o.a. Cohen & Reynolds, 2015; Horst et al., 2017).

We focussen hier in eerste instantie op de publicaties rond ruimtelijke rechtvaardigheid, in het bijzonder het boek "Urban gardens and the struggle for social and spatial justice" (Certomà, Noori, et al., 2019). In navolging van Milbourne (2012), die het belang onderstreept van gemeenschapstuinen als *alledaagse* plaatsen om *alledaags* onrecht tegen te gaan, zien de auteurs stedelijke moestuinen als een kleinschalige, alledaagse actie voor de transformatie van zowel de omgeving als van besluitsprocessen en instituties (zie ook Williams, 2017). Daardoor hebben ze per definitie een politieke dimensie. In tegenstelling tot het gros van de literatuur die zich op Noord-Amerika richt, belichten de redacteurs hier de Europese context, die zich onderscheidt door een historiek van welvaartsstaten met een relatief goed uitgebouwde sociale zekerheid. Het boek wil een kritische reflectie bieden op "stedelijke moestuinen als een vorm van politieke daadkracht die voor sociale onrechtvaardigheid wil strijden in de context van faciliterende democratieën" (Certomà, Sondermann, et al., 2019, p. 2).

| 27

In de literatuur worden verschillende positieve effecten van stedelijke moestuinen aangehaald, zoals

Figuur 3-1: Artikels met in de titel, het abstract of de sleutelwoorden de term 'allotment garden' of 'community garden' (www.scopus.com)

het opbouwen en versterken van gemeenschappen, het tegengaan van voedselonzekeerheid en het in vraag stellen van het gangbare voedselsysteem, het herbalanceren van sociale achterstelling, het versterken van stedelijke ecosystemen enz. (Certomà, Sondermann, et al., 2019, pp. 10–11). Anderzijds worden er kritische kanttekeningen geplaatst bij de hoge verwachtingen die de tuinen moeten inlossen. Men kan zich de vraag stellen wie van de voordelen kan genieten (Horst et al., 2017). Roy (2019) beschrijft bijvoorbeeld hoe een buurttuin in Kopenhagen positieve effecten heeft voor de lokale immigrantengemeenschap, zoals een betere toegang tot groene ruimte en tot politieke besluitvorming, maar niet voor de grote groep daklozen die er leeft. Ook Pitt (2019) haalt aan dat de voordelen beperkt zijn tot de groep van actieve tuiniers, wat exclusiviteit met zich meebrengt.

Volkstuinen en gemeenschapstuinen worden in verband gebracht met alternatieve vormen van besluitvorming en toe-eigening van publieke ruimte, processen die de heersende neoliberale systemen uitdagen (Certomà & Martellozzo, 2019). Certomà, Sondermann et al. (2019, p. 11) beschouwen collectieve stadstuinen als experimenten in democratie en een middel om plekken van rechtvaardigheid te creëren in de hedendaagse stad. Cruciaal daarbij zijn projecten die hun plaats opeisen in de “ruimtelijk-temporele barsten” van de stad, bijvoorbeeld door tijdelijke inname van braakliggende grond die bestemd is voor toekomstige ontwikkelingen. Dit gebeurt in het bijzonder op plekken die gekenmerkt worden door snelle transformaties (Håkansson, 2021, pp. 746–747).

Projecten van stadstuinieren kunnen echter ook een apolitiek karakter hebben en zelfs gecoöpteerd worden door neoliberale instituties en praktijken. Zo kan het toevoegen van groene ruimte in de stad samengaan met gentrificatie en bewust ingezet worden om een buurt “geschikt te maken” voor de instroom van nieuwe bewoners uit de middenklasse (zie bijvoorbeeld Aptekar & Myers, 2020; Braswell, 2018; Roy, 2019). Als de initiatieven zich inschrijven in de huidige systemen in plaats van die uit te dagen, kunnen ze op zichzelf onrechtvaardig zijn en nieuwe onrechtvaardigheden veroorzaken (Certomà, Sondermann, et al., 2019, p. 12). Ze kunnen gedomineerd worden door geprivilegieerde bevolkingsgroepen, die gemakkelijker financiële en andere vormen van ondersteuning kunnen aantrekken. In Wenen bijvoorbeeld speelt een sterk klasse-effect waarbij vooral de creatieve middenklasse betrokken is bij de gemeenschapstuinen die door de stad gepromoot worden, terwijl de klassieke volkstuinen, die een meer diverse en minder geprivilegieerde populatie aantrekken, onzichtbaar zijn in het beleid (Exner & Schützenberger, 2018). Bovendien kan er, zeker in Noord-Amerika, een ‘witte’ cultuur ontstaan en gepromoot worden, onder meer door een onevenwicht in leiderschap (Horst et al., 2017, p. 284). Het gevaar bestaat dus dat volkstuinen bestaande ongelijkheden op vlak van ras en klasse in de maatschappij reproduceren (Cohen & Reynolds, 2015; Reynolds, 2015).

De relatie tussen stedelijke moestuinen en rechtvaardigheid heeft dus een tegenstrijdig aspect, en volgens McClintock (2014) is deze contradictie eigen aan stadslandbouw. Hij situeert de opkomst van stadslandbouw in de tegenbeweging tegen de ongereguleerde vrije markt in de dubbele beweging van Polanyi (hoofdstuk 2) en bekijkt die op verschillende schalen: waar de projecten op individuele schaal een radicale insteek kunnen hebben, voegen ze zich op macroschaal naar de heersende neoliberale systemen. Hoewel Polanyi’s tegenbeweging volgens McClintock eerder tot een herschikking van de regelgeving leidt dan tot een structurele verschuiving, zorgen initiatieven van stadslandbouw wel voor een paradigmaverschuiving, en verenigen ze burgers die zich afzetten tegen de bestaande structuren in een grotere en meer zichtbare beweging.

De betekenis van volks- en buurttuinen hangt ook sterk af van de sociale, politieke, economische en ruimtelijke context (Certomà, Sondermann, et al., 2019, p. 14). Projecten kunnen ontstaan vanuit het stadsbestuur of vanuit een gemarginaliseerde gemeenschap, en de doelstellingen kunnen erg uiteenlopen: waar de gemeenschap zal inzetten op rechtvaardigheid en voedselzekerheid, wil de stad vooral een mooie omgeving voor de middenklasse creëren, wat gentrificatie in de hand werkt (Aptekar & Myers, 2020). Om positieve resultaten na te streven voor alle bevolkingsgroepen, pleiten Horst et al. (2017) ervoor dat beleidsmakers voedselrechtvaardigheid centraal zetten in hun initiatieven rond stedelijke landbouw. Daarvoor suggereren ze onder andere om samenwerkingen aan te gaan met diverse organisaties en individuen, om te focussen op achtergestelde groepen bij de toekenning van ondersteuning en om de projecten te koppelen aan een stedelijk beleid dat gentrificatie tegengaat (zie ook de beleidsaanbevelingen op p. 151).

Dit raakt aan een ander heikel punt: niet alle onderzoekers zijn het ermee eens dat kleinschalige handelingen de grote structuren in onze maatschappij kunnen uitdagen, en ze kijken dan ook kritisch naar volks- en buurttuinen als oplossing voor sociale problemen in de samenleving. Het is duidelijk dat deze lokale initiatieven slechts een deel van de oplossing zijn. McClintock (2014, p. 166) pleit voor een “inbedding in een breed kader van rechtvaardigheid en structurele verandering”, met onder andere de prioritering van de gebruikswaarde van grond over de marktwaarde. Certomà, Sondermann et al. (2019, p. 15) beschouwen de tuinen als “stukken van een puzzel van verscheidene (bottom-up) sociaal-politieke acties, die kunnen bijdragen aan een bredere culturele verandering naar een meer rechtvaardige ruimtelijke ontwikkeling”. Ze kennen de tuinen hierbij een dubbele rol toe: enerzijds moeten ze beleidsmakers, burgers en wetenschappers attent maken op de bestaande ongelijkheden, en anderzijds moeten ze diverse actoren betrekken in de stedelijke ontwikkeling en alternatief ruimtegebruik bevorderen. Het blijft hoe dan ook cruciaal om doorlopend kritisch te reflecteren op en hoe deze praktijken de sociale en ruimtelijke rechtvaardigheid bevorderen, omdat de invulling van wat *rechtvaardig* is plaats- en tijdsgebonden is en een voort-durend leerproces vereist.

3.2.2. Stedelijke tuinen en duurzaamheid

In deze sectie belichten we de relatie tussen stedelijke moestuinen en duurzaamheid. *Duurzaamheid* kan op verschillende manieren geïnterpreteerd worden, afhankelijk van de context (Håkansson, 2021), en kent een sociale, ecologische en economische dimensie (de *triple bottom line* uit hoofdstuk 2). Holland (2004) bijvoorbeeld beschouwt volks- en buurttuinen als een illustratie van lokale duurzaamheid op sociaal en op ecologisch vlak.

Bij de heropleving van stedelijke moestuinen in de jaren 1970 werden de tuinen een belangrijk speerpunt in ecologische kwesties (Keshavarz & Bell, 2016, p. 26) en ook vandaag zijn veel gemeenschapstuinen gericht op sociale dan wel ecologische doelstellingen. Vaak wordt er ecologisch getuinierd en worden er inspanningen gedaan om kringlopen te sluiten of zichtbaar te maken (Ioannou et al., 2016, pp. 66–69). Stedelijke moestuinen leveren ook een scala aan ecosysteemdiensten, zowel op productief, regulerend en cultureel vlak: ze bieden een habitat voor verschillende dieren en planten en bewaren de genetische diversiteit, verbeteren de bodemkwaliteit en voorkomen erosie, verbeteren de luchtkwaliteit, zorgen voor bestuiving, houden water vast en verminderen het hitte-eilandeffect (Langemeyer et al., 2016). Stedelijke moestuinen hebben dus een rol te spelen in de lokale klimaatregulatie en kunnen een belangrijk element zijn in de stedelijke strategie voor klimaatadaptatie (Drilling et al., 2016, p. 58).

| 29

3.2.3. Stedelijke tuinen, transitie en experiment

Wanneer stedelijke tuinen inzetten op ecologisch tuinieren en andere duurzaamheidswinsten, dragen ze de facto bij aan een duurzaamheidstransitie. In deze sectie belichten we hoe ze ook op andere manieren kunnen bijdragen aan een transitie, bijvoorbeeld door ze te beschouwen als stedelijk experiment.

Zoals in het vorige hoofdstuk meer in detail besproken werd kunnen experimenten een drijfveer zijn van een transitie. We beschouwen een *experiment* hier als een ingreep in de praktijk, die socio-technische veranderingen beoogt en waar sociale leerprocessen centraal staan. In de literatuur over stedelijke moestuinen en rechtvaardigheid herkennen we de inzet van lokale actie om grotere structuren in beweging te zetten en het belang van het leerproces, beide cruciale elementen van een experiment. McClintock (2014) beschrijft stedelijke tuinen als radicale initiatieven op lokale schaal die ingebed zijn in een bredere context van ongelijkheid en neoliberalisme, die ze mee vormgeeft. Dat hangt sterk samen met de notie van een niche-experiment, dat een grondige systeemverandering beoogt maar wel ontstaat binnen de bestaande regimes en het landschap die bepalen welke niches zich verder kunnen ontwikkelen (hoofdstuk 2).

Buurt- en volkstuinten kunnen we eveneens beschouwen als sites van sociale en ruimtelijke innovatie. Bepaalde nieuwe types van stedelijke tuinen kunnen gezien worden als ruimtelijk experiment om meer natuur in het stedelijke weefsel te integreren, zoals bijvoorbeeld daktuinen (Caputo et al., 2016, p. 247). Ze dagen de gevestigde orde uit met hun participatieve manier van werken, die “de relatie tussen planningsinstanties en burgers hernieuwt en sociale innovatie

aandrijft”, en bieden potentieel voor “positieve en decentrale stedelijke transformatie” (Caputo et al., 2016, pp. 248, 250). Dit kan op zijn beurt een transformatie teweegbrengen in de wijze waarop lokale overheden omgaan met ruimte en beslissingsprocessen. Stedelijke moestuinen zijn ook plekken waar geëxperimenteerd wordt met nieuwe vormen van democratie en alternatieve bestuursmodellen (Certomà & Notteboom, 2017).

Håkansson conceptualiseert gemeenschapstuinen expliciet als stedelijk experiment (Håkansson, 2021). Ze gebruikt een ruimtelijke lens om buurttuin-initiatieven in Londen te bestuderen in relatie met (het *geodemografische* profiel van) de buurt waarin ze liggen. De ingrepen zijn ingebed in het bestaande stadsweefsel: ze ontstaan niet in een vacuüm, maar vanuit een specifieke sociaal-ruimtelijke context waarmee ze de dialoog aangaan (zie ook Newton, 2021). De interpretatie van het begrip *duurzaamheid* hangt van die context af, en ook de betrokken actoren en de doelstellingen van de interventie verschillen naargelang de buurt: sommige experimenten streven naar een systemische transformatie, terwijl andere zich meer richten op *intrinsieke voordelen* voor de lokale gemeenschap, zoals het toevoegen van groenruimte (Håkansson, 2021, p. 749). Deze reflecties verbreden de enge definitie van experiment, die zich uitsluitend richt op innovatie en daarbij vooral projecten van de ‘creatieve’ (witte) middenklasse in aanmerking neemt.

Het onderzoek van Håkansson heeft ook een sterke link met ruimtelijke rechtvaardigheid: de besproken projecten bevinden zich zowel in geprivilegieerde als in achtergestelde buurten, en waar de eerste zich vooral richten op globale uitdagingen zoals de klimaatverandering, focussen de laatste zich voornamelijk op lokale problemen, zoals de nood aan een socio-culturele ontmoetingsplaats, en vinden ze vaker plaats in gewone, alledaagse stedelijke ruimtes die in verval zijn of een slechte reputatie hebben (Håkansson, 2021, p. 745). Ze kunnen daardoor beschouwd worden als alledaagse acties tegen alledaags onrecht (Milbourne, 2012). De ingrepen binnen meer geprivilegieerde en *witte* gemeenschappen zijn daarentegen meer gericht op vernieuwing en op gespecialiseerde activiteiten zoals het opzetten van daktuinen of het opwaarderen van een industriële loods (Håkansson, 2021, p. 746). Door beide op een gelijkwaardige manier naast elkaar te zetten, brengt Håkansson een element van rechtvaardigheid binnen in de literatuur over experimenten.

30 | Het streven naar meer rechtvaardigheid en naar meer duurzaamheid komen beide voort uit dezelfde wortels, namelijk het tegengaan van de effecten van de globalisering en het neoliberale kapitalisme. In die zin kan elke stedelijke moestuin die structurele veranderingen nastreeft beschouwd worden als deel van een transitiebeweging.

HOOFDSTUK 4: THEORETISCH KADER EN ONDERZOEKS- VRAGEN

In hoofdstuk 2 behandelden we de notie van een rechtvaardige transitie en andere concepten die ermee verbonden zijn, en in hoofdstuk 3 legden we vervolgens de literatuur over stedelijke moestuinen naast de verschillende aspecten van een rechtvaardige transitie. Gebaseerd op deze beschouwingen stellen we in dit hoofdstuk een theoretisch kader op, dat houvast biedt bij het verder specificeren, onderzoeken en beantwoorden van de vraag “In hoeverre positioneren stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige positie?”.

4.1. Theoretisch kader

Om te onderzoeken in hoeverre volks- en buurttuinen bijdragen aan een rechtvaardige transitie, splitsen we het concept van een rechtvaardige transitie op in drie enigszins overlappende elementen: (1) rechtvaardigheid, (2) duurzaamheid en (3) transitie en experiment. In hoofdstuk 3 zagen we dat er heel wat literatuur voorhanden is die stedelijke moestuinen bestudeert in functie van hun bijdrage tot rechtvaardigheid. Stedelijke moestuinen worden gezien als voorbeelden op vlak van sociale en ecologische duurzaamheid, en verschillende publicaties brengen de tuinen bovendien in verband met sociale en ruimtelijke innovatie en leerprocessen, en dus met experiment en transitie. Uit deze studies blijkt dus dat stedelijke moestuinen het potentieel hebben om aan al deze aspecten bij te dragen, en we argumenteren dat volks- en buurttuinen die goed scoren op rechtvaardigheid, duurzaamheid en transitie en experiment de facto naar een rechtvaardige transitie toewerken. De opdeling van het concept van een rechtvaardige transitie in deze drie elementen is uitsluitend bedoeld om het onderzoek en de bespreking ervan te structureren, en legt geen strikt gedefinieerde of elkaar uitsluitende categorieën vast. *Duurzaamheid* heeft een sociale, een ecologische en een economische dimensie, en de sociale dimensie is sterk verbonden met het begrip rechtvaardigheid. In het theoretisch kader beschouwen we duurzaamheid dan ook in de eerste plaats als ecologische duurzaamheid. (Het economische aspect is minder belangrijk in de stedelijke moestuinen die in dit onderzoek behandeld worden.) Anderzijds vallen ook duurzaamheid en transitie deels samen: tuinen waarin gewerkt wordt aan ecologische duurzaamheid, bouwen vanzelfsprekend mee aan de transitiebeweging naar een meer duurzame maatschappij.

We herhalen nog eens de definitie van rechtvaardigheid die we in deze tekst hanteren: rechtvaardigheid is een organiserend principe in de samenleving waarbij alle mensen en groepen op een evenwaardige manier aanspraak kunnen maken op fundamentele rechten, zonder onderdrukking of overheersing van één sociale groep over een andere. De concrete invulling ervan is contextgebonden en moet telkens opnieuw het onderwerp zijn van een politieke dialoog. Zoals besproken in hoofdstuk 2 kunnen we verschillende dimensies van rechtvaardigheid onderscheiden, die ook weer met elkaar overlappen: a) sociale rechtvaardigheid, b) ruimtelijke rechtvaardigheid en c) procedurele rechtvaardigheid. Dit leidt tot het theoretisch kader in Figuur 4-1.

32 |

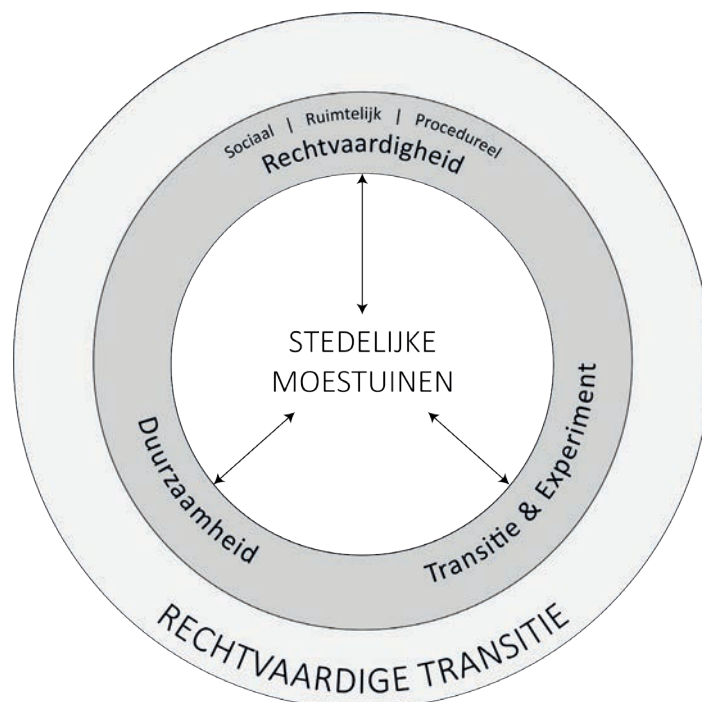
Onder sociale rechtvaardigheid verstaan we in dit onderzoek onder andere de diversiteit van de tuiniers en de mogelijke drempels om aan een tuininitiatief deel te nemen. Voor het ruimtelijk luik kijken we naar de spreiding van de tuinen over de stad en haar wijken en bestuderen we de sociaal-ruimtelijke relatie van de tuin met de buurt. Onder de procedurele noemer bespreken we onder andere de processen om nieuwe tuiniers aan te trekken en de manier waarop een tuinproject tot stand komt en beheerd wordt. Opnieuw is de opdeling enkel bedoeld om het onderzoek en de tekst te structureren, want er zijn geen strikte scheidingen tussen de verschillende dimensies: ruimtelijke rechtvaardigheid wordt bijvoorbeeld voor een groot deel bepaald door de processen en procedures die de ruimte vormgeven (hoofdstuk 2), wat overlapt met de procedurele dimensie. In deze masterthesis wordt de bespreking van ruimtelijke rechtvaardigheid voornamelijk beperkt tot het distributieve aspect en de relatie van de tuin met de buurt, en worden de processen en procedures besproken in het procedurele luik.

4.2. Onderzoeksvragen

Op basis van de overwegingen in hoofdstuk 2 wordt de overkoepelende vraag, “In hoeverre positioneren stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?”, gespecificeerd in twee onderzoeksvragen die het onderzoek structureren:

1. In hoeverre positioneren de *bestaande* stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?
2. In hoeverre ondersteunt het stedelijk *beleid* de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

De overheid heeft een belangrijke rol op te nemen bij het sturen van een rechtvaardige transitie: ze moet onder andere zorgen voor de investeringen in infrastructuur en onderwijs die zichzelf niet op

Figuur 4-1: Theoretisch kader

korte termijn terugbetalen (hoofdstuk 2). Daarom is het interessant om te bestuderen in hoeverre het beleid de stedelijke moestuinen ondersteunt, en hoe het ingrijpt op de positie van de tuinen in een rechtvaardige transitie. De vragen worden behandeld in de context van de stad Gent, een stad die over het algemeen beschouwd wordt als voorloper op vlak van ecologische thema's. De tweede onderzoeksvraag wordt beperkt tot het stedelijke beleid van Gent, omdat het moestuinbeleid voornamelijk vormgegeven wordt op het lokale niveau (Drilling et al., 2016, p. 36).

| 33

De eerste onderzoeksvraag wordt verder uitgesplitst in drie deelvragen, volgens het theoretisch kader:

- 1.1. Hoe *rechtvaardig* zijn de bestaande tuinen op sociaal, ruimtelijk en procedureel vlak?
- 1.2. Hoe *ecologisch* zijn de bestaande tuinen?
- 1.3. Hoe verhouden de bestaande tuinen zich tot *transitie en experiment*?

Zoals hierboven aangegeven is er een zekere overlap tussen de deelvragen.

Voor de tweede onderzoeksvraag willen we zowel de huidige situatie in kaart brengen als aanbevelingen geven voor een moestuinbeleid dat toewerkt naar een rechtvaardige transitie. De vraag wordt opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 2.1. In hoeverre ondersteunt het *huidige* stedelijk beleid de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?
- 2.2. Hoe kan het stedelijk beleid de positie van de stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie *versterken*?

We gebruikten het theoretisch kader zowel voor het onderzoek zelf, bijvoorbeeld bij het voorbereiden van de interviews (hoofdstuk 5), als voor de bespreking van de resultaten.

HOOFDSTUK 5: METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk bespreken we de methodologie voor het gevoerde onderzoek voor de vier onderzoeksstappen: de inventaris van hoofdstuk 7 (5.1), het in kaart brengen van het stedelijk beleid in hoofdstuk 8 (5.2), de case studies van hoofdstuk 9 (5.3) en tenslotte de bespreking van de tuinen in Rotterdam van hoofdstuk 10 (5.4).

5.1. Inventaris

Hoofdstuk 7 bestaat uit een inventarisatie van de bestaande volkstuinten in Gent en de relatie met de buurten waarin ze liggen, met de focus op kwantitatieve parameters van de tuin zoals de totale oppervlakte, het aantal tuiniers, de eigenaar van de grond... Daarvoor werd enerzijds een online vragenlijst verspreid en daarnaast werd gebruikgemaakt van bestaande data, bijvoorbeeld uit de Stadsmonitor. De verwerking gebeurde door middel van een GIS-onderzoek en andere kwantitatieve methodes. Op die manier kunnen we algemene uitspraken doen over de volkstuinten in Gent, en de verschillende doelgroepen en actoren in kaart brengen. Bovendien wordt in hoofdstuk 7 de spreiding van de tuinen over de verschillende buurten onderzocht in relatie tot de ruimtelijke en socio-economische kenmerken van de buurt, in functie van de ruimtelijke rechtvaardigheid. De resultaten dienen ook als basis voor de selectie van de case studies van hoofdstuk 8.

5.1.1. Afbakening

In de voorbije jaren groeide de aandacht voor samenwerkingen in volkstuinten (Voorland en KU Leuven, 2020): zo zijn er ook in Gent heel wat schoolmoestuinen en tuinen die op het terrein van woonzorgcentra liggen. Omdat de dynamiek in deze tuinen erg verschilt van die in *gewone* volks- en buurttuinen, zijn deze hier niet opgenomen. De tuinen die behandeld worden in de inventaris zijn allemaal actief of in opstart, of waren (zeer) recent actief. Pluktuinen waar niet actief getuiniert wordt, zoals boomgaarden, werden niet opgenomen in de inventaris.

5.1.2. Oplijsting tuinen

Voordat de bevraging van start ging, werden de gekende volks- en buurttuinen in Gent opgelijst op basis van drie bronnen: enerzijds bestaande lijsten van zowel de Groendienst als de dienst Milieu en Klimaat van Stad Gent, en anderzijds een lijst uit een studie in opdracht van de VLM (Voorland en KU Leuven, 2020). Deze bronnen werden per email opgevraagd bij de respectievelijke verantwoordelijken. De twee lijsten van de stad werden eerst samengevoegd tot één lijst met 33 tuinen (exclusief schooltuinen), waarvan na het toepassen van de criteria hierboven nog 25 tuinen overbleven. De lijst van VLM bevatte 14 volkstuinten in Gent, waarvan 6 tuinen die niet meer actief zijn en/of bij een school horen. Bij de overige 8 tuinen waren er 3 tuinen die ook in de lijst van de stad stonden: De Vijvers, De Tuintjes en De Bijgaard. De andere 5 werden toegevoegd aan de lijst, en zo werd een preliminaire lijst van 30 tuinen bekomen. Op de website van Stad Gent worden ook de volkstuinten Gent-Assels vermeld, maar die zijn niet opgenomen in deze inventaris omdat de volkstuintenfunctie er plaatsgemaakt heeft voor een verblijfsfunctie: de grond is in eigendom van de sociale dekenij, maar op de perceeltjes bevinden zich koopwoningen volgens het recht van opstal.

5.1.3. Bevraging

Er werd een online enquête opgesteld via het platform Google Forms, die peilde naar een aantal kwantitatieve parameters van de tuinen, zoals de totale oppervlakte, het type tuin, het aantal tuiniers... De vragenlijst bevatte 26 korte vragen met enerzijds meerkeuzevragen waar een of meerdere antwoorden aangevinkt konden worden en anderzijds vragen met een kort, vrij in te vullen antwoord (zie Bijlage I, p. 173). Ze werd per email verspreid naar de verantwoordelijken van de tuinen uit de oplijsting van hierboven, op basis van publiek beschikbare contactgegevens of via tussenpersonen zoals de wijkregisseurs. De enquête werd ingevuld door vrijwilligers uit de tuin of door personen die professionele ondersteuning bieden, zoals een projectbegeleider, een buurtwerker of werknemers van SAAMO (vroeger Samenlevingsopbouw). Enkele verantwoordelijken werden via Facebook gecontacteerd bij gebrek aan een publiek beschikbaar emailadres of tussenpersoon, en met sommigen was er ook telefonisch contact. Zeven tuinen die niet in de oorspronkelijk lijst stonden werden tijdens dit proces toegevoegd na doorverwijzing via contact- of tussenpersonen, en kregen alsnog de vraag om het formulier in te vullen. Alle tuinen werden ook bezichtigd tussen februari en april 2022, meestal in afwezigheid van de tuiniers. Voor één van de tuinen werden de vragen uit de vragenlijst tijdens dit bezoek afgetoetst bij een aanwezige tuinverantwoordelijke en werden de antwoorden nadien toegevoegd aan de enquête. De vragenlijst stond open van eind november 2021 tot begin april 2022 en werd ingevuld voor alle 37 aangeschreven tuinen.

5.1.4. Verwerking

De antwoorden van de online enquête werden opgekuist en verwerkt in een cijfermatige analyse in Excel en in een geografische mapping en analyse in QGIS. Voor drie tuinen waarvoor de grootte van de tuin niet ingevuld was, werd met behulp van Geopunt een inschatting gemaakt op basis van luchtfoto's (www.geopunt.be). De vraag naar de totale grootte van de tuin was in eerste instantie niet eenduidig verwoord, waardoor twee verantwoordelijken opnieuw gecontacteerd moesten worden; de vraag werd nadien aangepast. Voor één tuin werd de vragenlijst tweemaal ingevuld, en de respectievelijke respondenten werden gecontacteerd om uitsluitsel te geven over de kenmerken waar hun antwoorden verschilden.

Voor het visualiseren van de ligging van de tuinen werd gebruikgemaakt van bestaande kaartgegevens, zoals de wegenregistratie en het geografisch referentiebestand (GRB). Het grondgebied van Gent is onderverdeeld in 25 wijken, en voor de studie van de ruimtelijke spreiding werd gekozen voor een analyse op basis van de wijken. Met 37 aangeschreven tuinen bevat elke wijk dus gemiddeld één tot twee tuinen, en op dit schaalniveau is het mogelijk om verschillen te benoemen en te duiden. De ligging van de tuinen wordt afgezet ten opzichte van bepaalde socio-economische parameters waarvoor publiek cijfermateriaal op wijkniveau beschikbaar is. Een volledig overzicht van de data die in de visualisatie en analyse gebruikt werd staat in Tabel 5-1.

Naam	Eigenaar
Groenpolen Gent	Via data.stad.gent/explore (24/01/2022)
Parken Gent	Via data.stad.gent/explore (24/01/2022)
Stadswijken Gent	Via data.stad.gent/explore (19/01/2022)
Bevolkingsdichtheid	Bevolkingsregister Stad Gent (bevolkings- en vreemdelingenregister)
Waterondoorlaatbaarheidskaart (WOK), 5m resolutie, opname 2018	GDI-Vlaanderen
Wegenregister versie 17/03/2022	GDI-Vlaanderen
Grootschalig Referentie Bestand Vlaanderen, AGIV (versie 30/03/2022)	GDI-Vlaanderen
Private buitenruimte aan de woning [%] [2020]	Survey Stadsmonitor – Vlaamse Statistische Autoriteit en Agentschap Binnenlands Bestuur
Voldoende groen in mijn buurt [%] [2020]	Survey Stadsmonitor – Vlaamse Statistische Autoriteit en Agentschap Binnenlands Bestuur
Aantal rechthebbenden op een RMI of RMH per 1000 inwoners (leefloon - equivalent leefloon) [/1000inwoners] [2020]	OCMW
Huishoudens met betalingsmoeilijkheden [%] [2020]	Survey Stadsmonitor – Vlaamse Statistische Autoriteit en Agentschap Binnenlands Bestuur
Vertrouwen in buurtbewoners [%][2020]	Survey Stadsmonitor – Vlaamse Statistische Autoriteit en Agentschap Binnenlands Bestuur

Tabel 5-1: Data gebruikt voor de visualisatie en analyse van de spreiding van de tuinen over de verschillende wijken in hoofdstuk 7

De verhardingsgraad van de wijken werd opgesteld door een gemiddelde te nemen van de rasterkaart van de waterondoorlaatbaarheid van de bodem. Alle kaarten werden gevisualiseerd met behulp van het coördinatenreferentiesysteem Belgische Lambert 1972, in navolging van het GRB. Waar het referentiesysteem van ingevoerde kaarten afweek, zoals voor de stadswijken van Gent, werd een transformatie toegepast.

5.1.5. Terugkoppeling

Op het einde van de vragenlijst konden de respondenten aangeven of ze op de hoogte wilden blijven

van de resultaten, en ze werden vervolgens gevraagd om hun contactgegevens in te vullen. Bijna alle respondenten antwoordden hier positief op. Zij zullen in de nabije toekomst een digitale versie van hoofdstuk 7 uit deze masterproef ontvangen, samen met een korte samenvatting ervan met de mogelijkheid om de volledige masterproef op te vragen als daar interesse voor is.

5.1.6. Beperkingen

De preliminaire lijst van volkstuinten is gebaseerd op een overzicht van de Groendienst van Stad Gent, vervolledigd door de dienst Milieu en Klimaat en aangevuld met de gegevens uit de studie voor de VLM. De Groendienst is betrokken bij alle buurt- en volkstuinten die op grond liggen in eigendom van de Stad, terwijl de dienst Milieu en Klimaat instaat voor moestuinbegeleiding (hoofdstuk 8). De VLM-studie omvatte vooral de grotere tuinen en de data dateert bovendien van enkele jaren geleden. Aan deze eerste oplijsting werden in de loop van het proces nog zeven andere tuinen toegevoegd, maar het is mogelijk dat de lijst van volks- en buurttuinen niet exhaustief is, in het bijzonder voor tuinen die recent opgestart zijn, waarvan de grond niet in eigendom is van de Stad Gent, en die geen moestuinbegeleiding aangevraagd hebben bij de dienst Milieu en Klimaat. Dit kan eventueel ook een vertekend beeld geven bij de bespreking van de eigendomsstructuur (hoofdstuk 7).

Omdat de bevraging openstond van november 2021 tot april 2022 omvatte ze twee *moestuineseizoenen*: in veel tuinen wordt de toewijzing van de percelen in januari opnieuw bekeken, wat invloed heeft op bijvoorbeeld het aantal tuiniers en de lengte van de wachtlijsten. Bij sommige tuinen werd het aantal personen op de wachtlijst dus opgegeven op basis van de wachtlijsten van 2021, en bij andere op basis van die van 2022. In 2022 werden enkele nieuwe tuinen opgestart, waarvan sommige in deze inventaris zijn opgenomen en andere niet, en andere tuinen zoals de Moeskopperij werden opgedoekt. Het landschap van volks- en buurttuinen in Gent is dynamisch, en elke poging om het vast te leggen is slechts een momentopname. Doordat de vragenlijst enkele maanden heeft opengestaan, is het in principe mogelijk dat we in bepaalde gevallen zowel een opgedoekte tuin als zijn vervanger hebben opgenomen.

38 | Daarnaast moeten we bepaalde antwoorden van de respondenten met een kritische blik bekijken. De respondenten zijn vaak vrijwilligers en waren niet altijd van bij de opstart bij de tuin betrokken, dus zijn ze niet altijd op de hoogte van bijvoorbeeld de aangevraagde subsidies of de precieze grootte van de tuin. Ook kan de interpretatie van sommige vragen verschillen: zo kunnen we veronderstellen dat bij het aantal tuiniers soms het aantal gezinnen aangegeven wordt die een tuintje bewerken, en soms het totaal aantal personen in deze gezinnen. Afhankelijk van de persoon die de vragenlijst invult, kunnen meer subjectieve gegevens zoals het type tuin en de doelstelling van de tuin een andere invulling krijgen. In de analyse in hoofdstuk 7 worden hoofdzakelijk de antwoorden gebruikt zoals ingegeven in de vragenlijst, tenzij anders vermeld, en er wordt ook telkens aangegeven als een vraag dubbelzinnig bleek te zijn of wanneer de resultaten met een korrel zout moeten genomen worden.

Bij een kwantitatieve onderzoeksmethode zoals een vragenlijst is het moeilijk om genuanceerde thema's te bevragen. Daarom is ervoor gekozen om de vragen eenvoudig te houden: zo wordt er bijvoorbeeld wel gepeild naar het beoogde doelpubliek, maar niet naar de diversiteit van de deelnemers in de tuin. Dit betekent dat we op basis van de enquête wel de ruimtelijke spreiding van de tuinen kunnen onderzoeken, maar niet de volledige breedte van ruimtelijke rechtvaardigheid, want een evenwichtige geografische spreiding zorgt niet noodzakelijk voor een eerlijke toegang tot de tuinen voor alle bevolkingsgroepen.

5.2. Moestuinbeleid in Gent

In de literatuur is men het erover eens dat er bij een rechtvaardige transitie een belangrijke rol weggelegd is voor de verschillende overheden (hoofdstuk 2). Daarom gaan we in hoofdstuk 8 na welke kaders er bestaan en hoe het stedelijk moestuinbeleid georganiseerd is binnen de Stad. Deze onderzoeksstap geeft vooral meer informatie over de procedurele rechtvaardigheid bij het opstarten en beheren van een tuin, maar ook over de rol die het beleid toebedeelt aan volks- en buurttuinen als instrumenten in de duurzaamheidstransitie. Voor het onderzoek werd er gewerkt

met beleidsdocumenten en met interviews met beleidsmakers en andere stadsmedewerkers.

5.2.1. Beleidsdocumenten

In eerste instantie werden verschillende beleidsdocumenten doorgenomen, om een zicht te krijgen op het beleid en de visie op volks- en buurttuinen van de verschillende stadsdiensten. De volgende documenten werden bekeken:

- Klimaatplan 2020-2025 (Stad Gent & Heyse, 2020)
- Voedselstrategie Gent en Garde (“Doelstellingen van de Gentse Voedselstrategie”, 2022)
- Beleidsnota Openbaar Groen 2020-2025 (De Bruyker, 2020b)
- Beleidsnota Wijkbeleid en Beleidsparticipatie 2020-2025 (De Bruyker, 2021)
- Structuurvisie Ruimte voor Gent (“Ruimte voor Gent: Structuurvisie 2030”, 2018)
- Beleidsnota Architectuur, Stedenbouw, [...] 2020-2025 (Watteeuw, 2021)
- Beleidsnota Gezondheid 2020-2025 (Coddens, 2020b)
- Beleidsnota Gelijke kansen en Welzijn 2020-2025 (De Bruyker, 2020a)
- Armoedebeleidsplan 2020-2025 (Coddens, 2020a)

Uit de documenten werd duidelijk welke stadsdiensten het voortouw nemen in het beleid rond volks- en buurttuinen. Deze onderzoeksstap diende bovendien als voorbereiding op de interviews met de beleidsmakers.

5.2.2. Interviews

Beleidsdocumenten zijn een neerslag van de visie en intentie op de verschillende beleidsthema's, maar geven niet altijd duidelijkheid over de uitwerking ervan in de praktijk, die kan afwijken. De documenten worden bovendien slechts eenmalig, bij het begin van de legislatuur, opgesteld. Daarom werden ze in dit onderzoek aangevuld met semi-gestructureerde interviews met stadsmedewerkers. Op die manier werd ook kwalitatieve informatie verzameld over de concrete werking van de stadsdiensten.

| 39

De vijf geïnterviewde respondenten zijn

- een beleidsmedewerker van de groendienst,
- de verantwoordelijke voor de moestuinbegeleiding uit de dienst Milieu en Klimaat,
- een medewerker uit het team Voeding binnen de dienst Milieu en Klimaat,
- een wijkregisseur uit de dienst Beleidsparticipatie,
- de buurtwerker van de tuintjes van De Meubelfabriek (zie ook “5.3. Case studies”).

De interviews werden afgenomen in februari tijdens de kantooruren, en omwille van de heersende covidmaatregelen verliepen ze allemaal online via een videogesprek (met uitzondering van het interview met de buurtwerker). De respondenten bevonden zich ofwel op kantoor of waren thuis aan het werk. De interviews duurden gemiddeld iets minder dan een uur: het kortste interview duurde 40 minuten, het langste een uur en 20 minuten. Er was een topiclijst, maar de volgorde van de vragen lag niet vast en de respondenten werden aangemoedigd om vrij te praten. Eén van de respondenten wilde de vragen op voorhand zien, dus werden die per email opgestuurd de dag voor het interview. Met toestemming van de respondenten werden de gesprekken opgenomen, en ze werden nadien ad verbatim uitgeschreven en verwerkt met behulp van NVivo.

Naast de gesprekken met de stadsmedewerkers werd er ook een interview afgenomen met een verantwoordelijke van de recent opgestarte tuin Struik. De bedoeling was om de uitvoering van het

beleid ook vanuit een andere hoek te belichten aan de hand van een mini-case study, omdat het discours van de stad kan afwijken van de situatie op het terrein (“Opstart van Struik”, p. 96). Dit interview vond plaats in maart en kon daardoor ‘live’ doorgaan. Verder werd dezelfde werkwijze als hierboven gevolgd: het gesprek werd opgenomen, ad verbatim uitgeschreven en verwerkt in NVivo.

5.2.3. Terugkoppeling

Midden mei werden fragmenten van de voorlopige tekst opgestuurd naar elke respondent, met de informatie en citaten uit het respectievelijke interview. De onderzoeker wil de betrokkenen bedanken voor hun waardevolle opmerkingen hierop, die verwerkt werden in de finale tekst. Met respect voor hun commentaar werden ook de citaten licht geredigeerd om de taal vloeiender te maken, met behoud van de inhoud; in twee gevallen werd hiervoor ingegaan op wijzigingen die de respondenten zelf voorgesteld hadden. Voor één respondent werden op vraag alle citaten verwijderd. Eind mei werd een aangepaste versie aan hen voorgelegd, dit keer niet meer fragmentarisch maar in de vorm van het volledige hoofdstuk. Daar kwamen opnieuw heel wat suggesties uit voort, die gedeeltelijk verwerkt werden in de finale versie.

5.2.4. Andere contacten

Naast de interviews waren er ook meer informele contacten per telefoon en email, zowel met de geïnterviewde respondenten als met andere medewerkers, met name de personen die zicht hebben op de budgetten van Samen aan Zet en het fonds Tijdelijke Invullingen. Vaak werden tijdens of na een interview met een stadsmedewerker de contactgegevens van een collega doorgegeven voor die vragen die in het interview onbeantwoord gebleven waren. Voor het opsporen van de beleidsnota over participatie van mensen in armoede werd rechtstreeks naar de betrokken schepen gemaild, nadat verschillende emails naar stadsmedewerkers onbeantwoord gebleven waren.

5.2.5. Beperkingen

40 | Er zijn uitsluitend interviews uitgevoerd met medewerkers van de diensten waarvoor de beleidsdocumenten duidelijk melding maakten van stedelijke moestuinen, of diensten die ter sprake kwamen in interviews met andere beleidsmedewerkers. Het zou interessant zijn om ook te praten met de diensten die geen of bijna geen beleid lijken te voeren rond volks- en buurttuinen, zoals de dienst Ruimtelijke Planning of de dienst Lokaal Sociaal Beleid, maar de tijd ontbrak om dit in deze masterproef te doen.

De uitvoering van het beleid werd kritisch belicht aan de hand van een concrete tuin in opstart, namelijk Struik. Het is een beperking dat dit voor slechts één tuin gebeurd is; andere gevallen hadden andere dynamieken kunnen blootleggen. De tuin in kwestie werd bijvoorbeeld opgericht vanuit het maatschappelijke middenveld, en het zou interessant zijn om daarnaast een tuin te bekijken die door buurtwerk, en dus vanuit de Stad, opgericht is. De tijd hiervoor ontbrak echter.

Het stedelijke beleid is ingebed in regionale, Vlaamse, federale en Europese reglementaire kaders, die hier niet in detail onderzocht en besproken worden.

5.3. Case studies

In de case studies van hoofdstuk 9 willen we dieper ingaan op de aanwezigheid van elementen van rechtvaardigheid, duurzaamheid en transitie in de tuinen, door na te gaan welke doelstelling ze nastreven, door wie ze opgestart zijn, welk publiek ze bereiken... Dit zijn thema's die moeilijk te bevragen zijn in een enquête, en die het best met behulp van kwalitatieve methodes onderzocht worden. Daarom hebben we twee tuinen geselecteerd die meer in de detail behandeld worden, en waar telkens een interview afgenomen werd en een observatie gedaan werd. Voor de datalagen die gebruikt werden om de ligging van de tuinen te visualiseren verwijzen we opnieuw naar Tabel 5-1 en de bespreking in 5.1.4.

5.3.1. Selectie tuinen

Om een zinvolle vergelijking te kunnen maken tussen de geselecteerde tuinen, werd gezocht naar tuinen die in dezelfde wijk liggen. Uit de inventaris bleek dat de wijk Brugse Poort-Rooigem een

gebied is met twee tuinen die erg van elkaar verschillen wat betreft grootte, opzet en doelpubliek. Het is bovendien een wijk met een problematiek van gentrificatie en polarisatie (hoofdstuk 9).

In eerste instantie was het de bedoeling om een tuin beheerd door burgers, een tuin beheerd door de Stad en een klassieke volkstuin te onderzoeken, en daarvoor werden de Boerse Poort, de tuintjes van De Meubelfabriek en de volkstuinten Gent-Assels gekozen, al ligt die laatste nét buiten de grenzen van de wijk. Na telefonisch contact met de volkstuinten Gent-Assels bleek echter dat de volkstuintfunctie er grotendeels verdwenen is, en deze tuin werd geschrapt uit de case studies. De andere klassieke volkstuintcomplexen in Gent liggen in andere delen van de stad, en werden daarom niet meegenomen in dit kwalitatieve luik.

In de inventaris is nog een derde tuin in de wijk bereikt, namelijk de Malpertuin. Deze tuin telt zeven individuele percelen en is opgericht door onder andere de Boerse Poort vzw. De organisatie van het beheer is gelijkaardig als in de Boerse Poort, en er is een overlap bij de verantwoordelijken, waardoor de tuin niet apart behandeld wordt in hoofdstuk 8.

5.3.2. Interviews

Voor elk van beide tuinen werd een interview afgenomen met een tuinverantwoordelijke: in de Boerse Poort was dit een vrijwilliger die onder meer het beheer van de percelen verzorgt, en in De Meubelfabriek was het de buurtwerker van Stad Gent die verantwoordelijk is voor de hele site, inclusief de tuintjes (zie “5.2. Moestuinbeleid in Gent”). De gesprekken vonden plaats in februari in de tuin zelf, gingen door tijdens de kantooruren en duurden telkens iets minder dan een uur. Net zoals bij de interviews met de beleidsmedewerkers werd er gewerkt met een losse topiclijst, en was er veel ruimte voor eigen inbreng van de respondenten. Bij het interview in De Meubelfabriek was er tijdens een deel van het gesprek ook één van de tuiniers aanwezig. Ook deze interviews werden opgenomen met goedkeuring van de respondenten en nadien ad verbatim uitgeschreven en verwerkt in NVivo. In één tuin was er na het interview nog contact per email om documenten uit te wisselen. Daarnaast werd er zowel ter voorbereiding van de interviews als nadien gebruik gemaakt van publiek beschikbare informatie over de tuin, bijvoorbeeld via de website of sociale media.

| 41

5.3.3. Terugkoppeling

Een voorlopige versie van hoofdstuk 8 werd in de tweede helft van mei opgestuurd naar de respondenten. Hun opmerkingen werden gerespecteerd en verwerkt in de tekst. Ook hier werden alle letterlijke citaten licht geredigeerd op vraag van één van de respondenten, met behoud van de inhoud. In één van de tuinen werd naar aanleiding van de voorlopige tekst een extra gesprek gepland op vraag van de respondent. Dit gesprek ging door in juni (zie ook “11.5. Kritische reflectie op het onderzoek”, p. 156).

5.3.4. Observaties op werkdagen

Naast de interviews met de verantwoordelijken werd in beide tuinen ook meegewerkt op een ‘werkdag’, op respectievelijk een zaterdag en een zondag op het einde van maart. Daar werden participatieve observaties gemaakt die uitgeschreven werden in veldnota’s. Op die manier kon zowel het profiel van de tuiniers als de dynamiek binnen de tuin van dichtbij ervaren worden, en er werden ook korte informele gesprekken met de tuiniers gevoerd. Op de Boerse Poort volgde op de werkdag eerst een gezamenlijke maaltijd, en daarna de jaarlijkse algemene vergadering van de vzw, die ook bijgewoond werden.

5.3.5. Beperkingen

Het is onmogelijk om het hele scala aan volks- en buurttuinen te omvatten in een case study met slechts twee tuinen. Het zou interessant zijn om ook het discours van de klassieke volkstuintcomplexen in Gentbrugge en Sint-Amandsberg in detail te onderzoeken, omdat zowel de dynamiek, het tuinpubliek en de positie ten opzichte van ecologisch tuinieren waarschijnlijk erg verschillen van die in de geselecteerde tuinen. In de volkstuintjes van Gentbrugge was er bijvoorbeeld kort na de start een sterke en aanhoudende Turkse aanwezigheid (Segers & Van Molle, 2007). Ook de tuinen die door SAAMO beheerd worden en sociale doelstellingen nastreven kunnen van de geselecteerde voorbeelden verschillen in hun werking en werden in deze studie niet bereikt, onder meer door

Figuur 5-1: Volgens de infoborden wordt diversiteit omarmd in het klassieke volkstuincomplex Slotenkouter, een claim die we niet hebben kunnen behandelen in dit masteronderzoek.

tijdsgebrek van de medewerkers.

Er werd in elke tuin maar één verantwoordelijke gesproken en er werden geen uitgebreide interviews afgenomen van de (andere) tuiniers. We gaan ervan uit dat de verantwoordelijke het algemene discours van de tuin representeert, maar elke persoon legt uiteraard eigen accenten. De observaties op het terrein waren bovendien niet uitgebreid genoeg om dit discours grondig aan de praktijk te toetsen, al bevestigden ze die wel op bepaalde vlakken. Daarnaast werd ook vooral ingezoomd op de ervaringen van de tuiniers, en werd de stem van wensstuiniers of buitenstaanders, zoals buurtbewoners, niet gehoord. Dit laat een bepaalde dimensie van ruimtelijke en procedurele rechtvaardigheid onbelicht.

42 |

5.4. Lessen uit Rotterdam

In de case studies tonen de geselecteerde tuinen geen koppeling tussen rechtvaardigheid en diversiteit enerzijds en ecologische duurzaamheid en het werken aan de noodzakelijke transitie anderzijds. Bij het zoeken naar voorbeelden waarin dit wel het geval is kwamen we terecht bij enkele tuinen in Rotterdam, die besproken worden in hoofdstuk 10. Het onderzoek gebeurde aan de hand van interviews, gecombineerd met een tuinbezoek en aangevuld met publiek beschikbare informatie en documenten. Daarnaast werden ook beleidsdocumenten van de stad Rotterdam doorgenomen.

5.4.1. Interviews en tuinbezoek

Begin april werden interviews afgenomen met een verantwoordelijke van de Voedseltuin Rotterdam en met een sociaal hovenier van GroenGoed. Deze gingen 'live' door in de tuin tijdens de kantooruren en op een werkmoment, en werden telkens gekoppeld aan een tuinbezoek met korte, informele gesprekken met de aanwezige tuiniers. Bij GroenGoed vonden deze plaats in de Vredestuin Noord en werd er ook (kort) meegewerkt in de tuin. De respondent van GroenGoed met wie het interview gepland was, was afwezig, maar er werd een interview afgenomen met een andere medewerker. Enkele onbeantwoorde vragen werden nadien door een van de oprichters beantwoord in een Whatsapp-spraakbericht. De interviews werden met toestemming van de respondenten opgenomen en gedeeltelijk uitgeschreven. Een voorlopige versie van het hoofdstuk werd in april doorgestuurd naar de verantwoordelijken van de Voedseltuin en GroenGoed; er waren geen suggesties voor aanpassingen.

5.4.2. Informatiekanalen en documenten

We maakten gebruik van de volgende informatiekanalen en documenten:

- het jaarverslag van de Voedseltuin van 2021 (Stichting Voedseltuin Rotterdam, 2022),
- de website van de Voedseltuin (www.voedseltuin.com),
- de Facebookpagina van de Voedseltuin (Voedseltuin Rotterdam, z.d.d),
- de website van GroenGoed (www.groengoedrotterdam.com),
- het drie-jaren beleidsplan GroenGoed van 2019 (GroenGoed Rotterdam, 2019),
- het GroenGoed Jaarverslag van 2020 (GroenGoed Rotterdam, 2021).

Die informatie diende zowel ter voorbereiding voor de interviews als ter aanvulling bij het opstellen van de tekst.

Daarnaast werd ook de visie van de stad beknopt bestudeerd aan de hand van de volgende bronnen:

- de website stadslandbouw Rotterdam (Gemeente Rotterdam, z.d.b),
- het beleidsdocument 'Food & the City: Stimuleren van stadslandbouw in en om Rotterdam' (Gemeente Rotterdam, 2012).

5.4.3. Kaartdata

Voor het kaartmateriaal in hoofdstuk 9 werd gebruikgemaakt van de Basisregistratie Topografie van Nederland (BRT). We gebruikten de datalagen 'Wegdeel', 'Spoorbaandeel', 'Waterdeel', 'Gebouw' en 'Terrein' van TOP10NL. Het gebruikte referentiesysteem is 'Amersfoort / RD New' (EPSG 28992) in navolging van dit bestand.

Naam	Eigenaar
TOP10NL (versie 1.2.0.5)	Kadaster (https://www.kadaster.nl/)(14/04/2022)

Tabel 5-2: Data voor de visualisatie van de besproken tuinen in Rotterdam

5.4.4. Beperkingen

Net als bij de case studies in Gent waren de tuinbezoeken te beperkt om het discours grondig te toetsen aan de praktijk, al leken ze wel te bevestigen wat in de interviews aan bod gekomen was. Mogelijks is de bespreking in hoofdstuk 10 dus meer optimistisch dan de realiteit. Er was ook geen tijd om het huidige beleid in Rotterdam grondig te onderzoeken, bijvoorbeeld aan de hand van interviews met beleidsmakers, en te vergelijken met het beleid in Gent.

DEEL II

Stedelijke moestuinen in Gent

HOOFDSTUK 6: STEDELIJKE MOESTUINEN IN DE CONTEXT VAN GENT

In dit hoofdstuk bespreken we de stedelijke context van Gent (6.1), de historiek van de volkstuinten in België (6.2) en de huidige context en trends van volks- en buurttuinen in Vlaanderen (6.3).

6.1. Gent, een middelgrote stad met een industrieel verleden

Gent is een middelgrote stad in Vlaanderen, België, en de hoofdstad van de provincie Oost-Vlaanderen. Ze maakt deel uit van een groter verstedelijkt gebied en ligt op een afstand van 58 km van Antwerpen, 55 km van Brussel en 55 km van Brugge. De stad telt ongeveer 263 000 inwoners, een aantal dat de laatste 20 jaar met 17% gestegen is (Stad Gent, 2002; Stad Gent, 2022). Het aandeel Gentenaars met een buitenlandse geboortenationaliteit steeg in dezelfde periode van 15% naar 27%, en de Turkse nationaliteit is daarin het sterkst vertegenwoordigd (5,5% van de totale bevolking). De laatste 15 jaar is er een stijgende Oost-Europese aanwezigheid: waar in 2006 slechts 1,2% van de inwoners een geboortenationaliteit hadden uit een Oost-Europees EU-land, was dat in 2021 gestegen tot 6,5% (Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, 2007; Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken, 2022).

Gent ligt aan de samenvloeiing van de Leie en de Schelde en was in de Middeleeuwen een belangrijk handelscentrum. In bepaalde delen van de binnenstad is het middeleeuwse karakter nog voelbaar in de smalle straatjes met kasseien en de aanwezigheid van de vele historische gebouwen. In de 19de eeuw groeide de stad uit tot een centrum voor (textiel)industrie, met op het einde van de eeuw maar liefst 15 000 textielfabrieken en 120 000 inwoners (Stad Gent, z.d.d). De arbeiders leefden dicht op elkaar in slechte leefomstandigheden, en waren gehuisvest in kleine woningen buiten de binnenstad in wat nu de 19de-eeuwse gordel genoemd wordt. Ook van deze periode draagt de stad nog de ruimtelijke sporen, en de gebieden rondom de binnenstad zijn nog steeds de wijken met de meest precaire bevolking (hoofdstuk 7).

Net als in andere grote Vlaamse steden is er in Gent weinig plaats voor groen: in 2020 was 67% van de stad bebouwd, ten opzichte van 29% van het Vlaams gewest (Statistiek Vlaanderen, 2021), en de verhardingsgraad bedraagt 39% (Agentschap Informatie Vlaanderen, 2019). Bovendien verdwijnt er per dag nog meer dan 500 m² open ruimte en bestaat minder dan 3% van de totale oppervlakte uit bos (Departement Omgeving Vlaanderen, 2020). Groenruimtes van minimaal 10 ha, ofwel *wijkgroen*, staan in voor slechts 9% van de totale oppervlakte, terwijl dit aandeel in het Vlaams Gewest 21% bedraagt (Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek, 2017).

48 |

De Stad profileert zich als een metropool op mensenmaat. Op economisch vlak is de zeehaven van groot belang, en ook innovatieve bedrijven en start-ups vinden er hun plek. Met de aanwezigheid van verschillende universiteiten en hogescholen is Gent daarnaast de grootste studentenstad van Vlaanderen, met zo'n 70 000 studenten die er hoger onderwijs volgen (Stad Gent, z.d.g). De aanwezigheid van de studenten bepaalt mee de sfeer in de stad en zorgt voor levendigheid.

Onder meer door de onderwijsinstellingen zijn veel nieuwe inwoners van Gent jong en hoogopgeleid, met een grote interesse in een duurzame levensstijl. Dit wordt gereflecteerd in de samenstelling van het stadsbestuur van de laatste tien jaar. Sinds de late jaren 1980 is de socialistische partij aan de macht in Gent, in coalitie met de liberalen. Bij de verkiezingen van 2012 verzekerden de groenen zich van een plaats in de coalitie, waardoor het beleid naast een sociale en economische focus ook een ecologische toets kreeg (Certomà & Notteboom, 2017, pp. 56–57). De verkiezingen van 2018 brachten een overwinning van de liberale partij, die zich aan de christendemocraten verbond. De huidige samenstelling van het stadsbestuur bestaat uit een coalitie van Open VLD, Groen, Vooruit en CD&V, onder een liberale burgemeester, en het bestuursakkoord omvat zowel groene, sociale als economische thema's (Stad Gent, 2018, 15 december). De volgende verkiezingen vinden plaats in 2024.

De Stad Gent wil een voortrekker zijn op vlak van duurzaamheid en beschrijft zichzelf als "Gent Klimaatstad". De Stad onderschrijft de Europese initiatieven die lokale besturen willen mobiliseren tegen de klimaatopwarming, en heeft in die context verschillende Burgemeesterconvenanten ondertekend (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 12). Het eerste convenant van 2009 focuste op het verminderen van de CO₂-uitstoot in kader van de klimaatmitigatie. Gent was de eerste Belgische stad die deze overeenkomst ondertekende, en engageerde zich daarmee om tegen 2020 de uitstoot met 20% te verminderen (ten opzichte van 2007), een doelstelling die leidde tot een reeks acties en maatregelen. Het tweede convenant werd in 2014 opgesteld in functie van klimaatadaptatie, met andere woorden het aanpassen van de (stedelijke) ruimte aan de mogelijke gevolgen van de

klimaatcrisis, bijvoorbeeld langdurige droogte of overstromingen. Het Burgemeesterconvenant van 2015 integreerde klimaat en energie en bracht klimaatmitigatie en klimaatadaptatie samen in één actieplan. Deze overeenkomst bepaalt onder andere dat de CO₂-uitstoot tegen 2030 met minstens 40% moet dalen. Stad Gent wil bovendien klimaatneutraal zijn tegen 2050, een doelstelling waarvoor ze zich ook naar Europa toe geëngageerd heeft.

6.2. Historiek van volkstuinen in België

De eerste volkstuin in België zag het licht in Gistel in 1861 (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 10), en in 1896 werden volkstuinen voor het eerst geïnstitutionaliseerd met de oprichting van de organisatie “Werk van den Akker en den Haard” vanuit de katholieke zuil. Arbeiders konden een stuk grond in de buurt van hun woonplek gebruiken of aan lage prijs huren om zelf voedsel en bloemen te kweken. Het doel was drievoudig: ten eerste bracht een eigen groentetuin extra voedsel op voor het gezin. Dit zorgde er tegelijk voor dat een arbeider minder loon nodig had om te overleven en dat de fabrieksbazen de loonkosten konden drukken, en bovendien was er op die manier minder geld nodig voor sociale zekerheid. Hoewel een volkstuintje dus voordelen bracht voor de arbeiders zelf, hield het op grotere schaal de bestaande machtsverhoudingen in stand (zie ook McClintock, 2014). Ten tweede speelde er de idylle van de terugkeer naar het land, die samenging met een anti-stedelijke en anti-socialistische agenda: een tuintje zou de stad, de industrialisatie en het bijhorende socialisme op afstand houden. Op die manier wilde de heersende katholieke bourgeoisie zich beschermen tegen een opstand van het volk. Tenslotte was er ook de morele doelstelling van een gezond familieleven, waarbij de man fysiek werk verrichtte in de tuin en de opbrengst door vrouw en dochters in de keuken verwerkt werd. Het zelfstandige werk moest goed zijn voor de moraal en verschafte een *verheven* bezigheid die de mannen uit het café hield en alcoholisme tegenging (de *domesticatie* van de man). Deze motivatie won nog aan kracht toen de crisis van de jaren 1930 voor grote werkloosheid zorgde. De volkstuinbeweging had veel succes, onder meer door haar inbedding in de katholieke pijler en in het lokale verenigingsleven en door de overvloedige propaganda, zoals de publicatie van het tijdschrift “De Volkstuin” vanaf 1930 (De Decker, 2011, pp. 39-42).

Na de tweede wereldoorlog daalde de interesse in volkstuinen door onder andere een stijging van de levensstandaard en nieuwe woonontwikkelingen die veel ruimte in de stadsrand innamen. Sinds de jaren 1970 zijn volks- en buurttuinen echter opnieuw in opmars in Europa, enerzijds door een groeiende ecologische bezorgdheid die in deze periode het licht zag en anderzijds door de oliecrisis van 1973, die het belang van zelfvoorziening naar de voorgrond bracht. Naast de klassieke volkstuinen ontstonden daarbij ook nieuwe vormen van stedelijke tuinen, zoals *guerrilla*-tuinen, gemeenschapstuinen en daktuinen (Keshavarz & Bell, 2016).

| 49

6.3. Context en trends in Vlaanderen

In 2020 werd een studie over volkstuinen in Vlaanderen gepubliceerd, die opgezet was om de effecten van de *VLM-volkstuinsubsidie* te evalueren (Voorland en KU Leuven, 2020). Ze geeft een overzicht van de huidige toestand en de evolutie van de Vlaamse volkstuinen. In het onderzoek zijn ongeveer 370 volkstuinen opgenomen, verspreid over heel Vlaanderen (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 40); deze omvatten in principe ook gedeelde tuinen of *samentuinen*.

De auteurs plaatsen volkstuinen binnen de beleidscontext, juridische context en planologische context in Vlaanderen. Eerst en vooral is het Vlaamse beleid rond volkstuinen gefragmenteerd en beperkt. Het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen beschouwde ze als *hobbyland- en tuinbouw* en gaf slechts enkele summiere regels voor de inplanting ervan. In het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen (witboek) worden volkstuinen helemaal niet vermeld, en dat is evenmin het geval in het Decreet Landinrichting. Geen enkel departement of beleidsdomein neemt momenteel de verantwoordelijkheid op voor volkstuinen. Hoewel er geen duidelijke visie is, worden volkstuinen wel ondersteund vanuit het Plattelandsbeleid en de bijhorende beleidsplannen, en de VLM-subsidie is daar een instrument van. In het programma Plattelandsontwikkeling 2014-2020 (PDPO III, Departement Landbouw en Visserij) zijn ook maatregelen voorzien voor de aanleg van volkstuinparken. Volkstuinen genieten verder een povere juridische bescherming, en een deel van de tuinen dreigt hierdoor te verdwijnen. Tenslotte liggen de bestaande volkstuinen

op uiteenlopende planologische bestemmingen, maar dit hoeft geen probleem te zijn voor de continuïteit (Voorland en KU Leuven, 2020, pp. 24–25).

De onderzoekers onderscheiden vijf trends in de laatste tien tot vijftien jaar. (1) Volkstuinen blijven inzetten op bewuste voedselproductie, en het kweken van groenten blijft de belangrijkste doelstelling (en niet het sociale luik). (2) De focus op ecologisch beheer blijft groeien, wat onder andere blijkt uit een stijgende vraag voor advies en begeleiding bij vzw Tuinhier of vzw Velt, twee organisaties die ecologisch tuinieren ondersteunen. (3) Er is een verschuiving van *sociale inclusie* naar een focus op specifieke doelgroepen. Moestuinen zijn in principe laagdrempelige plekken waar diverse sociale groepen elkaar kunnen ontmoeten; in praktijk echter kennen de meeste tuinen een homogene groep tuiniers, en burgergroepen die een collectieve moestuin opstarten hebben meestal een middenklasseprofiel (Van den Bossche, 2018). Om andere doelgroepen te bereiken, worden daarom steeds vaker specifieke projecten opgestart die meer gerichte ondersteuning bieden. (4) De volkstuin wordt flexibeler in tijd en ruimte. Zo zijn er daktuinen, tuinen die exclusief in moestuinbakken werken en tuinen op tijdelijke sites. (5) Tenslotte ontstaan er meer partnerschappen en alternatieve organisatievormen, bijvoorbeeld door samenwerkingen met scholen of zorginstellingen, of met organisaties zoals vzw Tuinhier en vzw Velt (Voorland en KU Leuven, 2020, pp. 26–30).

De inclusie van specifieke doelgroepen kan gelinkt worden met sociale rechtvaardigheid, namelijk door de voordelen van (collectieve) tuinen te verzekeren voor iedereen die eraan wilt meewerken. Het aangaan van partnerschappen met gespecialiseerde organisaties kan daarbij helpen (Van den Bossche, 2018, p. 27). Zowel het vormen van coalities als de toenemende flexibiliteit in tijd en ruimte kunnen gezien worden als kenmerken van de tuin als stedelijk experiment (hoofdstuk 2).

6.4. Volkstuinen in Gent

Gent telt zowel een aantal historische volkstuincomplexen als nieuwe types van stedelijke tuinen, zoals *buurttuinen* of *samentuinen*. Burgerengagement wordt steeds belangrijker bij het opzetten van deze tuinen: bewoners eisen ruimte op door zelf initiatief te nemen, bijvoorbeeld door guerrilla-tuinen en tijdelijke tuinen op te starten op sites die bestemd zijn voor toekomstige ontwikkelingen, en krijgen daarvoor meestal de toestemming van de Stad en/of de eigenaar van de grond (Certomà & Notteboom, 2017, p. 58). Een meer gedetailleerde bespreking van het volks- en buurttuinbestand in Gent volgt in hoofdstuk 7.

HOOFDSTUK 7: INVENTARIS

De eerste stap in de studie van de volks- en buurttuinen is het inventariseren van de bestaande tuinen. Daarvoor werd een korte online vragenlijst verspreid naar verantwoordelijken van bijna 40 tuinen in de stad Gent. Schooltuinen en tuinen die bij een zorgcentrum horen en geen of weinig banden hebben met externe tuiniers werden uitgesloten uit de inventaris; in hoofdstuk 5 worden de methodologie en de beperkingen van deze onderzoeksstap in detail beschreven. De bestaande tuinen zijn zowel volkstuinten van het klassieke soort zoals die ontstaan zijn in de 19de eeuw als meer recente types stedelijke tuinen, die meer diversiteit vertonen wat betreft de actoren, doelstellingen en strategieën (Caputo et al., 2016).

We bespreken eerst de resultaten (7.1) en vervolgens de implicaties voor de sociale en ruimtelijke rechtvaardigheid (7.2).

7.1. Het stedelijke moestuinbestand in Gent

7.1.1. Ligging

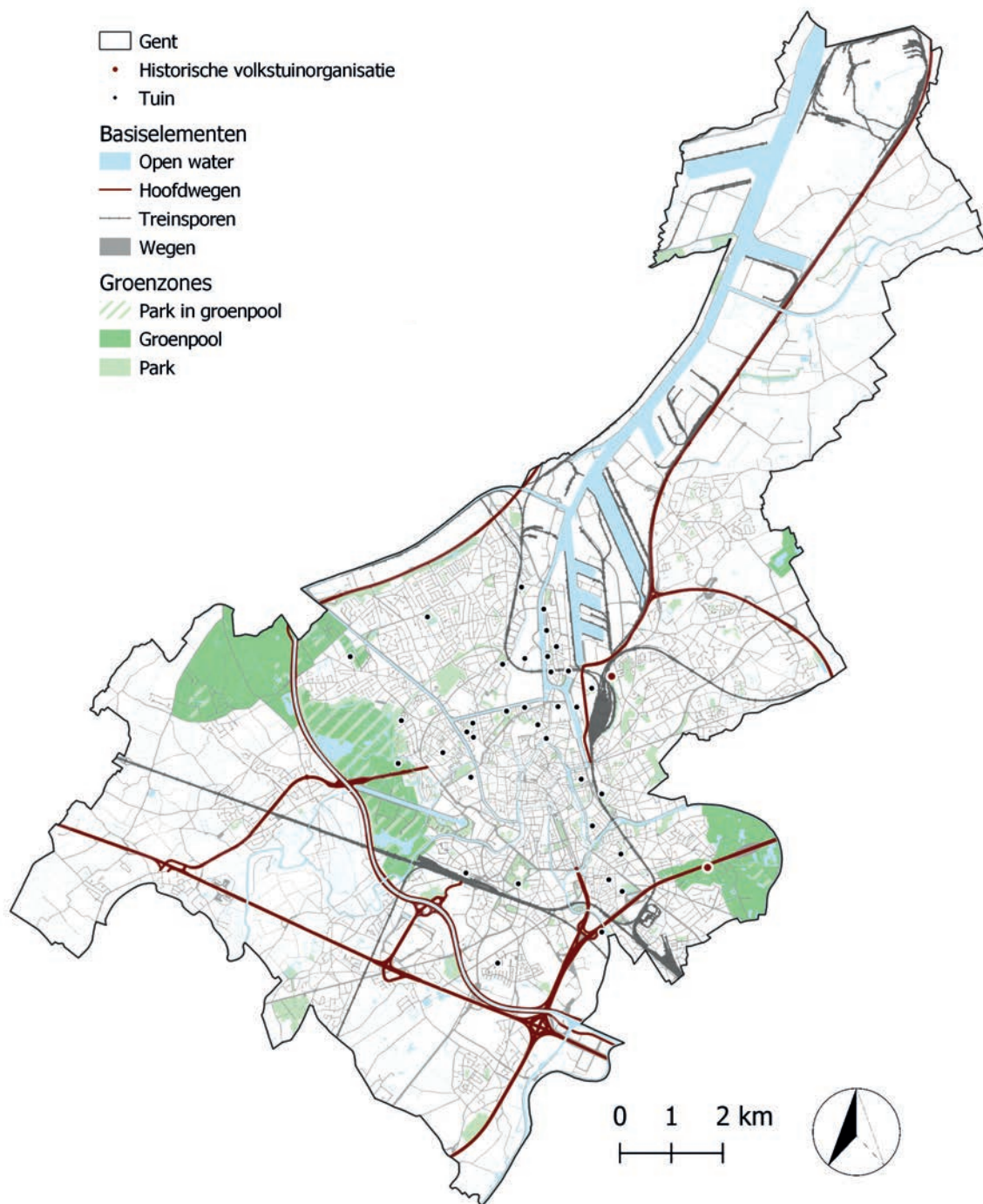
Historische volkstuinten zijn vaak “aan de randen en in de gaten van de gebouwde omgeving” ontstaan, waar later woonwijken en infrastructuur kwamen te liggen (Costa et al., 2016, p. 203). Veel van deze tuinen konden enkel behouden blijven op plaatsen die niet geschikt geacht werden voor andere functies, zoals langs spoorwegen of grote autowegen (Costa et al., 2016). De opkomst van buurttuinen en gemeenschapstuinen luidde een nieuwe relatie in tussen de tuinen en het stedelijke weefsel: deze nieuwe vorm van tuinieren nestelt zich in de residentiële wijken en gebruikt daarvoor braakliggende of historische vervuilde gronden. Ook minder drukke of verwaarloosde publieke groenzones komen in aanmerking. Deze tuinen liggen vaak “verspreid over het stedelijke weefsel in willekeurige patronen, zonder een opgelegd plan” en moeten zich aanpassen aan de vorm en de afmetingen van het terrein dat ze innemen (Costa et al., 2016, p. 206).

De locaties van de bevraagde tuinen in Gent zijn gevisualiseerd in Figuur 7-1 en Figuur 7-2. Er zijn twee historische volkstuinorganisaties aanwezig die tot op vandaag konden blijven bestaan: de “Koninklijke Vereniging Volkstuin Werk van den Akker – vzw Sint-Amandsberg” en het “Koninklijk Werk Volkstuinen Gentbrugge v.z.w”. Beide organisaties hebben een lange geschiedenis, maar de huidige gronden werden hen pas toegewezen in de jaren 1990, nadat ze de volkstuinten op eerdere locaties hadden moeten verlaten omdat die voor andere functies ingezet werden (Volkstuinen Gentbrugge, z.d.; Koninklijke Vereniging Volkstuin Werk van den Akker - vzw Sint-Amandsberg, 2007, p. 100). De huidige ligging past in het plaatje van gronden met ongunstige randfactoren: de volkstuintjes in Sint-Amandsberg bevinden zich naast een spoorbundel, en de tuintjes in Gentbrugge liggen vlak naast het viaduct van de E17 (Figuur 7-1 en Figuur 7-3). Deze gronden konden waarschijnlijk door de verenigingen gebruikt worden net omdat ze op dat moment geen andere functie hadden. Ook recent opgerichte tuinen zoals Struik liggen vaak langs grote autowegen of spoorwegen. Daarnaast zien we ook een min of meer willekeurige spreiding van de tuinen over de stad, afhankelijk van de plaatsen waar grond beschikbaar is.

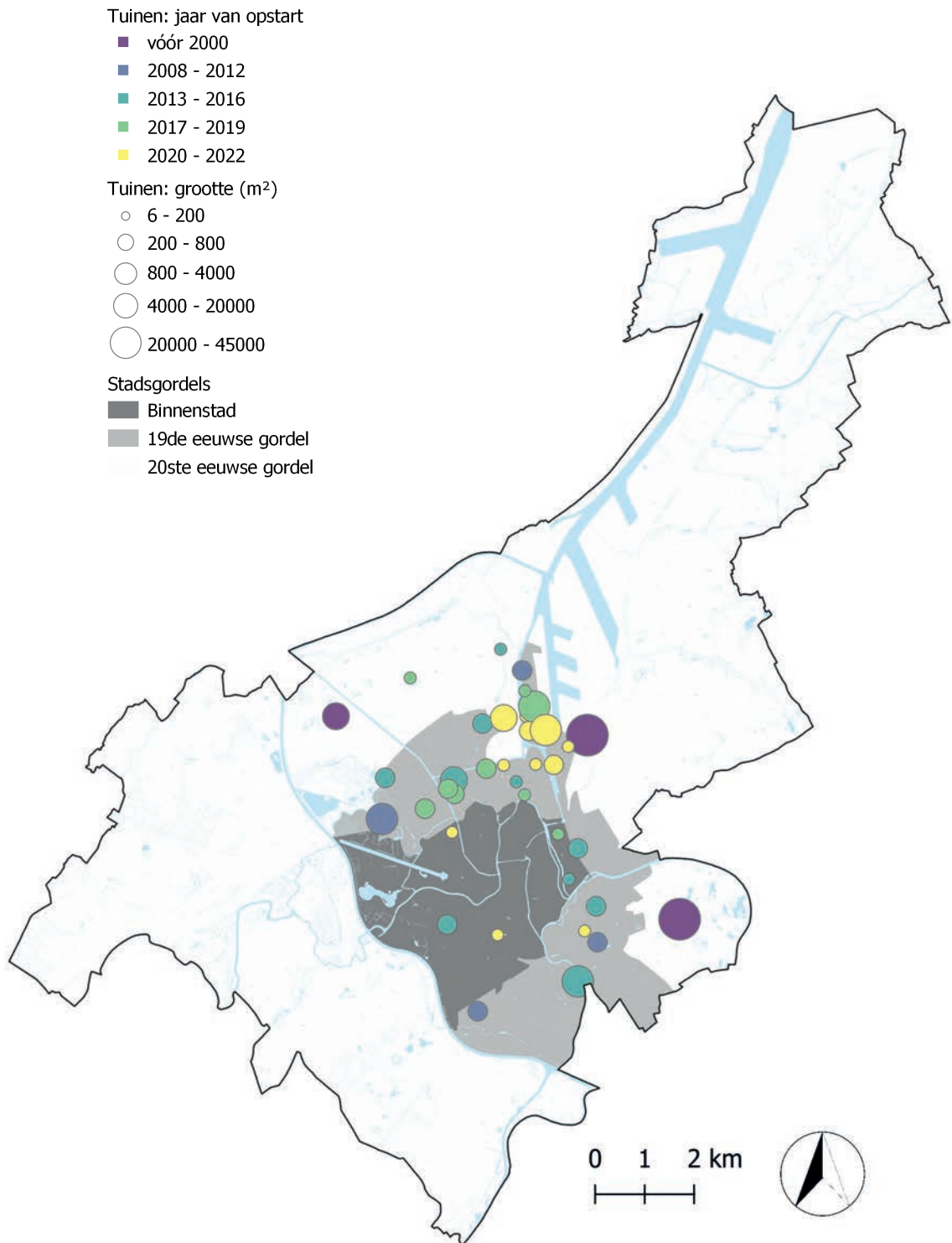
52 | De meeste volks- en buurttuinen liggen in de 19de-eeuwse gordels van de stad, en slechts een handvol ervan bevindt zich in de binnenstad of in de 20ste-eeuwse stadsdelen (Figuur 7-2). In de binnenstad is een gebrek aan ruimte meestal een beperkende factor, en in de buitenwijken is de vraag minder groot omdat er veel eengezinswoningen zijn met een private tuin. De 19de-eeuwse gordel wordt gekenmerkt door een hoge dichtheid aan gebouwen en woningen, maar er bevinden zich ook vaak industriële sites die hun functie verloren zijn en wachten op een nieuwe bestemming. Een voorbeeld van zo’n plek is De Meubelfabriek in de Brugse Poort (hoofdstuk 9). Vaak is de bodem op deze plekken verstoord en vervuild, waardoor men verplicht is om de grond op te hogen en/of in moestuinbakken te werken (zie verder).

Ligging van de tuinen ten opzichte van de groene infrastructuur

Een ingezoomde kaart van de tuinen in Gent toont dat de volks- en buurttuinen vaak gelegen zijn in of nabij gebieden die door de stad aangeduid zijn als groenpool of park (Figuur 7-4). Moestuintjes kunnen bijvoorbeeld ingepast worden in bestaande groenzones, vaak de meest voor de hand liggende plekken waar er nog ruimte voor is. Voorafgaand aan de aanleg of heraanleg van een buurtpark wordt ook altijd een participatief project doorlopen met de buurt, waarbij de vraag naar moestuintjes naar boven kan komen. Die functie kan dan opgenomen worden in het ontwerp van het park (hoofdstuk 8). Stedelijke moestuinten kunnen daarnaast geïntegreerd worden in de groene infrastructuur van een stad, waar ze diverse functies kunnen opnemen (Costa et al., 2016). In Gent is dat het geval voor de grotere complexen zoals de Boerse Poort of de tuintjes aan de Gentbrugse Meersen, die in of nabij een groenpool liggen en de functies ervan kunnen aanvullen en versterken (“Ruimte voor Gent: Structuurvisie 2030”, 2018, p. 144).

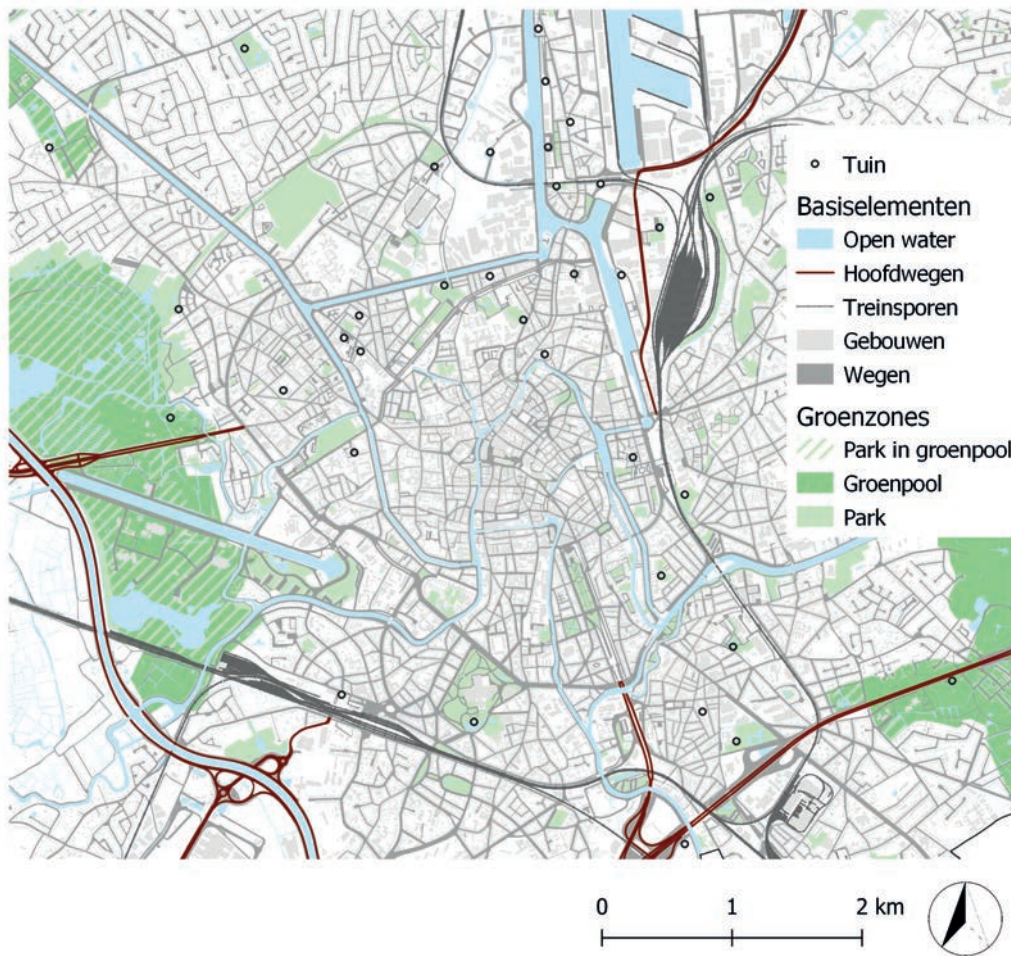
Figuur 7-1: Locatie van de bevestigde volks- en buurttuinen in Gent

Figuur 7-2: De meeste tuinen liggen in de 19de-eeuwse gordel van de stad.

Figuur 7-3: Het volkstuintuincomplex in Gentbrugge is gesitueerd naast het E17-viaduct.

Figuur 7-4: Veel van de bestaande tuinen zijn gelegen in of naast groene zones.

7.1.2. Type tuin

In de laatste decennia ontstonden naast de klassieke volkstuinten ook nieuwe types van stedelijke tuinen, zoals buurttuinen en gemeenschapstuinen, die fundamenteel verschillen van de eerstgenoemde (Caputo et al., 2016). De meeste tuinen in de bevraging vallen min of meer in deze categorie, namelijk 24 van de 37, en worden door de verantwoordelijken omschreven als “buurttuin of samentuin (al dan niet met individuele percelen)” (Figuur 7-5). Slechts vijf van de bevroegde volkstuinten of volkstuincomplexen werd aangeduid als “klassieke volkstuin met individuele percelen”, één daarvan in combinatie met een buurtpark, al vormen ze wel twee derde van de totale oppervlakte van de bevroegde tuinen. Andere types zijn tuinen met individuele percelen, maar met de nadruk op ecologisch tuinieren, of een mix van een klassieke volkstuin en een samentuin. Nog andere antwoorden waren onder meer “ecologisch tuinieren”, “experimentele eetbare samentuin”, “combo van individuele perkjes en gedeelde zones in participatief project” en “proef- en productietuin van sociaal-ecologische vzw”.

In de VLM-studie werd meer dan de helft van de tuinen omschreven als een klassieke volkstuin (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 49). Deze studie behandelde volkstuinten in heel Vlaanderen en was dus waarschijnlijk meer gericht op grotere tuinen, waardoor een andere groep respondenten bereikt werd. De stedelijke omgeving van Gent kan ook een rol spelen: het is net in deze contexten dat de nieuwe types tuinen het snelst voet aan de grond krijgen.

7.1.3. Opstart van de tuin

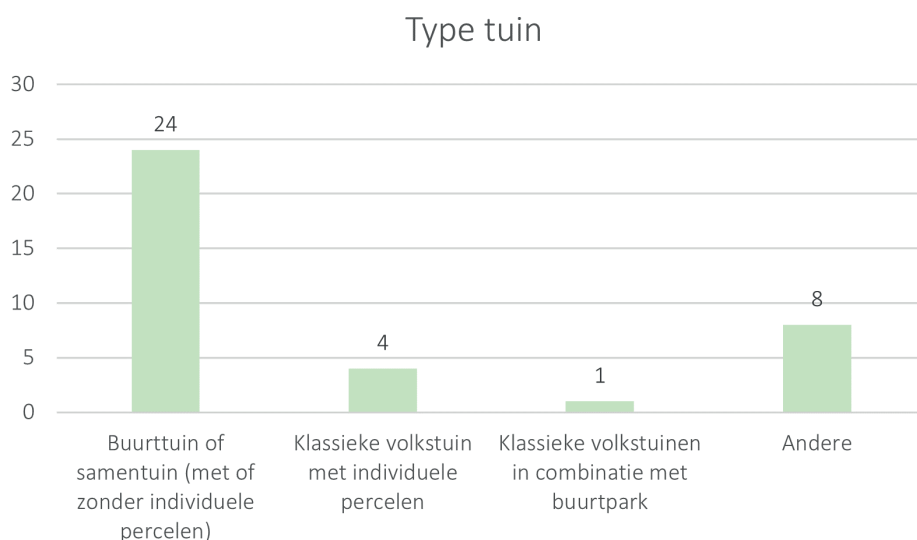
Jaar van oprichting

In de bevraging werd nagegaan wanneer de bestaande volks- en buurttuinen opgericht zijn (Figuur 7-6). Drie van de huidige volkstuinten zijn opgericht vóór 2000: de volkstuinten van de historische volkstuinorganisaties en de volkstuinten in Mariakerke (zie ook Figuur 7-1). Eén tuin bestaat sinds 2008 ('t Oud Postje); alle andere tuinen zijn opgericht in 2012 of later.

56 | Uiteraard geeft dit geen indicatie van het aantal tuinen dat per jaar opgestart is: het bestand van stedelijke tuinen is zeer dynamisch en een stadstuin kan om verschillende redenen stopgezet worden, bijvoorbeeld omdat het perceel bestemd was voor ontwikkeling en de tuin dus van bij het begin tijdelijk was (zie verder). Daardoor is het niet verrassend dat er in de bevraging een overwicht aan recente tuinen is.

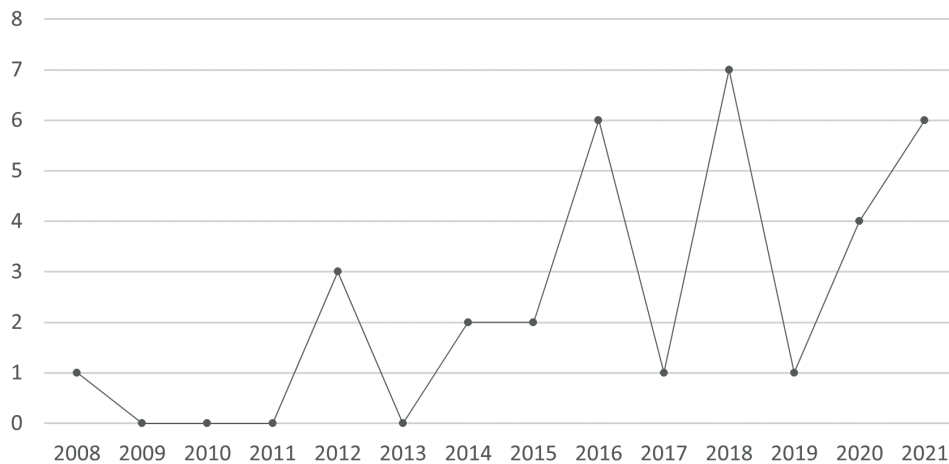
Initiatiefnemer

De *nieuwe* stedelijke tuinen zijn vaak het resultaat van een complex samenspel tussen buurtbewoners, organisaties, lokale overheden en/of andere partners, en zijn niet meer zomaar

Figuur 7-5: Typering van de bevroegde tuinen volgens de aangeschreven personen

Jaar van oprichting van de bevroagde tuinen

Figuur 7-6: Overzicht van het jaar van oprichting van de bestaande tuinen uit de enquête, vanaf 2008

op te delen in bottom-up versus top-down initiatieven (Caputo et al., 2016, p. 247; Ioannou et al., 2016, p. 74). Dit is zeker het geval in Gent (Certomà & Notteboom, 2017), bijvoorbeeld in de tuinen die besproken worden in hoofdstuk 9: in de Boerse Poort ging de stad Gent op zoek naar burgers voor de herbestemming van een verwaarloosde site, terwijl het terrein van De Meubelfabriek door herhaaldelijk protest geclaimd werd door de buurt, waarna de stad de grond aankocht en de site inrichtte.

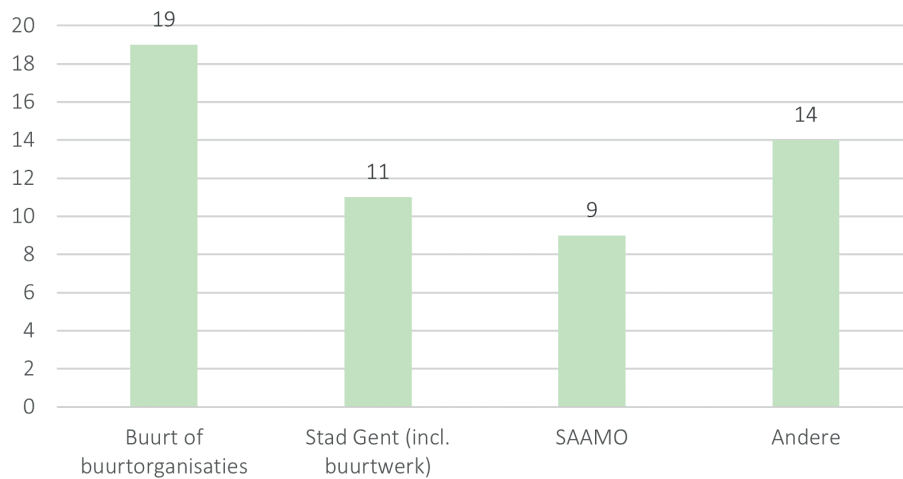
Uit de bevraging van de Gentse volks- en buurttuinen blijkt dat buurtbewoners betrokken waren bij de oprichting van 19 bestaande tuinen, terwijl de Stad bij 11 van de tuinen betrokken was (Figuur 7-7). Onder de Stad valt zowel buurtwerk als de Groendienst en andere diensten, hoewel de werking van deze diensten onderling erg verschillend is. In 6 tuinen was er een samenwerking van de buurt met de Stad, wat past in het verhaal van Gent als co-creatieve en participatieve stad (hoofdstuk 8). In 10 van de 37 tuinen uit de enquête werden buurtbewoners of buurtorganisaties als enige initiatiefnemer aangeduid, wat contrasteert met de studie van VLM over Vlaamse volkstuinten waarin slechts 22% van de bevroagde tuinen door uitsluitend burgers opgericht werden (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 52). Het is mogelijk dat door een andere opdeling de buurtorganisaties of buurtcomité's hierin niet opgenomen zijn, maar zeker is dat in de bevraging in Gent de kleinere buurttuinen beter vertegenwoordigd zijn. Deze tuinen zijn makkelijker op te starten door burgers die zich in hun vrije tijd willen engageren. Een derde belangrijke speler is SAAMO (vroeger Samenlevingsopbouw), een organisatie die opbouwwerk verricht in specifieke wijken in Gent en bij de oprichting van 9 tuinen betrokken was. De andere actoren zijn onder meer de vzw's die specifiek als tuinorganisatie zijn opgericht, zoals in de klassieke volkstuincomplexen in Sint-Amandsberg en Gentbrugge, in de Boerse Poort en bij de recent opgerichte tuin Struik (zie kader p. 96). Daarnaast zijn er soms ook andere maatschappelijke actoren betrokken, zoals een school, een wijkgezondheidscentrum of een externe vzw.

| 57

Doelstellingen

In de vragenlijst werd gepeild naar de doelstelling van de tuin, waarbij vier opties gegeven werden: "Voedsel produceren", "De gemeenschap versterken", "Zinnvolle activiteiten aanbieden" en "De buurt groener maken". Het was mogelijk om meerdere opties aan te kruisen en om verder aan te vullen. Voor bijna alle tuinen werd "de gemeenschap versterken" aangeduid, terwijl voedselproductie voor ongeveer de helft van de tuinen geselecteerd werd (Figuur 7-8). Dit is in lijn met de VLM-studie, waar de sociale functie tot de doelstellingen behoorde in 81% van de bevroagde tuinen, en de voedselproductie in 50% ervan (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 50). Het is karakteristiek voor de nieuwe types tuinen dat de focus verschuift van voedselproductie naar het opbouwen van een gemeenschap en sociale cohesie (Ioannou et al., 2016, p. 66). Voor enkele tuinen in deze inventaris werd dit expliciet vermeld in de aanvullende antwoorden, waar onder andere "bewoners verbinden", "sociaal contact" en "diverse mensen samenbrengen" als doelstellingen gegeven

Oprichtende instantie

Figuur 7-7: Actoren betrokken bij de oprichting van de tuinen in Gent (meer dan één actor per tuin mogelijk)

werden. Eén van de tuinen wil zorgen voor “meer aanwezigheid van buurtbewoners in het park ter verbetering van de samenlevingskwaliteit in het park en de buurt”, en in één tuin behoort educatie voor kinderen en scholen tot de doelstellingen. Twee SAAMO-tuinen in Rabot zijn dan weer gericht op activering van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, waarvoor de tuin als laboratorium en oefenruimte fungeert.

Ook vergroening van de buurt wordt in meer dan de helft van de gevallen aangeduid als één van de doelstellingen. Andere doelstellingen zoals “het weren van foutgeparkeerde wagens” en “sluikstorten verminderen” tonen de wens om de kwaliteit van de omgeving te verbeteren. In één geval willen de oprichters met de tuin ook een rustplek creëren in de buurt.

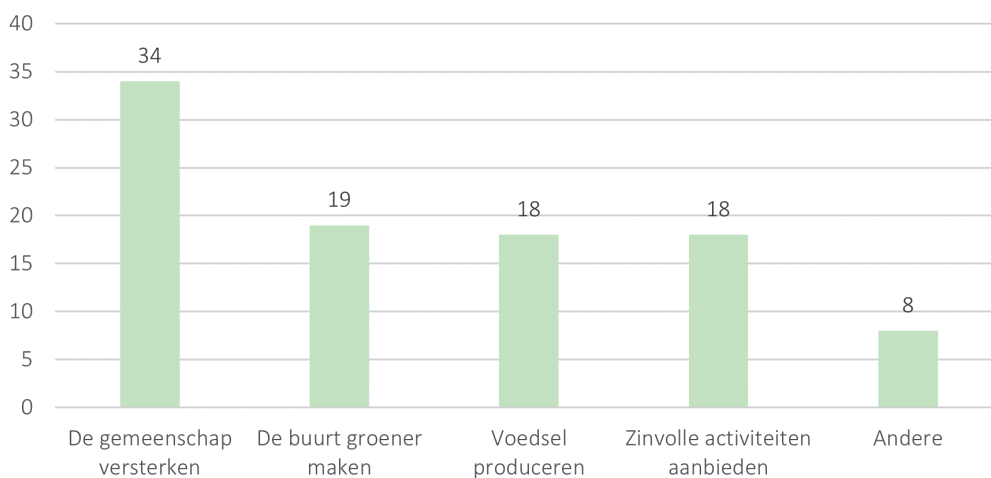
58 |

De bevindingen zijn waarschijnlijk beïnvloed door de voorgestelde antwoorden: voor acht van de bevroegde tuinen werden alle opties aangekruist. Sommige mogelijke doelstellingen die in de opties ontbreken, bijvoorbeeld inzetten op gezondheid en welzijn, werden door de respondenten niet aangegeven.

Eigendom van de grond

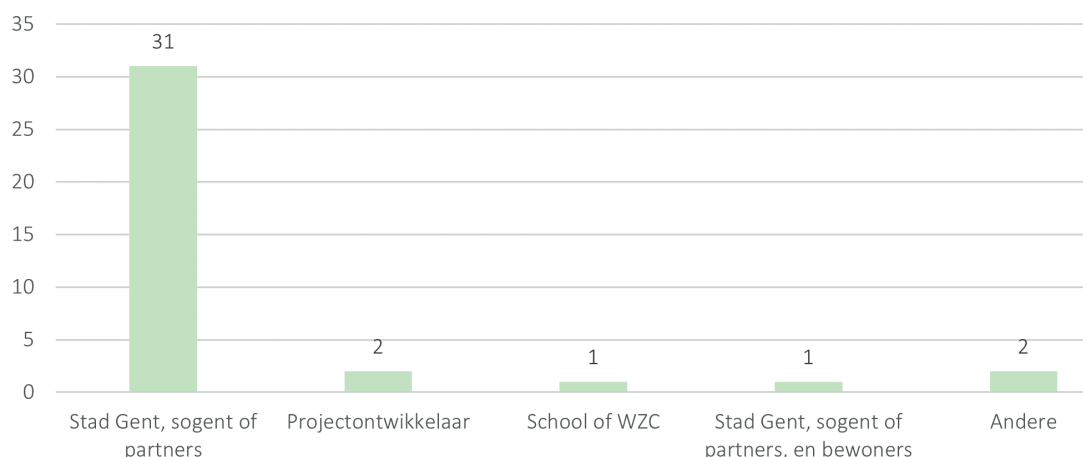
De overgrote meerderheid van de bevroegde tuinen, namelijk 31 van de 37, geven aan dat de grond die ze bewerken in eigendom is van de Stad Gent, het stadsontwikkelingsbedrijf sogent of andere

Doelstellingen

Figuur 7-8: Doelstelling van de bevroegde tuinen (meer dan één doelstelling per tuin mogelijk)

Eigendom site

Figuur 7-9: Verdeling van de bevroagde tuinen volgens eigendom van de grond

partners, zoals het OCMW (Figuur 7-9). In één van de tuinen die bestaat uit twee moestuinbakken is één bak eigendom van de Stad en de andere van de bewoners van het wooncomplex. Twee tuinen liggen op terreinen van een projectontwikkelaar, en de gronden van twee andere tuinen zijn in handen van Eurostation (NMBS) en het C.A.W.

In de VLM-studie ligt slechts 54% van de tuinen op grond van de gemeente en 18% op grond van OCMW's, met een totaal van 72% (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 52). Er zijn een aantal mogelijke redenen dat dit aandeel groter is in Gent: enerzijds speelt de stedelijke context een rol, en anderzijds is het een feit dat een ander type tuinen bereikt is in de bevraging. Er is mogelijk een lichte vertekening in de inventarisatie van de Gentse volkstuintuinen, doordat een initiële lijst opgesteld is op basis van gegevens van de Groendienst (hoofdstuk 5), die gericht is op tuinen in eigendom van de Stad (hoofdstuk 8). Bovendien werden schooltuinen en tuinen van woonzorgcentra uitgesloten uit de bevraging, tenzij er een sterke link is met de buurt, zoals bij de tuin De Vijvers in Gentbrugge.

| 59

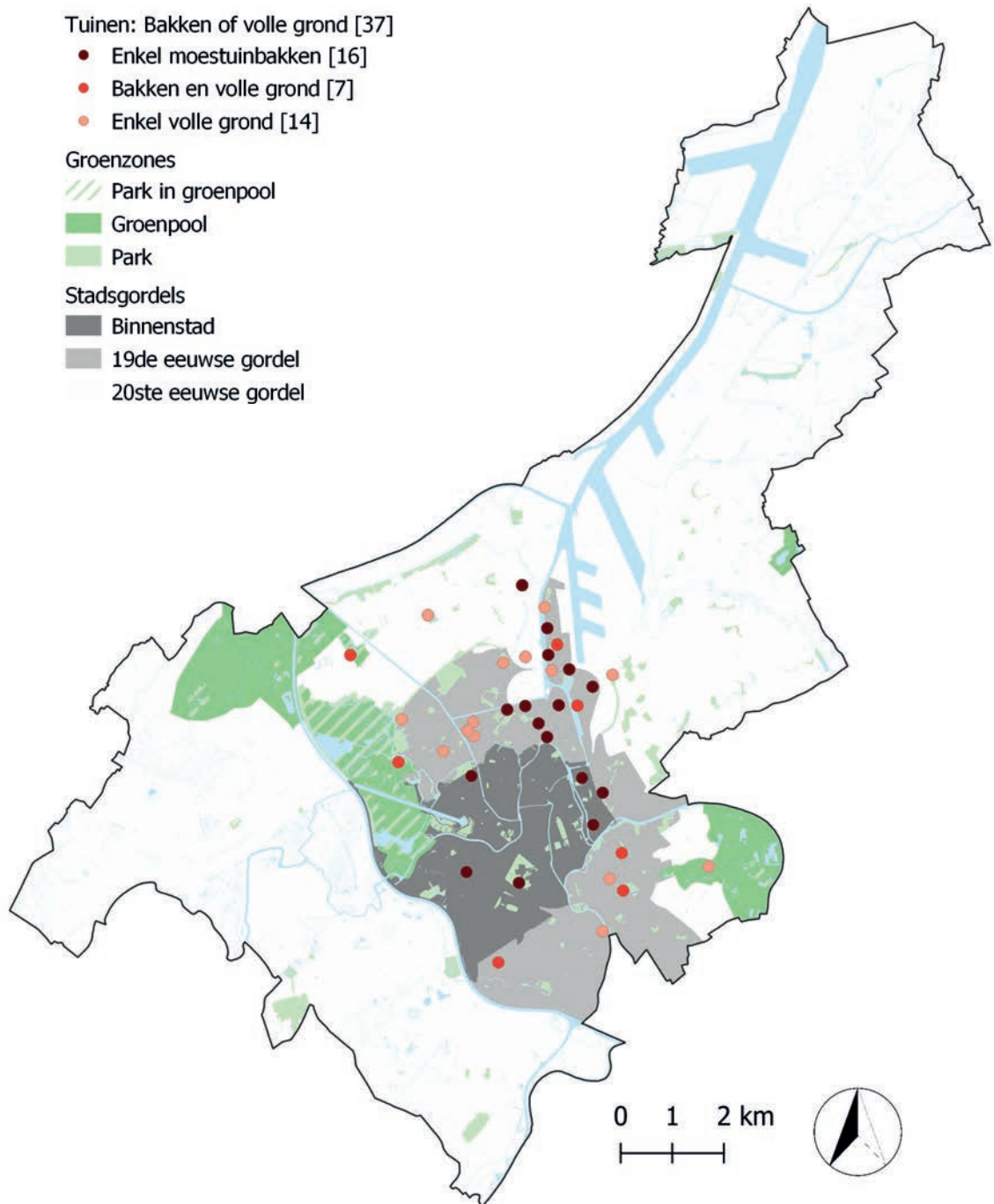
7.1.4. Inrichting

Grootte

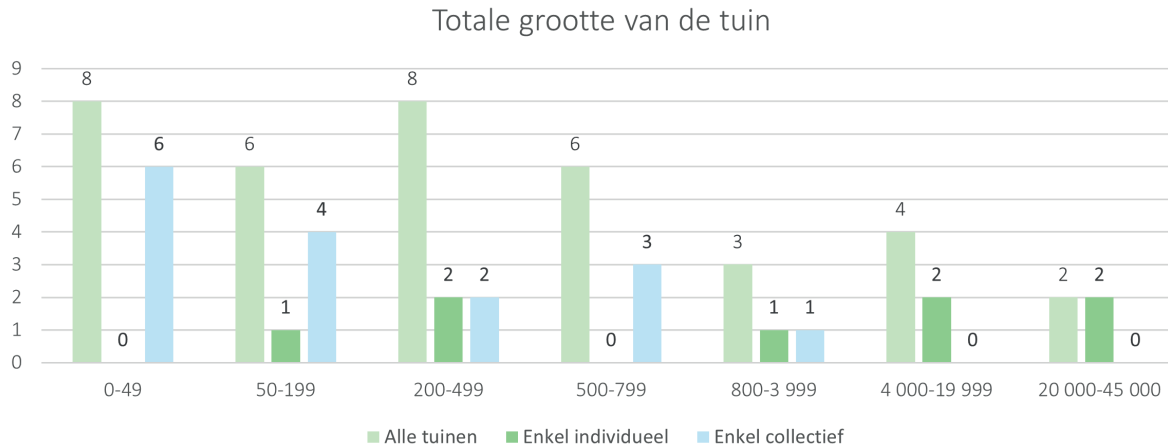
De grootte van de bevroagde tuinen varieert van een totale oppervlakte van 6 m² voor de moestuinbakken in de Scandinaviëstraat tot ruim 4 ha voor het volkstuintuincomplex aan de Gentbrugge Meersen. In de totale oppervlakte zijn zowel de eventuele individuele percelen als de collectieve delen, paden en werkruimtes meegeteld. Figuur 7-2 toont de verdeling van de tuinen over het grondgebied van Gent volgens grootte: de grootste tuincomplexen liggen net buiten de rand van de 19de-eeuwse gordels, en bestaan bovendien al het langst. De meeste tuinen in Gent zijn echter een stuk kleiner: 14 tuinen hebben een totale oppervlakte van minder dan 200 m² en nog eens 14 tuinen zijn tussen 200 m² en 800 m² groot (Figuur 7-11). De mediaan is 400 m².

De kleine tuinen zijn vooral de tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt. Deze 'community gardens' hebben een gemiddelde grootte van 211 m² en een mediaan van 90 m² en liggen vaak in het stedelijke weefsel, waar ze zich moeten aanpassen aan de beperkingen van de beschikbare ruimte (Caputo et al., 2016, p. 232). Omgekeerd zijn de grootste tuinen deze waar enkel individueel getuinierd wordt, met name de twee klassieke volkstuintuinorganisaties, met een oppervlakte van 4 ha in Gentbrugge en 2 ha in Sint-Amandsberg. De gemiddelde totale grootte van de tuinen waar enkel individueel getuinierd wordt is 1 ha met een mediaan van 4 000 m². De tuinen waar zowel collectief als individueel getuinierd wordt hebben een gemiddelde grootte van 1 200 m² en een mediaan van 400 m².

De opgetelde grootte van alle bevroagde volks- en buurttuinen in Gent bedraagt bijna 100 ha. Tuinen waar enkel individueel getuinierd wordt hebben een gezamenlijke oppervlakte van bijna 80 ha, terwijl de collectieve tuinen samen een oppervlakte hebben van slechts 3 ha. De tuinen waar zowel collectief als individueel getuinierd wordt staan in voor 16 ha.

Figuur 7-10: Omwille van historische vervuiling wordt vaak getuinierd in moestuinbakken.

Figuur 7-11: Verdeling van de bevroegde tuinen volgens totale oppervlakte, voor alle tuinen, de tuinen waar enkel individueel getuinierd wordt en de tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt.

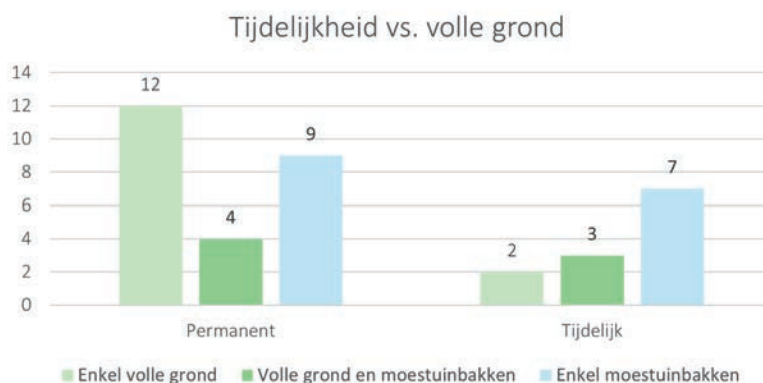
Volle grond – bakken

Tuinen die zich in het stedelijke weefsel nestelen krijgen vaak te maken met historische vervuiling in de bodem, en een mogelijke oplossing hiervoor is werken in moestuinbakken (Figuur 7-10). Ook voor tijdelijke tuinen hebben moestuinbakken voordelen: als de site een andere functie krijgt, kunnen de bakken verhuisd worden naar een andere locatie (Caputo et al., 2016, p. 232). De analyse toont dat tijdelijke tuinen in Gent in de meeste gevallen uitsluitend in moestuinbakken werken, wat niet het geval is voor meer permanente tuinen (Figuur 7-12). Bovendien kunnen moestuinbakken ook geplaatst worden op verharde oppervlaktes zoals op het Spaans Kasteelplein in Gent (Figuur 7-13). Tuinieren in bakken is ook beter toegankelijk voor mensen met een beperkte mobiliteit of voor ouderen. In bijna de helft van de bevroegde tuinen in Gent wordt uitsluitend in bakken getuinierd, en in de hele binnenstad wordt nergens in volle grond gewerkt. Dit staat in sterk contrast met de bevindingen van de VLM-studie, waar in 95% van de tuinen in volle grond getuinierd wordt (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 65). De reden daarvoor is waarschijnlijk opnieuw de selectie van bevroegde tuinen: de volkstuinten in de VLM-studie zijn over heel Vlaanderen verspreid en liggen ook buiten de stedelijke ruimte, en er is een hoger aandeel aan klassieke volkstuinten.

| 61

Collectief - individueel

Volkstuinen zijn ontstaan als voedselhulp voor arbeiders en de tuincomplexen waren verdeeld in afzonderlijke percelen, die elk door één arbeidersgezin bewerkt werden (hoofdstuk 6). Meer recente buurttuinen en gemeenschapstuinen worden echter vaak collectief bewerkt: de nadruk op gemeenschappelijkheid is een karakteristieke eigenschap van de nieuwe types stedelijke tuinen in Europa en is ingegeven door een “sterk sociaal, ecologisch en politiek gedeeld bewustzijn” (Caputo et al., 2016, p. 249).

Figuur 7-12: Tijdelijke tuinen werken meestal uitsluitend in moestuinbakken, in tegenstelling tot de meer permanente tuinen.

Figuur 7-13: Moestuinbakken van het Spaans Gewas op het Spaans Kasteelplein

Uit de bevraging blijkt dat in 13 van de 37 tuinen uitsluitend individueel getuinierd wordt, en in bijna de helft van de tuinen enkel collectief (Figuur 7-14). In de VLM-studie is dat respectievelijk 36% en 12% (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 54). In deze inventaris voor Gent is er dus een beduidend groter aandeel collectieve tuinen in vergelijking met de VLM-studie, en een kleiner aandeel volkstuintuinen met zowel individuele als collectieve delen.

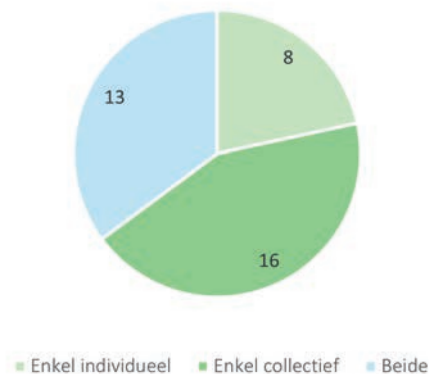
Aantal percelen

In de 21 tuinen waar individuele percelen aanwezig zijn, is nagegaan in de vragenlijst hoeveel percelen er zijn (Figuur 7-15). De mediaan van het aantal individuele percelen bij deze tuinen is 30, en in totaal zijn er 870 individuele percelen in de bevroegde volks- en buurttuinen in Gent. Het aantal individuele percelen hangt onder meer af van de grootte van het complex en van de grootte van de percelen, en die laatste parameter werd niet expliciet bevroegd in de enquête maar werd door de respondenten soms spontaan toegevoegd. De kleinste tuin in de bevraging bestaat uit 6 moestuinbakken van elke 1 m², waarbij een individuele tuinier over één bak beschikt, terwijl de percelen in klassieke volkstuintuinen ontworpen zijn om een gezin van vier van groenten te voorzien en ongeveer 200 m² groot zijn.

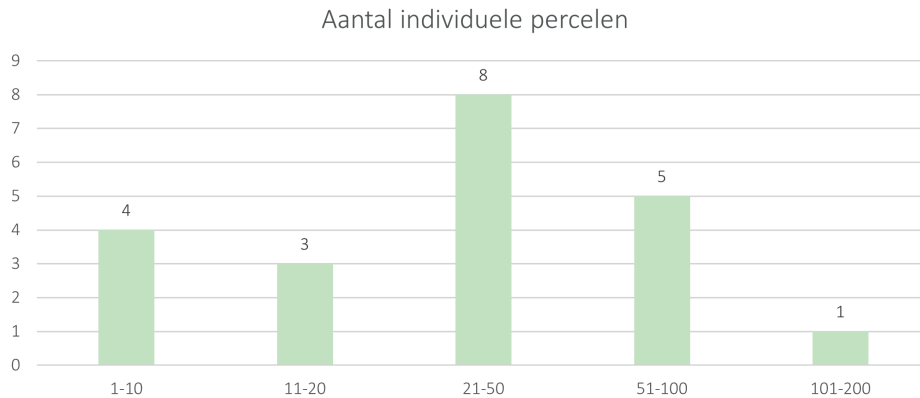
Tijdelijkheid

De nieuwe types stedelijke tuinen ontstaan vaak op stedelijke plekken die tijdelijk gebruikt kunnen

Collectief of individueel tuinieren

Figuur 7-14: Aandeel tuinen waar enkel individueel, enkel collectief of zowel individueel als collectief getuinierd wordt

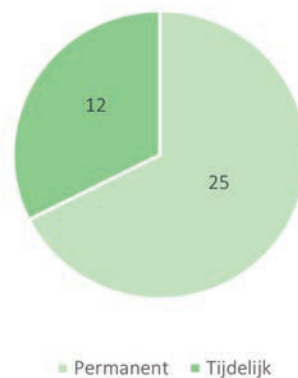
Figuur 7-15: De verdeling van de bevroagde tuinen volgens het aantal individuele percelen, voor de tuinen waar (ook) individueel getuinierd wordt (aantal: 21)

worden in afwachting van een meer permanente invulling (Caputo et al., 2016, p. 246). In de bevraging werd voor ongeveer een derde van de tuinen aangegeven dat ze een tijdelijk karakter hebben (Figuur 7-16). Deze tuinen liggen over de stad verspreid, maar komen in het oosten en het westen van de stad minder voor (Figuur 7-18), al is dit waarschijnlijk door andere factoren te verklaren. In de VLM-bevraging had slechts 15% van de tuinen een tijdelijk karakter (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 69), een stuk minder dan in deze inventaris, waarschijnlijk doordat hier meer nieuwe types van tuinen opgenomen werden die bovendien binnen de stedelijke ruimte liggen, waar het ruimtegebruik van de tuinen dynamischer kan zijn.

Minstens drie van de bevroagde tuinen (De Meubelfabriek, Struik en Jardin Ensemble) zijn opgestart in kader van een tijdelijke invulling (hoofdstuk 8). In drie andere gevallen ligt de tuin op een terrein dat bestemd is voor bouwwerken of stadsvernieuwing, en voor twee hiervan is vooropgesteld dat de tuin op termijn een nieuwe plek krijgt. Twee tijdelijke tuinen die in een park liggen kunnen mogelijks permanent ingepland worden bij de voorziene heraanleg van het respectievelijke park. Een derde tuin in een openbare groenzone kan zijn werking voorlopig behouden, maar wordt na een bepaalde tijd geëvalueerd door de Groendienst om te beslissen of de moestuinbakken waarin ze tuinieren kunnen blijven staan. In een ander geval heeft de stad de intentie om de bakken te verplaatsen wanneer de huidige locatie opgeëist wordt door de eigenaar. Het is dus niet omdat de oorspronkelijke locatie door andere functies ingenomen wordt, dat de tuin per definitie stopgezet wordt. De Dokkerij, gelegen bij de recente stadsontwikkeling aan de Oude Dokken, is hier expliciet in: ze gebruiken hun huidige, tijdelijke locatie als *experimenteersite* om kennis en ervaring op te doen, en de intentie is dat gemeenschap die hierbij gevormd wordt een cruciale rol zal spelen bij de oprichting van een nieuwe, permanente tuin op de bouwsite in 2024.

| 63

Is de tuin tijdelijk of permanent?

Figuur 7-16: Aandeel tijdelijke en permanente tuinen in de bevraging

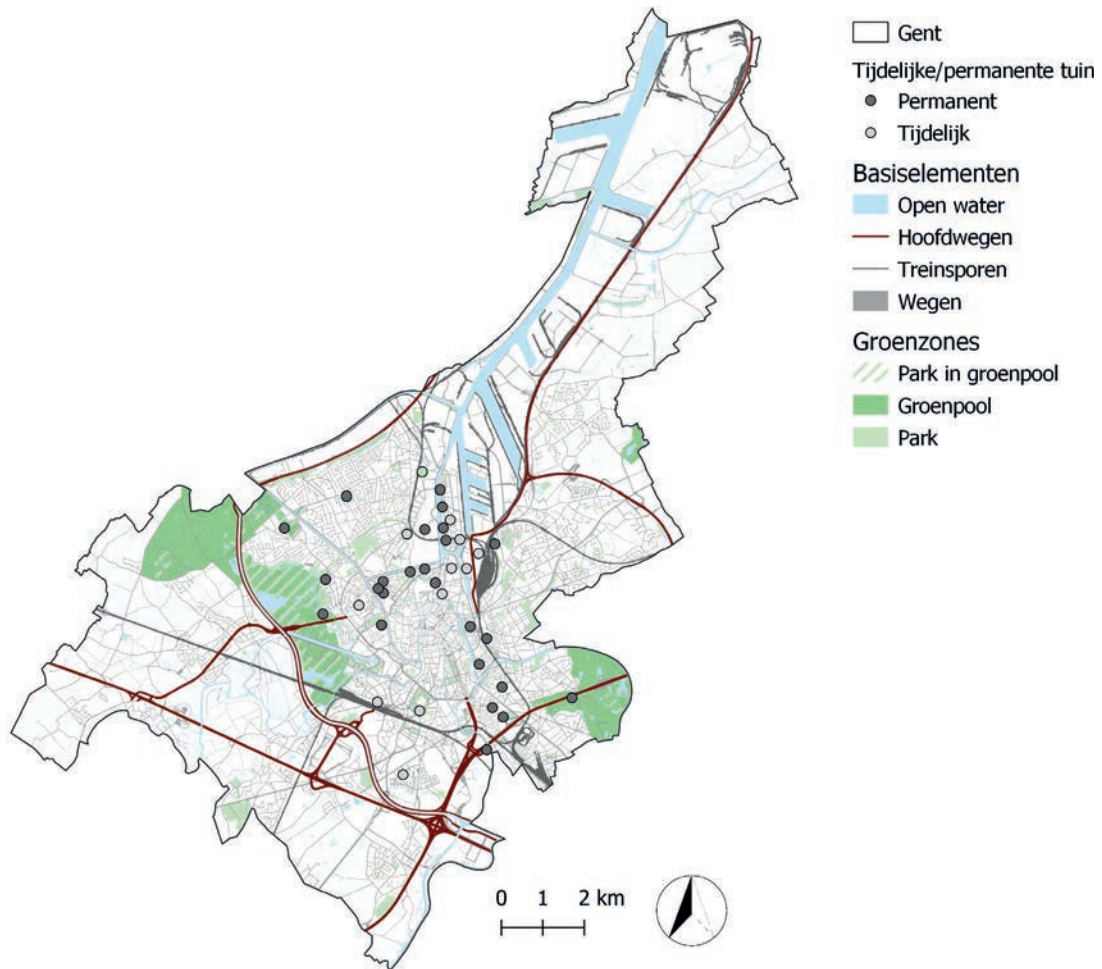
De Site

Op een voormalig industrieterrein in de wijk Rabot werd van 2007 tot 2017 een tijdelijk project gerealiseerd door Samenlevingsopbouw (nu SAAMO) onder de naam 'De Site'. Het terrein van 4 hectare kwam in handen van de Stad Gent na de sluiting van de fabriek Alcatel in 2006, met de bedoeling om er op termijn een groot aantal woningen en faciliteiten te voorzien. De Stad en Samenlevingsopbouw startten in samenwerking met projectontwikkelaar De Tondelier een participatief project op met de buurt, die vooral bestaat uit bewoners met een laag socio-economisch profiel en een hoog aandeel personen met een buitenlandse herkomst (Ioannou et al., 2016, p. 79). Het terrein werd ingericht met onder andere een voetbalveld, een serre, recreatiegebieden, een speeltuin en 160 kleine moestuinbakken van 4 m², waar een grote vraag naar was. Per familie konden maximaal vier bakken gehuurd worden, en de prijs bedroeg 150 'Torekes' per bak ("Volkstuintjes op De Site", z.d.). De 'Toreke' is een lokale wijkmunt die verdiend kan worden bij inspanningen voor de gemeenschap, zoals het werken in collectieve delen van de tuin of het ruimen van zwerfvuil, en de munt kan gebruikt worden in onder andere lokale voedingswinkels. Op die manier worden bewoners direct beloond voor hun inspanningen, wordt het gemeenschapsgevoel in de wijk aangemoedigd en wordt armoede tegengegaan. De wisselkoers is vastgelegd op 10 eurocent voor één Toreke, wat betekent dat de huurprijs van een tuintje varieerde van (het equivalent van) 15 tot 60 euro, afhankelijk van de grootte.

Figuur 7-17: Volkstuintjes op De Site (Stad Gent, 2017)

De Site was heel populair bij de verschillende bevolkingsgroepen van Rabot en ontpopte zich tot een ontmoetingsplaats voor bewoners van verschillende origines en leeftijden. Samenlevingsopbouw stelde zich tot doel om er te werken aan een 'leefbare omgeving', zowel in de fysieke als de sociale zin, en daarvoor werd veel aandacht besteed aan participatie en eigenaarschap van de buurtbewoners ("Over De Site", z.d.). Het succes van het project zorgde ervoor dat de projectontwikkelaar en de Stad ook in het finale ontwerp van de site volkstuintjes voorzien hebben: het terrein van 'De Nieuwe Molens' telt 22 tuintjes van 7 m² die nog steeds verhuurd worden tegen een kostprijs in Torekes.

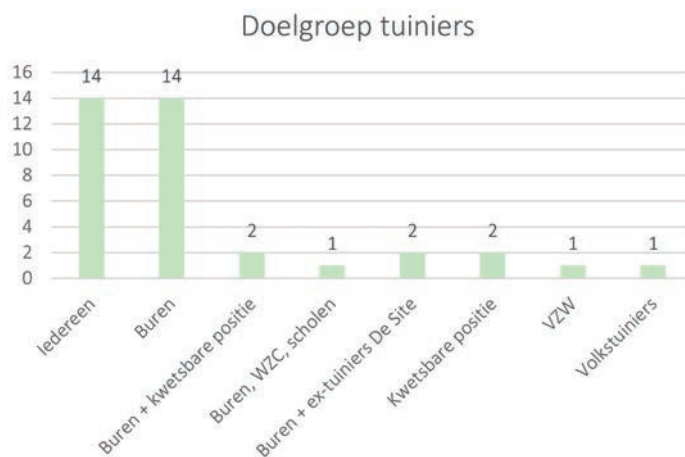
Figuur 7-18: De tijdelijke tuinen liggen iets vaker op de noord-zuidas van de stad.

7.1.5. Dagelijkse werking

Doelpubliek

In de bevraging werd nagegaan of de tuin opgericht was met een bepaald doelpubliek voor ogen. De vraag kon beantwoord worden met “Ja”, “Nee, de tuin is gericht op iedereen die wil meewerken of ervan wil genieten”, of zelf aan te vullen. Daarna werd gevraagd om het eventuele doelpubliek te specificeren. Veertien van de 37 tuinen gaven aan dat de tuin opgericht was voor iedereen, en nog eens 14 tuinen zijn gericht op de buurt. Slechts 4 tuinen geven aan dat ze zich (ook) richten op mensen in een kwetsbare positie, met nog 2 tuinen voor burens en ex-tuiniers van De Site (zie kader p. 64). Al deze tuinen zijn (mee) opgestart door SAAMO (Figuur 7-19).

Het is enigszins verrassend dat er niet méér tuinen zijn die zich richten op kwetsbare groepen, gezien dit bij de VLM-bevraging wel in ongeveer een kwart van de tuinen het geval was (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 51) en ook als trend aangeduid werd. Een kanttekening hierbij is dat deze vraag bepaalde nuances niet oppikt: een tuin in de onmiddellijke omgeving van sociale woningbouw mikt indirect wel op mensen in een kwetsbare positie, zeker als bij deze vraag “burens” ingevuld werd. Ook voor andere tuinen zijn de antwoorden voor interpretatie vatbaar: voor de moestuin op de Standaertsite in Ledeborg werd wel “iedereen” geantwoord op deze vraag, maar wordt tegelijk aangegeven dat de meeste tuiniers toegeleid worden vanuit SAAMO of het wijkgezondheidscentrum.

Figuur 7-19: Verdeling van de bevroagde tuinen volgens doelgroep

Aantal tuiniers

Gemiddeld werken er 36 tuiniers in elke buurttuin of elk volkstuincomplex uit de bevraging, met een mediaan van 15 en grote verschillen tussen de tuinen onderling: in één tuin was op het moment van de enquête niemand meer actief, en het hoogste aantal tuiniers in een tuin is 200. In de tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt werken er gemiddeld iets minder mensen mee, wat waarschijnlijk te verklaren is doordat de tuinen kleiner zijn (Figuur 7-21). In totaal zijn er 1 329 tuiniers actief in de bevroagde tuinen, al dan niet op een individueel perceel.

We moeten hierbij wel opmerken dat deze vraag voor interpretatie vatbaar is, want bij percelen die door een gezin bewerkt worden kan de respondent kiezen om de partner en/of kinderen al dan niet mee te rekenen. Ook voor collectieve tuinen zijn de aantallen waarschijnlijk niet precies aangegeven en aan verandering onderhevig.

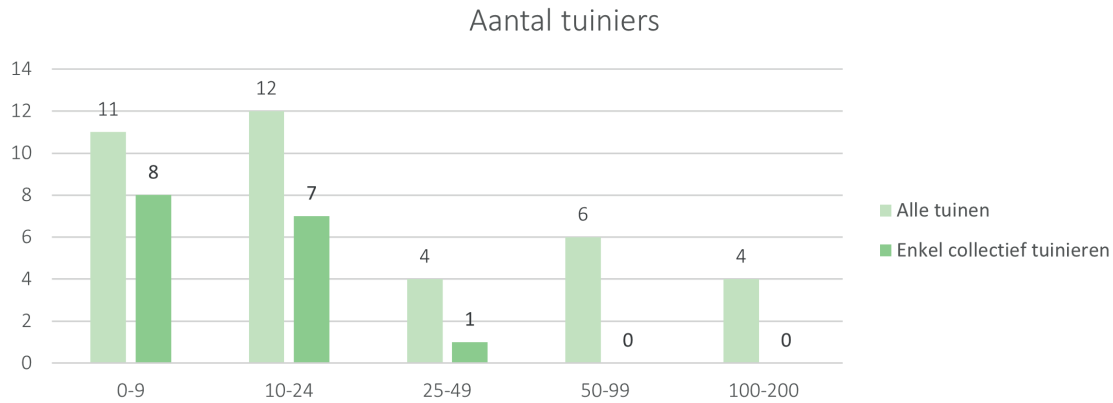
66 |

Kostprijs

Uit de vragenlijst komt naar voren dat tuinieren in de meerderheid van de tuinen gratis is (Figuur 7-22). In slechts 7 van de 37 tuinen, waaronder alle klassieke volkstuincomplexen met grotere percelen, wordt een jaarlijks bedrag gevraagd van 20 tot 103 euro. In twee gevallen hangt de kostprijs af van de grootte van het perceel, en twee tuinen werken met een kostprijs in Torekes, een lokale munt die geïntroduceerd werd in Rabot (zie kader p. 64). Het bedrag om te tuinieren bedraagt hier telkens 225 Torekes per jaar, omgerekend 22,5 euro. In twee andere tuinen is het tuinieren gratis, maar wordt van de tuiniers verwacht dat ze per jaar 6 uur werken voor de

Figuur 7-20: In De Nieuwe Molens is er aandacht voor verschillende doelgroepen.

Figuur 7-21: De verdeling van de tuinen volgens het aantal tuiniers voor alle bevroegde tuinen en voor tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt

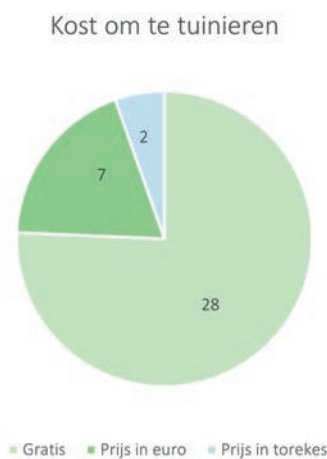
gemeenschap, bijvoorbeeld voor het onderhoud van collectieve delen (zoals in De Meubelfabriek, hoofdstuk 9). Bij de tuinen waar enkel collectief getuinierd wordt is er slechts één tuin waar een geldbedrag gevraagd wordt, met bovendien een regeling voor mensen voor wie het bedrag te hoog is. De conclusies hier verschillen opnieuw erg van die van de VLM-studie, waar slechts een kwart van de tuinen zonder geldprijs werkt (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 54). Opnieuw is de reden waarschijnlijk dat in deze inventaris meer kleinere tuinen en minder klassieke volkstuintjes bereikt werden.

Wachlijst

Iets minder dan de helft van de bevroegde tuinen heeft een wachlijst (16 van de 37), en in al deze tuinen wordt individueel getuinierd. We kunnen aannemen dat er in collectieve tuinen niet snel wachlijsten zullen optreden, omdat er niet eerst een perceel moet vrijkomen om een nieuw gezicht te verwelkomen. In alle vijf de tuinen die benoemd worden als “klassieke volkstuintje” zijn er wachlijsten. De Slotenkouter spant in absoluut opzicht de kroon met maar liefst 150 wachtenden voor 96 tuintjes, en in relatief opzicht heeft de Malpertuin de langste wachlijst, met 17 wachtenden voor slechts 7 tuintjes. Ook voor de site in Mariakerke zijn er meer wachtenden dan volkstuintjes; daar is het aantal kandidaat-tuiniers gevoelig toegenomen sinds de eerste lockdown door de coronacrisis. In een andere tuin die recent opgestart werd zijn de percelen nog niet verdeeld, maar wordt verwacht dat de vraag het aanbod zal overstijgen (Figuur 7-23).

| 67

In alle bevroegde tuinen samen staan 422 personen op de wachlijst. Dat is in relatief opzicht meer dan in de VLM-studie, waar gemiddeld 10 wachtenden zijn per bevroegde volkstuintje, en dat is waarschijnlijk te verklaren door de stedelijke context (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 55).

Figuur 7-22: Bevroegde tuinen volgens kostprijs om te tuinieren

Subsidies

Tuinen kunnen financiële ondersteuning krijgen van verschillende instanties voor de oprichting, voor de dagelijkse werking of voor andere diensten zoals vormingsmomenten. In de enquête werd gepeild welke subsidies aangevraagd werden en welke verkregen werden. Deze vragen werden niet altijd consistent beantwoord, dus we focussen hier op de verkregen subsidies.

Een groot deel van de tuinen kon van één of meerdere subsidies genieten, meestal van de Stad Gent (Figuur 7-24). De subsidies die het vaakst aangegeven werden zijn Wijk aan Zet en het huidige Samen aan Zet, waarin eerstgenoemde is opgegaan, die financiële ondersteuning bieden voor buurtinitiatieven. Ook budgetten van buurtwerking, projectsubsidies, subsidies van de Minaraad, subsidies in kader van een klimaatproject en het Wijkbudget werden vermeld. Daarnaast zijn er tuinen die werken met convenanten met de stad, al dan niet (deels) in kader van een tijdelijke invulling. Eén tuin in opstart maakt deel uit van een project dat ondersteund wordt door Europese subsidies. Voor meer uitleg over de buurtsubsidie Samen aan Zet, het Wijkbudget en het fonds voor Tijdelijke Invullingen verwijzen we naar hoofdstuk 8.

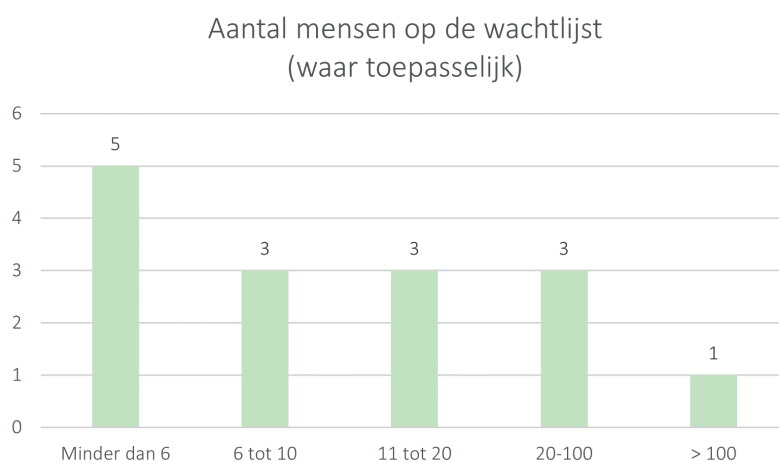
De antwoorden liggen in lijn met de VLM-studie, waar 64% van de bevroegde tuinen subsidies ontvangen heeft (Voorland en KU Leuven, 2020, p. 46). Opvallend is wel dat de VLM-subsidie zelf niet vermeld werd in de bevraging voor deze inventaris.

Ondersteuning

Meer dan de helft van de bevroegde tuinen (22 van de 37) geeft aan in de dagelijkse werking ondersteund te worden door een organisatie of andere actor (Figuur 7-25). “Een organisatie die tuinieren ondersteunt, zoals Velt vzw, Tuinhier vzw, ...” werd 6 keer aangeduid, en daarnaast zorgen ook Gent en Garde (hoofdstuk 8) en SAAMO voor ondersteuning van enkele tuinen. Ook de Groendienst speelt een begeleidende rol en buurtwerk of een buurtcoördinator komen ook enkele keren terug.

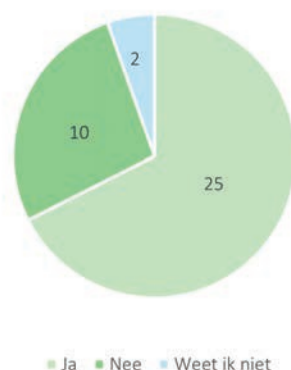
Zowel ondersteuning als beheer zijn dynamisch en kunnen in de loop van de tijd veranderen: voor sommige tuinen werd aangegeven dat er bij de opstart ondersteuning gegeven werd, bijvoorbeeld door Gent en Garde, maar dat die nu niet meer nodig is. De tuin De Vijvers werd tot vorig jaar begeleid door SAAMO, maar is nu in handen van een woonzorgcentrum en Velt. Daarnaast is steun van de Groendienst niet expliciet bevroegd en is er mogelijks in meer tuinen dan aangegeven een vorm van samenwerking (hoofdstuk 8). We moeten hierbij ook in gedachten houden dat tuinen die voornamelijk door een school of een woonzorgcentrum beheerd worden, zonder sterke banden met de buurt, niet meegenomen zijn in de bevraging. Daarom is een vergelijking met de VLM-studie hier niet relevant.

68 |

Figuur 7-23: Aantal mensen op de wachtlijst voor de bevroegde tuinen met gekende wachtlijsten

Zijn er subsidies verkregen?

Figuur 7-24: Aandeel bevroegde tuinen volgens antwoord op de vraag: "Zijn er subsidies verkregen?"

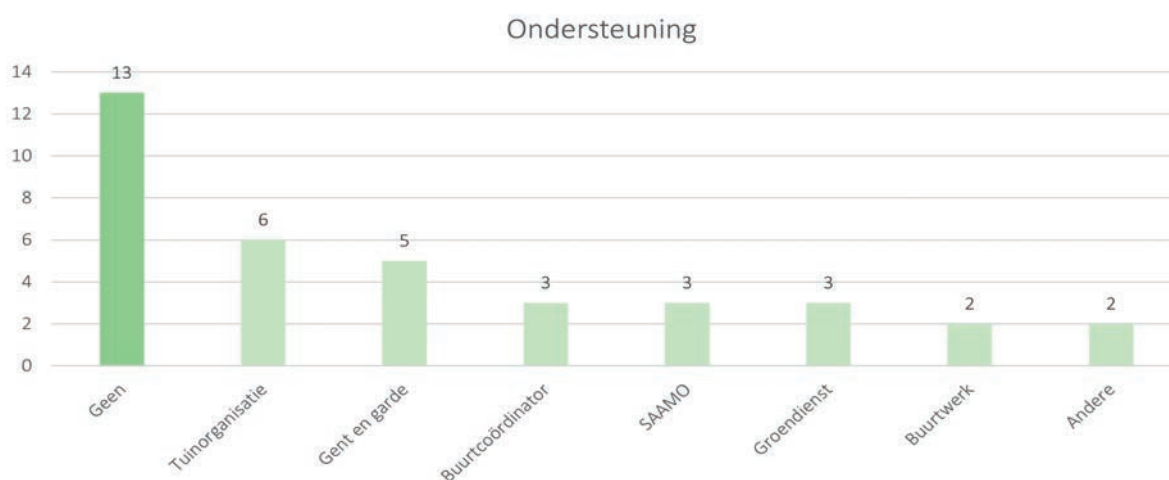
7.2. Toegankelijkheid en spreiding

Ondanks de beperkingen van de methode biedt de inventaris een kijk op het bestand van stedelijke moestuinen in Gent. In deze sectie verbinden we dit met noties van (ruimtelijke) rechtvaardigheid: eerst worden de parameters besproken die een indicatie geven van de toegang tot het tuinieren, zoals de initiatiefnemende instantie, het doelpubliek en de kostprijs, en daarna wordt de ruimtelijke spreiding bestudeerd in relatie tot de socio-economische en ruimtelijke parameters van de verschillende wijken.

7.2.1. Toegang tot stedelijk tuinieren

Eerst en vooral kan gekeken worden naar de procedurele rechtvaardigheid bij het oprichten van een buurt- of volkstuin. Zoals besproken zijn de initiatiefnemers vaak mensen uit de buurt, naast stadsdiensten, buurtwerk en SAAMO. Het hangt van geval tot geval af wie de trekkende rol opneemt en hoe de verschillende partijen met elkaar samenwerken, maar het feit dat buurtwerkers en SAAMO bij de opstart van verschillende tuinen betrokken waren, is een aanwijzing dat er oog is voor kwetsbare groepen. De cijfers over het doelpubliek lijken dit dan weer enigszins tegen te spreken: de meeste tuinen geven aan dat ze zich niet op een specifieke doelgroep richten, of bedoeld zijn voor de buurt. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de kenmerken van de buurt of de manier van het werven van tuiniers in sommige gevallen toch zorgen voor een goede toegang voor kwetsbare groepen.

| 69

Figuur 7-25: Ondersteuning bij de dagelijkse werking van de tuin (meerdere antwoorden per tuin mogelijk)

In de meeste tuinen in Gent is het tuinieren gratis, wat de financiële drempel verkleint, en in twee tuinen wordt de huurprijs voor een perceel betaald in Torekes, een lokale wijkpunt, wat aangeeft dat er een focus is op buurtbewoners die het financieel niet breed hebben. De meeste tuinen kunnen een beroep doen op subsidies, maar het is niet duidelijk uit deze bevraging in hoeverre deze kostendekkend zijn.

De grootste drempel om te tuinieren voor alle bevolkingsgroepen zijn de lange wachtlijsten in verschillende tuinen. In één geval staan er 150 mensen op de wachtlijst voor 96 individuele tuintjes, en ook in sommige andere tuinen loopt de wachttijd op. In totaal staan in de bevroegde tuinen 422 personen op een wachtlijst, en zeker voor de meer klassieke volkstuinten met grotere percelen is de vraag veel groter dan het aanbod.

7.2.2. Spreiding over de wijken

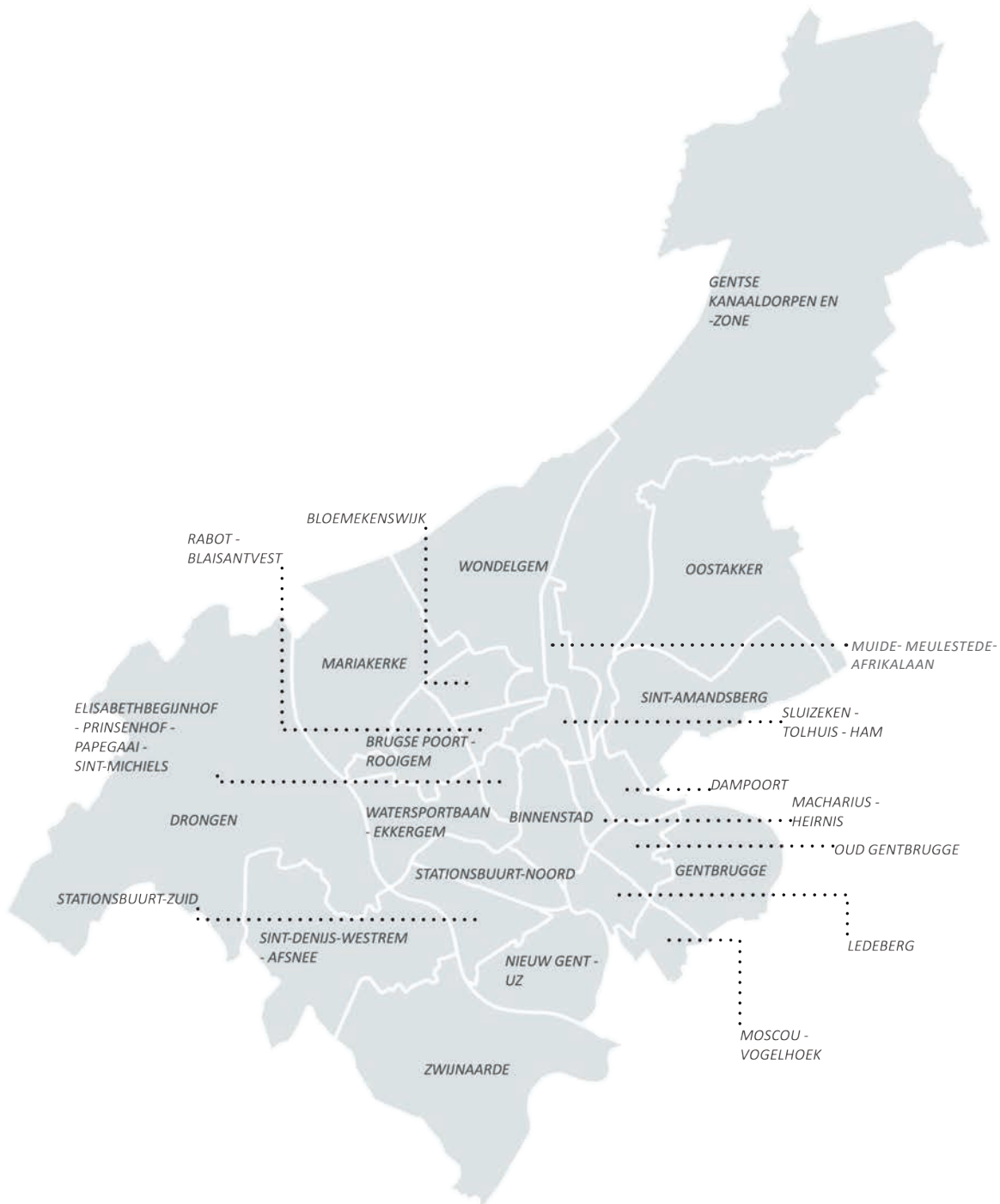
Voor veel van de tuinen in deze inventaris wordt expliciet aangegeven dat ze zich richten op buurtbewoners, dus de locatie van de bestaande tuinen in de stedelijke ruimte vormt een indicatie voor de toegang tot de stedelijke moestuinten. We maken hier een beknopte ruimtelijke analyse op basis van kenmerken van de verschillende wijken (Figuur 7-26). Een overzicht van de gebruikte bronnen wordt gegeven in hoofdstuk 5.

Zoals hierboven besproken liggen de meeste tuinen in de 19de-eeuwse gordel van de stad, wat ook de wijken zijn met de hoogste bevolkingsdichtheid (Figuur 7-27). Uit de buitenwijken met de laagste bevolkingsdichtheden zijn er geen stedelijke tuinen opgenomen in deze inventaris.

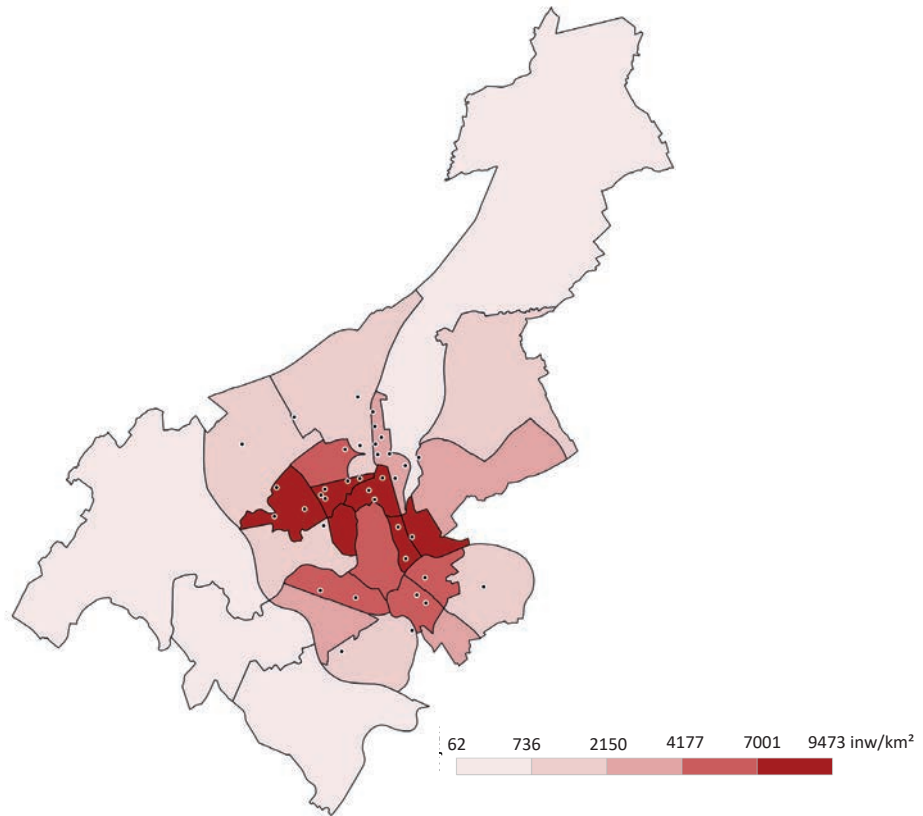
De meest verharde wijken bevinden zich in het centrum van de stad en in het noorden van het historische centrum (Figuur 7-28). Twee ervan liggen in de binnenstad (de wijk 'binnenstad' en de wijk Elisabeth-Prinsenhof), en hier vinden we vandaag geen enkele volks- of buurttuin; de bewoners zijn dus aangewezen op tuinen in andere wijken die voor hen minder bereikbaar en/of beschikbaar zijn. In de andere wijken met een hoge verhardingsgraad bevinden zich wel enkele tuinen, en in Sluizeken-Tolhuis-Ham en in de Dampoortwijk werken ze uitsluitend in moestuinbakken. In de minst verharde wijken liggen slecht twee tuinen, en dit zijn klassieke volkstuinten: de Velt-tuintjes in Mariakerke en het volkstuintencomplex aan de Gentbrugse Meersen.

De stadsmonitor geeft inzicht in het aandeel bewoners zonder private buitenruimte aan de woning (Figuur 7-29), en de score op "voldoende groen in de buurt" (Figuur 7-30). De wijk Sluizeken-Tolhuis-Ham, tevens één van de meest verharde wijken, scoort slecht op beide parameters. Hier liggen drie tuinen, waarvan één opgericht door een buurtcomité in samenwerking met buurtwerk Gent. Op het moment van de bevraging in december waren er echter geen bewoners of organisaties meer actief in dit specifieke project. In de tuinen in deze wijk wordt enkel collectief getuinierd, en er zijn geen wachtlijsten. Ook in de Elisabethwijk en in Rabot-Blaisantvest is er een grote nood aan meer groen in de buurt en hebben veel bewoners geen private buitenruimte, en ook de wijken Nieuw Gent-UZ, Muide-Meulestede en de binnenstad scoren minder goed op deze parameters. Zoals hierboven besproken zijn er in de Elisabethwijk en in de binnenstad geen volks- of buurttuinten, terwijl er in de 19de-eeuwse wijken Rabot en Muide-Meulestede wel sterk op ingezet wordt (zie verder).

Verder kunnen we ook kijken naar de economische parameters. De wijken met het hoogste aandeel personen met een leefloon of leefloonequivalent zijn de wijken Nieuw Gent-UZ, Rabot-Blaisantvest, Brugse Poort-Rooigem en Muide-Meulestede-Afrikalaan, telkens met een aandeel rond de 4% (Figuur 7-31). In Rabot, de plek waar De Site lag (zie kader p. 64), zijn momenteel vijf tuinen actief, waarvan er vier ondersteund worden door SAAMO en één door buurtwerk. In Muide-Meulestede zijn er maar liefst negen tuinprojecten, waarvan een aantal door een buurtcoördinator van vzw Torekes ondersteund worden. Eén van deze projecten is een samenwerking tussen buurtwerk en SAAMO. Ook in de Brugse Poort liggen drie tuinen, namelijk de Boerse Poort en de Malpertuin, die volledig door vrijwilligers beheerd worden, en de tuintjes van De Meubelfabriek, die begeleid worden door buurtwerk (hoofdstuk 9). In Nieuw Gent-UZ tenslotte liggen twee tuinen, en de tuintjes aan de Kikvorsstraat zijn opgericht door SAAMO (Figuur 7-34). In het kader van stadsvernieuwing wordt de sociale hoogbouw in de komende tien jaar vervangen door nieuwe gebouwen en zal de moestuin moeten verhuizen. De mogelijkheid bestaat dat er ook kleinere moestuintjes voorzien worden bij de nieuwbouw. Ook zal SAAMO niet langer actief zijn in de wijk,

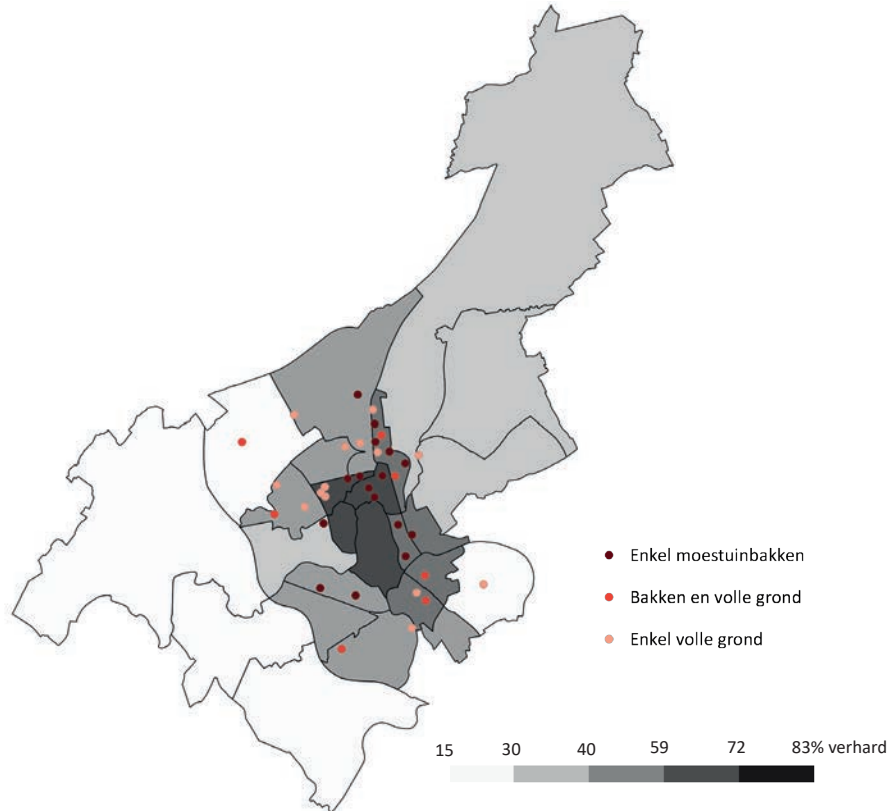

Figuur 7-26: De 25 wijken van Gent

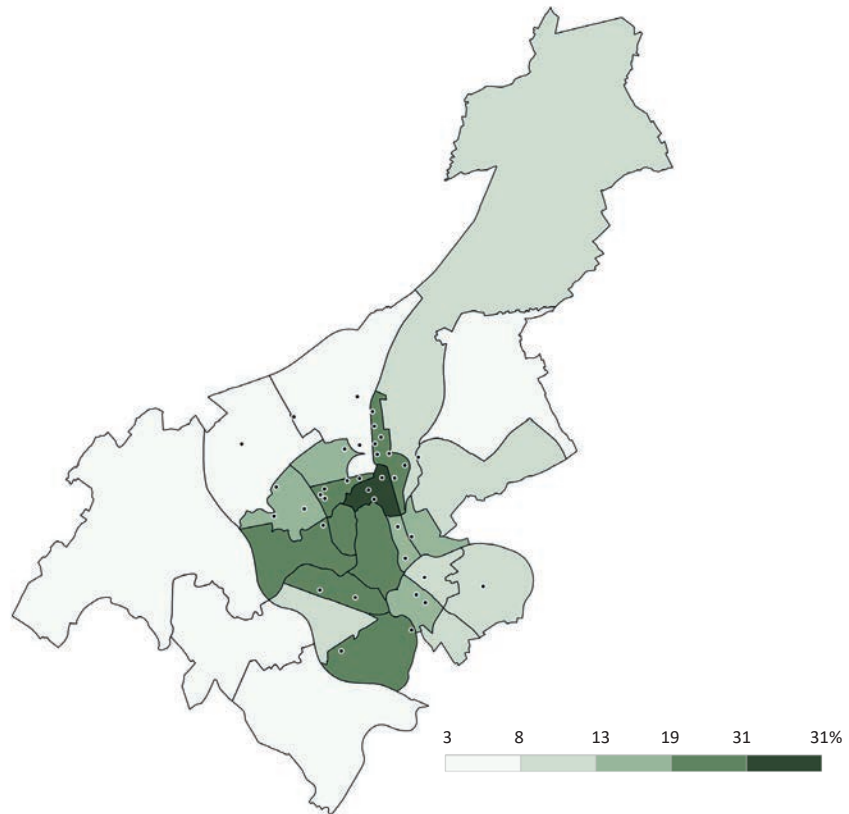

Figuur 7-27: Ligging van de tuinen ten opzichte van bevolkingsdichtheid van de wijken

72 |

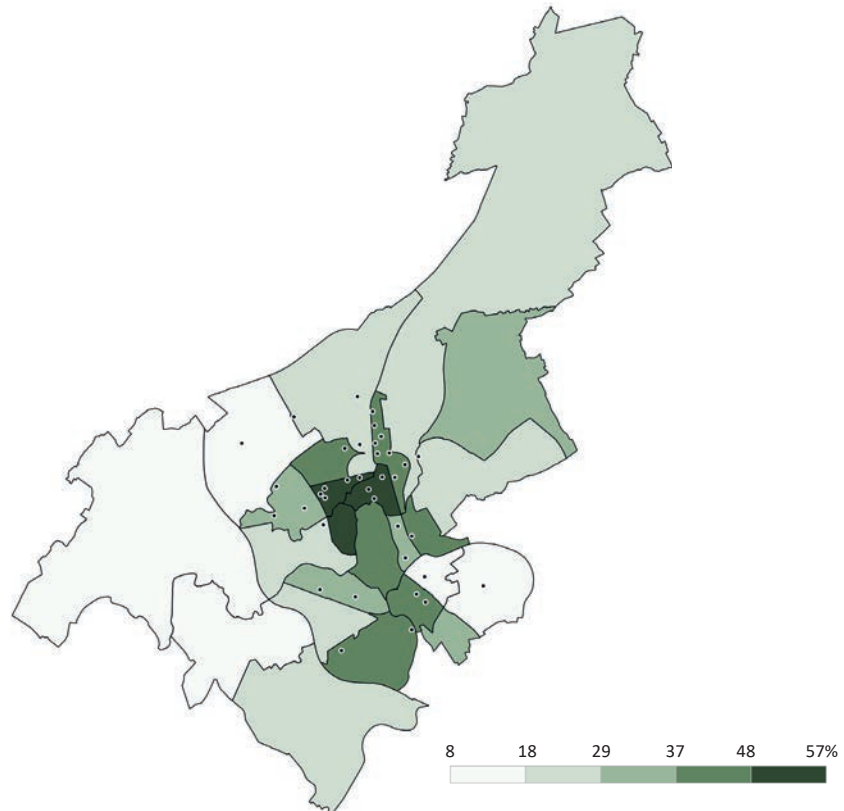

Figuur 7-28: Ligging van de tuinen ten opzichte van de verhardingsgraad van de wijken

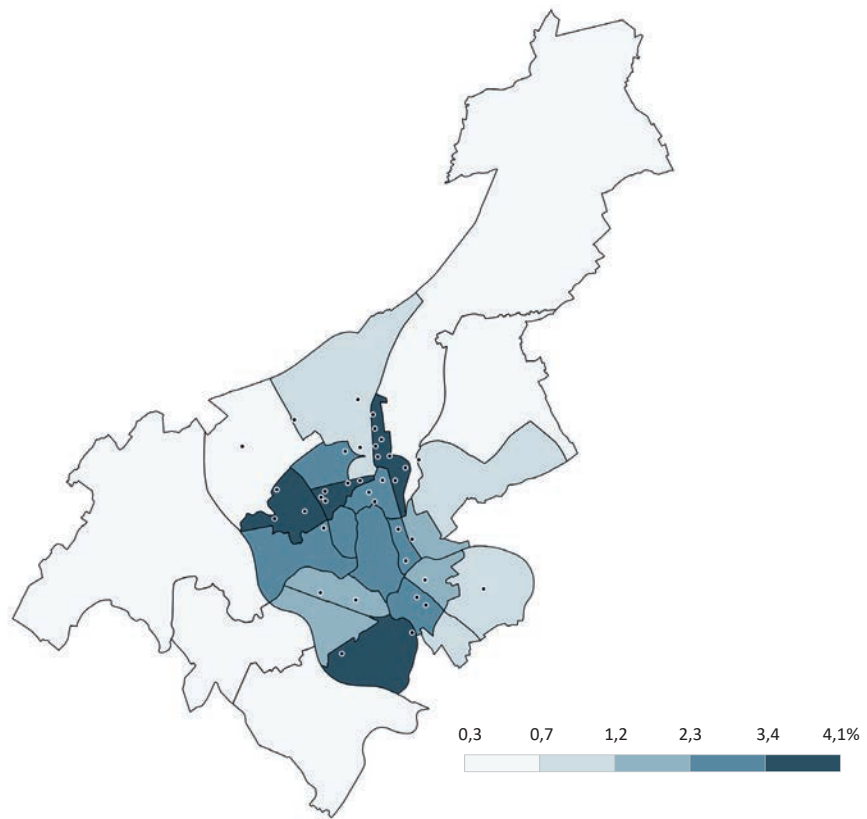

Figuur 7-29: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel bewoners zonder private buitenruimte aan de woning

| 73

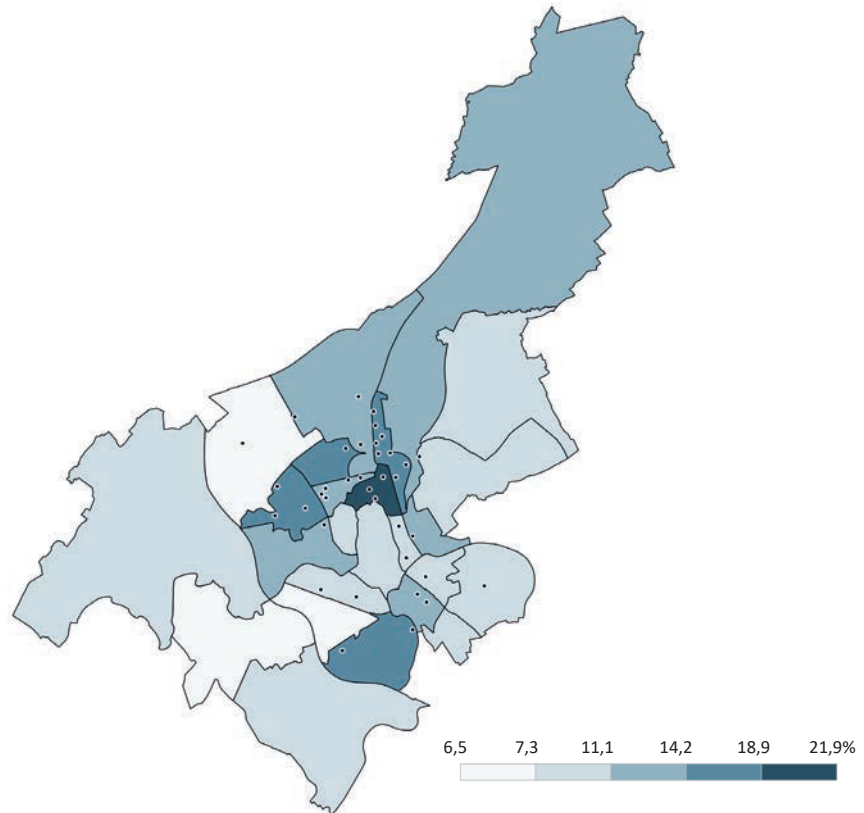

Figuur 7-30: Ligging van de tuinen ten opzichte van de nood aan meer groen in de buurt (de geïnverteerde score op "voldoende groen in de buurt")

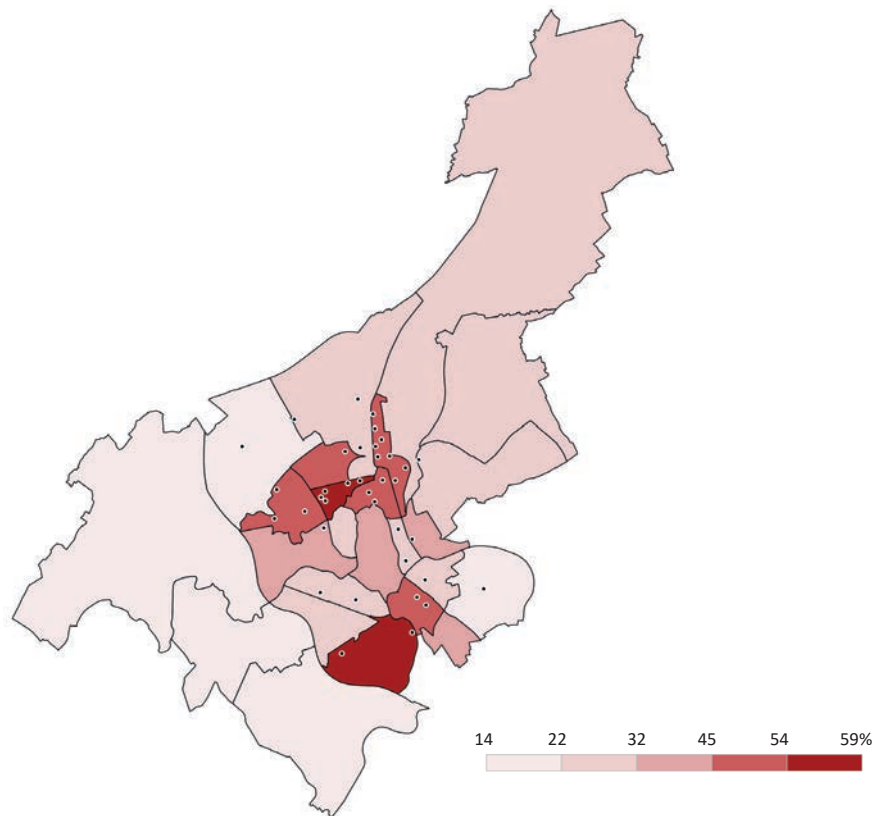

Figuur 7-31: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel personen met een leefloon of equivalent in de wijk

74 |

Figuur 7-32: Ligging van de tuinen ten opzichte van het aandeel huishoudens met betalingsmoeilijkheden

Figuur 7-33: Ligging van de tuinen ten opzichte van het gebrek aan vertrouwen in de buurtbewoners uit de wijkmonitor (de geïnverteerde score op “Vertrouwen in buurtbewoners”)

omdat er verschillende andere hulporganisaties aanwezig zijn en de middelen ingezet zullen worden in wijken waar dit niet het geval is. Het valt opnieuw op dat er geen tuinen zijn in de binnenstad en in de Elisabethwijk, hoewel daar ook een aanzienlijk aandeel is van personen met een leefloon of leefloonequivalent. Ook in de wijk Ekkerghem-Watersportbaan ligt maar één (kleine) tuin op de grens met de Brugse Poort, en voor de bewoners van de sociale hoogbouw aan de Watersportbaan is er geen mogelijkheid om in de omgeving te tuinieren.

De kaart met het aandeel huishoudens met betalingsmoeilijkheden schetst een licht ander beeld (Figuur 7-32). Dit kan deels verklaard worden doordat de gemiddelde gezinsgrootte varieert, waardoor de cijfers op niveau van het huishouden afwijken van die op persoonsniveau. De wijk Sluizeken-Tolhuis-Ham heeft het hoogste aandeel gezinnen met betalingsmoeilijkheden, en onder de andere wijken met een minder goede score zien we opnieuw Nieuw Gent, de Brugse Poort en Muide-Meulestede, die hierboven al besproken werden. Ook de Bloemekenswijk komt hier in beeld, waarvoor slechts één tuin in deze inventaris opgenomen is. Die tuin werd opgericht door vzw Bloemekesforum, een groep vrijwilligers uit de wijk, en wordt ondersteund door de Stad in het kader van een stadsontwikkelingsproject. Op termijn zullen op deze gronden nieuwe sociale woningen gebouwd worden en moet de tuin verhuizen naar een kleiner stuk grond.

Tenslotte kijken we naar het vertrouwen in de buurtbewoners, opnieuw met behulp van data uit de Stadsmonitor (Figuur 7-33). In Rabot en in Nieuw Gent is het vertrouwen in de buurtbewoners is het laagst; de tuinen in beide wijken werden hierboven al besproken. De hele 19de-eeuwse gordel scoort minder goed op deze parameter, met uitzondering van de wijken Dampoort en Oud-Gentbrugge. Tegelijk zijn dit ook de plaatsen waar de meeste tuinen zich bevinden. Mogelijks zijn deze tuinen initiatieven die het vertrouwen willen vergroten en het samenleven willen bevorderen, maar het is evengoed mogelijk dat onderliggende factoren zoals een mix van bevolkingsgroepen en weinig private ruimte ten grondslag liggen aan zowel een gebrek aan vertrouwen als het ontstaan van stedelijke moestuinen.

Figuur 7-34: Tuintjes in aan de sociale hoogbouw in Nieuw Gent (E. Baert, persoonlijke communicatie, 15 mei 2022)

We concluderen dat de grootste sociale en ruimtelijke uitdagingen in Gent zich manifesteren in de 19de-eeuwse gordel, waar ook de meeste stedelijke moestuinen liggen, al zijn er grote verschillen tussen de wijken. De inventaris lijkt dus in eerste instantie aan te geven dat de tuinen kunnen bijdragen aan een hogere rechtvaardigheid, al is de methode niet voldoende diepgaand voor een sluitend argument.

HOOFDSTUK 8: MOESTUINBELEID IN GENT

Zoals besproken in hoofdstuk 6 zijn er weinig regelgevende kaders voor volks- en buurttuinen op federaal en Vlaams niveau, en België is daarin geen uitzondering: in heel Europa is er bijna geen nationale regelgeving rond stedelijke moestuinen en er zijn geen bestaande leidende principes of standaarden (Drilling et al., 2016, p. 59). De verantwoordelijkheid voor volkstuinten is sinds het einde van de 20ste eeuw steeds meer verschoven naar het lokale niveau (Drilling et al., 2016, p. 36). We kiezen er daarom voor om hier te focussen op het stedelijk beleid rond volks- en buurttuinen in Gent.

We bespreken eerst de resultaten van het onderzoek (8.1) en daarna de gevolgen voor de positie van de tuinen in een rechtvaardige transitie (8.2). De informatie in dit hoofdstuk is gebaseerd op beleidsdocumenten enerzijds en interviews en andere contacten met stadsmedewerkers anderszijds. Een volledig overzicht van de methodologie wordt gegeven in hoofdstuk 5.

8.1. Moestuinbeleid binnen Stad Gent

Om grip te krijgen op de verschillende facetten van het beleid, gebruiken we een kader geïnspireerd op het *web van institutionalisering* van Levy, ontworpen voor de institutionalisering van gender in overheden en andere instituties (Levy, 1996). Een eerste aspect van het beleid zijn de intentieverklaringen van politici en beleidsmakers, zoals bijvoorbeeld beschreven in officiële beleidsdocumenten. Daarnaast is er het concrete stedelijke beleid, dat deze intenties in praktijk kan brengen of net kan tegenspreken. Het beleid zelf is op zijn beurt gelinkt met twee andere elementen: de praktische procedures die aan het beleid gekoppeld zijn en de middelen die eraan toegekend worden. De bevoegdheden en verantwoordelijkheden van de verschillende diensten vormen een vijfde element. Al deze dimensies interageren met elkaar en vormen zo een *beleidsweb* (Figuur 8-1).

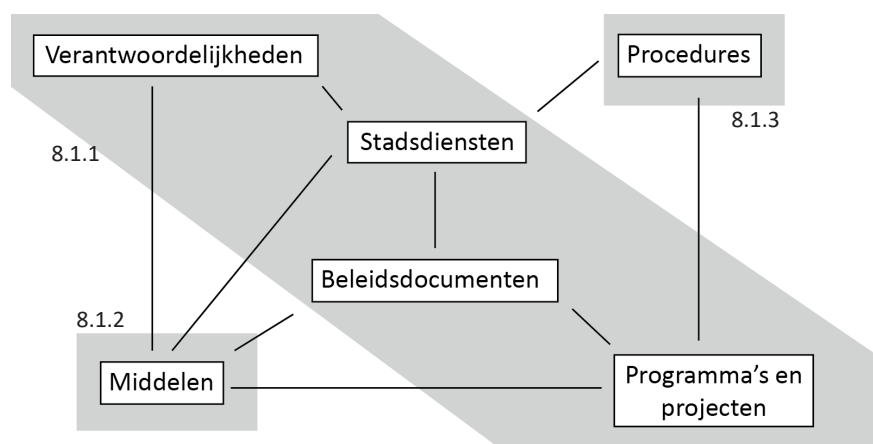
Deze sectie is als volgt georganiseerd: eerst komen de betrokken stadsdiensten aan bod, met hun rol, visie en verantwoordelijkheden met betrekking tot stedelijke moestuinen en de eventuele samenwerking of conflicten tussen de verschillende diensten ("8.1.1. Betrokken stadsdiensten: Verantwoordelijkheden, visie en beleid"). Daarna worden de middelen besproken die ingezet worden voor het moestuinbeleid, zowel wat betreft interne personeels- en werkingskosten als middelen voor de directe ondersteuning van volkstuinten ("8.1.2. Middelen"). Tenslotte geven we een overzicht van de procedures voor de uitvoering van het beleid en de begeleiding van de tuinen ("8.1.3. Procedures in de praktijk").

8.1.1. Betrokken stadsdiensten: Verantwoordelijkheden, visie en beleid

Bij het beleid rond volks- en buurttuinen zijn verschillende stadsdiensten betrokken, in het bijzonder de dienst Milieu en Klimaat en de Groendienst, en in mindere mate de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning en de buurtgerichte diensten Beleidsparticipatie en Ontmoeten en Verbinden. Elk van deze diensten neemt een specifieke rol op, ontwikkelt een beleidsvisie die neergeschreven wordt in respectievelijke beleidsdocumenten en zorgt voor de praktische uitvoering van deze visie. Sommige diensten, zoals de diensten uit het departement Gezondheid en Zorg, verrassen door de afwezigheid van stedelijke moestuinen in hun beleidsplannen. De verschillende diensten werken samen, maar focussen soms op uiteenlopende doelstellingen, zoals verderop besproken wordt. Binnen de dienst Economie is momenteel een toekomstvisie op landbouw in de maak in samenwerking met andere diensten, en de Groendienst werkt aan een visiedocument voor de gewenste ontwikkelingen van volks- en buurttuinen, dat eventueel deel kan uitmaken van de toekomstvisie op landbouw.

Voedselstrategie en klimaatplan

De dienst Milieu en Klimaat is verantwoordelijk voor het opstellen van het stadsbrede Klimaatplan, een ambitieus document dat de krachtlijnen van de Stad op vlak van klimaatmitigatie en -adaptatie uitzet, in samenwerking met de andere diensten. Het Klimaatplan 2020-2025 maakt de ambities

Figuur 8-1: Verschillende aspecten van het beleid (geïnspireerd door Levy, 1996)

van Gent Klimaatstad tastbaar in 108 acties, gestructureerd rond verschillende thema's zoals wonen, energie, transport en voeding. Naast het Klimaatplan zet de dienst ook haar schouders onder de voedselstrategie 'Gent en Garde', samen met heel wat andere stakeholders. De Stad lanceerde de voedselstrategie in 2013 en was daarmee een voorloper in België. Gent en Garde haalde de laatste jaren verschillende internationale prijzen binnen: de Transformative Action Award uitgereikt door het Sustainable Cities Platform (Stad Gent, 2018, 15 november), de United Nations Global Climate Action Award (Stad Gent, 2019) en de Eurocities Award in de categorie 'From farm to fork' (Stad Gent, 2021, 5 november). Die pioniersrol wil de Stad graag behouden, getuige de beleidsdocumenten: "Gent [wilt] koploper zijn en blijven bij de uitbouw en uitvoering van een lokale duurzame voedselstrategie" (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 94) en "[wilt] ook de komende jaren [...] een pionier zijn op (inter)nationaal vlak en een inspiratiebron vormen voor andere steden" ("Doelstellingen van de Gentse voedselstrategie", 2022, p. 9).

De voedselstrategie wordt tastbaar gemaakt door drie strategische doelstellingen die de hele voedselcyclus omvatten: (1) "Een korte en duurzame voedselketen", (2) "Iedereen eet duurzaam" en (3) "Niets gaat verloren". Zowel voedselproductie en -consumptie, de toegankelijkheid van gezond en duurzaam voedsel voor alle bevolkingsgroepen als het vermijden of duurzaam verwerken van voedselafval komen erin aan bod. De drie strategische doelstellingen worden verder vertaald in 13 operationele doelstellingen, waarvan doelstelling 1.4, "Individuele en gemeenschappelijke niet-professionele productie", relevant is voor het moestuinbeleid ("Doelstellingen van de Gentse voedselstrategie", 2022, p. 15). Stedelijke moestuinen waar burgers in contact komen met voedselproductie worden gezien als één van de middelen om de klimaat- en voedsel doelstellingen te bereiken. Ook in het klimaatplan komt dit terug in actie 56: "Eigen kweek in school- en buurtmoestuinen verbindt de Gentenaar met voeding" (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 100). Concreet biedt de dienst Milieu en Klimaat een aanbod van moestuinbegeleiding aan voor school- en buurtmoestuinen in de vorm van workshops voor praktische kwesties zoals de inrichting van de tuin en de plantkeuze.

Een ander belangrijk aspect van de voedselstrategie is de werking van de Voedselraad, een autonoom en participatief beleidsorgaan dat een 30-tal diverse actoren samenbrengt die werken rond voedsel in Gent, waaronder de Boerenbond, de provincie Oost-Vlaanderen, het OCMW, de UGent, maatschappelijke organisatie zoals Rikolto of Eva vzw en enkele lokale boerderijen en restaurants. De rol van de Voedselraad is onder meer om invloed uit te oefenen op het beleid, om netwerken uit te bouwen en te versterken, innovaties te ondersteunen en kennis en enthousiasme uit te dragen ("Doelstellingen van de Gentse voedselstrategie", 2022, p. 7). De Voedselraad heeft sinds 2018 een eigen werkingsbudget dat momenteel 60 000 euro per jaar bedraagt, en er wordt gekozen om met dit budget de jaarlijkse oproep Innovatieve Projecten te financieren (Stad Gent, z.d.f). Op die manier blijft de Voedselraad op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen rond voedsel in de stad en kan ze gericht ondersteuning bieden aan veelbelovende projecten (zie "Werkingsmiddelen en subsidiekanalen"). Bovendien geeft de oproep concrete handvaten om de diverse actoren in dialoog te laten gaan over wat een *duurzaam* voedselbeleid inhoudt en over de toekomst van de voedselvoorziening in Gent. De Voedselraad streeft ernaar om een overzicht hebben over het volledige voedsellandschap van Gent, waar de volks- en buurtmoestuinen deel van uitmaken, hoewel daar momenteel geen speciale aandacht voor is.

Tussen 2014 en 2020 heeft de Stad ondersteuning geboden aan 42 school- en 25 buurtmoestuinen (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 97). Er is een uitgebreide website (Stad Gent, z.d.c) met onder andere een forum voor moestuinvragen 'Moestdazo' (Stad Gent, z.d.e) en een pagina waar vragers en aanbieders van gronden elkaar kunnen vinden. De primaire doelstelling van de moestuinbegeleiding is het educatieve aspect, zeker naar kinderen toe, maar ook voor volwassenen:

Respondent: "Want eigenlijk gaat het niet alleen om 't moestuinieren zelf, maar 't gaat ook om de bewustwording. Dat kinderen toch wel weten waar die groenten vandaan komen en hoe dat dat groeit en al die verschillende stadia. Maar 't gaat ook over bewustwording van eten. En de korte keten, het wérk dat erin kruipt. Want sommige mensen staan daar niet bij stil." [...]

Interviewer: "Dus voor jou zijn die buurtmoestuinen ook een manier om aan die grotere

duurzaamheidsacties te werken, aan korte keten te werken, aan minder voedselverspilling te werken, door die mensen bewust te maken via die tuinen?”

Respondent: “Ja, dat is zeer belangrijk. Ik denk dat dat eigenlijk de eerste doelstelling was van de start van moestuinbegeleiding: gewoon de bewustmaking van zowel jongeren als volwassenen.”

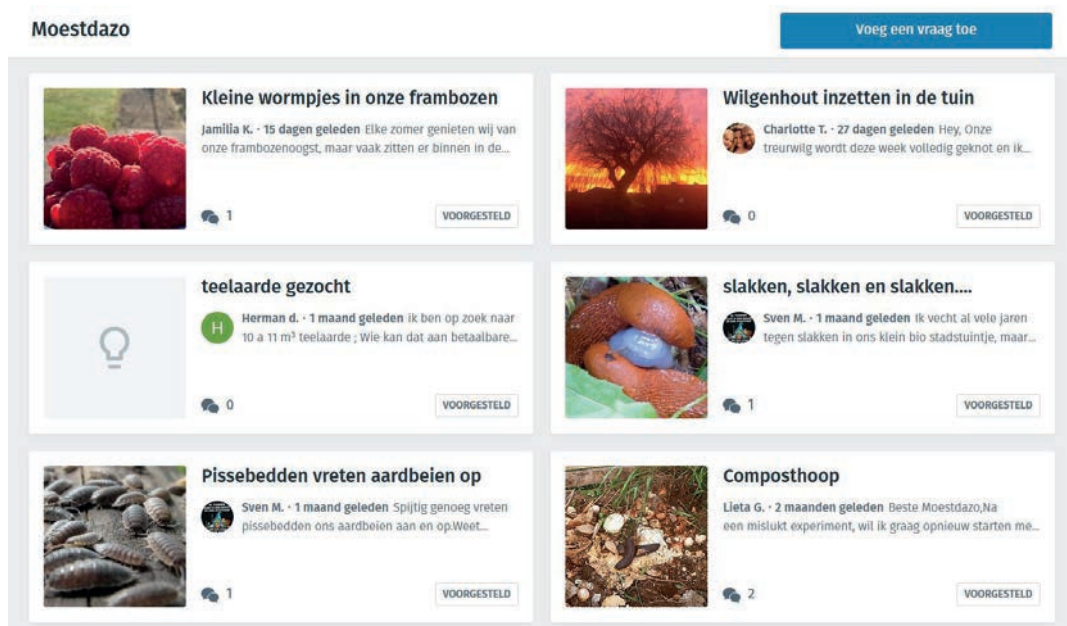
– verantwoordelijke moestuinbegeleiding (dienst Milieu en Klimaat)

Hoewel ze graag zoveel mogelijk stedelijke moestuinen in de stad zou zien opbloeien, neemt de dienst geen actieve rol op om nieuwe tuinen op te richten, want dat behoort niet tot hun bevoegdheden. Bovendien is er een gebrek aan open ruimte in de stad (zie ook “Ruimtelijke rechtvaardigheid”):

“Wij moedigen mensen aan om zelf groenten of fruit te kweken, maar ze hebben er niet altijd de ruimte voor. En door gebrek aan ruimte op het openbaar domein is het niet zo makkelijk om buurtmoestuinen te creëren. Zo moeten we mensen teleurstellen omdat er geen plaats is of omdat ze ergens op een wachtlijst terechtkomen.” – verantwoordelijke moestuinbegeleiding (dienst Milieu en Klimaat)

Hoewel de beleidsdocumenten en de online informatiekanalen van de dienst lijken aan te geven dat ze sterk inzetten op volks- en buurtmoestuinen, blijven de acties beperkt tot begeleiding op vraag van de moestuinen, die door andere actoren opgericht en beheerd worden.

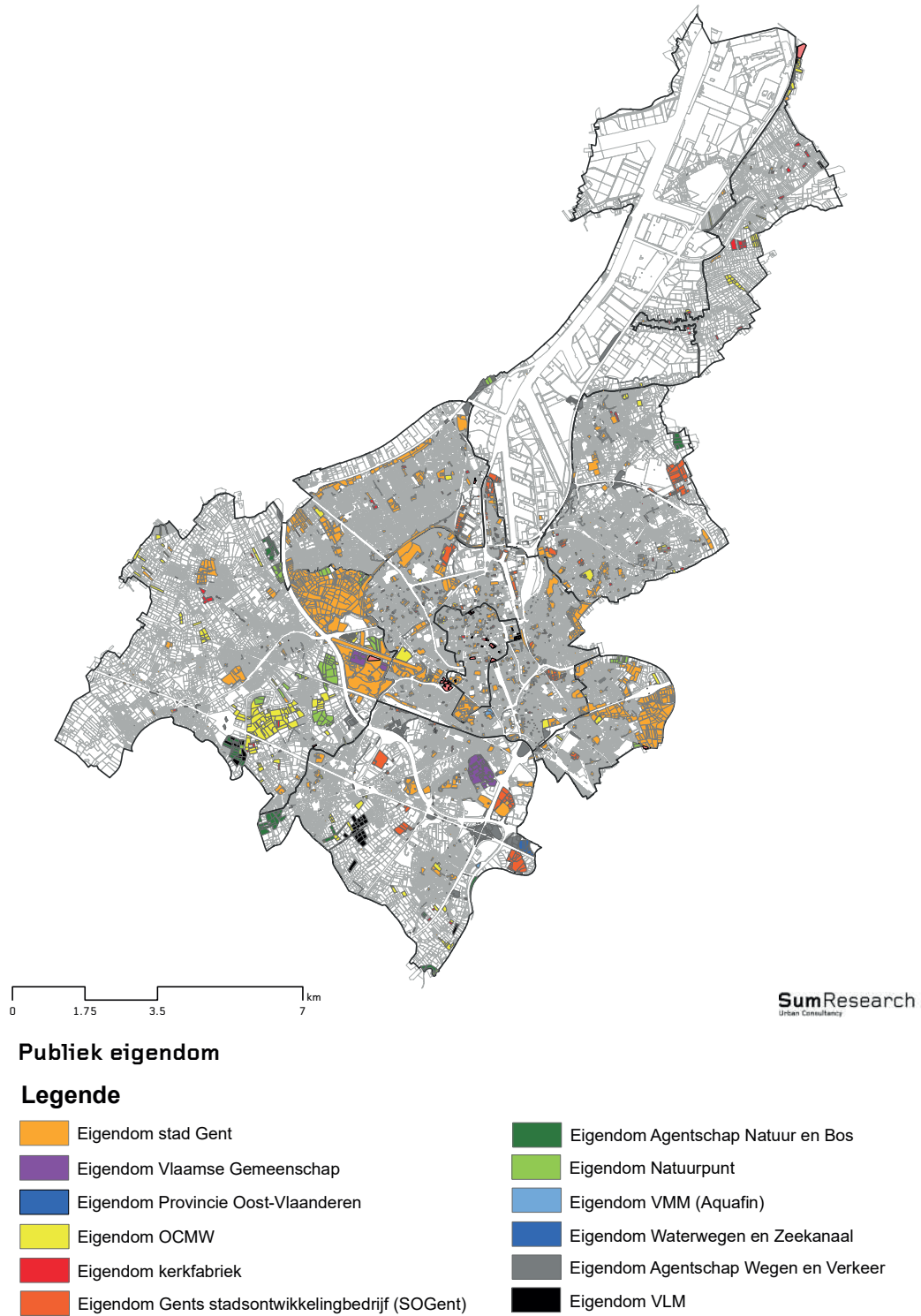
80 |

Figuur 8-2: Moestdazo, het moestuinforum van de dienst Milieu en Klimaat (Stad Gent, z.d.e)

Stedelijke moestuinen als openbaar groen

Naast de dienst Milieu en Klimaat is ook de Groendienst betrokken bij de aanleg en het beheer van volks- en buurtmoestuinen, met name van de tuinen die op grond in eigendom van Stad Gent liggen. De tuinen op het openbaar domein vallen onder hun verantwoordelijkheid en ze verzorgen een deel van het beheer, bijvoorbeeld het snoeien van hoogstambomen, het maaien van paden of het leveren van houtsnippers (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking”). De Stad bezit heel wat gronden (Figuur 8-3) en meer dan de helft van de volks- en buurttuinen die in deze studie in kaart gebracht zijn liggen op grond in eigendom van de Stad, waaronder de grote klassieke volkstuincomplexen aan de Gentbrugse Meersen en de Slotenkouter in Sint-Amandsberg (hoofdstuk 7). De Groendienst sluit ook overeenkomsten af met externe partners voor het opstellen en

Figuur 8-3: Publiek grondeigendom in Gent, met de eigendommen van Stad Gent in oranje (SumResearch, 2015)

beheren van private groenzones, zoals beschreven in actie 11 in de beleidsnota (De Bruyker, 2020b, p. 21).

De Groendienst is verantwoordelijk voor de inrichting van woongroen en wijkparken, de plaatsen bij uitstek om (meer) buurtmoestuinen in te planten. De inventaris toont aan dat verschillende bestaande moestuinen deel uitmaken van een wijkpark (hoofdstuk 7). In de beleidsnota Openbaar Groen worden in actie 5 en actie 6 verschillende locaties aangeduid waar de Groendienst tijdens de huidige legislatuur plant of plande om kleine groenzones of wijkparken (opnieuw) aan te leggen (De Bruyker, 2020b, pp. 14-16). De (her)inrichting van een wijkpark wordt altijd voorafgegaan door een participatief traject met de buurt, in samenwerking met de dienst Beleidsparticipatie (zie verder). Soms wordt hier de vraag naar tuintjes opgepikt, en in dat geval toetst de Groendienst de haalbaarheid af op bodemkundig en op sociaal vlak, geeft de tuintjes of moestuinbakken een plaats in de plannen en verzorgt de eerste inrichting (zie “8.1.3. Procedures in de praktijk” en “Procedurale rechtvaardigheid”). In tegenstelling tot de dienst Milieu en Klimaat neemt de Groendienst dus wel een pro-actieve rol op bij het oprichten van stedelijke moestuinen.

Zoals beschreven in actie 2 in de beleidsnota, “Samen de handen uit de mouwen steken en ruimte geven aan ideeën” (De Bruyker, 2020b, p. 9), wil de Groendienst ook burgers de kans geven om actief te zijn in het beheer van groenzones in hun buurt. De nota vermeldt bijvoorbeeld dat bewoners het beheer van een stukje openbaar groen kunnen overnemen en dat er plaats is voor moestuinieren in de openbare ruimte. Voor het coördineren en beantwoorden van vragen van burgers naar zulke initiatieven is binnen de Groendienst een *buurtcoördinator* aangesteld (zie “Personeelsmiddelen”).

De Groendienst is tenslotte ook verantwoordelijk voor de langetermijnvisie van de stad op openbaar groen en open ruimte, waaronder keuzes over het behoud en de eventuele uitbreiding van de bestaande (grotere) volkstuinten, zoals het complex aan de Gentbrugse Meersen, en op de inplanting van nieuwe volks- en buurttuinen (zie “Naar een toekomstvisie op landbouw”).

Samen stad maken: wijk- en buurtgerichte werking

82 | De meeste stadsdiensten zijn rond een specifiek beleidsthema georganiseerd, maar er zijn enkele diensten die domeinoverschrijdend en gebiedsgericht werken, zoals de dienst Beleidsparticipatie en de dienst Ontmoeten en Verbinden. In elk van de 25 Gentse wijken zorgen de *wijkregisseurs* uit de dienst Beleidsparticipatie voor de verbinding tussen de Stad en haar inwoners. De wijkregisseurs worden geacht om *hun* wijk van binnen en van buiten te kennen, maar ook om vlot hun weg te vinden binnen de structuur van de Stad. Enerzijds kunnen ze van onderuit signalen oppikken, problemen melden aan de andere stadsdiensten, en bewoners en gebruikers van de wijk naar de juiste diensten binnen de Stad verwijzen. Anderzijds spelen ze een belangrijke rol in de communicatie van de Stad naar de burgers toe, en zien ze er bijvoorbeeld op toe dat alle belanghebbenden uit de wijk betrokken worden in participatietrajecten (De Bruyker, 2021, p. 47). Deze taken worden als volgt samengevat door één van de wijkregisseurs:

“Dus als er nieuwe plannen zijn in de wijk proberen wij ervoor te zorgen dat mensen genoeg inspraak hebben, van in ’t begin, en bij elke stap van een nieuw traject. Maar ook omgekeerd hebben wij een belangrijke functie om de signalen die van onderuit komen door te geven naar het bestuur. Als een dienst één of ander plan heeft, geven we dat ook door. Bijvoorbeeld: in die wijk gaat dat goed werken, daar niet, probeer dat eerst een keer daar.”
– wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Verder ondersteunen ze andere diensten bij hun participatietrajecten door middel van een intern en stadsbreed *participatiepunt* (De Bruyker, 2021, p. 54). Ze ondersteunen ook de Groendienst bij hun participatietrajecten voor de aanleg of heraanleg van wijkparken. De wijkregisseurs zijn vaak de eerste medewerkers die op de hoogte zijn als buurtbewoners zin hebben om een buurtmoestuin op te starten, en ze grijpen in als er een conflict optreedt rond een bestaande volks- of buurttuin. Daarnaast heeft de dienst ook haar eigen projecten, zoals het Wijkbudget en het fonds Tijdelijke Invullingen (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking”). Hun overkoepelende positie wordt gereflecteerd in het organogram van de stad (Figuur 8-4).

In de 19de-eeuwse gordel zijn er naast de wijkregisseurs ook buurtwerkers van de stad aanwezig, die de opdracht hebben om de sociale cohesie in de buurt te bevorderen (De Bruyker, 2021, p. 21). Deze medewerkers maken deel uit van de dienst Ontmoeten en Verbinden (Figuur 8-4). De Meubelfabriek, een tijdelijke invulling in de Brugse Poort, wordt bijvoorbeeld ondersteund door een buurtwerker (hoofdstuk 9). Dezelfde dienst beheert ook de subsidie voor buurtinitiatieven ‘Samen aan Zet’, waar verschillende buurttuinen gebruik van maken (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking” en hoofdstuk 7).

Stedelijke moestuinen en ruimtelijke planning

De ruimtelijke beoordeling en afweging van de inplanting van volkstuinten en buurtmoestuinen binnen het stedenbouwkundig kader valt onder de bevoegdheid van de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning. De visie op de gewenste ruimtelijke ontwikkelingen in de Stad in het algemeen wordt vastgelegd in de structuurvisie “Ruimte voor Gent”, goedgekeurd in 2018, en daarnaast geeft de betreffende beleidsnota enkele concrete actiepunten voor deze legislatuur (Watteeuw, 2021). Waar de structuurvisie vooral de grotere volkstuintencomplexen in de stadsrand bespreekt (de Boerse Poort, de volkstuinten ‘Slotenkouter’ aan de Hogeweg en de volkstuinten van de Gentbrugse Meersen), worden in de beleidsnota enkel de buurtmoestuinen kort vermeld. Geen van beide documenten presenteert een sterke toekomstvisie voor volks- en buurtmoestuinen.

In de structuurvisie van de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning worden de klassieke volkstuinten een aantal keer zijdelings vermeld. De volkstuintencomplexen in de stadsrand worden gezien als één van de ruimtelijke bouwstenen van het gewenste ‘groeneruimtenetwerk’, naast andere elementen zoals groenpolen, stadsparken en bossen. Een gepaste inrichting moet ervoor zorgen dat ze plaats bieden aan de zachte recreant (“Ruimte voor Gent: Structuurplan 2030”, 2018, p. 144). Volkstuinten worden ook aangehaald als een voorbeeld van stadsgerichte landbouw. In de bebouwde stedelijke ruimte wordt bijvoorbeeld gestreefd naar verweving en meervoudig ruimtegebruik, wat kansen kan bieden voor commerciële en niet-commerciële vormen van stadsgerichte landbouw (“Ruimte voor Gent: Structuurplan 2030”, 2018, p. 71). Daarvoor wordt voornamelijk gekeken naar braakliggende en tijdelijk onbebouwde percelen en niet naar publieke groenzones (“Ruimte voor Gent: Structuurplan 2030”, 2018, p. 221; zie ook “Samenwerkingen tussen de stadsdiensten” en “Ruimtelijke rechtvaardigheid”). Stadsgerichte landbouw komt ook ter sprake als een potentie voor de groenklimateassen: de acht groenklimateassen zijn lineaire groenstructuren, vaak langs een waterloop gelegen, die ook als fietsas dienstdoen en zo een zachte verbinding kunnen voorzien tussen de stad en de stadsgerichte landbouw in de rand, waaronder de volkstuinten (“Ruimte voor Gent: Structuurplan 2030”, 2018, p. 97). De toekomstvisie voor volkstuinten bestaat in het structuurplan uit niet meer dan één zin: “we zoeken ruimte voor volkstuinten, in klassieke en nieuwe vormen” (“Ruimte voor Gent: Structuurplan 2030”, 2018, p. 221).

| 83

De grotere volkstuintencomplexen zijn afwezig in de beleidsnota Stedenbouw en Architectuur, maar de buurtmoestuinen worden kort aangehaald als voorbeeld van burgerinitiatief en experiment (Watteeuw, 2021, p. 12). Hoewel de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning ruimte wilt voorzien voor deze initiatieven op plaatsen “waar geen integrale heraanleg is voorzien” (Watteeuw, 2021, p. 45), heeft ze niet de bevoegdheid om hierin zelf een actieve rol op te nemen (zie ook “Procedurale rechtvaardigheid”). Andere documenten van de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning, zoals de bouwblokvisie (Dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning, 2021) en de nota Ruimtelijk Rendement (Dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning, 2019), hebben een specifieke focus en spreken zich niet uit over stedelijke moestuinen. Gent is daarin geen uitzondering binnen Europa: de meeste steden hebben nog geen regelgeving om de positie van volks- en buurttuinen te verzekeren (Drilling et al., 2016, p. 44).

Hoewel het bestaan van de volkstuintencomplexen in de stadsrand niet meteen bedreigd is, komt de huidige manier van werken wel onder druk te staan door de grote vraag naar woonruimte, en er zijn op dit moment geen grote nieuwe volkstuintencomplexen of uitbreidingen van bestaande complexen gepland, met uitzondering van de uitbreiding van de Slotenkouter. De punctuele inpassing van kleinere buurtmoestuinen heeft uiteraard een kleinere ruimtelijke impact. Uit de beleidsdocumenten spreekt geen sterke visie van de planningsdienst voor de aanleg of het behoud van volks- of buurttuinen. De nieuwe visie op landbouw brengt in de toekomst misschien een meer afgelijnd verhaal (zie “Naar een toekomstvisie op landbouw”).

Notoire afwezigen

Bepaalde stadsdiensten voeren nauwelijks of helemaal geen beleid rond buurtmoestuinen en volkstuinten. Hoewel *community gardens* in de Noord-Amerikaanse literatuur vaak gekaderd worden binnen voedselrechtvaardigheid en armoedebestrijding (zie bijvoorbeeld Cohen & Reynolds, 2015; Horst et al., 2017), komen volks- en buurtmoestuinen niet voor in het armoedebeleidsplan (Coddens, 2020a). De beleidsnota Gezondheid vermeldt de link met het beleid van de dienst Milieu en Klimaat op vlak van onder andere de voedselstrategie (Coddens, 2020b, p. 11), maar bevat verder geen verwijzingen naar stedelijke moestuinen. Dit is enigszins verrassend, gezien de voordelen die in de literatuur toegeschreven worden aan volks- en buurttuinen op vlak van fysieke en mentale gezondheid. De dienst Gezondheid en het OCMW werken wel mee aan de voedselstrategie.

Samenwerkingen tussen de stadsdiensten

De verschillende stadsdiensten moeten vaak met elkaar samenwerken, zowel voor doorlopende taken als voor projectmatige opdrachten, en het moestuinbeleid is daarin geen uitzondering. Zo stuurt de verantwoordelijke binnen de dienst Milieu en Klimaat regelmatig mensen door naar de Groendienst of de wijkregisseur en omgekeerd. Zowel de Groendienst als de dienst Milieu en Klimaat leggen echter hun eigen accenten, en die kunnen soms conflicteren:

“Je zou zeggen: sommige parken zijn wel heel groot, kunnen we daar geen stuk moestuin maken? Of zelfs de overgang naar een natuurgebied. Maar de Groendienst heeft ook zo haar doelstellingen voor zoveel hectare natuurgebied, parken en buurtgroen.”

– verantwoordelijke moestuinbegeleiding (dienst Milieu en Klimaat)

Bij de uitvoering van het beleid zijn beide diensten uiteraard gebonden aan de stadsbrede beleidsplannen en de wetgeving voor ruimtelijke ordening, die bijvoorbeeld stelt dat volkstuinten niet toegelaten zijn in natuurgebieden. Bij de Groendienst leeft daarnaast de bezorgdheid dat buurtmoestuinen op het openbaar domein met veel energie en optimisme van burgers opgestart worden, maar dat de buurtbewoners hun engagement niet kunnen volhouden. Als de tuin dan weer in beheer van de Groendienst komt, moeten zij hun ontwerp aanpassen en het gebied opnieuw aanplanten.

84 |

Een ander punt van spanning is de privatisering van openbaar groen of publieke ruimte. Volgens het politiereglement van Gent moet de openbare ruimte steeds voor iedereen toegankelijk zijn, en het ruimtelijk structuurplan voorziet nieuwe volks- en buurttuinen het liefst op braakliggende en tijdelijk onbebouwde percelen en niet in de openbare groenzones (“Ruimte voor Gent: Structuurvisie 2030”, 2018, p. 221). Persoonlijke moestuinbakken in de publieke ruimte zijn in feite ook een vorm van privatisering, hoewel die moestuinbakken in praktijk volop aanwezig zijn in de stad (hoofdstuk 7):

“Op Macharius daar staan ook bakken, op 't Spaans Kasteelplein. Buurtbewoners kunnen zich aanmelden om een moestuintje te houden in een grote bak. 'k Weet dat ze vanuit stedenbouw zeggen: strikt genomen is dat eigenlijk niet ok, want dat is eigenlijk een openbaar domein, daar staan nu bakken op. Strikt juridisch genomen zijn we daar dus eigenlijk het openbaar domein aan 't privatiseren.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Het gaat hier om een louter interne kwestie, die in tussentijd uitgeklaard is door de bakken te aanzien als *aanhorigheden* bij het openbaar domein. Bij moestuinen op openbaar domein is de Stad wel gekant tegen afsluitingen of hekjes. Zo was er initieel wat onenigheid bij de inrichting van de Meubelfabriek, een terrein gelegen in het binnengebied van een bouwblok in de dichtbevolkte wijk Brugse Poort. Om overlast voor de burens te vermijden wilde de verantwoordelijke, een buurtwerker van Stad Gent, de poort dagelijks om 22u sluiten, maar dit was in eerste instantie niet mogelijk omwille van de bestaande reglementering:

“In 't begin was de Stad dus, de Groendienst er niet voor dat het hier om tien uur [22u] sloot, want zij willen dat parken publiek openblijven. [...] Zij zijn ertegen dat publiek groen geprivatiseerd wordt. [...] Vandaar dat dat poortje altijd móet openkunnen, dat er mensen in de serre zitten, dus dat is de bedoeling.” – buurtwerker Meubelfabriek (dienst Ontmoeten en

Verbinden)

Uiteindelijk is overeengekomen dat de tuin 's nachts afgesloten wordt, maar overdag moet het poortje altijd open zijn zodat de tuin vrij toegankelijk is voor iedereen (hoofdstuk 9).

De wijkregisseurs uit de dienst Beleidsparticipatie staan in nauw contact met heel wat andere stadsdiensten, en hun beleidsoverschrijdende, gebiedsgerichte werking wordt gereflecteerd in het organogram (Figuur 8-4). Mede daardoor ervaren zij de samenwerkingen met de andere diensten meestal als soepel:

“Wij zitten in departement Beleidsvoering, dus da’s over alle departementen heen, wat ‘t eigenlijk wel gemakkelijk maakt om heel vlot naar andere diensten te lopen.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

De wijkregisseurs leggen vaak de eerste contacten tussen de bewoners en de Groendienst, of helpen tuiniers met de aanvraag voor moestuinbegeleiding bij de dienst Milieu en Klimaat. De dienst Beleidsparticipatie werkt ook samen met de Groendienst bij de participatietrajecten voor de (her)inrichting van buurtparken. Op termijn is het de bedoeling dat de verschillende diensten zelf hun eigen participatietrajecten vormgeven en dat de dienst Beleidsparticipatie enkel een ondersteunende rol heeft, en om dit te bewerkstelligen is een stadsbreed *participatiepunt* opgericht:

“Eigenlijk moeten die diensten zelf hun eigen participatie een beetje kunnen organiseren en beginnen voorzien. Vandaar dus dat participatiepunt. Er zijn heel wat extra medewerkers op onze dienst zijn gekomen die niet in een wijk maar in dat stadsbrede punt zitten. En die van daaruit andere diensten willen coachen en opleiding geven zodat stadsdiensten zelf goed aan de slag kunnen.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

De Groendienst werkt daarnaast samen met de dienst Vastgoed voor het opstellen van contracten met de vzw's van volkstuinten op het openbaar domein (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking”).

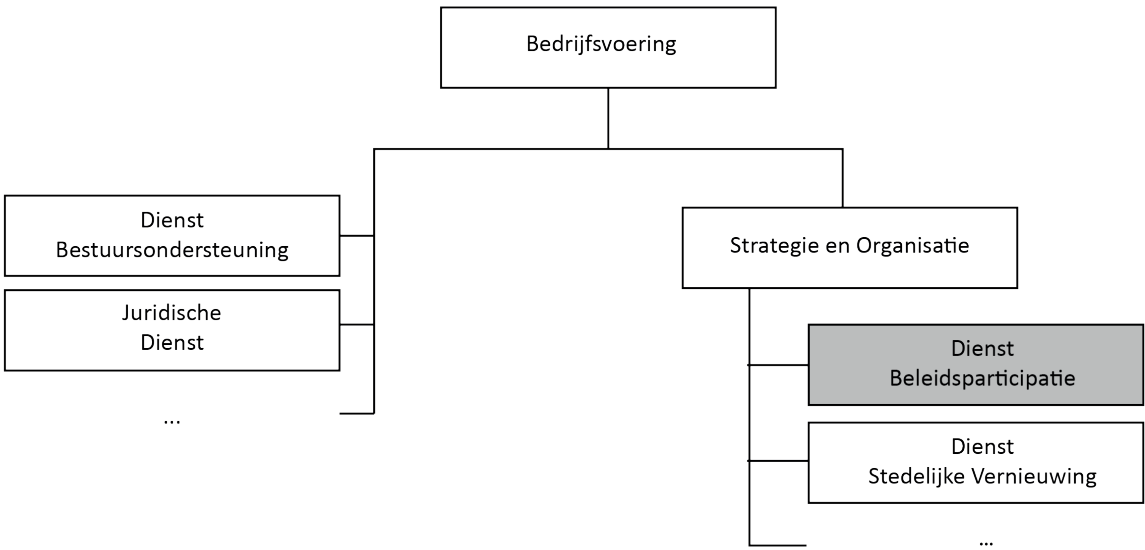
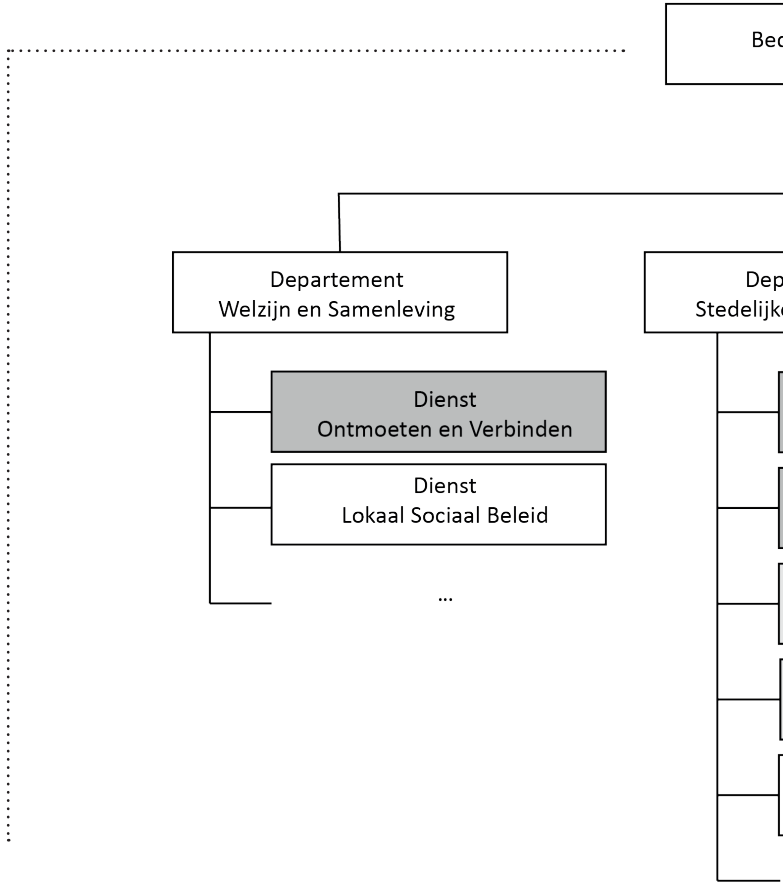
| 85

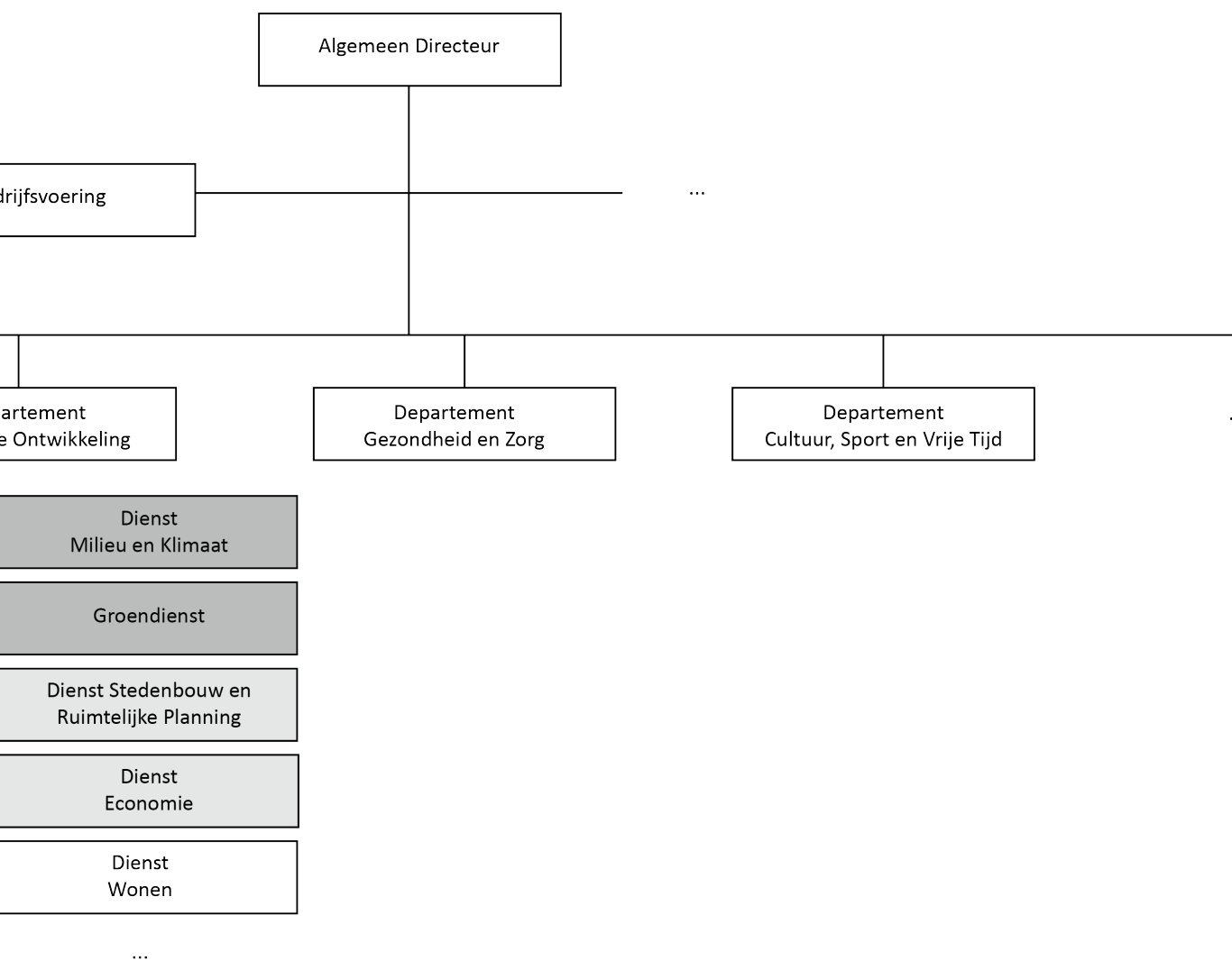
Tenslotte zijn er ook externe samenwerkingen met SAAMO of met andere partners. Het schoolvoorbeeld van een sociale samentuin was De Site in het Rabotpark, een samenwerking tussen de stad en Samenlevingsopbouw (nu SAAMO), waar Samenlevingsopbouw instond voor het werven van de tuiniers en het beheer van de tuin (zie “De Site”, p. 64). Ook binnen de Voedselraad wordt er samengewerkt met externe stakeholders en andere organisaties, zoals bij een samenwerking met Velt vzw rond buurtfruit en plukfruit.

Naar een toekomstvisie op landbouw

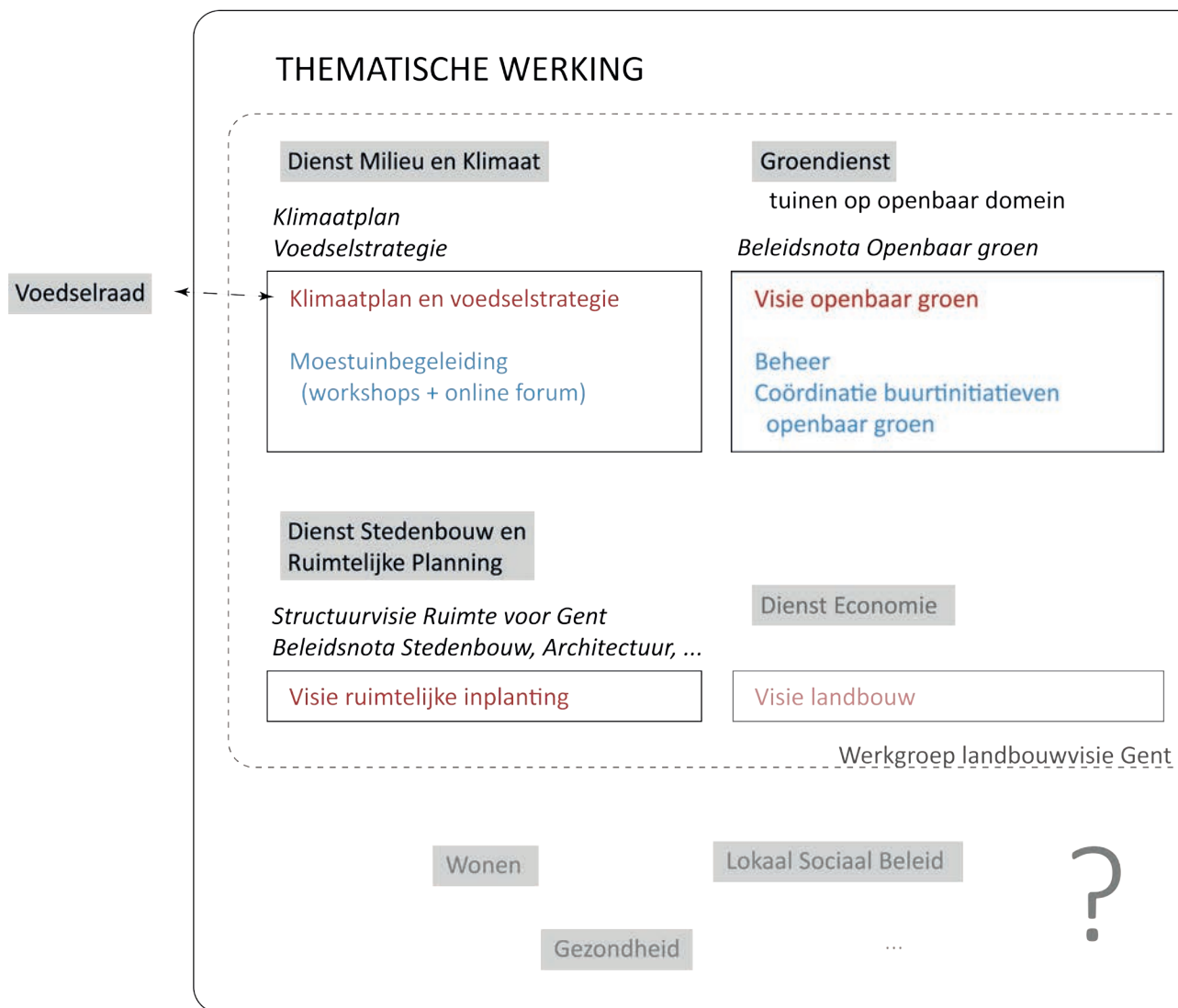
De dienst Economie werkt dit jaar samen met de dienst Milieu en Klimaat, de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning en de Groendienst aan een visie op landbouw voor de stad Gent, die de gewenste ontwikkeling van landbouw in en rond Gent wil uittekenen en handvaten kan bieden voor de uitvoering ervan. Daarnaast is de Groendienst verantwoordelijk om een kader uit te werken voor volkstuinten, wat deel kan uitmaken van de visie op landbouw met volkstuinten als niet-professionele landbouw, al is dit nog niet zeker.

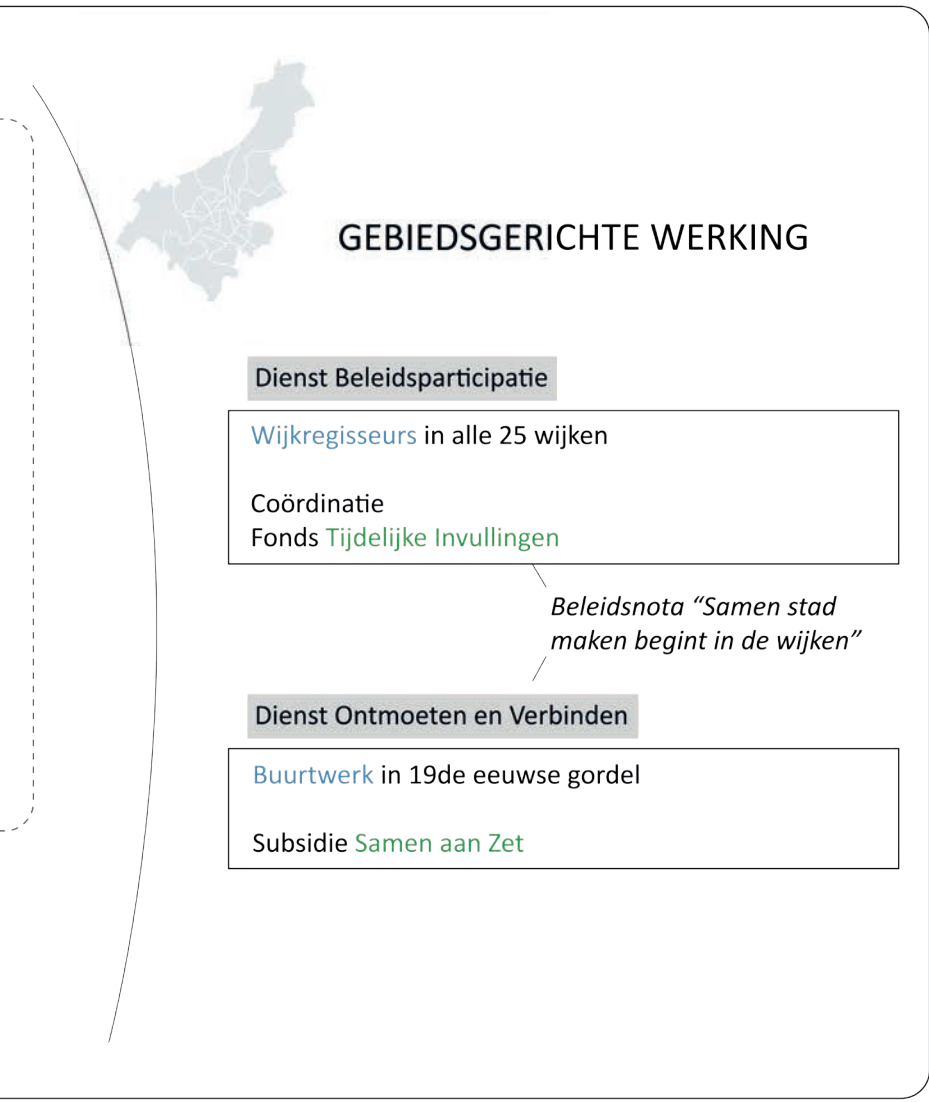
Door de grote vraag naar woonruimte verhoogt de druk op de stadsrand. Er is binnen de Stad nog steeds animo voor nieuwe projecten die burgers met voedselproductie verbinden, maar daarvoor wordt gezocht naar alternatieven die minder ruimte innemen dan het huidige model van klassieke volkstuincomplexen. Enerzijds is er een groeiende vraag naar voedselbossen, een manier van voedsel produceren die gebaseerd is op natuurlijke ecosystemen. Een andere optie is het oprichten van een CSA-boerderij, waar personen of gezinnen een *oogstaandeel* kopen in het begin van het teeltseizoen in ruil voor een deel van de opbrengst. De nieuwe visie op volkstuinten moet duidelijkheid brengen over de eventuele nood aan nieuwe volkstuincomplexen of alternatieve projecten, en de geschikte locaties hiervoor. De buurtmoestuinen, die niet zozeer deel uitmaken van de open ruimte maar wel van de stadskern, zullen in de nota apart behandeld worden.

Figuur 8-4: Organogram van de stad Gent op 01/01/2022 met de diensten die relevant zijn voor het huidige volkstuinbeleid (donkergrijs: direct betrokken, lichtgrijs: zijdelings betrokken)(naar Stad Gent, 2021)

Figuur 8-5: Schematisch overzicht van de betrokken diensten binnen de stad (rood: visie, blauw: praktische ondersteuning, groen: financiële ondersteuning). In cursief staan de relevante beleidsdocumenten.

Een versnipperd moestuinbeleid

Stedelijke moestuinen raken aan verschillende beleidsdomeinen, zoals gezondheid, milieu, economie, groen, armoede, ruimte... Binnen Stad Gent wordt het volks- en buurttuinbeleid vooral getrokken door de Groendienst enerzijds en door de dienst Milieu en Klimaat anderzijds. De Groendienst beheert de openbare groenruimte in de stad en concentreert zich op de tuinen op grond in eigendom van de Stad, zowel de grotere volkstuincomplexen in de stadsrand als de buurtmoestuinen, die bijvoorbeeld deel kunnen uitmaken van een wijkpark in de bebouwde stedelijke ruimte. Op deze gronden kan de Groendienst pro-actief actie ondernemen om stedelijke moestuinen op te richten of uit te breiden. De dienst Milieu en Klimaat is verantwoordelijk voor het aanbieden van moestuinbegeleiding aan school- en buurtmoestuinen, met als doel het sensibiliseren van kinderen en volwassenen over de herkomst van voedsel. Het achterliggende idee is dat burgers die in een moestuin werken een grotere appreciatie ontwikkelen voor hoe voedsel geproduceerd wordt en met meer respect met voedsel zullen omgaan, wat bijdraagt aan de doelstellingen voor een duurzame stad. In praktijk beperkt het aanbod zich tot een online forum en de praktische begeleiding van school- en buurttuinen in de vorm van workshops, en de samenwerkingen met de tuinen en met andere actoren zijn eerder ad hoc. De Voedselraad, die opgericht werd door de Stad maar een autonome werking heeft, heeft het potentieel om acties te ondernemen of netwerken op te zetten rond buurttuinen, maar dit gebeurt momenteel niet.

Binnen de Stad zijn de verantwoordelijkheden wat betreft stedelijke moestuinen verdeeld en bestaat er geen overkoepelend beslissingsorgaan of beleid rond volks- of buurttuinen. Verschillende relevante stadsdiensten zoals dienst Economie, dienst Wonen, dienst Lokaal Sociaal Beleid of de diensten van het departement Gezondheid en Zorg, zijn slechts zijdelings of helemaal niet betrokken bij het beleid rond stedelijke moestuinen. De dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning overschouwt de ruimtelijke kant van het verhaal, maar hun beleidsdocumenten geven geen blijk van een sterke visie rond volks- of buurtmoestuinen. De landbouwvisie en de visie op volkstuinen die in opmaak zijn kunnen hier in de toekomst misschien verandering in brengen.

90 | Noch de Groendienst, noch de dienst Milieu en Klimaat hebben een volledig overzicht van de bestaande buurtmoestuinen, en de lijsten die zij bijhouden zijn bovendien niet altijd actueel. De wijkregisseurs hebben meestal wel een goed zicht op de initiatieven in hun wijk, maar die informatie wordt niet geïnventariseerd of samengebracht. Er is ook een gebrek aan toekomstvisie voor bestaande of nieuwe volks- en buurttuinen, maar daar komt misschien verandering in met de opmaak van de landbouwvisie en de visie op volkstuinen. De (gewenste) toekomst van grotere volkstuincomplexen in de stadsrand in functie van niet-commerciële stadsgerichte landbouw zou hierin zeker aan bod moeten komen, en hopelijk brengen ze ook meer duidelijkheid over de toekomst van kleinere buurttuinen in de bebouwde stedelijke ruimte.

8.1.2. Middelen

Onder middelen verstaan we zowel personeelsmiddelen die ingezet wordt voor het moestuinbeleid of de ondersteuning ervan, als werkingsmiddelen en directe financiële ondersteuning van de volks- of buurttuinen.

Personeelsmiddelen

Omdat het beleid rond stedelijke moestuinen verspreid is over verschillende stadsdiensten, zijn ook de personeelsmiddelen ietwat versnipperd. Binnen de Groendienst volgt een beleidsmedewerker de opmaak van de visie op volkstuinen op, al is dat maar een klein deel van hun opdracht. Op de Groendienst werkt daarnaast ook een voltijdse *buurtcoördinator* die de vragen van burgers behandelt rond het zelf in beheer nemen van openbaar groen, gaande van buurtmoestuinen tot het beheer van *boomspiegels*. Op het ogenblik van het interview was deze persoon intern van functie veranderd en nog niet vervangen, maar intussen is een nieuwe medewerker in deze positie gestart.

Binnen de dienst Milieu en Klimaat werkt het team Voeding met drie voltijdse medewerkers aan het voedselbeleid en de voedselstrategie. De buurtmoestuinen vormen daar slechts een klein deel van, waardoor er vaak te weinig tijd is om hier sterk op in te zetten:

“Ik denk dat we gewoon nog meer nood hebben aan voedsel kweken in de stad. Maar ja, we zijn zoals ik zei met heel veel verschillende dingen bezig, dus moestuinen maken daar deel van uit en je zou daar kunnen veel harder op inzetten, maar we moeten ook prioriteiten stellen.” – beleidsmedewerker voedselstrategie (Dienst Milieu en Klimaat)

De moestuinbegeleiding voor scholen en buurtmoestuinen wordt opgevolgd door een andere medewerker van de dienst Milieu en Klimaat. Haar belangrijkste opdracht is het verzorgen van de website: in kader van het promoten van een duurzame levensstijl vormt communicatie een belangrijk speerpunt van de dienst. Naast die taken kan zij één tot twee dagen per maand uittrekken voor de moestuinbegeleiding, ongeveer 5-10% van haar opdracht. Die tijd wordt onder andere besteed aan het opvolgen van vragen, aanvragen voor moestuinbegeleiding en af en toe het bezoeken van de moestuinen om er een stukje over de publiceren op de website, wat de zichtbaarheid van de tuinen verhoogt. Zelf zou ze hier wat meer tijd voor willen hebben:

“Maar ik moet wel zeggen: ik kan daar eigenlijk niet genoeg voor doen, dat is mijn mening, om dat nog meer visibiliteit te geven, om nog meer daarover te communiceren. In 't ideaal geval zou ik een soort reporter moeten zijn, die naar veel van die projecten een keer gaat en een keer een babbeltje gaat slaan en wat foto's gaat trekken.” – verantwoordelijke moestuinbegeleiding (Dienst Milieu en Klimaat)

Een andere medewerker van de dienst bezoekt de Gentse scholen om ze warm te maken voor zowel het schoolaanbod rond klimaat als de begeleiding voor schoolmoestuinen, maar is niet betrokken bij de buurtmoestuinen.

Naast de beleidsmedewerkers zijn er nog andere personeelsleden die de moestuinen mee ondersteunen, zoals de uitvoerende medewerkers van de Groendienst die binnen hun uitgebreide takenpakket ook instaan voor (een deel van) het beheer van bepaalde tuinen (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking”). Binnen de dienst Beleidsparticipatie is er geen centrale verantwoordelijke voor de volks- en buurttuinen, maar de wijkregisseurs komen wel tussen bij eventuele spanningen in bestaande tuinen en zijn beschikbaar voor vragen naar tuinieren op het openbaar domein. Verder worden sommige tuinen specifiek door buurtwerk of door SAAMO ondersteund, wat uiteraard ook personeelsmiddelen vereist.

| 91

Werkingsmiddelen en subsidiekanalen

a. Moestuinbegeleiding

De moestuinbegeleiding van de dienst Milieu en Klimaat wordt verzorgd door een externe medewerker, waarvoor een budget van 48 400 euro wordt uitgetrokken voor een 4-jarig raamcontract (2021-2024), ofwel 12 100 euro op jaarbasis. Het contract omvat het geven van workshops, het beantwoorden van vragen op het online forum ‘Moestdazo’ en de aanwezigheid op evenementen van de dienst.

b. Budget Voedselraad

De Voedselraad beschikt sinds 2018 over een jaarlijks budget van 60 000 euro, aangeleverd door de dienst Milieu en Klimaat, dat ze naar eigen inzicht kunnen besteden en dat momenteel gebruikt wordt om de projectoproep Innovatieve Projecten te financieren. Elk jaar worden gemiddeld een viertal initiatieven geselecteerd die heel uiteenlopend kunnen zijn: van kookworkshops tot netwerkconcepten, van duurzaam transport voor lokale groenten tot het kweken van Gentse gamba's (Stad Gent, z.d.f). Het bedrag kan verdeeld worden over de gekozen projecten, die dan elk een subsidie van ongeveer 15 000 euro krijgen. In theorie kan (een deel van) het budget naar een vernieuwend volks- of buurttuinproject gaan, maar tot nu toe is dat niet gebeurd. Een initiatief dat wel ondersteuning kreeg is ‘Buurtfruit Gent’, dat *pluk- of buurtfruit* wil promoten door onder andere het aanbod in de stad in kaart te brengen en plukmomenten te organiseren (Stad Gent, z.d.a).

c. Wijkbudget

Er zijn verschillende financiële instrumenten die de opstart en de werking van buurtmoestuinen financieel kunnen ondersteunen: het Wijkbudget, het fonds Tijdelijke Invullingen en de subsidie Samen aan Zet. Het Wijkbudget en het fonds Tijdelijke Invullingen worden beheerd door de dienst

Beleidsparticipatie, terwijl Samen aan Zet in handen is van de dienst Ontmoeten en Verbinden (Figuur 8-5).

Het Wijkbudget, de opvolger van het Burgerbudget, is een vorm van *participatief budgetteren* of burgerbegroting waarbij elk van de 25 wijken van de stad Gent een bedrag krijgt om initiatieven van en voor de buurt te ondersteunen (Stad Gent, z.d.h). Het voorziene budget voor de wijk hangt af van het aantal inwoners en hun socio-economische profiel, en de totale kost is begroot op 6 250 000 euro (De Bruyker, 2021, p. 14). Wijkbewoners en wijkorganisaties kunnen projectvoorstellen indienen en gaan met elkaar en met de Stad in overleg over de aanpak, timing en de kostprijs, waarna een eerste selectie gemaakt wordt. Als het wijkbudget niet voldoende is om alle projecten te realiseren, geeft de stem van de wijkbewoners de doorslag. De eerste ronde van het Wijkbudget liep van september 2020 tot en met november 2021 voor 11 van de 25 Gentse wijken, met een totaal beschikbaar budget van 2,4 miljoen euro. De gekozen initiatieven in deze wijken zijn in november bekendgemaakt; vier ervan focussen op de aanleg van een (vorm van) buurttuin: ‘Samentuin De Bijgaard’ in Dampoort (opgenomen in de inventaris van hoofdstuk 7), ‘Mini-moes-en-bloemen-tuin@D-station’ in Drongen, ‘Zelfpluktuin Zeppospark’ in Muide-Meulestede-Afrikalaan en ‘Voedselbos Zwijntjesbos’ in Zwijnaarde. Samen krijgen deze vier projecten een subsidie van iets meer dan 80 000 euro. Een vijfde project, de ‘Zorgmier’ in Drongen, wil kinderen en ouderen met elkaar in contact brengen in een initiatief rond *groenzorg* en krijgt een subsidie van 20 000 euro. Daarnaast zijn er drie projecten die zich op een groter terrein of op een hele buurt richten en waarin tuintjes of plukfruit één van de initiatieven zijn die er een plaats (kunnen) krijgen: ‘Ontmoetingscluster Bark’ in de Gentse kanaaldorpen, ‘Mach-H: met verenigde krachten voor een groene en warme buurt’ in Macharius-Heirnis en ‘Sport, groen en bosrijke buitenklas’ in Moscou-Vogelhoek. Zij krijgen samen iets meer dan 310 000 euro, waarvan een deel (mogelijks) naar de aanleg van eetbaar groen zal gaan. Het Wijkbudget voor de 14 overige wijken gaat van start in september 2022.

d. Fonds Tijdelijke Invullingen

92 | De dienst Beleidsparticipatie beheert ook het fonds Tijdelijke Invullingen, dat ingezet wordt voor het gebruiksklaar maken van leegstaande gebouwen of terreinen voor tijdelijk gebruik. Het fonds voorziet financiering voor bijvoorbeeld het brandveilig of winddicht maken van de gebouwen of het aansluiten van een verwarming en is begroot op 300 000 euro per jaar (De Bruyker, 2021, p. 43). Enkele buurtmoestuinen uit de inventaris in hoofdstuk 7, zoals de Hoveling, de Moeskopperij en Struik, kregen een subsidie uit dit fonds. Het precieze bedrag per project is afhankelijk van onder andere de grootte van de tuin, maar gemiddeld krijgen de tuinen eenmalig een subsidie van 5 000 euro voor het plaatsen van moestuinbakken, de aankoop van werkmateriaal, zaden of plantgoed... De tuin van de Meubelfabriek kreeg bijvoorbeeld een budget om vervuilde grond af te graven, worteldoek te plaatsen en nieuwe grond aan te voeren (hoofdstuk 9). Sinds 2013 hebben ongeveer 8 tuinen van dit fonds gebruikgemaakt, maar gezien het steeds om tijdelijke projecten gaat zijn die tuinen niet meer allemaal actief.

e. Subsidie Samen aan Zet

Een derde financieringskanaal voor de ondersteuning van tuinprojecten is de subsidie ‘Samen aan Zet’ (waarin de voormalige subsidie ‘Wijk aan Zet’ in deze legislatuur is opgegaan). Deze subsidie wordt beheerd door de dienst Ontmoeten en Verbinden en wil initiatieven ondersteunen die “ontmoeten, samenleven en emancipatie stimuleren” (De Bruyker, 2021, p. 35). Buurtmoestuinen kunnen hieronder vallen, maar het tuinieren is nooit een doel op zichzelf. Er kan een budget aangevraagd worden voor bijvoorbeeld kleine infrastructuurs- of onderhoudswerken in een buurtmoestuin, zoals de bouw of het herstel van een serre, of voor het organiseren van workshops. Voor de hele stad wordt jaarlijks 530 000 euro uitgetrokken (De Bruyker, 2021, p. 35), maar er wordt binnen de dienst niet bijgehouden hoe groot het aandeel is dat naar buurtmoestuinen gaat.

f. Andere

Naast deze drie mogelijkheden tot financiële ondersteuning zijn er in sommige tuinen nog andere subsidiekanalen: zo is er voor de tuin in de Meubelfabriek een apart budget vrijgemaakt vanuit buurtwerk (hoofdstuk 9).

Een versnipperd ondersteuningsaanbod

Verscheidende diensten bieden ondersteuning voor de opstart en het beheer van buurtmoestuinen en volkstuinten. Het personeel en de werkmiddelen die uitgetrokken worden voor de tuinten zijn eerder bescheiden en lijken niet per se op elkaar afgestemd te zijn. De drie courante financieringskanalen, het Wijkbudget, het fonds Tijdelijke Invullingen en de buurtsubsidie Samen aan Zet, hebben elk een specifieke focus, maar geen ervan richt zich expliciet op stedelijke moestuinten. Vaak kan de wijkregisseur het best inschatten welke ondersteuning het meest gepast is voor (de opstart van) een stedelijke moestuin: zij of hij moet klaarheid brengen in het aanbod en bovendien ook de burgers begeleiden die hier minder snel hun weg in vinden (zie verder). Ondanks de beperkte middelen en de uiteenlopende opties is de geïnterviewde wijkregisseur optimistisch over de mogelijkheden binnen de Stad:

“Ik denk altijd: voor bijna alle problemen valt er wel ergens een subsidie te vinden, maar da’s nu veel gezegd, da’s niet waar. Maar we kunnen toch al veel ideeën waarmaken of ondersteunen, dat vind ik wel wijs aan Gent, dat er altijd wel wat mogelijk is. Afhankelijk van wat het precies is of waar het precies is, vinden we dikwijls toch wel zo iets om minstens te pionieren of een innovatie mogelijk te maken.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

De versnippering van de financieringskanalen betekent dus niet per definitie dat het budget ontoereikend of ontoegankelijk is.

8.1.3. Procedures in de praktijk

Deze sectie is als volgt ingedeeld: eerst komen de procedures voor de oprichting van een buurtmoestuin aan bod, en daarna volgt de organisatie van de moestuinondersteuning in praktijk, zowel op financieel vlak als voor de praktische begeleiding. Om de theorie aan de praktijk te toetsen, bespreken we hier ook het voorbeeld van Struik, een tuin die in het voorjaar van 2022 van start ging.

Oprichting van een buurtmoestuin

De opstart van een nieuwe stedelijke moestuin is meestal een hybride proces, waarbij zowel groepen van burgers als medewerkers van de Stad en eventueel ook andere organisaties betrokken kunnen zijn. Zoals duidelijk wordt in de uiteenzetting die volgt, is dit niet altijd een rechtlijnig en eenduidig proces en zijn er veel verschillende manieren waarop een tuin tot stand kan komen.

Eerst en vooral kan er een vraag zijn vanuit de buurt om met een groep bewoners samen te tuinieren. Als er contact is met de wijkregisseur kunnen ze langs die weg hun opties nagaan, en één van de mogelijkheden is dat ze bij de buurtcoördinator van de Groendienst terecht komen. Sommige burgers komen eerst in contact met de dienst Milieu en Klimaat via het moestuinforum, de website of de Facebookpagina, waarop ze naar de wijkregisseur of naar de Groendienst doorgestuurd worden. De vervolgstappen hangen af van de bestaande tuinten in de omgeving en de aanwezigheid van een geschikte locatie. De buurtcoördinator verwijst de wensstuiters door naar een bestaande volks- of buurttuin in de omgeving als die er is, en zoekt anders naar een plek op het openbaar domein. Het is ook mogelijk dat de burgers zelf al een locatie op het oog hebben, bijvoorbeeld een braakliggend terrein dat in aanmerking komt voor een tijdelijke invulling. Als de grond in eigendom is van een private partner, zoals bijvoorbeeld in het geval van de Moeskopperij, moet er een akkoord bereikt worden met de eigenaar. Soms wordt er geen geschikte plek gevonden en wordt de vraag opnieuw opgenomen op het moment dat er een inrichting of herinrichting gepland wordt van een groenzone in de buurt (zie verder). Een wens voor moestuintjes kan ook via het Wijkbudget naar boven komen, een aparte procedure waarvan we het verloop verderop bespreken.

Soms zoekt de Stad zelf een groep burgers voor de invulling of het beheer van een bepaalde site. Voor een tijdelijk leegstaand pand of terrein in eigendom van de Stad kan bijvoorbeeld een open oproep voor tijdelijke invullingen gelanceerd worden, of kunnen via de wijkregisseur beheerders gezocht worden. De Boerse Poort is een voorbeeld van een project waar de Stad op zoek ging naar beheerders voor een nieuwe invulling van een braakliggend terrein in hun eigendom (hoofdstuk 9). Momenteel is de Stad betrokken bij de heraanleg van de ‘Groene Velden’, een deel van de Vinderhoutse bossen waar een pluktuin gerealiseerd wordt op openbaar domein. (De pluktuin

grenst aan, maar ligt niet op het grondgebied van Gent.) Ook hier overweegt men om het beheer aan een groep burgers toe te kennen, vertelt de wijkregisseur:

“Dat is ook nog helemaal de vraag: gaan we dat hier nu in beheer geven aan een bepaalde groep, of maken we daar echt een open pluktuin van, met appelaars en perelaars, waar heel Gent kan komen plukken.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Omdat het een initiatief op openbaar domein is, moet de toegankelijkheid voor alle burgers bewaakt worden. Bij dit soort vragen is de dienst Beleidsparticipatie sterk betrokken, enerzijds omdat de wijkregisseur op de hoogte is van de diverse actoren in de buurt, en anderzijds om het voorstel aan de buurt af te toetsen.

Een derde aanleiding voor de opstart van een nieuwe tuin is de aanleg of heraanleg van een bepaalde site. Aan de inrichting of herinrichting van een wijkpark gaat bijvoorbeeld altijd een participatietraject met de buurt vooraf, waar de vraag naar tuintjes naar boven kan komen. Een ander geval dat dit illustreert is de oprichting van de tuin ‘Het Boerenhof’ in 2016, waar de Stad een terrein met garageboxen in het binnengebied van een bouwblok wilde heraanleggen als buurtparking, zodat er op straat meer ruimte zou vrijkomen om te ontharden en te verluchten. De buurtbewoners kwamen tegen de plannen in opstand, omdat ze de voorkeur gaven aan een groene invulling in plaats van een parking. Ze kregen al snel bijval van de Groendienst en de dienst Milieu en Klimaat, waarna het gebied als buurttuin ingericht werd. Bij de heraanleg van bepaalde sites kunnen wensen van buurtbewoners om te tuinieren opnieuw in overweging genomen worden, als die voordien negatief beantwoord werden bij gebrek aan een geschikte locatie. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een vraag naar tuintjes in de Stoppelstraat in de wijk Elisabethbegijnhof-Papegaai-Prinsenhof-Sint-Michiels, een project dat het niet haalde in het Wijkbudget maar nu meegenomen zal worden bij de heraanleg van een groenzone.

Een participatietraject bij de (her)inrichting van een groenzone verloopt in verschillende fases. Een eerste stap bestaat uit een brede bevraging van de buurt met open vragen zoals “wat vind je leuk aan deze plek”, “wat mis je op deze plek”, enzovoort. De wijkregisseurs waken erover dat alle buurtbewoners betrokken worden door gebruik te maken van verschillende communicatiekanalen en door te werken met tussenpersonen. Op basis van de resultaten van de bevraging wordt een eerste conceptueel ontwerp opgemaakt, dat opnieuw voorgelegd wordt aan de buurt. Eventuele opmerkingen worden verder meegenomen, wat kan leiden tot een aanpassing in de plannen. Het gebeurt soms dat een plan voor moestuintjes op weerstand stoot, en dan moet er naar een oplossing gezocht worden.

De keuze van de plaats van de tuintjes binnen de groenzone is een belangrijk aandachtspunt, want er moet voldoende zichtbaarheid en sociale controle zijn. Als er vaak schade is in de tuin of er worden groenten gestolen, is er een grote kans dat de moestuiniers na een tijd ontmoedigd raken en de tuin opgeven. Soms kan het in zo’n geval interessanter zijn om de tuin te voorzien op een private, besloten plek in de buurt, zoals op een schooldomein.

Als er beslist wordt om een buurttuin aan te leggen in een groenzone op het openbaar domein, bijvoorbeeld in een wijkpark, gaat de Groendienst eerst na of de grond geschikt is om te tuinieren. In Gent is de bodem soms sterk gewijzigd en niet geschikt om groenten op te kweken, en dan kan men ervoor kiezen om in moestuinbakken te werken. Een andere, meer tijdrovende optie is om de vervuilde grond deels af te graven, worteldoek te leggen en nieuwe grond aan te voeren, zoals gebeurd is in De Meubelfabriek en de Boerse Poort (hoofdstuk 9). Daarnaast gaat de Groendienst ook de levensvatbaarheid van het project na, en daarbij is het engagement van de buurtbewoners van cruciaal belang. Ook de wijkregisseur vermeldt dat een betrokken tuingemeenschap onontbeerlijk is voor het succes en voortbestaan van een buurttuin:

“Maar wij kunnen het natuurlijk ook niet maken om daar zelf mee te gaan tuinieren en om alles aan te voelen, dus je hebt zo bij elk traject wel wat trekkers nodig. Wat sterke mensen die de sterke schouders zijn om het te dragen.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Voor de grote tuinen stelt de Groendienst een huurovereenkomst, recht van opstal of domeinconcessie op met de tuiniers, waarin zowel de (eventuele) huurprijs van de grond als andere

afspraken vastgelegd worden, en ook voor de kleinere tuinen wordt een overeenkomst opgemaakt (zie hierna). In de meeste gevallen verzorgen de medewerkers van de Groendienst de eerste ruwe aanleg van de tuin, zoals de aanleg van paden, het opdelen in percelen..., maar dit wordt in samenspraak met de tuiniers beslist.

Financiële ondersteuning en dagelijkse werking

a. Overeenkomsten grondgebruik en groenbeheer

Voor de grotere volkstuinten in eigendom van de Stad, waaronder de Boerse Poort, de volkstuintjes aan de Gentbrugse Meersen, de Slotenkouter in Sint-Amandsberg en de Velt-tuintjes in Mariakerke, worden overeenkomsten opgesteld tussen de Stad en de vzw die instaat voor de dagelijkse werking van de tuin. Deze juridische contracten worden opgemaakt in samenspraak met de tuinorganisatie, en daarin wordt de kostprijs voor het gebruik van de grond vastgelegd en worden allerlei andere afspraken gemaakt, onder andere over de inrichting en het beheer van de tuin. Het gebruik van de grond wordt geregeld met een huurcontract, een recht van opstal of een domeinconcessie. De contracten specificeren ook welke beheerstaken door de Groendienst verzorgd worden en welke onder de verantwoordelijkheid van de tuiniers vallen. Meestal levert de Groendienst verschillende beheersdiensten, zoals de aanvoer van houtsnippers, de grotere werken bij de aanleg van de tuin, het onderhoud van de bomen... Ook heel wat andere zaken worden vastgelegd in deze documenten, zoals de maximale huurprijs voor een individueel perceel, de regels voor het bijhouden van gebruikers- en wachtlijsten, de wijze waarop het domein afgeboord mag worden en het toegelaten type haagbeplanting. Ook in de kleinere buurtmoestuinen op domein van de Stad verzorgt de Groendienst vaak een deel van het beheer, maar de overeenkomsten zijn hier lichter en minder formeel.

b. Moestuinbegeleiding

Buurt- en schooltuinen kunnen moestuinbegeleiding aanvragen bij de dienst Milieu en Klimaat, en komen hierbij terecht via de wijkregisseurs, de Groendienst, de online kanalen van de dienst zoals de website of de Facebookpagina van Gent en Garde, of via een nieuwsbrief voor de scholen. De begeleiding heeft de vorm van workshops die opengesteld moeten worden voor externen, bijvoorbeeld geïnteresseerde burens. Dit is een nieuwe manier van werken om “nog meer mensen de mogelijkheid te geven aan te sluiten en maximaal buurtwerking te versterken” (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 100). In 2020 werden omwille van de coronacrisis slecht 16 workshops gegeven, maar dit aantal zal waarschijnlijk opnieuw stijgen nu de beperkende maatregelen grotendeels opgeheven zijn.

c. Wijkbudget

Het Wijkbudget geeft burgers de kans om zelf hun plannen voor de wijk vorm te geven, met financiële en praktische ondersteuning van de Stad. De procedure voor de eerste ronde verliep in verschillende stappen: van september tot november 2020 konden burgers ideeën indienen op het online participatieloket van de Stad Gent; in totaal werden 473 initiatieven voorgesteld. Daarna gingen de initiatiefnemers in dialoog met elkaar, met experts en met stadsmedewerkers om deze ideeën om te zetten in meer concrete plannen. In twee wijken, Drogen en Muide-Meulestede-Afrikalaan, werkte de stad daarvoor met een proefproject van gelote burgerpanels die een correcte representatie van de buurt moesten garanderen (Stad Gent, z.d.b). Eind mei 2021 moesten de ideeën voorzien zijn van een concreet plan van aanpak, inclusief een inschatting van de timing en het benodigde budget. In deze stap werden de 473 ideeën gedistilleerd tot 113 plannen, waarvan de Stad er 85 selecteerde. Voor enkele wijken was er voldoende budget voorhanden om alle projecten te realiseren, en in de overige wijken was de stem van de wijkbewoners beslissend: zij konden tot begin november 2021 kiezen welke projecten in hun wijk uitgevoerd zouden worden (Stad Gent, z.d.h).

Het Wijkbudget wordt opgevolgd door de dienst Beleidsparticipatie en binnen de dienst is men zich ervan bewust dat dit type besluitvorming vooral een hoogopgeleide middenklasse aantrekt. Daarom levert ze bewust inspanningen om mensen te bereiken via diverse verenigingen die actief zijn in de buurt, zoals de wijkgezondheidscentra, jeugdhuizen, culturele vzw's, OCMW, moskeeën... Deze 'oeliders worden aangemoedigd om hun achterban aan te spreken om ideeën voor te stellen en tegelijkertijd zelf de administratieve en juridische afhandeling op zich te nemen, zodat

Opstart van Struik

Figuur 8-6: Eerste opbouwweekend van Struik op 12-13 maart 2022 (STRUIK, 2022)

De tuin 'Struik' in de wijk Muide-Meulestede-Afrikalaan werd opgestart in het voorjaar van 2022 op een terrein naast de spoorweg, waar voordien een groep Roma verbleef. De site is ongeveer 4 ha groot en is eigendom van het stadsontwikkelingsbedrijf sogent. Op termijn komen er waarschijnlijk woonontwikkelingen of gebouwen met andere functies, en de tuin is voorzien als een tijdelijke invulling voor 3 jaar. Er wordt plaats gemaakt voor onder andere individuele moestuinbakken, een blotevoetenpad, een buitenklas en een bloemenweide.

Na het vertrek van de Roma-bewoners was de Stad Gent op zoek naar een nieuwe, tijdelijke invulling voor de site, en de nabijgelegen horecazaak Bar Bricolage heeft het initiatief genomen om hier een project uit te werken. De Stad was verantwoordelijk voor de sanering van de grond, en de oprichters kregen middelen uit het fonds Tijdelijke Invullingen om het terrein gebruiksklaar te maken en materiaal aan te kopen. De oprichters dienden ook een aanvraag in bij het Wijkbudget om een verantwoordelijke aan te stellen die het opstartproces zou begeleiden, maar die vraag werd niet weerhouden, en de persoon in kwestie wordt nu door Bar Bricolage uit eigen middelen betaald.

De tuin wordt beheerd door vzw Struik, die specifiek voor dit doel opgericht werd. In het voorjaar van 2021 werd een eerste oproep gelanceerd om mee te werken aan het project, onder andere via een formulier op de website, en een 30- tot 40-tal mensen hebben zich toen aangemeld. Vooraleer het terrein in gebruik genomen kon worden moest de grond echter gesaneerd worden, en dit sleepte bijna een jaar aan. Uiteindelijk werd in december 2021 een vergadering belegd om de plannen concreet te maken, en toen waren er nog een 25-tal geïnteresseerden. De verantwoordelijke heeft ook inspanningen gedaan om contact te leggen met verschillende buurtorganisaties zoals het buurtcentrum, het woonzorgcentrum, het cultureel centrum en verschillende scholen. Hij bezocht ook het asielcentrum in de buurt om er de plannen voor de tuin uit de doeken te doen.

Bij de opstart waren de wijkregisseurs, de Groendienst en verschillende medewerkers van sogent betrokken. De oprichters hadden op die bijeenkomsten het gevoel dat er vanuit de Stad weinig vertrouwen was omdat ze bang waren dat het een besloten project zou worden, hoewel het dossier een ander verhaal vertelde. De buurtcoördinator van de Groendienst heeft in de loop van het opstartproces bovendien die functie verlaten, waardoor de vzw geen

aanspreekpunt meer had binnen de dienst. Mogelijks (deels) daardoor verliep de samenwerking niet vlot: de Groendienst wilde slechts eenmalig en met tegenzin toezeggen om compost, houtsnippers en wilgentakken te leveren, en hoewel die afspraken twee maanden op voorhand per email waren vastgelegd, werd slechts de helft van de afgesproken hoeveelheid compost geleverd voor het eerste opbouwweekend, en helemaal geen houtsnippers en wilgentakken. Een andere betrokkene bij de opstart was de *buurttuincoördinator* in de wijk, die vanuit vzw Torekes verschillende tuinen en groeninitiatieven begeleidt en realiseert. Hij kon met behulp van zijn brede netwerk snel alternatieven zoeken wanneer de Groendienst de afspraken niet naleefde.

De initiatiefnemers waren vrij om het gebied naar eigen inzicht in te richten mits ze bepaalde regels in acht namen, zoals het aanhouden van een voorgeschreven afstand van de treinsporen. Zowel vanuit de Groendienst als sogent werd veel nadruk gelegd op de openbare toegankelijkheid van het gebied. De vzw heeft ervoor gekozen om een deel van de site open te laten en een ander deel, met onder andere de moestuin, te omheinen met een hek. Er is nog discussie of de poortjes in het hek afgesloten mogen worden met een slot.

Omwille van historische vervuiling werd er 30 cm aarde afgegraven en worteldoek gelegd, en het is bovendien voor de tuiniers verplicht om in moestuinbakken te werken. Er zijn 50 individuele tuintjes met telkens 4 bakken van iets minder dan 1 m², en van die 50 tuintjes worden er 45 voorbehouden voor mensen uit de buurt. De tuintjes liggen in concentrische cirkels rond een centrale waterpomp, wat een gevoel van geborgenheid en verbinding zou creëren. Het bewerken van een tuintje is gratis en ook compost en water worden voorzien op de site om de financiële drempel te verkleinen. Er werd gevreesd dat de tuiniers een clubje van hoger opgeleide middenklassers zouden vormen, maar bij de eerste collectieve werkdagen bleek die angst ongegrond: er waren mensen van verschillende nationaliteiten, waaronder Belgen, Turken en Afghanen, langdurig zieken, jonge koppels, bewoners van de sociale hoogbouw in de wijk... De inspanningen van de verantwoordelijke om bij organisaties in de buurt langs te gaan hebben dus hun vruchten afgeworpen, en ook de voorbereidende activiteiten op het terrein kunnen extra buurtbewoners en passanten aangetrokken hebben.

De tuin geeft mensen de kans om bezig te zijn in het groen, ook diegenen die normaalgezien die mogelijkheid niet hebben omdat ze bijvoorbeeld niet over een eigen buitenruimte beschikken. Het *samen-werken* in de tuin zorgt op een organische manier voor sociale verbinding en brengt mensen bij elkaar die anders niet zouden samenkomen. Zo ontstaan er duurzame connecties tussen personen met diverse achtergronden, die een ondersteunend netwerk kunnen vormen voor wie het nodig heeft. Uit de opvolgcommunicatie met de verantwoordelijke blijkt dat op het einde van het project zowel sogent als de Stad tevreden zijn met het resultaat, en dat ook de Groendienst na verloop van tijd de meeste beloftes is nagekomen.

| 97

buurtbewoners die moeilijker bereikbaar zijn ook betrokken worden.

Er komt behoorlijk wat administratie kijken bij de realisatie van een burgerproject: bij grote projecten wordt aangeraden om een vzw op te richten, wordt er een overeenkomst opgesteld met de Stad, moeten verzekeringen afgesloten worden... Daarom heeft de dienst Beleidsparticipatie een *incubator of broedplaats* opgericht om burgerinitiatieven te ondersteunen (De Bruyker, 2021, p. 41). De *broedplaats*, die zich voorlopig enkel richt op de projecten van het Wijkbudget, bestaat uit een voltijdse medewerker, gespecialiseerd in wetgeving rond vzw's, die de initiatiefnemers begeleidt bij de administratieve, juridische en boekhoudkundige procedures.

d. Fonds Tijdelijke Invullingen

Het fonds Tijdelijke Invullingen kan gebruikt worden voor de opstart van een tuin op een tijdelijk ongebruikt perceel, dat al dan niet in eigendom van de Stad is. Soms gaat de Stad actief op zoek naar een groep om mee te werken aan een tijdelijke invulling op haar eigen domein, en soms komt het initiatief van burgers zelf die weet hebben van een ongebruikt terrein en er een project willen opstarten. De officiële procedure verloopt via een online formulier, maar in de praktijk zijn de wijkregisseurs vanaf het begin sterk betrokken:

“Ja, er is een online formulier, maar meestal doen wij eerst al een keer een telefonische aftoetsing, of we gaan ter plekke al eens kijken om de haalbaarheid af te toetsen, vooraleer we mensen aan ’t schrijven laten. Het is een zeer laagdrempelige aanvraag hoor, maar eens op voorhand polshoogte gaan nemen leert ons zeer veel.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Het zijn ook vaak de wijkregisseurs die de geïnteresseerde buurtbewoners de weg wijzen naar de officiële procedures en subsidies.

e. Subsidie Samen aan Zet

De subsidie Samen aan Zet kan gebruikt worden voor buurtgerichte initiatieven die ontmoeting en verbinding willen stimuleren. (De subsidie Wijk aan Zet uit de vorige legislatuur is opgegaan in Samen aan Zet.) Verschillende tuinen geven aan dat ze gebruikmaken van dit budget voor het organiseren van activiteiten of voor kleinere infrastructuurwerken (hoofdstuk 7). Ook hier worden burgers vaak door een wijkregisseur, buurtwerker of een andere stadsmedewerker op deze optie attent gemaakt:

“Bijvoorbeeld bij ’t Boerenhof, hun serre is vernield door de storm dit weekend daar in ’t Rabot, heb ik gehoord deze morgen van een collega. Die zeggen: we willen een subsidie van de Stad, of kan iemand ons dat betalen. Dan verwijzen we door naar bijvoorbeeld de Samen aan Zet-subsidie, en moedigen we hen aan om samen met de burens een nieuwe serre te bouwen. Dus er wordt doorverwezen via andere stadsprofessionals of andere diensten of onszelf.” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Op die manier hebben ook bewoners die minder vertrouwd zijn met de interne werking van de stad toegang tot de subsidies die voorhanden zijn.

8.2. Stedelijk beleid voor een duurzame transitie?

98 |

In de vorige sectie brachten we het beleid van de Stad Gent rond stedelijke moestuinen in kaart. In deze sectie willen we nagaan in hoeverre dat beleid bijdraagt tot een rechtvaardige en ecologisch duurzame samenleving, en in welke mate de Stad daarmee werkt aan een rechtvaardige transitie. We gebruiken hiervoor het theoretisch kader uit hoofdstuk 4.

8.2.1. Rechtvaardigheid

Zoals uitgewerkt in het theoretisch kader kan rechtvaardigheid vanuit verschillende hoeken belicht worden, onder andere vanuit de sociale, de ruimtelijke en de procedurele dimensie. In wat volgt bespreken we eerst de inclusie van kwetsbare doelgroepen in de beleidsvisie en in de uitvoering ervan in functie van de sociale rechtvaardigheid. Daarna wordt de ruimtelijke rechtvaardigheid behandeld, in het bijzonder de overwegingen die de Stad maakt bij het ruimtelijk inplanten van volks- en buurttuinen in de stad en in de buurt. In het procedurele luik worden de processen besproken voor het aanvragen van financiële of praktische ondersteuning en de mate waarin die voor iedereen toegankelijk zijn. De drie dimensies van rechtvaardigheid staan niet los van elkaar en overlappen zelfs: ruimtelijke rechtvaardigheid heeft bijvoorbeeld ook een procedureel aspect en de opdeling dient enkel om de tekst te structureren.

Sociale rechtvaardigheid

Het Klimaatplan wordt opgesteld onder leiding van de dienst Milieu en Klimaat, die vooral bezorgd is om ecologische duurzaamheid, maar de Stad streeft ook naar “een sociaal en rechtvaardig klimaatbeleid” (Stad Gent & Heyse, 2020 p. 23), en “de toegang tot duurzame gezonde voeding voor kwetsbare doelgroepen is een belangrijk aandachtspunt in [de] voedselstrategie” (Stad Gent & Heyse, 2020, p. 103). Voedsel kan een middel zijn om te werken aan sociale doelen, zoals beschreven in de voedselstrategie in actie 1.6, “Maatschappelijke en sociale meerwaarde van voedselproductie”, en actie 2.3, “Betere toegang tot gezonde en duurzame voeding” (“Doelstellingen van de Gentse voedselstrategie”, 2022, pp. 16, 21). Het feit dat de voedselstrategie ingebed is in de dienst Milieu en Klimaat, heeft wel een impact op de prioriteiten:

“Het is natuurlijk zo, wij zijn dienst Milieu en Klimaat, wij zijn de trekkers van de voedselstrategie, die eigenlijk wel voor de hele Stad is, maar ’t is logisch dat het oorspronkelijke idee van waaruit dat dat is gegroeid wat meer die duurzaamheidsinsteek heeft. Moest het bijvoorbeeld getrokken worden door onze gezondheidsdienst, wat bij veel steden zo is, dan zie je dat die accentjes wat anders liggen.” – beleidsmedewerker voedselstrategie (dienst Milieu en Klimaat)

Het tegengaan van armoede en het bevorderen van sociale inclusie maakt geen deel uit van de hoofddoelen en de expertise van de dienst Milieu en Klimaat, al is het creëren van sociale meerwaarde wel een transversaal thema in de initiatieven. Andere stadsdiensten zoals de dienst Gezondheid en het OCMW zijn betrokken bij het opstellen en uitvoeren van de voedselstrategie, en in de Voedselraad zetelen verschillende actoren met een sociale agenda, zoals Voem, Rabot op je Bord, Ateljee, OCMW en de wijkgezondheidscentra. Vanuit deze rol kunnen ze wegen op het beleid. Verschillende van de projecten die door de Voedselraad ondersteund worden hebben bovendien ook een verbindend-sociale inslag, bijvoorbeeld de kookploeg Gent Solidair en project Aroma’s. Ook binnen de eigen werking van de Stad zijn er projecten met een sociale dimensie, bijvoorbeeld de Foodsavers, een initiatief dat het tegengaan van voedselverspilling koppelt aan voedselhulp en aan de sociale economie, waarbij voedselhulp gezien wordt als een opstap naar een bredere hulpverlening en een traject uit de structurele armoede. Deze meer sociaal gerichte projecten zijn vaak opgezet in samenwerking met andere actoren: zo werden er in samenwerking met EVA vzw vegetarische kookworkshops georganiseerd die gericht waren op betaalbare voeding. Er zijn dus verschillende goede voorbeelden, waarvan enkele ook verankerd zijn in de werking van de Stad, maar het gevaar bestaat dat de Stad voor de opzet van nieuwe projecten voornamelijk op externe partners rekent. Daarnaast moeten er ook prioriteiten gesteld worden, en dan zijn sociale bezorgdheden niet altijd de eerste keuze:

“Dus we doen het [aandacht hebben voor kwetsbare doelgroepen] wel, maar het is zeker een uitdaging, en zeker als je met een beperkt budget zit. Je moet de tijd en middelen altijd afwegen, dan is dat niet zo evident.” – beleidsmedewerker voedselstrategie (dienst Milieu en Klimaat)

| 99

Medewerkers binnen de dienst en binnen team Voeding zijn wel steeds op zoek naar manieren om verschillende doelgroepen beter te bereiken, zoals geïllustreerd in een project in opstart dat *voedingsgedrag* wil onderzoeken bij kwetsbare doelgroepen, bijvoorbeeld mensen met een migratie-achtergrond, en Europese subsidies gekregen heeft om daarvoor een aantal *living labs* op te zetten.

Het schoolvoorbeeld van een buurtmoestuin met een sociale inslag is het project De Site in Rabot, dat onder andere plaats bood aan moestuintjes voor de buurt. Dit initiatief was een tijdelijke invulling in samenwerking met Samenlevingsopbouw (nu SAAMO) en heeft plaats gemaakt voor een nieuwe ontwikkeling, de Nieuwe Molens, waar ook een plek voorzien is voor tuintjes (zie “De Site”, p. 64). Er is echter geen structurele samenwerking tussen de dienst Milieu en Klimaat en SAAMO:

Interviewer: “En de tuinen van Samenlevingsopbouw, is er dan een samenwerking met jullie? Of is dat heel ad hoc?”

Respondent: “Dat is heel ad hoc. Als er iemand ons de vraag stelt om toe te treden tot de moestuin de Nieuwe Molens, geef ik het contact van SAAMO door. Ik zou wel eens naar die moestuin in het Rabot willen gaan. Dat is er nog niet van gekomen.”

– verantwoordelijke moestuinbegeleiding (dienst Milieu en Klimaat)

Een meer doorgedreven samenwerking die mee vanuit de Stad gestuurd wordt, zou meer Gentenaars toegang kunnen geven tot een buurt- of volkstuin in hun omgeving.

Binnen de diensten Beleidsparticipatie en Ontmoeten en Verbinden gaat er meer aandacht naar de sociale dimensie en het betrekken van kwetsbare doelgroepen (zie ook “Procedurale rechtvaardigheid”). Voor het beheer van een nieuwe pluktuin in de Vinderhoutse bossen overweegt

de Stad bijvoorbeeld om samen te werken met een bestaande partner uit de buurt, en daar moet de wijkregisseur erop toezien dat de toegang niet voorbehouden wordt aan een specifieke doelgroep:

“Maar dan wel altijd met de voorwaarde dat iedereen daar moet welkom kunnen zijn, en meer nog, want welkom zijn is zo gemakkelijk gezegd, dat er echt moeite gedaan wordt om iedereen te bereiken. Dus da’s ook wel iets waar wij als dienst altijd op hameren. Je kunt niet alles heterogeen maken en mixen en inclusief, maar dat moet toch altijd wel een doelstelling zijn dat alles wat wij doen als overheid, dat iedereen zich daardoor aangesproken voelt.”
– wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Zeker nu de diversiteit in de stad de laatste jaren snel toeneemt, is het belangrijk dat projecten zo inclusief mogelijk zijn, want de aanwezigheid van verschillende doelgroepen kan niet meer ontkend of genegeerd worden.

Bij de klassieke volkstuinten op grond van de Stad is de sociale dimensie zichtbaar in de kostprijs voor het bewerken van een perceel. Het gebruik van de grond is vastgelegd in een contract tussen de Stad en de vzw die de volkstuintjes beheert (zie “Financiële ondersteuning en dagelijkse werking”). In dit contract legt de Stad beperkingen op voor de kostprijs om te tuinieren: in de tuintjes aan de Gentbrugse Meersen mag een tuinier bijvoorbeeld jaarlijks maximaal 100 euro betalen voor een perceel van ongeveer 200 m². Deze maatregel moet het bewerken van een tuintje toegankelijk houden voor een ruim publiek, ook voor mensen die het niet breed hebben.

Ruimtelijke rechtvaardigheid

De dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning heeft een voorkeur om nieuwe buurtmoestuinen in te planten op braakliggende en tijdelijk onbebouwde percelen en wil voorkomen dat tuinen op het openbaar domein de publieke ruimte privatiseren (zie “Samenwerkingen tussen de stadsdiensten”). De geïnterviewde wijkregisseur beaamt dat toe-eigening een probleem kan zijn:

“Da’s goed als dat echt voor iedereen is, maar sommige van die volkstuinten zijn dan echt toch niet zo publiek toegankelijk als dat wij wel zouden willen. Omdat er een bepaalde groep dat wat claimt he?” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

100 |

In de praktijk liggen heel wat volks- en buurttuinen echter wel op grond in eigendom van de Stad (zie hoofdstuk 7), en worden die tuinen soms ook afgesloten op bepaalde momenten. Een zekere vorm van afscherming kan gewenst zijn om de goede werking van de tuin te garanderen en vandalisme en overlast te vermijden, maar de vraag is in hoeverre er (nog) voldoende publieke ruimte behouden blijft voor de verschillende sociale groepen. Dit moet geval per geval bekeken worden, en hangt af van de ruimtelijke en sociale context en de manier waarop de afspraken tot stand gekomen zijn. In De Meubelfabriek, gesitueerd in het binnengebied van een bouwblok in een drukbevolkte buurt, is afgesproken met de directe burens dat het domein ’s nachts afgesloten wordt om lawaaihinder te beperken. Dit is een maatregel die verdedigd kan worden, al kunnen bepaalde groepen zoals daklozen erdoor benadeeld zijn.

Een probleem dat eigen is aan de (klassieke) volkstuintencomplexen in Gent zijn de lange wachtlijsten: in de tuintjes aan de Gentbrugse Meersen rapporteerde men een wachtlijst van 90 personen ten opzichte van een aanbod van 172 tuintjes, terwijl in de Slotenkouter maar liefst 150 mensen wachtten op één van de 96 percelen. Ook in de Boerse Poort zijn er 60 wachtenden en slechts 80 tuintjes (hoofdstuk 7). Anderzijds zijn de percelen in die klassieke complexen behoorlijk groot, tot 200 m² in de volkstuintjes aan de Gentbrugse Meersen, en is er te weinig ruimte in de stad of stadsrand om voor iedereen die dat wenst zo’n volkstuint te voorzien. Lange wachtlijsten zorgen ervoor dat nieuwkomers niet snel een plekje vinden, wat als een vorm van sociale onrechtvaardigheid beschouwd kan worden. De Groendienst vraagt dan ook steeds aan de vzw’s of het mogelijk is om grote percelen in twee te splitsen om tegemoet te komen aan de grote vraag. Hoewel de vzw’s waarschijnlijk gekant zouden zijn tegen zo’n ingreep, zou het de beschikbare ruimte wel eerlijker verdelen over de geïnteresseerden.

Uit de visienota over volkstuinten in Gent die momenteel in opmaak is kan ook een *locatiebeleid* voor nieuwe (vormen van) stedelijke tuinen voortvloeien. Daarin kan rekening gehouden worden

met een goede nabijheid en bereikbaarheid voor bewoners uit de verschillende stadswijken.

Procedurele rechtvaardigheid

De Stad voorziet diverse mogelijkheden voor de ondersteuning van de opstart en de dagelijkse werking van volkstuinen en buurtmoestuinen, en men kan zich afvragen hoe toegankelijk de processen zijn die daarbij komen kijken. Verschillende procedures, zoals het indienen van ideeën voor het Wijkbudget, de aanvraag van moestuinondersteuning en het proces voor een tijdelijke invulling, gebeuren aan de hand van online communicatie en formulieren. Dit sluit bepaalde groepen uit die digitaal minder geletterd zijn.

Veel tuinen ontstaan als burgerinitiatief (hoofdstuk 7) en het is typisch dat die aangestuurd worden door een witte, hoogopgeleide middenklasse. Ook voor participatietrajecten, bijvoorbeeld bij de herinrichting van een wijkpark, zijn bepaalde bevolkingsgroepen makkelijker te bereiken dan andere. De algemene visie van de Stad rond burgerparticipatie wordt besproken in de beleidsnota 'Samen stad maken begint in de wijken'. Deze nota werkt op twee sporen: er wordt veel belang gehecht aan de ondersteuning van burgerinitiatieven enerzijds (De Bruyker, 2021, p. 34), maar de Stad wil ook doelgericht kwetsbare groepen versterken aan de hand van buurtwerk en opbouwwerk (De Bruyker, 2021, p. 19). Er wordt erkend dat "niet iedereen de tijd of de mentale ruimte [heeft] om initiatief te nemen tot ontmoeting of eraan deel te nemen" (De Bruyker, 2021, p. 20) en er wordt naar gestreefd om zoveel mogelijk doelgroepen bij het beleid te betrekken met behulp van drie concrete acties (De Bruyker, 2021, p. 47-49). Eén daarvan is 'Inzet via netwerk van partners', waarbij de Stad aangeeft samen te werken met organisaties die makkelijker mensen in een maatschappelijk kwetsbare positie bereiken. Dit wordt ook door een van de wijkregisseurs aangegeven:

"[De dominantie van de witte middenklasse is] wat we ten allen tijde moeten en proberen vermijden, en we doen dat door heel sterk in te zetten op tussenpersonen, mensen die toeleiders zijn of professionals die de mensen ondersteunen. Zeker in de wijken binnen de 19de-eeuwse gordel van Gent zijn er heel veel organisaties, zoals Saamo – het vroegere Samenlevingsopbouw, maar je hebt er ook nog veel andere vzw's die kansengroepen bereiken en kunnen betrekken." – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

| 101

Ondanks de aandacht van de buurtgerichte stadsdiensten voor de participatie van alle groepen bij het stedelijk beleid, blijft het een moeilijk traject:

"Dat zien wij met al ons participatietrajecten, en bijvoorbeeld met Wijkbudget ook, dat mensen die het goed hebben en die alles op een rijtje hebben, die hebben mentale ruimte, hebben tijdruimte, hebben fysieke ruimte, hebben gelijk wat ruimte om zo van die projecten op te starten, om te zeggen: kom we gaan een volkstuin starten, of we gaan een straat vernieuwen. Maar mensen die aan 't struggelen zijn, elke dag opnieuw, geen werk hebben, weet je... die laten dat aan zich voorbijgaan, en dat is zo met heel veel van die participatiemomenten." – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Dit geldt ook voor de participatietrajecten voor heraanleg van bepaalde terreinen in de buurt, waar eventueel plaats zou kunnen zijn voor volkstuintjes. De dienst die het meest betrokken is bij dit soort projecten is de Groendienst, en de beleidsnota voor Openbaar Groen geeft aan dat er goede intenties zijn voor een brede participatie: "in al wat we doen, hebben we bijzondere aandacht voor de participatie van kwetsbare groepen" (De Bruyker, 2020b, p. 10). Het is echter nog een zoektocht om dit te vertalen naar acties en maatregelen in de praktijk. Een opvallende observatie is dat in de beleidsnota verschillende keren verwezen wordt naar een document met de titel 'Beleidsparticipatie voor mensen in armoede' (De Bruyker, 2020b, pp. 6, 10). Geen van de respondenten was echter op de hoogte van het bestaan van dit document, en uiteindelijk bleek het om een ongepubliceerd intern document te gaan. Het is een gemiste kans dat een nota die gericht is op het betrekken van een breder deel van de bevolking in participatieprocessen niet openbaar beschikbaar is en niet gekend is bij de stadsmedewerkers.

Binnen de dienst Beleidsparticipatie werd recent een *broedplaats voor burgerinitiatief* opgericht om de drempel voor alle burgers met een projectidee te verlagen, ook voor de meer kwetsbare doelgroepen (De Bruyker, 2021, p. 41). De *broedplaats* ondersteunt burgers door ze te begeleiden

bij de vereiste juridische en administratieve procedures, maar is momenteel nog beperkt tot de projecten die geselecteerd zijn in (de eerste ronde van) het Wijkbudget.

8.2.2. Ecologische duurzaamheid

Het moestuinbeleid van Stad Gent wordt voor een groot deel vormgegeven vanuit de dienst Milieu en Klimaat in kader van het Klimaatplan en de voedselstrategie. De tuintjes worden gezien als een educatief hulpmiddel om mensen vertrouwd te maken met hoe groenten, kruiden en fruit gekweekt worden:

“Ik denk wel dat mensen zelf in contact brengen met voedselproductie, dat is echt wel één van de oorspronkelijke doelstellingen van onze voedselstrategie. En dat is ook één van de redenen waarom dat we dan gekozen hebben om specifiek op die moestuinen te werken.” – beleidsmedewerker voedselstrategie (dienst Milieu en Klimaat)

De stadsbrede ambitie om klimaatneutraal te zijn in 2050 wordt ook door de andere diensten uitgedragen. In hun overeenkomsten met de vzw's van de (grotere) volkstuinten specificeert de Groendienst altijd dat bestrijdingsmiddelen verboden zijn, al is dit niet altijd gemakkelijk voor mensen die al lang op een andere manier tuinieren. De wijkregisseurs zijn dan degenen die in de vuurlinie staan:

“Dat is dan meer bij de gebruikers van de klassieke volkstuintjes, dan krijgen die een nieuwe overeenkomst en staat daar plots in: geen pesticiden meer gebruiken en dan, al die pépé's die daar dan zo in 't weekend met hun sproeier staan van: wat is dát hier, geen pesticiden [lacht].” – wijkregisseur (dienst Beleidsparticipatie)

Eén element uit de literatuur kwam niet naar boven in de beleidsdocumenten of in de interviews: stedelijke moestuinen hebben potentieel om voor heel wat verschillende ecosysteemdiensten te zorgen, zoals luchtzuivering en bestuiving, en bij te dragen aan meer biodiversiteit. Daarnaast kunnen ze bijdragen aan een lokale en globale klimaatregulering (Langemeyer et al., 2016). In Lissabon worden stedelijke moestuinen bijvoorbeeld gezien als het belangrijkste element in een bredere strategie voor stedelijke klimaatadaptatie (Drilling et al., 2016, p. 58). Het is verrassend dat dit niet in de beleidsdocumenten van de Stad of in de interviews vermeld werd, al is het mogelijk dat dit simpelweg kortstondig over het hoofd gezien werd.

8.2.3. Transitie en experiment

Stedelijke moestuinen kunnen gezien worden als experimenten in duurzaamheid: ingrepen in de reële, stedelijke ruimte die een platform zijn voor het promoten, delen en leren over de productie en consumptie van lokale en seizoensgebonden voeding (Håkansson, 2021, p. 740). Dit discours vinden we terug bij de dienst Milieu en Klimaat, die in de stedelijke moestuinen kinderen en volwassenen in contact wil brengen met ecologische voedselproductie. In hun optiek zorgen de tuinen voor een grotere bewustwording over voeding, wat het gedrag van de burgers beïnvloedt en zo een systemische verandering kan teweegbrengen of versterken.

De verschillende burgerinitiatieven kunnen ook gezien worden als een mozaïek van experimenten, en buurttuinen en vergroening vormen een belangrijk deel van deze concrete projecten. Het feit dat de Stad zelf sterk inzet op deze initiatieven, bijvoorbeeld in het Wijkbudget, kan op zijn beurt beschouwd worden als een overkoepelend experiment waarin de Stad en andere actoren ervaring opdoen met nieuwe processen van besluitvorming en met alternatieve manieren om projecten te initiëren en te realiseren.

In de ruimtelijke visie van de Stad is er aandacht voor het belang van 'itruimtes en ruimte voor experiment, en stedelijke moestuinen zijn één van de mogelijke invullingen daarvan (Watteeuw, 2021, pp. 12, 45). Met de ondersteuning voor tijdelijke invullingen gaat de Stad bovendien op zoek naar alternatieve en meer duurzame manieren om met ruimte om te gaan, door onderbenutte plekken ter beschikking te stellen van de organisaties en burgers die ze kunnen gebruiken. Ook deze projecten kunnen onder de notie van duurzaamheidsexperiment geplaatst worden, omdat bij hergebruik geen nieuwe terreinen moeten aangesneden worden. Een voorbeeld als De

Meubelfabriek wordt door de Stad ook expliciet bestemd als *broedplaats* en plek voor sociale innovatie (hoofdstuk 9).

Een kritische kanttekening bij deze discussie is dat experimenten vaak geassocieerd worden met geprivilegieerde plekken van een *creatieve*, witte middenklasse en met hún ideeën over duurzaamheid. Håkansson pleit daarom voor een uitbreiding van de te nauwe interpretatie van de noties van *experiment* en *duurzaamheid* naar een meer inclusieve benadering (Håkansson, 2021, p. 750). Ook binnen de context van Gent is dit iets om over na te denken: in hoeverre is er erkenning voor die plekken van kennisopbouw en leerprocessen die buiten het geijkte kader opereren van duurzaamheid en experiment?

8.2.4. Beleid voor een rechtvaardige transitie?

Volks- en buurttuinen worden ondersteund door de dienst Milieu en Klimaat om burgers bewust te maken van hoe hun voedsel geproduceerd wordt. Deze begeleiding kan aangevraagd worden voor nieuwe en bestaande tuinen, maar gebeurt eerder ad hoc. Er zijn geen structurele samenwerkingen met andere organisaties, zoals SAAMO en andere sociale actoren, en de dienst heeft noch de middelen, noch de bevoegdheid om zelf pro-actief buurttuinen in te richten. Daardoor blijft de sociale en de ecologische impact van het moestuinbeleid eerder beperkt.

Voor het oprichten van buurt- en volkstuinten zet de Stad erg in op burgerinitiatieven en participatieve processen. Het gevaar is dat de meest kwetsbare bevolkingsgroepen hiervan uitgesloten worden door een gebrek aan tijd, energie, kennis... De Stad heeft goede intenties en levert inspanningen om dit tegen te gaan, maar in de praktijk blijft het moeilijk. De sociale rechtvaardigheid van nieuwe initiatieven hangt dus vaak af van de ambitie en de inzet van de initiatiefnemers, en de Stad werkt weinig sturend (zie ook hoofdstuk 9). Ook de procedurele rechtvaardigheid kan hier in het gedrang komen, omdat burgers met meer privileges een betere toegang hebben tot financiële en andere ondersteuning voor de opstart en de dagelijkse werking van een buurttuin.

In de beleidsnota's van andere diensten, die voor meer rechtvaardigheid zouden kunnen zorgen in het beleid, ontbreken volks- en buurttuinen volledig. We concluderen dat er nog veel potentieel is om meer in te zetten op de rol van volks- en buurttuinen in een rechtvaardige duurzaamheidstransitie, waarbij zoveel mogelijk groepen kunnen genieten van de voordelen van stedelijke moestuinen, en waar in die tuinen volop ingezet wordt op ecologisch tuinieren en bewustmaking.

HOOFDSTUK 9: CASE STUDIES: TWEE TUINEN IN BRUGSE POORT

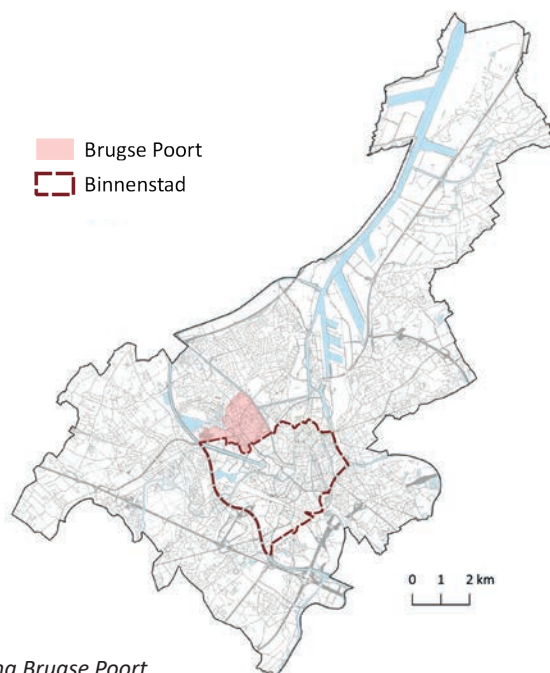
In dit hoofdstuk zoomen we in op de Brugse Poort, één van de 25 Gentse wijken, die gekenmerkt wordt door continue demografische verschuivingen (9.1). We bestuderen twee tuinen in deze wijk (9.2) en bekijken in hoeverre ze zich positioneren in een rechtvaardige transitie, en wat hun potentieel is voor de toekomst (9.3).

9.1. De Brugse Poort: spanningen tussen bewoners

De Brugse Poort-Rooigem is een Gentse stadswijk (Figuur 9-1) die uit drie delen bestaat: de Brugse Poort, een arbeidersbuurt in de 19de-eeuwse gordel van de stad die het gebied tussen de R40 en de Coupure bestrijkt, Malem, een tuinwijk uit de jaren 1950 en Rooigem, een gebied met veel sociale woningbouw. De benaming 'Brugse Poort' wordt ook wel voor de volledige wijk gebruikt. De wijk heeft een bebouwingsgraad van 26,6% en wordt gekenmerkt door een hoge densiteit en een verouderd woningpatrimonium met veel woningen van slechte kwaliteit. Tussen 2000 en 2015 voerde de Stad het stadsvernieuwingsproject 'Zuurstof voor de Brugse Poort' uit, dat de buurt moest opwaarderen en resulteerde in onder andere betere fietsverbindingen en een aantal nieuwe parken en pleinen, zoals het Groene Valleipark, het Pierkespark en Luizengevecht. Het aanwezige groen in de Brugse Poort is echter nog steeds beperkt; in Malem en Rooigem is er wel meer publieke groene ruimte. Sinds 2017 is binnen de R40 het Gentse circulatieplan van kracht, dat doorgaand verkeer weert uit de binnenstad door onder meer verbindingen voor gemotoriseerd verkeer te *knippen*. De Bargiebrug, die de centrale handelsas van de Brugse Poort met de binnenstad verbindt, is één van de plekken waar zo'n *knip* doorgevoerd is. Sindsdien is het autoverkeer in de smalle straten iets afgenomen, maar de parkeerdruk blijft hoog. De buurten Malem en Rooigem, die niet onder het circulatieplan vallen, vangen nu wel extra parkeerdruk van bezoekers op ("Brugse Poort - Rooigem", z.d.).

Het totaal aantal inwoners van Brugse Poort-Rooigem is de voorbije decennia gegroeid van bijna 15 000 personen in 2000 tot ruim 19 000 in 2022, en de bevolking in de wijk is heel divers: meer dan de helft van de inwoners heeft een vreemde herkomst en er leven procentueel meer kinderen en minder ouderen dan in de andere Gentse wijken. Er is ook een groot demografisch verloop: veel mensen die van buiten de stad naar Gent verhuizen, verblijven eerst in deze wijk en verhuizen na enkele jaren naar een andere wijk in de stad. Begin 2019 was bijna 40% van de wijkbewoners minder dan 10 jaar woonachtig in Brugse Poort-Rooigem. De wijk wordt verder gekenmerkt door een tweeledige bevolking: enerzijds heeft 3,8% van de inwoners recht op een leefloon of equivalent, maar het gebied trekt anderzijds ook tweeverdieners aan, en de huizenprijzen zijn de laatste jaren sterk gestegen ("Brugse Poort - Rooigem", z.d.).

De instroom van een 'creatieve' middenklasse zorgde voor een gedeeltelijke verdringing van de originele bewoners uit de arbeidersklasse en de arbeidsmigranten die er in de tweede helft van de 20ste eeuw terechtkwamen. Voor de nieuwe bewoners is een ecologische en duurzame levensstijl vaak heel belangrijk, en ze kunnen die verder uitdragen (of opleggen) door hun sterke netwerken binnen de Stad en connecties met de stadsdiensten. Een illustratie hiervan zijn de leefstraten, een

Figuur 9-1: Situering Brugse Poort

project waarbij bewoners een aanvraag kunnen doen om hun straat in de zomer enkele weken of maanden verkeersvrij of -arm te maken en als verblijfsruimte in te richten. Dit werd vooral gepromoot en geleid door de recent aangekomen middenklasse, die steun kreeg van de Stad in het kader van een groene agenda, maar het project zorgde voor frictie bij andere groepen met andere noden en wensen die niet of weinig gehoord werden. In die zin staan de leefstraten, en bij uitbreiding de duurzame levensstijl, symbool voor de dominantie van de recente nieuwkomers in de Brugse Poort ten opzichte van de minder mondige, meer kwetsbare bevolking die er al langer aanwezig is (Van Wymeersch et al., 2019).

9.2. Stadstuinieren in de wijk

We richten onze aandacht op twee tuinen in de Brugse Poort-Rooigem: de Boerse Poort, op de grens van de groenpool Bourgoyen-Ossemeersen, en de tuintjes van De Meubelfabriek, een tijdelijke invulling midden in het dense stadsweefsel van de wijk (Figuur 9-2; Tabel 9-1). Beide tuinen liggen op grond die eigendom is van de Stad Gent, en beide locaties hadden te kampen met een verontreinigde bodem, waarop worteldoek geplaatst werd die bedekt werd met aangevoerde aarde. Zowel de Boerse Poort als de tuintjes in De Meubelfabriek zijn gericht op de buurt, maar er zijn grote verschillen op vlak van doelstelling, beheer en profiel van de tuiniers. Waar De Meubelfabriek van in het begin opgevat is als tijdelijke invulling, heeft de Boerse Poort een meer permanent karakter.

9.2.1. Boerse Poort

Ligging, oprichting & doelstelling

De Boerse Poort ligt aan de rand van de groenpool Bourgoyen-Ossemeersen, iets buiten de dense stadswijk en buiten de binnenring van Gent (Figuur 9-2; Figuur 9-3). De tuin werd opgericht in 2012 op een verwaarloosd terrein in meersengebied waarvoor de Stad op zoek was naar een nieuwe invulling. Er werd beslist om er een volkstuincomplex in te richten, aansluitend bij een eerdere

Figuur 9-2: De twee tuinen in de Brugse Poort

	Boerse Poort ('akker')	De Meubelfabriek (tuin)
Oprichting	2012	2019
Door	Stad Gent en Boerse Poort vzw	Stad Gent, na burgerprotest
Ligging	Naast groenpool Bourgoyen-Ossemeersen	Binnengebied bouwblok Meibloemstraat
Eigendom terrein	Stad Gent	Stad Gent
Doelstelling	Ecologisch tuinieren	Ontmoeting en verbinding
Totale grootte	6 000 m ²	500 m ²
Aantal percelen	80	40
Grootte percelen	50-200 m ²	6 m ²
Huurkost perceel (per jaar)	60-150 euro (+ eenmalige waarborg)	6 uur werken voor het collectief
Dagelijks beheer door	Vrijwilligers	Buurtwerker van de stad
Beheer gemeenschappelijke delen	Maandelijkse werkdag	Maandelijkse werkdag + eigen initiatief tuiniers
Rol Groendienst	Deel van het beheer, aanleveren houtsnippers, ...	Weinig samenwerking
Publiek	Hoogopgeleide middenklasse	Verschillende nationaliteiten en mensen met een kwetsbaarheid
Aantrekken nieuwe tuiniers	Online formulier en wachtlijst	Voor de helft actief werven via organisaties
Fysieke toegankelijkheid	Toegankelijk als er tuiniers aanwezig zijn	Toegankelijk overdag (tot 22u)
Aanwezigheid externen	Toevallige passanten	Buurtbewoners (schaken, vergaderen, hond uitlaten...)
Activiteiten tuiniers	Workshops en vormingen, maandelijkse werkdag	Workshops, maandelijkse werkdag
Activiteiten externen	/	Maandelijkse werkdag, opendeurdag, ...
Relatie directe buurt	Weinig contact	Veel buurtbewoners aanwezig in de tuin (tuiniers en externen)

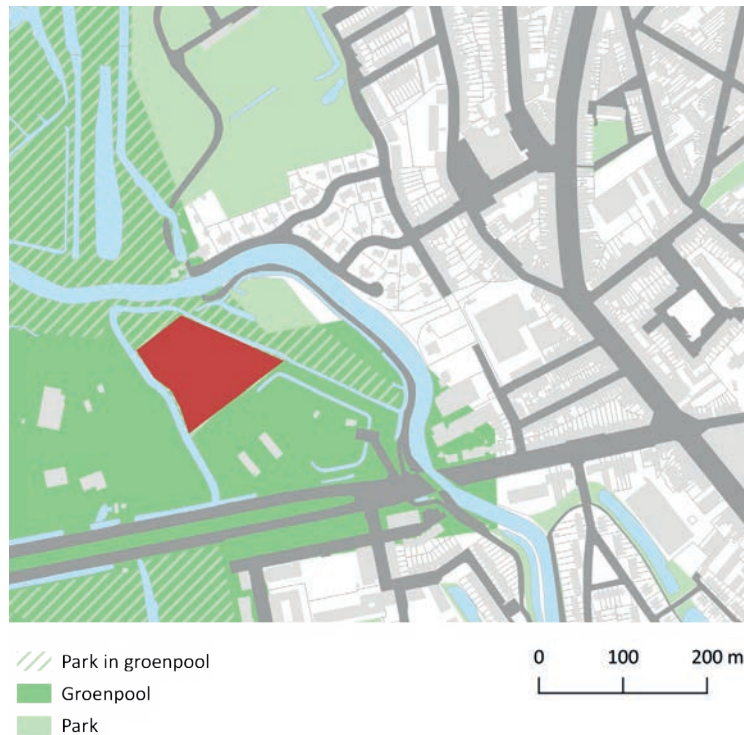
Tabel 9-1: Kenmerken van beide tuinen

bestemming, en daarvoor werd een samenwerking aangegaan met een kerngroep van burgers, voornamelijk uit de Brugse Poort, die het beheer zouden verzorgen en daartoe de vzw Boerse Poort oprichtten. In die groep was er een vertegenwoordiging van mensen die werkzaam waren in de Groendienst, zodat er vanaf het begin een goede connectie was met de Stad. De Stad stond in voor de voorbereidende werken op de site en de inrichting van het terrein.

De doelstelling van de tuin is om op een ecologisch manier groenten, fruit en kruiden te kweken. Er is een uitgebreid huishoudelijk reglement met richtlijnen voor ecologisch tuinieren en praktische afspraken, die de tuin onderscheiden van de reguliere volkstuincomplexen en door de beheerders als een soort filosofie beschouwd worden.

Inrichting & beheer

De tuin bestaat uit verschillende delen: enerzijds zijn er een 80-tal individuele percelen op de *akker* en daarnaast zijn er enkele *tuinkamers* waar in groep getuinierd wordt. De vzw heeft sinds 2015 een beetje verderop ook 7 kleinere perceeltjes in beheer in het Malpertuuspark: de Malpertuin. In deze studie focussen we op de akker met individuele percelen. De meeste tuintjes (ongeveer 60)

Figuur 9-3: Situering Boerse Poort ('akker')

zijn 50 m² groot, en de andere zijn 100 m², 150 m² of 200 m² groot (Figuur 9-4). Op de akker zijn fysieke afscheidingen tussen de tuintjes, zoals prikkeldraad of hekjes, verboden. Centraal staat een *ecologisch* gebouwtje, het *kot*, dat een ontmoetingsruimte met keuken omvat en plaats biedt voor de opslag van individueel en gemeenschappelijk werkmateriaal. De toegang, het *kot*, de paadjes en de randen van het terrein worden collectief beheerd op maandelijkse werkdagen waarop alle tuiniers uitgenodigd zijn, en de deelname daaraan wordt sterk aangemoedigd. Op die dagen wordt door enkele vrijwilligers ook gekookt en wordt er samen gegeten. Het hele gebied is in eigendom van de Stad Gent, en de vzw heeft een langdurig recht van opstal waarvoor ze een bescheiden bijdrage betaalt.

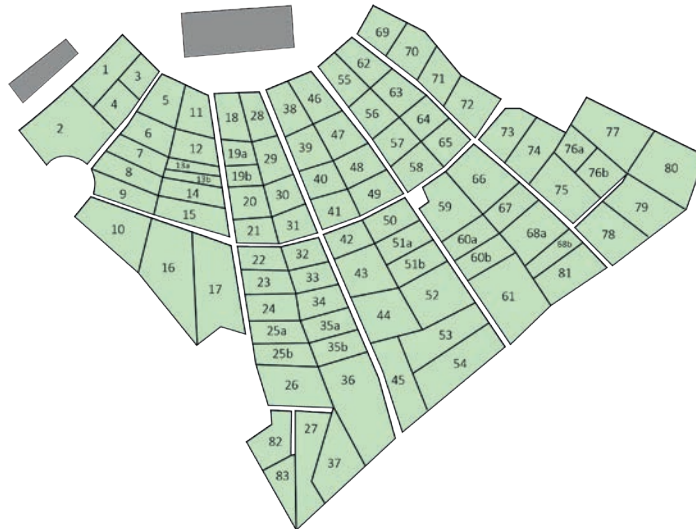
| 109

Het beheer is in handen van de vzw Boerse Poort en wordt volledig door vrijwilligers opgenomen. De Raad van Bestuur is eerder een formaliteit; de eigenlijke beslissingen over de tuin worden gemaakt in de beheergroep die ongeveer om de 3 maanden bijeenkomt. Daarnaast zijn er verschillende werkgroepen, met enkele sleutelfiguren die extra verantwoordelijkheden dragen: zo is er een webmaster voor de website en een verantwoordelijke voor de nieuwsbrieven, leidt iemand de werkdagen in goede banen... Twee personen staan op dit moment in voor de dagelijkse taken en het beheer van de percelen: zij communiceren met de nieuwe of uittredende leden, beantwoorden de mails in de algemene mailbox en controleren twee keer per jaar of de tuintjes nog onderhouden worden. De communicatie tussen de vzw en de tuiniers verloopt via de (vernieuwde) website en via een *boerenbrief*, een email die om de paar maanden uitgestuurd wordt naar alle tuiniers.

Het terrein telt 30 000 m², inclusief de tuinkamers, en de akker zelf beslaat 6 000 m². De vzw kan rekenen op een goede samenwerking met de Groendienst, vertelt één van de vrijwilligers:

“Bijvoorbeeld, als de Groendienst mulcht, kunnen ze die naar hier brengen. Ze komen hier met camions met mulch aan en af als wij daarnaar vragen. Je hebt ook gezien toen je binnenkwam dat het zeer modderig ligt aan de poort. We hebben geprobeerd om het zelf op te lossen maar 't lukt ons niet. Dus we gaan vragen aan 't Stad dat ze dat een keer komen doen. [...] 't Is een hele vlotte samenwerking.” – perceelbeheerder Boerse Poort

Bij de opstart van de tuin stond de Groendienst in voor de grotere, voorbereidende werken op de akker.

Figuur 9-4: Indeling perceeltjes 'akker' Boerse Poort (naar Boerse Poort, z.d.)

Tuiniers & dynamiek

De tuin richt zich vooral op tuiniers uit de Brugse Poort: 90% van de individuele percelen is voorbehouden voor bewoners van de wijk en er zijn aparte wachtlijsten voor inwoners van de Brugse Poort enerzijds en voor mensen buiten de wijk anderzijds. Op de algemene vergadering van 19 maart 2022 stonden 54 mensen op de wachtlijst voor buurtbewoners, en 11 mensen op de tweede lijst, waar evenwel weinig beweging in zit. Tuiniers met een perceel van 50 m² die hun tuintje willen uitbreiden, kunnen zich ook laten inschrijven op een wachtlijst voor een groter tuintje.

Het publiek van tuiniers bestaat voornamelijk uit een witte, hoogopgeleide middenklasse met een ecologische levensstijl. Het gaat om een creatieve groep met een groot cultureel kapitaal, die politiek links georiënteerd is en interesse heeft in duurzaamheid, ofwel *bobo's* (Certomà & Notteboom, 2017). Deze groep heeft sterke relaties met de stadsdiensten en hun aanwezigheid in de wijk is fel gestegen in de laatste 20 jaar. De verscheidenheid aan onder andere afkomst, taal en klasse in de Brugse Poort wordt helemaal niet gereflecteerd in de groep van tuiniers van de Boerse Poort (zie ook Voorland & KU Leuven, 2020, p. 152), en dit wordt door de beheerders als een gegeven beschouwd:

“Het is helemaal niet divers. En in de bestuursvergadering is dat op dit moment niet echt aan de orde om daar een probleem van te maken. Maar je weet ook: de Brugse Poort is een oude stadswijk, daar wonen heel veel inwijkelingen en niet alleen West-Vlamingen [lacht]. Maar die vind je hier niet terug. 't Zijn witte raven als je eens iemand van een andere origine vindt of iemand die niet hooggeschoold is, spijtig genoeg.” – perceelbeheerder Boerse Poort

Er zijn wel individuen die dit betreuren, maar er wordt op bestuursniveau weinig aandacht aan besteed en er worden op dit moment geen inspanningen gedaan om dit te veranderen.

Mensen die een perceeltje willen bewerken kunnen zich aanmelden via een formulier op de website. Zeker voor mensen die niet in de wijk wonen duurt het lang voordat ze aan de beurt komen: een wachttijd van twee jaar en langer is geen uitzondering. Vroeger werden de tuintjes af en toe 'doorgegeven' aan vrienden of familie zonder dat de beheergroep hiervan op de hoogte was. De huidige beheerders willen dit absoluut vermijden, en daarom is nu in het reglement opgenomen dat het perceel niet doorgegeven mag worden zonder de wachtlijst te respecteren.

Met ruim 80 individuele tuintjes is de groep tuiniers heel groot en zijn er veel mensen die enkel hun burens van de nabijgelegen percelen kennen. In zo'n grote groep is het onvermijdelijk dat er af en toe conflicten zijn: op de werkdag in maart was er bijvoorbeeld onenigheid over enkele struiken die op de grens van het terrein stonden. Het conflict werd opgepikt en opgelost door de verantwoordelijke voor de werkdag. Er lijkt bij het beheer van de tuin verder een dominantie te zijn van een selecte kerngroep, inclusief veel van de initiële oprichters.

Figuur 9-5: De Boerse Poort

Toegankelijkheid, activiteiten & relatie met de buurt

De stadsakker is afgesloten met een hek, maar is vrij toegankelijk als er iemand van de tuin aanwezig is. Bezoekjes van toevallige passanten worden volgens een vrijwilliger zelfs aangemoedigd:

“Nu lijkt dit verlaten en niet zo toegankelijk, maar als het weer een beetje betert, dan lopen er hier altijd mensen rond, tien mensen of meer. De poort staat open, en veel wandelaars komen een keer langs hier rond, en die vragen of ze een keer mogen kijken. We hebben dat graag, we vinden dat leuk.” – perceelbeheerder Boerse Poort

In realiteit hangt de omgang met bezoekers sterk af van de aanwezige tuiniers. Als er niemand aanwezig is, is het terrein volledig afgesloten; er zijn geen afgesproken tijdstippen waarop de poort opent of sluit.

Er worden af en toe activiteiten georganiseerd voor de tuiniers, zoals vormingen of workshops die hen moeten ondersteunen bij het ecologisch tuinieren. De vormingen gaan soms door in het bezoekerscentrum van de Bourgoyen, en dan staat de activiteit open voor iedereen, maar er wordt niet speciaal naar externen gecommuniceerd. Verder zijn er weinig of geen activiteiten die openstaan voor een publiek van buitenaf. Externen worden ook niet actief uitgenodigd in de tuin, op een eenmalige uitzondering na, zoals het feest voor het vijfjarig bestaan in 2017.

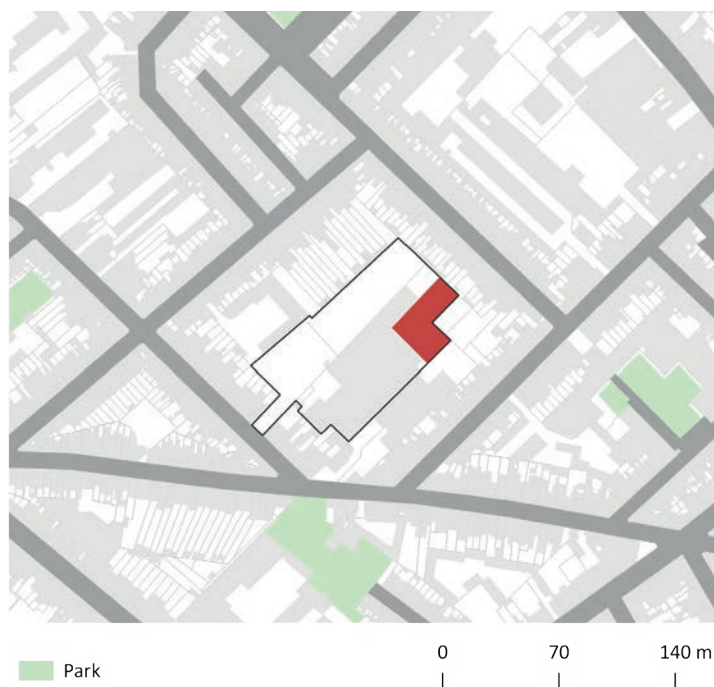
| 111

De relatie met de directe buurt is eerder neutraal. Aan één kant van de tuin bevinden zich huizen met een grote tuin, die zelf voldoende buitenruimte hebben en geen nood hebben aan een collectieve groenruimte. De tuin grenst aan de Bourgoyen-Ossemeersen, en aan de andere kant is er een *doortrekkersterrein* waar mensen met een nomadische levenswijze enkele weken per jaar kunnen verblijven. Het contact met hen verloopt vooral via een stadsmedewerker die daar aanwezig is en bij wie de vzw kan aankloppen bij problemen, bijvoorbeeld op vlak van hygiëne of als er oogst weggenomen wordt uit de tuintjes. Toen het schooltje op het doortrekkersterrein hersteld moest worden, konden de kinderen les volgen in het *kot* in de Boerse Poort, maar verder is de relatie eerder afstandelijk.

9.2.2. De Meubelfabriek

Ligging, oprichting & doelstelling

In tegenstelling tot de Boerse Poort, die wat meer afgelegen ligt, is De Meubelfabriek gesitueerd in de Meibloemstraat in het hart van de wijk (Figuur 9-6). De volkstuintjes maken deel uit van een grotere tijdelijke invulling op de site. Toen meubelmakers Vanden Berghe-Pauvers de boeken neerlegden in 2011 en ook bowling de Meibloem de zaak stopzette, kwam er een groot binnengebied vrij in het dichtbebouwde weefsel. Het terrein kwam in handen van een projectontwikkelaar die er een verkaveling plande, wat hevig protest uitlokte in de buurt. Mensen kwamen op straat om het gebied op te eisen voor de – vaak krap behuisde – bewoners van de wijk en in te zetten voor het algemeen belang. De plannen van de projectontwikkelaar werden in de koelkast gezet en er kwam een eerste tijdelijke invulling van het gebied. Toen de termijn hiervan

Figuur 9-6: Situering tuintjes van De Meubelfabriek

afliep en de ontwikkelaar aan de bouw wilde starten, kwam er opnieuw veel protest uit de wijk. Er volgde nog een tijdelijke invulling, waarop de Stad in 2019 het gebied aankocht in kader van het stadsvernieuwingsproject 'Zuurstof voor de Brugse Poort' en er 'De Meubelfabriek' installeerde, een nieuwe tijdelijke invulling die tot 2025 loopt.

112 | Sinds 2019 wordt de site gebruikt als *broedplaats* of *proeftuin* voor verschillende organisaties en vzw's voor en door de buurt. Het hele gebied bestrijkt 8 000 m², omvat zowel binnen- als buitenruimtes en huisvest momenteel meer dan 20 organisaties, waaronder een jeugdhuis, een boksclub, een weggeefwinkel, een sportschool, een fietsherstelplaats en een lasatelier. De volkstuintjes liggen wat beschermt en ingesloten in het binnengebied (Figuur 9-6). Er is door de Stad voltijds een buurtwerker aangesteld om het project te begeleiden, de site met de wijk te verbinden en te zorgen voor het aantrekken van diversiteit. Hij maakt deel uit van de dienst Ontmoeten en Verbinden (hoofdstuk 8) en spendeert ongeveer 10% van de tijd aan de tuintjes, maar daarvoor kan hij wel bogen op de connecties die hij voltijds in de wijk onderhoudt. Het is de eerste keer dat de Stad een speciaal aangewezen buurtwerker inzet voor het beheer van een tijdelijke invulling.

Omdat de buitenruimte het snelst in gebruik genomen kon worden, is de buurtwerker van in het begin in gesprek gegaan met verschillende doelgroepen over hun noden en wensen op deze plek. Hij bezocht daarvoor verschillende organisaties in de buurt, en dit proces mondde uit in een *droomplan* voor de buitenruimte (Figuur 9-7):

"Ik ben samen met iemand van de jeugdendienst naar verschillende scholen geweest. Ik ben naar vzw JONG geweest, naar Team Deen, een andere jongerenorganisatie, bij de ouwkes. En ik heb dus op verschillende manieren outreachend gewerkt, met een plan van de site van kijk: wat zouden jullie willen, wat vind je tof, wat is er belangrijk? En ik had wel een idee dat volkstuintjes ook wel ergens een plek moesten krijgen, met 'Zuurstof voor de Brugse Poort', allemaal kleine tuinen... Al die informatie hebben we dan samengebracht op een 'droomplan'." – buurtwerker De Meubelfabriek

Het gebied is eigendom van Stad Gent en valt dus onder de verantwoordelijkheid van de Groendienst, maar zij werden pas uitgenodigd toen het *droomplan* er al lag, wat een bewuste keuze was van de buurtwerker. Dit zorgde initieel voor wat frictie, maar uiteindelijk heeft de Groendienst het *droomplan* wel bijna letterlijk overgenomen in het uiteindelijke plan.

De belangrijkste doelstelling van de tuintjes is zorgen voor meer verbinding in de buurt, vertelt de buurtwerker:

“Voor mij is die moestuin puur een middel, een methodiek om te streven naar dat ontmoeten en verbinden. Dus om het grof en gemakkelijk te zeggen: wat dat er hier geteeld wordt, hoe dat het geteeld wordt, hoeveel opbrengst dat dat heeft kan mij eigenlijk niet schelen. Mijn focus is vooral op die mensen verbinden.” – buurtwerker De Meubelfabriek

De voedselproductie is dus ondergeschikt aan de functie van ontmoeting, en de percelen zijn ook eerder klein.

Inrichting & beheer

De buitenruimte van De Meubelfabriek bestaat enerzijds uit een grasveld dat aangelegd is en onderhouden wordt door de Groendienst, en daarnaast een gebied van 500 m² waarin 40 kleine, individuele volkstuintpercelen van 6 m² liggen. Tussen de percelen liggen padjes en andere collectieve delen met bijvoorbeeld de *pierenbak*, bankjes en waterbakken. Er is ook een kot voor gemeenschappelijk werkmateriaal.

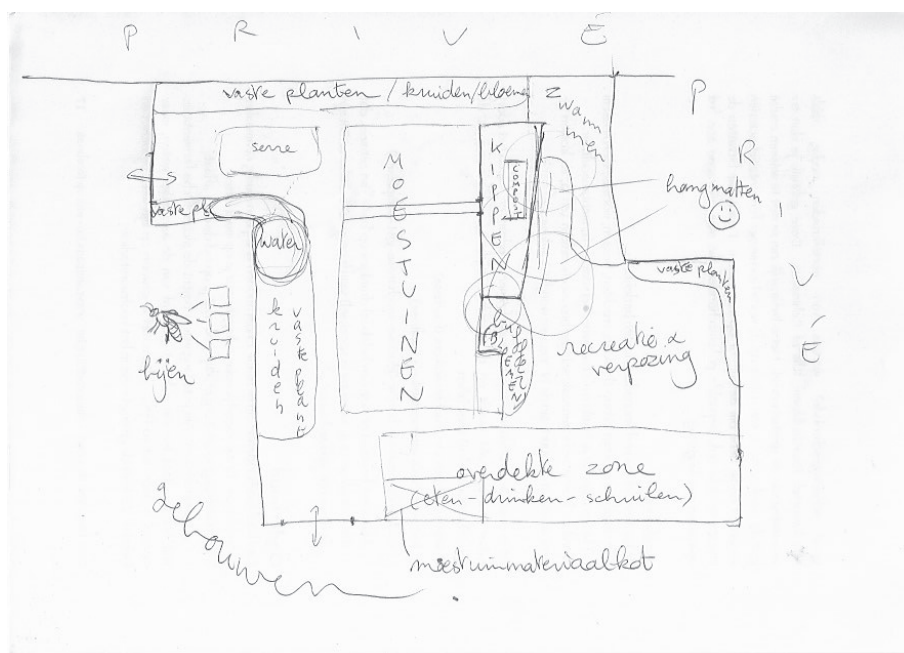
De buurtwerker beschikt over een eigen budget voor de aankoop van tuinmateriaal, om herstellingen uit te voeren of om andere kleine zaken te regelen. De tuiniers kunnen hun perceel gratis bewerken, maar in ruil wordt verwacht dat ze zich 6 uur per jaar inzetten voor De Meubelfabriek. Recent werd in de tuin (opnieuw) een maandelijkse werkdag ingevoerd, waarop de tuiniers samen werken aan het beheer van de collectieve delen en zo hun uren kunnen verdienen. De rest van het beheer van de gemeenschappelijke delen wordt overgelaten aan het eigen initiatief van de moestuiniers, die er kunnen doen waar ze zin in hebben of wat ze nodig vinden:

“Daar staat er een pierenbak, de afwatering enzovoort, da’s allemaal van: ok, wat is er van doen, we gaan ’t doen. Iedereen die iets wilt proberen, mag dat, zolang het de andere tuintjes niet stoort.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Er is geen vast plan voor de collectieve delen en de tuiniers krijgen veel individuele vrijheid. Omdat er een paar zeer gemotiveerde moestuiniers in de tuin aanwezig zijn, lijkt dit momenteel goed te werken, maar de afhankelijkheid van enkele *sleutelfiguren* kan ook een risico zijn.

| 113

De buurtwerker laat de tuiniers enerzijds zeer vrij in hoe ze het tuineren aanpakken, maar

Figuur 9-7: Droomplan voor de buitenruimte van De Meubelfabriek, opgemaakt in samenspraak met de buurt (P. Vancauwenberghe, persoonlijke communicatie, 16 maart 2022)

benadrukt anderzijds het belang van begeleiding en ondersteuning:

“Het eerste jaar heb ik dat vree opgevolgd omdat dat hier van de grond moest komen. Dan vertrok dat en zag je organisch wat dingen gebeuren, en dacht ik ook van: kijk, ‘k ga hier puur het proces een klein beetje begeleiden en we zien wel hoe dat dat vormt. Maar uiteindelijk bleek dat ik dat te los heb gelaten, en via verschillende evaluatiegesprekken met moestuiniers bleek dat daar meer nood was om terug wat... Vandaar dat ik nu iedere maand terug een moestuindag organiseer, waarop dat iedereen die uren kan verdienen, die ‘t niet vanzelf spontaan doet.” – buurtwerker De Meubelfabriek

De moestuindagen moeten ook de ontmoetingsfunctie mee ondersteunen (zie verder).

De communicatie met de tuiniers verloopt via een gesloten Facebookgroep, maar de buurtwerker heeft ook andere manieren om mensen te bereiken, bijvoorbeeld door ze op te bellen of zelfs langs te gaan, want niet alle tuiniers hebben een gsm. In tegenstelling tot de Boerse Poort en vele andere volks- en buurttuinen in de stad is er voor het beheer van de tuin geen samenwerking met de Groendienst en zijn alle beheerwerken in handen van de tuiniers zelf.

Tuiniers & dynamiek

De tuin, en bij uitbreiding de hele tijdelijke invulling, is sterk gericht op Brugse Poort; dit blijkt ook uit het inzetten van een voltijdse buurtwerker. De huidige groep tuiniers vormt een goede afspiegeling van de wijk: op 40 percelen tuinieren mensen van 17 verschillende nationaliteiten (Figuur 9-8). Er is ook plaats voor mensen die (nog) niet goed Nederlands spreken en voor mensen met een psychische kwetsbaarheid:

“We merken dat mensen met psychische problemen hier wel wat rust vinden en dan een gesprekje hebben. Dus dat gaat vooral over zorgen voor elkaar, en dat sociaal kapitaal. En je merkt ook dat mensen hun wereld opengaat. We hebben een zeer bedeesde man die specifiek naar hier komt om mensen te leren kennen.” – buurtwerker De Meubelfabriek

114 |

Er was ook iemand met een verslavingsproblematiek actief in één van de tuintjes.

Bij het aantrekken van nieuwe mensen wordt veel aandacht besteed aan het binnenhalen van diversiteit. Er zijn twee groepen die elk ongeveer de helft van de tuiniers uitmaken: enerzijds de dichte burens van de site, en anderzijds een meer kwetsbare groep die moeilijker bereikt wordt en doorverwezen wordt via andere organisaties, zoals de moskee, andere buurtwerkers, een organisatie voor voedselhelp, ... Op die manier wordt het evenwicht tussen beide bewaard:

Figuur 9-8: In de tuintjes tuinieren mensen met verschillende nationaliteiten (De Meubelfabriek, 2022).

“Want als je dat niet doet dan krijg je vooral mensen die geïnteresseerd zijn in moestuinieren, of de witte middenklasse die goed is in structureren en Facebook en zaken direct vast te leggen en dit en dat. En dan krijg je eigenlijk niet de doorsnee van wat de Brugse Poort is.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Eén van de tuiniers getuigt dat de groep bij de opstart minder divers was, maar dat dit de voorbije jaren positief geëvolueerd is.

Er is een zekere natuurlijke dynamiek in de tuin waarbij mensen elkaar helpen, getuigt het volgende voorbeeld:

“We hebben hier K. en B. die eigenlijk alle twee half zijn, qua fysiek dan: de ene heeft een kapotte knie, de andere heeft een kapotte elleboog, en samen gaan zij dan een kruiwagen halen.” – buurtwerker De Meubelfabriek

De tuin biedt ook een soort traagheid waarin tijd is voor ontmoeting, waardoor onverwachte connecties ontstaan:

“Een mooi voorbeeld vind ik zelf: je hebt Z., die van de eerste generatie is, gastarbeider in de tijd nog, die heel moeilijk Nederlands spreekt. En dan hadden we K., een rásechte Gentenaar, al 100 generaties lang denk ik, maar die stottert. En hier zag je eigenlijk... een onverwacht koppel dat de tijd neemt om met elkaar te praten, omdat ze het alle twee wat moeilijker hebben met Nederlands.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Naast deze voorbeelden van verbindende momenten zijn er ook tuiniers die getuigen dat ze weinig contacten hebben in de tuin, omdat ze niet op dezelfde momenten aanwezig zijn als andere tuiniers en er dus weinig interactie is. Bij de opstart was er volgens één van de deelnemers een koppel dat vaak in de tuin werkte, iedereen kende en de ‘lijm’ vormde tussen de andere tuiniers, maar nu zij uit de wijk verhuisd zijn ontbreekt die verbindende schakel.

Soms sluipen er conflicten de tuin binnen, maar die blijven volgens de buurtwerker beheersbaar omdat het samenwerken in de beschutte ruimte van de tuin een vorm van veiligheid biedt. Doordat de tuiniers veel vrijheid krijgen kunnen de verschillende visies op tuinieren ook botsen, bijvoorbeeld als het gaat over compost of over het omgaan met slakken in de tuin:

“Er zijn mensen die zeggen: we gaan die [slakken] doorknippen. En dan heb je mensen die zeggen: nee, dat zijn ook beesten, we moeten een meer ethische manier vinden om aan die slakkenverdelging te doen.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Een van de tuiniers heeft zijn perceel zelfs opgegeven omdat er te veel slakken waren, maar over het algemeen lukt het wel om de conflicten te bespreken en een plaats te geven met respect voor alle betrokkenen.

Toegankelijkheid, activiteiten & relatie met de buurt

De tuin is toegankelijk via een doorgang onder het gebouw en via het grasveld, waar er een fysieke afsluiting is met paaltjes en een hekje. Overdag is de tuin vrij toegankelijk voor zowel tuiniers als externen en daar wordt door de buurt ook gebruik van gemaakt:

“We hebben hier een tijdje iemand gehad die ‘s morgens op zijn fluit kwam oefenen. Heel vervelend, want die was echt nog aan ‘t oefenen, maar dat kan. Je hebt mensen die hier boekjes komen lezen, of met de kindjes een keer komen kijken, of met de hond komen lopen.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Die dingen zijn niet per se gepland, maar gebeuren allemaal heel natuurlijk:

“Soms zijn ze hier aan ‘t schaken, of er is hier een kinderkoor dat dan plots repetities doet, en da’s allemaal organisch.” – buurtwerker De Meubelfabriek

De volledige site van De Meubelfabriek, inclusief de tuin, wordt na 22u afgesloten om overlast voor

de buren te vermijden. Daarover was initieel wat onenigheid met de Groendienst, die liever ziet dat publieke parken ook 's nachts openblijven (hoofdstuk 8), maar uiteindelijk kreeg De Meubelfabriek toch de toestemming om het hek te sluiten.

De maandelijkse werkdagen zijn niet alleen gericht op mensen die een perceeltje bewerken, maar worden ook opengesteld voor de buurt. Er is een kleine bar met koffie, thee, frisdrank en versnaperingen, die uitgebaat wordt door de tuiniers, en het is de bedoeling dat die dagen op termijn uitgroeien tot een moment van ontmoeting in de buurt, bijvoorbeeld met live-muziek. Daarnaast zal de buurt in de toekomst nog meer betrokken worden bij de tuin en de hele site op bijvoorbeeld workshops en opendeurdagen, wat tot nu toe minder gelukt is omwille van de coronacrisis.

Door de ligging in het binnengebied van een bouwblok is een goede relatie met de directe buren een vereiste, en dat lijkt goed te gaan door de blijvende inzet van de buurtwerker:

"En dat is het voordeel van hier buurtwerker te zijn: ik heb overal rondom rond huisbezoeken gedaan, en als er ergens spanning zit of iets niet goed loopt, dan bellen die mij gewoon: "Pieter moetje der is één over de muur gekropen" of "Kunde da ne keer checken", of "Kunde ne keer komen helpen". En dan kunnen we met wat moestuiniers gaan helpen."
– buurtwerker De Meubelfabriek

Veel van de bewoners van de huizen rond het binnengebied hebben zelf een tuintje of hebben een tuintje gehad. Hoewel er actief inspanningen gedaan worden om ook externen uit te nodigen op de site en in de tuin, is het momenteel niet de bedoeling om fysiek naar buiten te treden en mee te werken aan activiteiten buiten het terrein; dit kan eventueel overwogen worden als de vraag daarvoor zou komen.

9.2.3. Twee tuinen met grote verschillen

De twee besproken tuinen hebben een heel verschillende doelstelling: waar de Boerse Poort gericht is op ecologische voedselproductie in de stad, wil de tuin van De Meubelfabriek een plek zijn voor ontmoeting en verbinding. De Boerse Poort beslaat een grote oppervlakte op een boogscheut van de groenpool Bourgoyen-Ossemeersen, terwijl De Meubelfabriek ingebed is in een dense wijk. Daarnaast wordt de Boerse Poort volledig door vrijwilligers beheerd, weliswaar met hulp van de Groendienst voor grotere werken, terwijl in de tijdelijke invulling van De Meubelfabriek voltijds een buurtwerker aanwezig is die moet zorgen voor de connectie met de wijk en het aantrekken van moeilijker bereikbare doelgroepen. Deze verschillen hebben ook hun weerslag op het potentieel van de tuinen om zich te positioneren in een rechtvaardige transitie.

9.3. Tuinieren voor een rechtvaardige transitie?

Zoals uiteengezet in het theoretisch kader in hoofdstuk 4 bespreken we achtereenvolgens de positie van de tuinen in verband met rechtvaardigheid (9.3.1), duurzaamheid (9.3.2) en experiment (9.3.3).

9.3.1. Rechtvaardigheid

Sociale rechtvaardigheid

De Boerse Poort werd opgestart door een groep van hoogopgeleide mensen uit de middenklasse met goede relaties met de stadsdiensten, en er is weinig aandacht voor diversiteit. Doordat er niet actief buiten de eigen cirkels gerekruteerd wordt, blijft een onevenwicht bestaan in het bereikte publiek. Wenstuiniers kunnen zich online op een wachtlijst inschrijven, maar het aantal wachtenden is bijna even groot als het aantal tuintjes. In De Meubelfabriek daarentegen was er in het voorjaar van 2022 geen wachtlijst en is er een sterk *ondemocratisch* proces van werving, waarbij de buurtwerker actief op zoek gaat naar tuiniers uit bevolkingsgroepen die in de tuin ontbreken door ze via verschillende organisaties zoals de moskee of de weggeefwinkel te benaderen. Dit is nodig om een correcte afspiegeling te krijgen van de bevolking van de Brugse Poort. Omwille van de demografische verschuivingen in de buurt kan een te grote nadruk op duurzaamheid of ecologisch tuinieren ook een extra drempel vormen om deel te nemen (zie "9.3.2. Ecologische duurzaamheid"),

en het is mogelijk dat dat een rol speelt in de homogeniteit van de tuiniers in de Boerse Poort.

In de Boerse Poort betaalt een tuinier 60 euro voor een tuintje van 50 m², met een reductie tot de helft ervan voor mensen met een omnio-statuuut of recht op een verhoogde tegemoetkoming. Daarnaast vragen ze een eenmalige waarborg van 120 euro. In De Meubelfabriek is het bewerken van een perceeltje gratis, op voorwaarde dat de tuinier zich 6 uur per jaar inzet voor de gemeenschap; dit komt neer op één werkdag per jaar. Toch kan ook de aankoop van zaden en plantgoed een drempel vormen, getuigt één van de tuiniers:

“k Heb hier dan iemand gezien die van die moestuindoosjes van de Carrefour of zoiets meeheeft, gewoon kleine potjes met één kokosschijfje in en een klein zakje met 5-6 zaadjes. Je krijgt dat gratis mee. En dat plant hij dan, en dan heeft hij wat radijzen.” – actieve tuinier De Meubelfabriek

Daarom overweegt de buurtwerker om met zijn werkingsbudget zaden te bestellen voor wie het nodig heeft, zonder openlijk te laten zien wie er gebruik van maakt om niemand te stigmatiseren.

De tuintjes in De Meubelfabriek worden gezien als een instrument voor meer verbinding in de buurt, maar ook als middel om sociaal kapitaal te herverdelen. De buurtwerker geeft het voorbeeld van een tuinier die een ongeletterde vriend meebracht, die door omstandigheden dringend werk moest vinden. De buurtwerker van De Meubelfabriek was samen met een van zijn collega's aanwezig en ze konden die persoon begeleiden naar de arbeidswinkel. Zo werd bij een toevallige ontmoeting in de tuin iemand bereikt die zelf de weg nog niet gevonden had naar de beschikbare hulpverlening.

Anderzijds zijn de percelen in De Meubelfabriek te klein om zelf veel voedsel te kweken, al beweert een tuinier dat zelfs een paar courgettes voor sommigen al een verschil kunnen maken. De Boerse Poort biedt meer potentieel voor voedselzekerheid, maar het publiek daar heeft minder nood aan 'gratis' groenten: voor de meesten is een grote opbrengst niet zo belangrijk voor hun voedselvoorziening. Geen van beide tuinen draagt dus echt bij aan meer voedselrechtvaardigheid (hoofdstuk 3).

| 117

Ruimtelijke rechtvaardigheid

Zowel de Boerse Poort als De Meubelfabriek zijn sterk op de buurt of wijk gericht: in de Boerse Poort is 90% van de individuele percelen voorbehouden voor bewoners van de Brugse Poort, terwijl De Meubelfabriek zich volledig richt op de lokale bevolking. De ruimtelijke relatie met de buurt is evenwel heel verschillend: waar De Meubelfabriek zich in het dense woonweefsel nestelt, is de Boerse Poort ruimtelijk meer verbonden met de groenpool Bourgoyen-Ossemeersen dan met de woongebieden. Waarschijnlijk heeft dit een invloed op de dynamiek in de tuin, want het is meer laagdrempelig om een perceeltje te onderhouden of gewoon binnen te stappen in De Meubelfabriek om de hoek dan om naar de Boerse Poort te rijden. De kleine perceeltjes in De Meubelfabriek zijn ook gemakkelijker beheersbaar voor iemand met weinig tijd of tuingerelateerde vaardigheden, wat de drempel om deel te nemen verlaagt.

Ook qua werking heeft De Meubelfabriek een sterkere verbinding met de directe omgeving: buitenstaanders worden door middel van verschillende activiteiten expliciet op de site betrokken, en de plek is overdag vrij toegankelijk en wordt in praktijk ook gebruikt door externen. Een goede relatie met de buurt behoort dan ook tot de opdracht van de buurtwerker en dat werpt zijn vruchten af. In de Boerse Poort daarentegen is de poort alleen open als er tuiniers aanwezig zijn en worden er weinig of geen activiteiten ingericht voor externen. In tegenstelling tot bij het 5-jarige bestaan van de tuin in 2017 werden de burens dit jaar niet uitgenodigd voor de festiviteiten voor de 10de verjaardag. Het gesloten karakter van dit groene gebied in een wijk met een tekort aan ruimte laat een groot potentieel voor ontspanning en connectie met de natuur onbenut voor het merendeel van de inwoners van de buurt, wijk en stad. De tuin wordt wel als verblijfsruimte gebruikt door sommige tuiniers, die er bijvoorbeeld stoelen plaatsen om vrienden te ontvangen of die elkaar ontmoeten aan de picknicktafels. Het valt te verdedigen dat de tuin niet altijd vrij toegankelijk is, want de nadruk op voedselproductie zorgt ervoor dat diefstal een probleem kan vormen, terwijl er door de ligging weinig sociale controle is. De homogeniteit van het publiek op vlak van klasse en afkomst kan echter een gevoel van veiligheid en beslotenheid creëren voor de deelnemers, en

het is denkbaar dat de motivatie om de tuin open te stellen voor een groter publiek beperkt is. Het actief uitnodigen van externen op workshops, opendeurdagen of op de maandelijkse werkdagen zou de site beter kunnen openstellen voor de buurt en voor meer ruimtelijke rechtvaardigheid zorgen, zeker gezien de grond eigendom is van de Stad.

Qua inrichting zien we de omgekeerde situatie: waar de stadsakker van de Boerse Poort heel open ingericht is, biedt de tuin van De Meubelfabriek meer geborgenheid doordat die zich in een ingesloten binnengebied bevindt. Dat kan veiliger aanvoelen voor mensen met een kwetsbaarheid en bij ontmoetingen tussen verschillende bevolkingsgroepen, en maakt de drempel om deel te nemen mogelijk minder groot.

Procedurele rechtvaardigheid

Beide tuinen hebben op hun eigen manier sterke banden met de Stad. In de Boerse Poort zijn enkele tuiniers actief die bij de stadsdiensten werken, en sinds de oprichting is er een sterke connectie met de Groendienst die de grotere beheertaken voor zijn rekening neemt. Deze relaties speelden misschien ook een rol bij het opstellen van de contracten tussen de vzw en de Groendienst, waarin de wederzijdse verplichtingen en verantwoordelijkheden vastgelegd zijn (hoofdstuk 8). De Meubelfabriek staat onder de verantwoordelijkheid van de buurtwerker, een professionele medewerker van de Stad die de connecties met de buurt moet verzorgen en de weg kent binnen de werking van de Stad. Hij zet deze positie in om mensen uit de buurt met of zonder kwetsbaarheid te bereiken en aan te trekken. De Groendienst werd pas vrij laat in de opstart betrokken, ná de opmaak van het *droomplan*, en alle beheerwerken in de tuin zijn in handen van de tuiniers zelf. De Groendienst staat in voor het onderhoud van de groenzone naast de tuin, en ook hier is er een goede samenwerking. In De Meubelfabriek hechtte de Groendienst veel belang aan de vrije toegankelijkheid van de tuin, waardoor het hekje van de tuin altijd open moet zijn, hoewel de buurtwerker wel verkregen heeft dat de volledige site om 22u afgesloten wordt. Het afsluiten van de site lijkt daarentegen minder een probleem te vormen in de Boerse Poort, waar de poort enkel open is als er tuiniers aanwezig zijn. Dit komt mogelijk doordat het gebied anders gecategoriseerd is, maar heeft als resultaat dat beide tuinen niet op dezelfde manier behandeld worden.

118 |

Het dagelijks beheer in de Boerse Poort gebeurt door enkele vrijwilligers van de vzw Boerse Poort, die verder geleid wordt door een Raad van Bestuur en met behulp van een jaarlijkse algemene vergadering. De Raad van Bestuur wordt omschreven als een formaliteit en de meeste beslissingen worden genomen door een open beheergroep waarvoor alle tuiniers uitgenodigd zijn. De tuin wordt dus op een democratische manier bestuurd, wat minder het geval is voor de tuintjes van De Meubelfabriek, waar alle verantwoordelijkheid bij de buurtwerker ligt.

Het is de vraag of het werven van de tuiniers ook democratisch gebeurt, en het lijkt erop dat in de Boerse Poort vooral de 'creatieve' middenklasse bereikt wordt. In de tuin van De Meubelfabriek kiest men daarentegen expliciet voor een *ondemocratisch* systeem om nieuwe tuiniers aan te trekken, met voorrang voor mensen die elders moeilijk een plek vinden. De buurtwerker benadert daarvoor actieve bepaalde organisaties om bevolkingsgroepen te betrekken die nog niet in de tuin vertegenwoordigd zijn, om zo het evenwicht te herstellen tussen de goed georganiseerde middenklasse en de meer kwetsbare, allochtone of laaggeschoolde bevolking. Er wordt in De Meubelfabriek ook aandacht besteed aan alternatieven voor de klassieke informatiekanalen zoals vergaderingen, websites, sociale media of mails, die gemakkelijker de middenklasse bereiken, wat in de Boerse Poort niet het geval is.

Tuinieren voor rechtvaardigheid?

Het is duidelijk dat er in de tuin van De Meubelfabriek meer aandacht is voor een correcte afspiegeling van de buurt en voor de inclusie van verschillende doelgroepen. De tuin is bovendien toegankelijk voor alle buurtbewoners, ook zij die zelf niet in de tuin werken. Er zijn drie elementen die hier een rol in spelen: (1) de ligging en vorm, (2) de doelstelling van de tuin en (3) het dagelijks beheer door een betaalde medewerker. Zoals hierboven besproken zorgt de ligging van de tuin van De Meubelfabriek midden in een dichtbebouwde woonbuurt voor een groter potentieel om mensen te bereiken, of het nu is om er te tuinieren of om er gewoon rond te hangen. Het is ook belangrijker om een goede relatie te hebben met de burens, omdat er sowieso een fysieke nabijheid is. De Boerse Poort ligt meer geïsoleerd, waardoor ze meer op zichzelf staat en minder in contact komt met de

directe buren. Mede door de verschillende ligging is ook de vormgeving van de tuinen verschillend: waar de Boerse Poort ruimtelijk heel open is, zijn de tuintjes van De Meubelfabriek meer ingesloten, wat een gevoel van veiligheid en geborgenheid geeft en drempelverlagend kan werken. De tuin in De Meubelfabriek richt zich daarnaast expliciet op het binnenhalen van diversiteit en het creëren van een plek voor ontmoeting en verbinding. In de Boerse Poort ligt de nadruk daarentegen op de ecologisch productie van voedsel en wordt er weinig aandacht besteed aan een correcte afspiegeling van de buurt.

Het verschil in doelstelling hangt nauw samen met het derde element, namelijk de aanwezigheid van een voltijdse buurtwerker in De Meubelfabriek. Een beheerder van de Boerse Poort geeft aan dat het binnenhalen van diversiteit in de tuin inspanningen kost, iets wat momenteel niet aan de orde is:

“Als je een divers publiek wil aantrekken dan moet je daar moeite voor doen. Dat komt niet vanzelf. Je moet mensen meebrengen, je moet ze bijna gaan halen en dat doen we níet; we voeren geen actief beleid. En ik denk dat dáar vooral het probleem zit: we zijn niet actief wat dat betreft.” – perceelbeheerder Boerse Poort

Voor vrijwilligers is dit niet evident, aangezien ze hun taken in hun vrije tijd opnemen. Wanneer een meer diverse groep in de tuin aanwezig is, is er bovendien ook meer begeleiding nodig:

“Maar ik ben daar ook realistisch in, in die zin dat ik denk: moest er meer diversiteit zijn, dan gaat er ook meer opvolging nodig zijn. En dan heb je weer mensen nodig die dat op een vrijwillige basis willen op zich nemen.” – perceelbeheerder Boerse Poort

Vaak hebben vrijwilligers daar niet de tijd, motivatie of kennis en vaardigheden voor. De buurtwerker van De Meubelfabriek daarentegen heeft veel ervaring met buurtwerk en werkt voltijds voor De Meubelfabriek, waardoor hij veel vertrouwen heeft opgebouwd en sterke connecties heeft in de buurt. Al spendeert hij maar 10% van zijn opdracht aan de tuin, hij kan bogen op zijn goede relaties en kan bovendien continu evalueren of de tuintjes inderdaad voor meer ontmoetingskansen zorgen, of de dynamiek goed zit en of niemand in de kou blijft staan. Zelf ziet hij die constante begeleiding ook als een belangrijk aspect:

“Ik voel dat het echt belangrijk is om tijd te steken in het vastnemen van dat proces. En soms denkt de Stad te veel: we gaan daar een moestuin maken en dat gaat wel vanzelf lopen. En ik ben er echt meer en meer van overtuigd dat daar iemand nodig is die die ontmoeting aanspoort, die ook ondersteuning biedt, en dat hoeft daarom niet iemand van 't Stad te zijn.” – buurtwerker De Meubelfabriek

De aanwezigheid van de buurtwerker zorgt voor meer rechtvaardigheid, zowel voor de mensen die een perceeltje bewerken als voor externen die actief verwelkomd worden om in de tuin te verblijven. Hij wordt door de Stad betaald en krijgt voldoende tijd om goede banden op te bouwen in de verschillende gemeenschappen in de wijk. In de Boerse Poort hangt het van de tijd, de motivatie en de vaardigheden van de vrijwilligers af of ze aandacht besteden aan diversiteit en rechtvaardigheid, en momenteel lijkt dat geen aandachtspunt te zijn.

9.3.2. Ecologische duurzaamheid

Aan de basis van het project van de Boerse Poort ligt een ecologische ideologie die in het hele initiatief doorsijpelt. Eerst en vooral gebeurt het tuinieren zelf op een ecologische manier, zoals gespecificeerd in het huishoudelijk reglement voor tuiniers: het is onder andere de bedoeling dat de bodem maximaal bedekt blijft, diepe grondbewerking wordt vermeden en kunstmest, chemische onkruidverdelgers en bestrijdingsmiddelen zijn verboden. Ook monoculturen zijn niet toegelaten en er wordt aanbevolen om biologisch zaai- en plantgoed te gebruiken. Om de tuiniers hierin te ondersteunen worden regelmatig vormingsmomenten georganiseerd die de kennis rond bijvoorbeeld composteren, mulchen of het gebruik van oude rassen verhogen. In de tuin worden ook af en toe workshops gegeven over onder andere alternatieve maaitechnieken, kruiden en onkruid of paddenstoelen. Door de grootte van de percelen (50 m² tot 200 m²) kunnen de tuiniers voor een deel in hun eigen groenten en fruit voorzien, die lokaal, biologisch en volgens de seizoenen

geteeld worden. Omdat er geen tussenpersonen aan te pas komen is het gekweekte voedsel bovendien automatisch *korte-keten*. Er wordt gestreefd naar een zo groot mogelijke biodiversiteit in de tuin en de verharding wordt tot het absolute minimum beperkt. Ook op andere vlakken dringt de duurzaamheidsgedachte door. De tuiniers zijn bijvoorbeeld steeds op zoek naar manieren om hun waterverbruik te beperken, en de meesten wonen in de buurt en komen met de fiets, want de site is moeilijk bereikbaar met de auto. De warme maaltijd die voorzien wordt op de werkdagen is altijd vegetarisch en wordt klaargemaakt met groenten uit het seizoen. Er zijn ook heel wat gezinnen actief in de tuin die dit ecologische bewustzijn willen meegeven aan hun kinderen door hen in contact te brengen met voedselproductie. Het project van de Boerse Poort is dus doordrongen van een ecologisch gedachtegoed dat aansluit bij de levensstijl van de meeste tuiniers, en ondersteund wordt door een aanbod aan workshops en vormingen die de kennis moeten verhogen. De ideologie wordt niet actief uitgedragen buiten de tuin, maar de Boerse Poort kan wel een voorbeeldproject zijn waar andere projecten zich aan spiegelen.

In De Meubelfabriek ligt de nadruk op de ontmoetingsfunctie, en in tegenstelling tot in de Boerse Poort zijn de tuiniers heel vrij in de manier waarop ze hun perceel bewerken. Er zijn heel weinig regels en al wil de buurtwerker absoluut ‘geen vergif’ in de tuin, dit wordt niet echt afgedwongen. Bij de opstart van de tuin werden wel enkele workshops gegeven door Velt vzw, een vereniging voor ecologisch tuinieren, en binnenkort worden er opnieuw workshops georganiseerd, maar die bereiken typisch enkel de tuiniers uit de middenklasse. Het idee om zich zo weinig mogelijk te ‘bemoeien’ met de technieken van de tuiniers is een bewuste strategie om de drempel zo laag mogelijk te houden. Eén van de tuiniers in De Meubelfabriek merkt op dat sommige anderen geen financiële of mentale ruimte hebben om te kiezen voor biologisch zaaigoed, al kan dat wel bepaalde voordelen hebben. Daarom stelt hij voor dat de buurtwerker zelf biologisch zaai- of plantgoed ter beschikking stelt:

“Ik merk dat mensen wel vaak denken: ik ga maar een euro tachtig betalen voor zaden. Waardoor we eigenlijk niet weten vanwaar dat ‘t komt: is ‘t biologisch, of ecologisch, of genetisch gemodificeerd? Dat interesseert hen niet, want ze hebben geen ruimte of geld om die keuze of overweging te maken. Maar vanuit de organisatie zou er wel die stimulatie kunnen zijn, van de mensen die er ergens wat meer over weten. Ook al weten de tuiniers het misschien niet, onbewust ga je hen wel een plezier doen.” – actieve tuinier De Meubelfabriek

120 |

Zoals voordien besproken overweegt de buurtwerker na deze suggestie inderdaad om een aankoop te doen met zijn budget vanuit buurtwerk.

Zoals besproken in het begin van dit hoofdstuk zijn er bepaalde spanningen in de wijk door de recente aankomst van een meer gegoede middenklasse. Zij hechten vaak veel belang aan een ecologische levensstijl en zijn in die zin gealigneerd met de groene agenda van de Stad. Deze groep kan daardoor snel veel invloed krijgen, zoals we zagen bij het initiatief van de leefstraten. Een te grote nadruk op duurzaamheid kan in deze wijk dan ook bepaalde doelgroepen afschrikken, vertelt de buurtwerker van De Meubelfabriek:

“Ik wil niet te veel focussen op dat duurzame, zeker niet expliciet, omdat je dan ook een hele hoop mensen verliest. Da’s hetzelfde als met de discussie over leefstraten en leefpleinen: je krijgt sowieso een polarisering, nog lós van wat de intentie is, die eigenlijk politiek neutraal is. Maar het laatste dat we hier willen is politiek binnenhalen, en van zodra dat je daar te veel nadruk op gaat leggen, wordt dat: ah da’s voor de groene, da’s niet voor ons. En dan verlies je al je neutraliteit.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Er is een duidelijke link met het publiek in beide tuinen: waar de Boerse Poort vooral de ecologische bewuste middenklasse aantrekt, wil De Meubelfabriek hard inzetten op het bereiken van de andere, minder goed bediende groepen in de Brugse Poort. Het is net de typische duurzame levensstijl, inclusief spreekwoordelijke bakfiets voor de deur, die symbool staat voor de gegoede, recente bewoners in de wijk en die andere groepen afschrikt. Als de aandacht voor ecologische duurzaamheid in De Meubelfabriek zou toenemen, dan moet dat heel voorzichtig gebeuren, zodat het polariserende effect ervan kan overstegen worden.

9.3.3. Transitie en experiment

Een experiment is een “doelgerichte en strategische ingreep die expliciet zoekt naar nieuwe vormen van leren of ervaring” (Castán Broto & Bulkeley, 2013, p. 93), die ontstaat in een beschermde omgeving maar een verregaande transitie kan aandrijven (hoofdstuk 2). In de Boerse Poort vinden doorlopend alternatieve leerprocessen plaats over hoe men op een duurzame manier kan omgaan met voedsel en met de natuur, en die leerprocessen kunnen beschouwd worden als experimenten. Er wordt bijvoorbeeld constant gezocht naar ecologische oplossingen voor droogte en naar manieren om met de woelmuizenplaag in de tuin om te gaan. De vormingsmomenten en workshops dragen bij tot het verhogen van de kennis van de tuiniers en hoewel het niet expliciet zo benoemd wordt, kan de tuin in die zin gezien worden als één groot experiment. Daarnaast experimenteert men in de tuinkamers met permacultuur, werden er op een gegeven moment ook paddenstoelen gekweekt en zijn er imkers en brouwers actief op de site. Er zijn dus verschillende sociale leerprocessen aanwezig die zich ontvouwen in de praktijk, al is het niet onmiddellijk de bedoeling om die op te schalen of te verspreiden buiten de tuin.

De Meubelfabriek staat in zijn geheel volledig in teken van groei en experiment: de site is door de Stad opgevat als *broedplaats* of *proeftuin* en als plek voor (sociale) innovatie, en biedt ruimte aan organisaties om iets nieuws te proberen, bij te leren en door te groeien. De buurtwerker omschrijft het project als een *morsplek* voor de wijk. In en rond de tuin zijn ook verschillende experimenten opgezet die willen bijdragen aan meer duurzaamheid: zo is er Fungganda die paddenstoelen kweekt op koffiegruis (Figuur 9-9), Escargand waar eetbare slakken gekweekt worden op basis van organisch afval, en ‘300 bomen’, een project waar geëxperimenteerd wordt met mosmatten uit recuperatiemateriaal die CO₂ kunnen opslaan. Verder staat er in de tuin een serre met een *farmbot* van STEM & VORK, een organisatie die “via actief leren mensen (16+) opnieuw [wil] verbinden met hun voeding” om “samen met buurten nieuwe duurzame lokale voedselsystemen te stimuleren” (<https://stemenvork.be/>). De connectie met de reguliere tuiniers is op dit moment eerder beperkt, al zijn er bijvoorbeeld wel tuiniers die koffiegruis opzijzetten voor de paddenstoelkwekerij en is er potentieel om die relatie verder te versterken.

Naast De Meubelfabriek als site *voor* experiment, is het ook een site *als* experiment, bijvoorbeeld op vlak van beheer, zoals de buurtwerker aangeeft:

“Mijn positie [als buurtwerker] binnen een tijdelijke invulling, dat is ook de eerste keer dat dat gebeurt in de Stad. Want normaal geven ze geld en “trek verder je plan en probeer buurtgericht te werken”. Maar hier hebben ze gezegd: we gaan een keer kijken wat dat voor impact heeft.” – buurtwerker De Meubelfabriek

Het is de eerste keer dat een buurtwerker vanuit de Stad ondersteuning biedt aan een tijdelijke invulling om die beter in te bedden in de buurt. Zoals besproken heeft dat een grote invloed op het bereiken van een diverse groep buurtbewoners op de site en in de tuin.

Figuur 9-9: Experiment in De Meubelfabriek (De Meubelfabriek, 2021)

9.3.4. Positie in een rechtvaardige transitie

Zowel de Boerse Poort als de tuintjes in De Meubelfabriek bevatten kiemen voor een duurzaamheidstransitie: in de Boerse Poort zijn de tuiniers doorlopend op zoek naar nieuwe manieren om op een ecologische manier om te gaan met de uitdagingen van lokale voedselproductie, terwijl De Meubelfabriek fysiek plaats biedt aan duurzaamheidsexperimenten. Ze werken echter niet in dezelfde mate aan een *rechtvaardige* transitie, en dit hangt samen met de wijze waarop ze sociaal en ruimtelijke ingebed zijn de buurt. De Boerse Poort ligt wat meer afgelegen, is sociaal meer gesloten en bereikt voornamelijk een hoogopgeleide middenklasse, terwijl De Meubelfabriek zich in het hart van de wijk bevindt en sterk inzet op ontmoeting, diversiteit en inclusie van meer kwetsbare groepen. Waar De Meubelfabriek een herverdeling van sociaal kapitaal beoogt, reflecteert en versterkt de Boerse Poort de dominantie van de creatieve middenklasse in de wijk. Er is weinig aandacht voor sociale inclusie of rechtvaardigheid en er zijn sociale drempels voor mensen uit andere bevolkingsgroepen om deel te nemen. Bij de opstart werd de Boerse Poort sterk ondersteund door verschillende stadsdiensten, en het is een gemiste kans dat deze middelen slechts een selecte groep ten goede komen, zeker omdat de grond in eigendom van de Stad is.

In de Boerse Poort zou men meer aandacht kunnen hebben voor rechtvaardigheid door actief op zoek gaan naar tuiniers uit andere bevolkingsgroepen en door het gebied meer open te stellen voor externen, bijvoorbeeld door hen actief uit te nodigen op activiteiten. De beheertaken in de tuin worden opgenomen door vrijwilligers die hier niet altijd de tijd, de vaardigheden of de motivatie voor hebben, dus begeleiding vanuit de Stad is daarvoor geen overbodige luxe. De Groendienst zou ook bepaalde sociale eisen kunnen opnemen in de overeenkomst met de vzw. Als er een meer divers publiek betrokken was geweest bij het opstellen van de doelstellingen bij de oprichting van het project, had dit het exclusieve karakter van het project misschien kunnen voorkomen.

Waar er in de Boerse Poort veel aandacht is voor verschillende dimensies van duurzaamheid, behoort ecologisch tuinieren bewust niet tot de doelstellingen in De Meubelfabriek. In de wijk Brugse Poort-Rooigem is (ecologische) duurzaamheid namelijk een concept dat snel geassocieerd wordt met de creatieve middenklasse en andere groepen afschrikt. Het is dus niet evident om hier een project op te zetten dat zowel aandacht heeft voor de duurzaamheidstransitie als voor een rechtvaardige manier om die te realiseren. Desondanks komen de deelnemers in De Meubelfabriek wel in contact met lokale en seizoensgebonden voedselproductie, en bovendien kunnen ze de duurzaamheidsexperimenten die zich naast of in de tuin bevinden leren kennen. Zonder er expliciet de nadruk op te leggen, vergroot dit toch hun ecologische bewustzijn, wat kan doorsijpelen in de manier waarop ze met voedsel omgaan.

Voor een *rechtvaardige* transitie mogen de kosten van een maatschappelijke transitie niet gedragen worden door de meest kwetsbare groepen; idealiter genieten ze net van de voordelen ervan. Groenruimte die toegevoegd wordt in functie van klimaatadaptatie of voor het vergroten van de biodiversiteit, al dan niet in de vorm van stedelijke moestuinen, kan bijvoorbeeld die buurtbewoners ten goede komen die weinig of geen private buitenruimte hebben, wat in De Meubelfabriek het geval is. In De Meubelfabriek is er ook potentieel om de tuiniers te betrekken bij de experimenten in en rond de tuin, ze te laten delen in de opbrengst ervan of er misschien zelfs leer- of werkplekken te creëren. We kunnen meer inspiratie vinden om de tuinen te positioneren in een rechtvaardige transitie bij enkele sociaal geëngageerde en ecologische tuinen uit Rotterdam (hoofdstuk 10).

DEEL III

Rotterdam als
spiegel voor Gent

HOOFDSTUK 10: LESSEN UIT ROTTERDAM

De Voedseltuin en GroenGoed zijn twee organisaties in Rotterdam die door middel van stedelijke moestuinen willen bijdragen aan een rechtvaardige en duurzame stad. Het hoofdstuk is als volgt opgebouwd: eerst worden de tuinen voorgesteld (10.1), daarna bekijken we de elementen die bijdragen aan een rechtvaardige transitie (10.2) en als afsluiter gaan we op zoek naar de kenmerken van Rotterdam die ervoor zorgen dat deze groene en sociale initiatieven net hier tot bloei kunnen komen (10.3).

10.1. Twee stichtingen, negen tuinen

We bespreken de Voedseltuin en de stichting GroenGoed Rotterdam, twee organisaties die inzetten op de sociale en ecologische dimensie van samen tuinieren.

10.1.1. Voedseltuin

Ligging, oprichting en doelstelling

De Voedseltuin is in 2010 opgericht op een braakliggend terrein van 7 000 m² in een gedempt havendok (Keilehaven) in het Vierhavensgebied in Delfshaven (Figuur 10-1). Er zijn nog enkele havenbedrijven actief in de buurt, maar de komende jaren is een grote herontwikkeling gepland op de site Merwe-Vierhavens ("Gebiedsontwikkeling - M4H Rotterdam", z.d.). De tuin is opgestart als samenwerking tussen de Voedselbank en de stichting Gek Op Werk, die mensen met een psychiatrisch verleden begeleidt bij hun re-integratie op de arbeidsmarkt. De Voedselbank stelde vast dat er vaak gebrek was aan verse groenten, terwijl er vlak naast de vestiging een ongebruikt stuk grond lag. Ze besloten om zelf te beginnen met het kweken van groenten op die site met de hulp van vrijwilligers van Gek Op Werk, die zo opnieuw zelfvertrouwen konden opbouwen, hun welzijn zouden verbeteren en een arbeidsritme konden ervaren. De doelstelling was dus tweeledig: enerzijds het voorzien van gezond voedsel voor mensen in armoede, en anderzijds het verkleinen van de afstand tot de arbeidsmarkt voor personen met een psychische kwetsbaarheid. De grond is eigendom van de gemeente Rotterdam, die ze voor vijf jaar ter beschikking stelde en praktische hulp bood bij onder andere het opzetten van de stichting en het opmaken van een bedrijfsplan.

Inrichting en beheer

De tuin wordt beheerd door de stichting Voedseltuin Rotterdam, die voor dit doel is opgericht. De stichting heeft vier werknemers in dienst die samen één voltijds equivalent vertegenwoordigen: een directeur, een zakelijk coördinator die de praktische zaken behartigt, zoals de communicatie en het aantrekken van subsidies en giften, en een tuinman en tuinvrouw met expertise in tuinieren en permacultuur, die de vrijwilligers coördineren op de werkmomenten en ervoor zorgen dat alles op het juiste ogenblik gezaaid, geplant en geoogst wordt. De jaarlijkse kosten bedragen ongeveer 100 000 euro en gaan vooral naar personeel, de huur van het kantoortje en de grond en kleinere uitgaven zoals zaaigoed, werkkledij, koffie en thee. De gemeente voorziet subsidies die ongeveer een derde van de kosten dekken, op voorwaarde dat de stichting een aantal targets haalt zoals het organiseren van bepaalde workshops of activiteiten. De overige financiering komt uit fondsenwerving of wordt zelf opgehaald, door bijvoorbeeld *plantcirkels* te laten *adopteren* door

126 |

Figuur 10-1: Ligging van de Voedseltuin in de omgeving

bedrijven, door bedrijfsuitjes en rondleidingen voor scholen aan te bieden of door plantgoed te verkopen. Individuen kunnen *vriend* worden van de tuin door een bepaald jaarlijkse schenking te doen, en worden afhankelijk van het bedrag *een appeltje voor de dorst*, een *toffe peer* of een *kers op de taart*.

Bij de opstart van de tuin stelde de gemeente Rotterdam de grond voor vijf jaar ter beschikking *om niet*, dat wil zeggen zonder tegenprestatie, omdat de grond braak lag en op dat moment niets opbracht. Tijdens die jaren vestigden ook kunstenaars en creatievelingen zich in de nabijgelegen loodsen, onder andere in het Keilepand en de Keilewerf (Figuur 10-6), en kreeg de tuin een nieuwe functie als ontmoetingsplek. Het enthousiasme van de buurt gaf de tuin meer ruggensteun en na vijf jaar besliste de gemeente dat de Voedseltuin mocht blijven: er werd een huurcontract opgesteld voor opnieuw vijf jaar aan een symbolische prijs, op voorwaarde dat de tuin 'opgekuist' werd om de verblijfsfunctie te versterken. Met het project 'van voedseltuin tot voedselpark' en een tuinontwerp van LOLA Landscape werd het terrein volledig heringericht en kreeg het zijn huidige vorm.

Vanaf de ingang loopt er een verhard, kronkelend pad door de tuin. Langs dat pad ligt de sponstuin van De Urbanisten (zie verder) en bevinden zich verschillende *plantcirkels* met groenten en kruiden, afgeboord met struiken (Figuur 10-2). In het midden van de cirkels staan compostbakken of watertonnen. Het pad leidt verder langs het gebouwtje naar de serre achteraan, waar plantjes voorgezaaid worden in kader van het project *de voorplanters*, en naar een voedselbos dat in 2018 aangelegd werd. De hele tuin wordt collectief bewerkt; er zijn geen individuele percelen. In de oogstperiode kan de tuin 300 tot 400 gezinnen voorzien van groenten, kruiden en fruit. Centraal in de tuin staat een gebouwtje, de *container*, opgetrokken in 2016 om een beschutte plek te bieden. Er bevinden zich een toilet, een keuken, een ruimte voor algemeen gebruik en een afgescheiden kamer die verwarmd wordt door middel van een biomeiler, een warmte-installatie waarbij warmte gegenereerd wordt door composterend hout, met als bijproduct hoogwaardige houtcompost voor de tuin.

Nu de herontwikkeling van het havengebied dichterbij komt, wordt het huurcontract niet langer opgesteld voor vijf jaar, maar wordt het telkens stilzwijgend verlengd voor twee jaar. Door het succes van de tuin is de site in de plannen intussen wel bestemd als groene ruimte, maar het is niet zeker dat de Voedseltuin de grond zal kunnen blijven bewerken. Desondanks kiest de organisatie

| 127

Figuur 10-2: Inrichting van de tuin na het project 'van voedseltuin tot voedselpark', met het pad, de plantcirkels en rechts op de foto de container. Links liggen loodsen die creatieve bedrijven herbergen (Voedseltuin Rotterdam, 2019)

ervoor om op lange termijn te denken, en dat heeft tot nu toe ook zijn vruchten afgeworpen. De bouw van de container was bijvoorbeeld een duur project, dat niet de moeite was geweest als de tuin kort nadien had moeten stoppen:

“Eigenlijk is dat [bouwen van de container] gekkenwerk, als je denkt dat je maar een verlenging elke keer voor twee jaar hebt. Maar goed, we hebben het gewoon gedaan.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Ook het voedselbos is een project op lange termijn:

“Hetzelfde als met dat voedselbos, dat duurt 20 jaar misschien voordat het... Maar ja, geen idee of we er dan nog zitten, maar we doen het gewoon. En daarmee dwing je misschien ook iets af, dat je gewoon kunt blijven.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Door voluit voor te gaan voor hun langetermijnplannen krijgen ze misschien ook meer waardering van de omgeving en van de gemeente, wat hun overlevingskansen vergroot (zie “10.3. Rotterdam: een vruchtbare bodem voor sociale en groene initiatieven”).

Tuiniers & dynamiek

In de tuin wordt elke ochtend van maandag tot vrijdag gewerkt door een wisselend aantal vrijwilligers onder begeleiding van de *tuinman* of *tuinvrouw*. Er wordt koffie en thee voorzien, en in de container kan men samenzitten in de verwarmde kamer. Er zijn in totaal 60 tot 80 vrijwilligers, die zich afhankelijk van hun wensen en beschikbaarheid één of meerdere dagen per week inzetten, tot soms wel vier of vijf ochtenden. Onder de tuiniers zijn onder andere gepensioneerden, mensen met een psychische kwetsbaarheid en zelfstandigen op zoek naar sociaal contact of naar verbinding met de natuur:

“We hebben ook zzp'ers [zelfstandigen], die het leuk vinden om een beetje buiten te zijn en onder de mensen. We hebben gepensioneerde mensen, de een omdat hij eenzaam is en de andere omdat hij ook graag met de handen in de aarde wil zitten. We hebben mensen met psychische klachten, autisme, godsdienstwaan... Nou ja, noem het maar op, gekke dingen, maar iedereen doet gewoon mee.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

128 |

Uit het jaarverslag blijkt dat ongeveer een kwart van de vrijwilligers een afstand tot de arbeidsmarkt heeft (Stichting Voedseltuin Rotterdam, 2022, p. 13).

De Voedseltuin trekt de vrijwilligers niet actief aan: de mensen vinden zelf de weg naar de tuin of worden doorgestuurd door andere organisaties. De tuiniers komen voornamelijk uit de buurt, maar soms ook van verderop uit de stad. Volgens een medewerker is het succes te danken aan het gemeenschappelijke doel, namelijk het kweken van voedsel voor mensen in armoede:

“Er kwamen steeds meer mensen bij. Dat ging eigenlijk redelijk vanzelf en gaat eigenlijk nog steeds vanzelf. Ik denk door het doel, weet je, dat spreekt heel veel mensen aan, iets doen voor een ander. En heel veel mensen vinden het leuk om in een tuin te werken, want je hoeft hier niets te kunnen, maar je leert gaandeweg van alles.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Een *tuinman* en *tuinvrouw* zorgen voor de praktische aansturing van de vrijwilligers tijdens de werkmomenten. Op sociaal vlak is er geen specifieke ondersteuning, al krijgt een vijftal vrijwilligers extra begeleiding in kader van een WMO-traject (een hulpverleningstraject in Nederland), waarvoor de Voedseltuin beroep doet op de partner Pluspunt Rotterdam. Als blijkt dat er een grotere onderliggende hulpvraag is, sturen ze mensen door naar andere hulporganisaties. Het gebrek aan sociale ondersteuning in de tuin is verrassend gezien de kwetsbaarheid van sommige vrijwilligers, en toch is het zeer zeldzaam dat er serieuze problemen zijn:

“Doordat iedereen gewoon gezien wordt als mens, niet gewoon als de ziekte die die heeft of als iemand die minder is, gaat het heel goed. Iedereen vangt elkaar op en zo kun je 't ook hebben.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

In de tuin worden de deelnemers als volwaardig mens gezien, los van eventuele labels. Ze krijgen

Figuur 10-3: Vrijwilligers aan het werk in de tuin (Voedseltuin Rotterdam, 2020)

verantwoordelijkheid, nemen eigenaarschap op en worden in hun waardigheid versterkt. Enkele tuiniers met een verleden in een dak- en thuislozenorganisatie zijn in de tuin veel actiever dan ze voordien waren in de daklozenorganisatie, terwijl er voor de tuin veel minder maatschappelijke middelen uitgetrokken worden. Dit toont aan dat de tuin een grote toegevoegde waarde heeft, in de eerste plaats voor de vrijwilligers zelf.

Toegankelijkheid, activiteiten & relatie met de buurt

Het terrein ligt in het voormalige havengebied Merwe-Vierhavens (M4H) dat bestemd is voor gebiedsontwikkeling. Bij de opstart van de tuin in 2010 lag het gebied errond voornamelijk braak, maar intussen hebben kunstenaars en creatievelingen zich er gevestigd, onder meer de Keilewerf en Atelier Van Lieshout. Aan de westzijde wordt de tuin begrensd door havengebied, en aan de andere zijde wordt de tuin van de woonwijken gescheiden door een grote weg, de Vierhavensstraat, en een shopping-center met daarop het 'Dakpark' (Figuur 10-1). Aangezien de site niet afgesloten wordt, komen daklozen er af en toe de nacht doorbrengen of gebruiken jongeren het als 'hangplek', en daardoor is er soms vandalisme of wordt er oogst gestolen. Over het algemeen valt de overlast echter mee, wat misschien te verklaren is door de locatie:

“Stel dat we in een woonwijk zaten en er staat geen hek omheen, misschien waren we dan alle groenten sowieso al kwijt, weet je niet. Hier verdwijnt ook wel eens iets, en er wordt ook wel eens wat gesloopt, door jongeren die hier een beetje hangen, maar het valt nog mee.”
– zakelijk coördinator Voedseltuin

Het is een bewuste keuze om de tuin niet af te sluiten, omdat er maar 20 uur per week getuinierd wordt en de stichting de site ook buiten deze werktijden toegankelijk wil houden. Er is bovendien geen garantie dat een hek ongewenst gedrag zou buitenhouden.

In de tuin vinden verschillende activiteiten plaats, zowel voor vrijwilligers als voor externen: zo zijn er workshops die openstaan voor mensen van buitenaf, en kunnen bedrijven en scholen een bezoek brengen aan de tuin. De Voedseltuin neemt ook deel aan externe activiteiten, zoals schoonmaakacties en plantjesmarkten (Stichting Voedseltuin Rotterdam, 2022, p. 9).

Langs de lengte van de tuin liggen enkele loodsen met onder andere architectenbureaus, een bierbrouwer, een klimhal, ateliers voor keramiek, ... De loodsen hebben zich na enkele jaren naar de tuin toegewend: de ingangen die eerst aan de straatkant lagen zijn nu verplaatst naar de tuinzijde. Mensen die in de omgeving werken genieten mee van de tuin en komen er bij mooi weer bijvoorbeeld lunchen. Er wordt ook samengewerkt met de bedrijfjes uit de loodsen: zo experimenteren De Urbanisten uit het Keilepand er met hun *sponstuin* (zie verder). Onmiddellijk

naast het terrein bevindt zich Atelier Van Lieshout, de werkplaats van beeldend kunstenaar Joep van Lieshout, en een bijhorende beeldentuin, en ook in de Voedseltuin staan verschillende sculpturen van zijn hand. Met behulp van de burens wordt getracht om de natuurlijke kringlopen zoveel mogelijk te sluiten (zie verder). Door het enthousiasme van de buurt kan de tuin meer gewicht in de schaal leggen bij onderhandelingen met de gemeente Rotterdam. Enkele bedrijven uit de omgeving zorgen ook voor sponsoring, bijvoorbeeld door een plantcirkel te adopteren.

De site waar de tuin gevestigd is, is intussen op de bestemmingsplannen ingekleurd als groene ruimte, en het is de bedoeling dat het een groene doorgang zal vormen tussen de woonwijken in het oosten en de nieuwe ontwikkelingen in het westen. Op termijn zou er een brug over de Vierhavenslaan komen, wat het gebied beter zou ontsluiten voor voetgangers en fietsers vanaf het Dakpark, en in de Keilehaven achter de tuin is in een oud dok een getijdenpark gepland volgens een ontwerp van De Urbanisten (De Urbanisten, z.d.b). De bewoners van het gebied hebben zich verenigd in het Keilehaven Comité om meer invloed te kunnen uitoefenen op de toekomstige ontwikkelingen.

10.1.2. GroenGoed Rotterdam

In tegenstelling tot de stichting Voedseltuin, die op één tuin gericht is, beheert GroenGoed Rotterdam verschillende tuinen in de wijk Rotterdam-Noord en aan het centraal station.

Ligging, oprichting & doelstelling

De eerste tuin werd opgericht in 2009-2010 aan het Bergwegplantsoen vanuit de behoefte om iets te doen aan bepaalde structurele en globale maatschappelijke problemen:

“De aanleiding was een gevoel van ongemak en onvrede bij de gang van zaken in de wereld, hoe de economie en de financiële systemen en energiesystemen zijn georganiseerd. Hoe dagelijkse keuzes in mijn leven konden leiden tot geweld en lijden, soms wel helemaal aan de andere kant van de wereld. Dat gaf mij erg de behoefte om minder bij te dragen aan dat soort globale systemen, om meer lokaal en met een lage impact kunnen doen. En ook meer kennis en vaardigheden te ontwikkelen die helpen bij het zelfstandig en zelfvoorzienend kunnen zijn.” – sociaal hovenier en medeoprichter GroenGoed

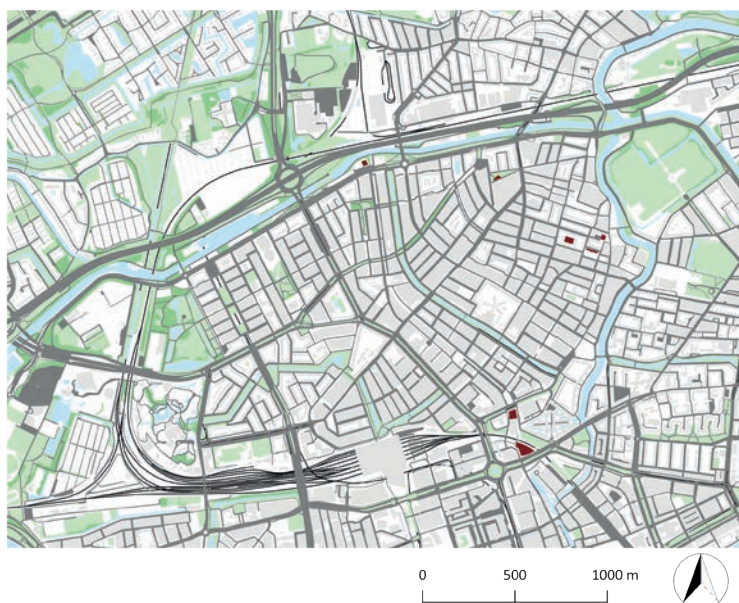
Sinds 2010 werd bijna elk jaar een nieuwe tuin opgestart, en in 2017 werd de stichting GroenGoed Rotterdam opgericht om het werk op die tuinen te ondersteunen. Op de website wordt hun visie als volgt beschreven:

“De Stichting heeft het doel om het tuinieren in te zetten voor een ecologische en menswaardige stad. Met de tuinen bestrijden we armoede, werken we aan het verkleinen van onze ecologische voetafdruk, leren we zelfvoorzienend te leven, en brengen we een inclusieve vorm van eigendom over land in de praktijk.” (GroenGoed Rotterdam, z.d.b)

Naast de ecologische dimensie is er in de tuinen ook veel aandacht voor de sociale en de politieke aspecten. In feite is dit de enige tuinorganisatie in dit thesisonderzoek die zich politiek profileert (zie verder).

Op dit moment heeft de stichting zes tuinen in beheer, en twee tuinen van de stichting Vredestuin worden ook door GroenGoed begeleid (Vredestuin en Vredestuin Noord). Samen zijn de tuinen goed voor ongeveer 1,5 hectare grond in de stad. Alle tuinen worden collectief bewerkt en net zoals in de Voedseltuin zijn er geen individuele percelen.

In tegenstelling tot de Voedseltuin liggen de meeste tuinen van GroenGoed midden in het stedelijk woongebied. In zes van de acht tuinen werkt de stichting op grond in eigendom van de gemeente Rotterdam in het kader van zelfbeheer. Daarvoor wordt geen huur betaald, maar de site moet openstaan voor iedereen en een sociaal-maatschappelijk doel dienen. Bij de opstart van de eerste tuin in 2010 was de gemeente Rotterdam nog niet helemaal overtuigd van deze manier van werken en leefde de angst dat het initiatief niet lang zou bestaan (zie “10.3. Rotterdam: een vruchtbare bodem voor sociale en groene initiatieven”). Ondertussen heeft de gemeente echter veel goede ervaringen met zelfbeheer en is er meer vertrouwen gegroeid.

Figuur 10-4: De tuinen van GroenGoed in Rotterdam-Noord en bij het station Rotterdam Centraal

Inrichting & beheer

Elk van de acht tuinen heeft een specifieke locatie en inrichting, maar een vaste waarde is dat de principes van permacultuur gevolgd worden en dat de tuin collectief bewerkt wordt. Er zijn vier medewerkers of *sociaal hoveniers* die samen 24 uur aan werkmomenten in de tuinen begeleiden, meestal per twee. Daarnaast staan ze ook elk in meer of mindere mate in voor de organisatie, communicatie, fondsenwerving, netwerkopbouw... De kosten voor het personeel en de andere uitgaven worden gedekt door verschillende subsidies van de gemeente en een aanjaagbudget van de organisatie SOL (Samen Ondernemend Leren, de welzijnsaanbieder in Rotterdam-Noord), met wie ze nauw samenwerken. Daarnaast rekent de stichting op bijdragen van donateurs en sponsors (GroenGoed Rotterdam, 2019).

| 131

Sommige tuinen hebben een meer permanent karakter, maar andere tuinen, zoals de Vredestuin, Park Pompenburg en de tuin op Hofbogen, zijn ontstaan op tijdelijk braakliggende terreinen waar bouwprojecten gepland waren. Die plekken worden nu bedreigd door de nieuwe ontwikkelingen, en het vereist een zekere flexibiliteit om de tuinen te laten ‘meebewegen’ met die dynamiek. Stichting GroenGoed zit wel steeds vaker mee aan tafel om opnieuw een tuin te integreren in het ontwerp van het bouwproject. Dit toont aan dat de toegevoegde waarde van de tuin ook door buitenstaanders erkend wordt, en wanneer een tuin vanaf het begin in de plannen ingeschreven wordt, zal die in de toekomst meer robuust zijn ten opzichte van nieuwe ontwikkelingen.

Tuiniers & dynamiek

Alle tuinen worden collectief beheerd tijdens gezamenlijke werkmomenten, met vaste tijdsblokken gaande van twee uur per twee weken (Bergwegplantsoen) tot twee keer drie uur per week in de grotere tuinen (Vredestuin en Vredestuin Noord). Bijna alle werkmomenten vinden overdag tijdens de werkweek plaats, met uitzondering van één werkmoment op zondagnamiddag in de Vredestuin. Er wordt koffie en thee voorzien voor de vrijwilligers en ook het werkmateriaal is aanwezig. De tuinen zijn georganiseerd door middel van zelfbeheer, en iedereen kan meebeslissen over de inrichting en de keuze van de teelten. De vrijwilligers worden dan ook bewust aangesproken als *deelnemers* om te vermijden dat er een hiërarchie ontstaat tussen betaalde en onbetaalde krachten (GroenGoed Rotterdam, 2021).

In 2020 werkten in de tuinen in totaal ongeveer honderd mensen mee, met verschillende achtergronden en motivaties (GroenGoed Rotterdam, 2021, p. 20). De stichting stelt zichzelf tot doel dat per tuin minimaal vijf mensen deelnemen vanuit een welzijnsvraag (GroenGoed Rotterdam, 2019, p. 4). Eén van de sociaal hoveniers beschrijft dat de tuinen gericht zijn op “welzijn, inclusiviteit, diversiteit en samenhang” en openstaan voor iedereen:

“Er is een stuk grond en er zijn mensen, en we willen eigenlijk dat iedereen in staat is, ongeacht waar je vandaan komt, hoe je eruitziet, wat je achtergrond is... Dat er dus ruimte is waar mensen bij elkaar kunnen komen, en kunnen tuinieren.” – sociaal hovenier GroenGoed

Het profiel van de tuiniers is verschillend van tuin tot tuin en in elke tuin ontstaat een unieke dynamiek: in één van de tuinen werken bijvoorbeeld enkele Chinese vrouwen mee, die hun eigen keuze van gewassen in het teeltplan introduceren.

Naast de vaste werkmomenten organiseert GroenGoed maandelijks een potluck met kampvuur voor alle deelnemers om de cohesie en de sociale inclusie te versterken.

Toegankelijkheid, activiteiten & relatie met de buurt

De relatie met de buurt hangt af van de locatie van de specifieke tuin: in sommige gevallen is de tuin fysiek afgesloten met een hek en een poortje (bijvoorbeeld in de Vredestuin), terwijl dat op andere plaatsen niet zo is (bijvoorbeeld op het Bergwegplantsoen). De tuin op de Hofbogen was eerst vrij toegankelijk, maar wordt sinds de coronapandemie afgesloten, een keuze die de organisatie zelf betreurt. Tijdens de werkmomenten zijn de poortjes wel open en is er veel passage van onder andere de leerlingen van de middelbare school in de buurt. GroenGoed werkt nauw samen met SOL, Samen Ondernemend Leren, een welzijnsinstelling in Rotterdam die inzet op netwerken en het versterken van wijken (www.solnetwerk.nl). Nieuwe tuiniers worden soms doorverwezen door SOL, en omgekeerd stuurt GroenGoed soms ook mensen door naar SOL, wat de werking van de tuinen beter verankert in de buurten.

Er vinden in de tuinen ook verschillende activiteiten plaats die openstaan voor buitenstaanders, voornamelijk rond natuur- en milieueducatie voor kinderen, maar ook workshops voor volwassenen uit de buurt (GroenGoed Rotterdam, 2021, p. 10).

10.1.3. Verschillende opzet, gelijkaardige doelstellingen

Zowel de Voedseltuin als GroenGoed functioneren als onafhankelijke stichtingen die vrijwilligers begeleiden bij het collectief beheer van de tuin(en). Beide stichtingen bestaan al meer dan tien jaar en hebben intussen hun sporen verdiend en naamsbekendheid opgebouwd. De tuinen liggen voornamelijk op grond in eigendom van de gemeente Rotterdam, die voor een symbolische prijs gehuurd wordt (Voedseltuin) of waar afspraken zijn met de gemeente rond zelfbeheer (GroenGoed). De ruimtelijke context van de tuinen is wel heel verschillend: de GroenGoed-tuinen liggen dicht bij (en meestal midden in) de stedelijke woonwijken, terwijl de Voedseltuin zich in een voormalig havengebied bevindt waar op dit moment vooral creatieve hubs gevestigd zijn. In het gebied is een stadsontwikkelingsproject gepland, waardoor de omgeving van de Voedseltuin zeer dynamisch is.

In elk van de tuinen zijn er vaste werkmomenten, gaande van twee uur per twee weken in het Bergwegplantsoen (GroenGoed) tot vijf ochtenden per week in de Voedseltuin, en om de tuiniers aan te sturen en te coördineren zijn er op deze momenten een of twee betaalde werkrachten aanwezig: de *tuinman* of *tuinvrouw* (Voedseltuin) en de *sociaal hoveniers* (GroenGoed). Alle tuinen worden bewerkt volgens de principes van permacultuur, en er is expertise nodig om de vrijwilligers hierbij te begeleiden. Opvallend is dat alle werkmomenten overdag plaatsvinden op weekdays, met uitzondering van één tijdsblok in de Vredestuin (GroenGoed). Het feit dat er collectief getuinierd wordt, zorgt ervoor dat de drempel om deel te nemen laag blijft. De organisaties zetten ook sterk in op de zelfredzaamheid en het eigenaarschap van de vrijwilligers. Voor bijkomende taken zoals administratie, fondsenwerving en communicatie werken beide stichtingen met minimale middelen op vlak van budget en personeel.

De Voedseltuin is opgericht vanuit een sociale bekommernis: het voorzien van verse groenten voor mensen in armoede en het aanbieden van zingevende en structurerende activiteiten voor werklozen, maar heeft ook veel aandacht voor de ecologische dimensie. De site biedt bijvoorbeeld ruimte voor klimaatexperimenten (zie verder). De oprichters van GroenGoed waren dan weer in eerste instantie op zoek naar oplossingen voor bepaalde ecologisch-maatschappelijke uitdagingen, en gingen zich gaandeweg ook richten op welzijnsvragen uit de buurt. Momenteel is er in de zomermaanden zowel bij de Voedseltuin als bij GroenGoed een overschot aan opbrengst, en naast de vrijwilligers delen ook sociale organisaties in de buurt in de oogst. De Voedseltuin verdeelt

Figuur 10-5: De Vredestuin, een tuin begeleid door GroenGoed (GroenGoed Rotterdam, 2022)

daarnaast rechtstreeks aan gezinnen in armoede, bijvoorbeeld in verdeelpunten of aan de hand van een strippenkaart waarmee mensen zelf groenten kunnen ophalen in de tuin. Ondanks de verschillende initiële opzet van beide stichtingen is de uitkomst dus gelijkaardig.

Voor beide organisaties vervult de tuin meerdere functies: enerzijds produceert men er voedsel, maar daarnaast zorgt de tuin ook voor fysieke activiteit, een betere gezondheid, een vaste structuur en een gevoel van waardigheid en sociale inclusie bij de tuiniers. Die veelheid aan functies biedt het voordeel dat er verschillende financieringskanalen aangeboord kunnen worden. Beide stichtingen krijgen subsidies van de gemeente, maar halen ook een deel van hun inkomsten zelf op door giften en sponsoring. De veelzijdigheid van de tuinen geeft in beide gevallen ook aanleiding tot partnerschappen en deelname aan verschillende netwerken, bijvoorbeeld rond groene initiatieven, gebiedsontwikkeling of armoedebestrijding (zie verder).

| 133

10.2. Rotterdamse tuinen voor een rechtvaardige transitie

Na deze korte voorstelling onderzoeken we in hoeverre de tuinen bijdragen aan een rechtvaardige transitie, door achtereenvolgens te kijken naar rechtvaardigheid, ecologische duurzaamheid en het element van transitie en experiment zoals uitgezet in het theoretisch kader (hoofdstuk 4).

10.2.1. Rechtvaardigheid

We bekijken achtereenvolgens de sociale, ruimtelijke en procedurele dimensie.

Sociale rechtvaardigheid

In de tuinen is er veel aandacht voor rechtvaardigheid, zowel op materieel als op sociaal-menselijk vlak. De groenten uit de tuin zijn bestemd voor mensen in armoede en vrijwilligers kunnen een deel van de opbrengst mee naar huis nemen, wat gezonde en biologische groenten binnen ieders bereik brengt en de kosten voor boodschappen verlicht. In de tuinen werken bovendien tuiniers met diverse achtergronden samen, met speciale aandacht voor mensen met specifieke noden.

De Voedseltuin is opgericht als samenwerking van de Voedselbank en de stichting Gek Op Werk, en is daardoor van in het begin gericht op het activeren van ex-psychiatrische patiënten, voor wie de tuin een rustige omgeving biedt waar ze gewaardeerd worden, zelfvertrouwen opbouwen en structuur ervaren. Dit kan voor sommigen de afstand tot de arbeidsmarkt verkleinen, en ook als dat niet binnen de mogelijkheden ligt biedt de tuin hen een zinvolle tijdsbesteding waar ze een gevoel van waardigheid aan kunnen ontleen:

“Mensen krijgen weer een beetje zelfvertrouwen, krijgen weer een ritme, voelen zich gewaardeerd. Vaak ben je al zover weggezakt dat je denkt: ik kan niets meer, ik ben niets waard. Maar hier ben je iemand, weet je, dat doet gewoon veel met mensen.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Ook stichting GroenGoed streeft ernaar dat er in elke tuin minstens vijf tuiniers deelnemen vanuit een welzijnsvraag (GroenGoed Rotterdam, 2019, p. 4). Het tuinieren draagt dan ook bij aan een verhoogd welzijn, zowel op fysiek als op sociaal vlak:

“Je bent actief bezig, je gebruikt je lichaam, je gebruikt je geest, dus het draagt bij aan verschillende dingen: het is sociaal, doet iets met je welzijn, het doet iets met je gezondheid...” – sociaal hovenier GroenGoed

In de tuinen wordt het zorgen voor de natuur verbonden met het zorgen voor de medemens:

“En eigenlijk kun je ook zeggen, groenten kweken is een middel voor de mensen, want ik zeg altijd, niet alleen de plantjes groeien maar ook de mensen.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Er ontstaat als het ware een *sociale permacultuur* die een menselijk ecosysteem tot bloei laat komen. Beide organisaties verwijzen indien nodig ook mensen door naar gespecialiseerde hulpverlening.

De drempel om mee te tuinieren is laag: deelname is gratis en het materiaal, de werkkledij, het plantgoed en andere benodigdheden worden ter beschikking gesteld door de organisatie. Er is veel aandacht voor ontmoeting op de werkmomenten en er wordt koffie en thee gezet voor de deelnemers. Vrijwilligers bepalen zelf hoeveel tijd ze in de tuin besteden, en er is een aanbod van mogelijke werkmomenten doorheen de week: vijf ochtenden in de Voedseltuin (20u) en 24 uur aan werkmomenten bij GroenGoed (in de verschillende tuinen). Die vinden (op één na) overdag plaats op weekdagen, wat de meeste mensen die voltijds werken uitsluit, maar waardoor werklozen, langdurig zieken en gepensioneerden wel bereikt worden. Net zij lopen een groter risico op armoede of isolement, dus de planning van de werkmomenten kan gezien worden als een rechtvaardige keuze.

134 |

Stichting GroenGoed zet zich sinds 2018 ook structureel in voor armoedebestrijding in het samenwerkingsverband RAB, de Rotterdamse Armoedebestrijdingsbeweging (GroenGoed, 2021, p. 10). Ze erkennen daarmee dat de tuinen slechts beperkt bijdragen aan een betere levenskwaliteit, omdat niet voedsel, maar de woonlast de grootste uitgavepost vormt voor gezinnen. De tuinen nemen ook de grotere maatschappelijke oorzaken van armoede niet weg (McClintock, 2014). Met het samenwerkingsverband wil GroenGoed structureel aan oplossingen werken door te informeren, het beleid te beïnvloeden en burgers te ondersteunen, bijvoorbeeld in hun strijd voor een beter onderhoud van hun (sociale) woning.

Ruimtelijke rechtvaardigheid

De Voedseltuin kiest er bewust voor om het terrein van de tuin niet af te sluiten, zodat buurtbewoners en bezoekers ook buiten de werkmomenten van dit stukje groen kunnen genieten, al ervaren ze soms hinder van jongeren die schade veroorzaken. Het is een vorm van ruimtelijke rechtvaardigheid dat ze ook minder evidente medegebruikers in de tuin willen toelaten. Bij de tuinen van GroenGoed zijn sommige vrij toegankelijk terwijl andere afgesloten worden, afhankelijk van de locatie, de buurt en de grondeigenaar.

Waar de Voedseltuin ingebed is in een omgeving van creatieve bedrijfjes, zijn de tuinen van GroenGoed meer verbonden met de woonwijken waarin ze liggen. Hoewel de tuinen kleiner zijn kan de impact van het toevoegen van (kwalitatief) groen hier dus hoger zijn, in het bijzonder voor de krap behuiste stadsbewoners van Rotterdam-Noord, die sowieso weinig groen in de buurt hebben.

Doordat ze vaak opgericht worden op tijdelijk braakliggende sites, zullen verschillende GroenGoed-tuinen op termijn plaats moeten maken voor bouwprojecten, wat een bedreiging kan vormen voor de ruimtelijke rechtvaardigheid. De Voedseltuin ligt dan weer midden in de geplande

gebiedsontwikkeling 'M4H' en de omgeving is onderhevig aan grote veranderingen: bij de opstart van de tuin was er veel leegstand en verloedering, maar intussen hebben er zich creatieve bedrijven en kunstenaars gevestigd, onder andere in de Keilewerf (Figuur 10-6). De tuin speelt zelf ook een rol in de gebiedsontwikkeling:

“We trekken ook mensen naar deze wijk toe. Zij [de gemeente] willen deze wijk ontwikkelen, maar ‘t is nog steeds een drempel om die wijk in te gaan, dus zo leren mensen ook een beetje dit gebied kennen.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Het project ‘van voedseltuin naar voedselpark’, dat opgelegd werd door de gemeente om de tuin ‘op te kuisen’ en aantrekkelijker te maken als verblijfsruimte, past in dit plaatje. Daar is op zich niets mis mee, zolang de opwaardering van het gebied niet zorgt voor de uitdrijving van bepaalde groepen en activiteiten, zoals de Voedseltuin zelf en de creatieve bedrijvigheid in de naburige loodsen. Het is een reëel risico dat het succes van de tuin haar eigen voortbestaan bedreigt, en de stichting is zich van deze paradox bewust (Stichting Voedseltuin Rotterdam, 2022, p. 5). De verdere evolutie hangt af van verschillende externe factoren, maar de huidige gebruikers van de site en de buurt hebben zich alvast verenigd in het Keilehaven Comité om de krachten te bundelen en invloed uit te oefenen op de plannen. Misschien wordt hier wel een precedent gecreëerd voor een meer inclusieve vorm van stadsvernieuwing (zie “10.2.3. Transitie en experiment”)?

GroenGoed werkt ook op hoger niveau aan meer ruimtelijke rechtvaardigheid; de stichting stelt dat ze “met de tuinen [...] een inclusieve vorm van eigendom over land in de praktijk [brengen]” (GroenGoed Rotterdam, z.d.b). Dit kan beschouwd worden als een politieke ideologie over grondeigendom, en een medewerker duidt het als volgt:

“Dus zeg maar, niet van “dit is mijn land en daar mag jij niet op”. Nee, dit is óns stuk en zodra jij binnenkomt is het van jou. Ja, daar haal je alle drempels weg... Daar maak je gewoon ruimte voor iedereen.” – sociaal hovenier GroenGoed

Hiermee worden de maatschappelijke normen over grondeigendom en zeggenschap over land radicaal in vraag gesteld, en dit vormt een belangrijk aspect van het ideeëngoed van GroenGoed.

| 135

Procedurele rechtvaardigheid

Beide organisaties tuinieren voornamelijk op grond die voorzien wordt door de gemeente en worden gedeeltelijk door gemeentelijke subsidies gefinancierd. De resterende inkomsten moeten ze zelf ophalen, bijvoorbeeld door middel van donateurs en sponsors. Al deze financieringskanalen vereisen blijvende inspanningen van de organisaties (zie “10.3. Rotterdam: een vruchtbare bodem voor sociale en groene initiatieven”). Het is wel een positief signaal dat de waarde van de tuinen erkend wordt door de gemeente, die de tuinorganisaties mee inspraak geeft in de nieuwe ontwikkelingen op ‘hun’ sites, wat op zijn beurt kan zorgen voor meer ruimtelijk-procedurele rechtvaardigheid.

▲ Bas van den Berg (links) en René Boonekamp openen zaterdag hun werkplaats. © AD/Sanne Donders

Rotterdamse Keileweg: van hoeren naar hipsters

Figuur 10-6: Nieuwsbericht over de gentrificatie in de omgeving van de Voedseltuin (Lindsen, 2015)

Nieuwe vrijwilligers worden niet actief aangetrokken, maar vinden zelf de weg naar de tuinen, al dan niet via doorverwijzing door andere hulporganisaties. Zo werkt de Voedseltuin samen met Pluspunt Rotterdam, een thuis-, leer- en werkplek voor mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt (www.pluspuntrotterdam.info), en maakt ze deel uit van de keten 'Roffabriek', die partners verenigt die op innovatieve wijze bijdragen aan een duurzame, gezonde en inclusieve stad. Stichting GroenGoed werkt nauw samen met onder andere SOL, een welzijnsorganisatie in Rotterdam-Noord, om personen met een welzijnsvraag te bereiken. Dat de vrijwillige aanmelding van nieuwe tuiniers aangevuld wordt met samenwerkingen met sociale partners, vormt een aspect van procedurele rechtvaardigheid.

Stichting GroenGoed zet zich daarnaast in voor vergroening in de stad door verschillende partijen te verbinden. Ze was mede-oprichter van het samenwerkingsverband 'Groen 010', dat pleitte voor de aanstelling van een *groenmakelaar* en de oprichting van een *groenloket* van Rotterdam, twee initiatieven die burgers en organisaties met groene plannen wegwijs moeten maken in de werking van de gemeente (GroenGoed Rotterdam, 2021, p. 12-13; Gemeente Rotterdam, z.d.a). Zo werkt ze actief mee aan een meer toegankelijke dienstverlening van de gemeente aan de burgers en verenigingen, wat de procedurele rechtvaardigheid verhoogt.

Tuinieren voor rechtvaardigheid

We concluderen dat de tuinen die in dit hoofdstuk besproken worden in het algemeen bijdragen aan meer rechtvaardigheid, en dat op verschillende vlakken. Sociaal gezien produceren de tuinen niet alleen voedsel voor mensen in armoede, maar bieden ze ook een plek die het welzijn van maatschappelijk kwetsbaren verhoogt. Ruimtelijk voegen ze groene plekken toe in buurten waar die schaars is, al komt dat in het geval van de Voedseltuin op langere termijn niet noodzakelijk ten goede aan zij die het nodig hebben, omdat hij gelegen is in een site voor gebiedsontwikkeling. Nieuwe tuiniers worden geworven via verschillende kanalen, zoals doorverwijzing door organisaties voor mensen met een hulpvraag of een afstand tot de arbeidsmarkt, wat een vorm van procedurele rechtvaardigheid is. Stichting GroenGoed maakt daarenboven deel uit van verschillende netwerken die zich ook op hoger niveau inzetten voor meer sociale en procedurele rechtvaardigheid.

136 |

10.2.2. Ecologische duurzaamheid

Zowel in de Voedseltuin als in de tuinen van GroenGoed worden fruit en kruiden geteeld op een duurzame manier volgens de principes van permacultuur, waarbij diepe grondbewerking en het gebruik van bestrijdingsmiddelen, kunstmest en machines vermeden wordt. Dit heeft een positief effect op het bodemleven, de biodiversiteit en de CO₂-opslag en vermindert de afhankelijkheid van fossiele brandstoffen, en de beschikbaarheid van lokaal voedsel verkleint de voedselkilometers. De tuinen composteren bovendien ter plekke hun eigen groenafval en dat uit de buurt, en in enkele tuinen wordt ook regenwater opgevangen.

In de Voedseltuin probeert men samen met de burens de natuurlijke kringlopen zoveel mogelijk te sluiten: plantaardig afval afkomstig uit de bedrijven wordt in de tuin gecomposteerd, en er wordt water opgevangen van het dak van het tuingebouwtje en van omliggende daken, zoals van Aterlier Van Lieshout. Het toiletwater wordt opgevangen, gefilterd, gezuiverd door een helofytenfilter en hergebruikt. Op het dak van de container liggen zonnepanelen die het gebouwtje van (een groot deel van) de benodigde elektriciteit voorzien, en er is een afgesloten kamer die verwarmd wordt door een biomeiler, d.w.z. door warmte die gegenereerd wordt door het composteren van hout. De container is bovendien voor het grootste deel uit afvalmaterialen opgebouwd en de externe aansluitingen zijn beperkt tot water voor de keuken en een aansluiting voor elektriciteit.

De stichting GroenGoed zet zich verder in voor vergroening in de stad door samenwerkingen en het opbouwen van netwerken. Ze richtte mee het samenwerkingsverband 'Groen 010' op (zie "Procedurele rechtvaardigheid"), en met het verband 'Groene Groeiplekken' lobbyde ze voor een groen stedelijk beleid en zette ze samen met de gemeente het Rotterdamse 'Living Lab' op, een netwerk voor groene initiatieven rond voedsel in Rotterdam dat ondersteund wordt door het Europese project Edicitnet (Edible Cities Network). Het Living Lab is intussen ondergebracht bij Groen 010 (GroenGoed Rotterdam, 2021, p. 13-14).

10.2.3. Transitie en experiment

Door op een duurzame en zelfvoorzienende manier voedsel te kweken, dragen de tuinen bij aan een duurzame transitie. In beide organisaties is het aspect van educatie en bewustwording bovendien heel belangrijk: de deelnemers komen in contact met de natuur en ervaren zelf hoe groenten gekweekt worden, waardoor ze met meer respect omgaan met hun voedsel (zie ook hoofdstuk 8):

“Daar leer je ook van, en je waardeert het ook meer, je groenten, als je ziet wat iets kost om een courgette te laten groeien, of een krop sla, of weet ik veel wat, of een kool.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Er gaat ook aandacht naar milieu- en natuureducatie voor kinderen door klasbezoeken of buitenschoolse activiteiten te organiseren die hen met duurzame voedselproductie in contact brengen. De kennis en waardering die de kinderen daarbij opdoen kunnen zij op hun beurt doorgeven aan hun familie. De Voedseltuin heeft daarnaast een eigen kwekerij opgestart, de *voorplanters*, waarin ze zaden opkweken tot jonge plantjes. Een deel daarvan is bestemd voor de tuin zelf en de rest wordt verkocht op buurtmarktjes en dergelijke. Op die manier maken ze biologisch plantgoed ook buiten de tuin beschikbaar en wordt het ecologische gedachtegoed verder verspreid.

De Voedseltuin ziet zichzelf als “broedplaats voor innovatie en ontwikkeling” (Stichting Voedseltuin Rotterdam, 2022, p. 6) en wijdt er ook een pagina aan op de website (Voedseltuin Rotterdam, z.d.a). In de eerste plaats gaat het over kleinschalige innovatieve projecten in de tuin, zoals de biomeiler, het voedselbos, de zonnepanelen en het sluiten van de waterkringloop. De tuin biedt ook plaats aan de *sponstuin* (Figuur 10-7), een experiment van De Urbanisten dat onderzoekt welke bodem het meeste water kan opslaan, en opgezet is in functie van klimaatmitigatie voor lange droge periodes (De Urbanisten, z.d.a). Dit zijn duidelijke manifestaties van experimenten in de praktijk, die een sociaal leerproces tot stand willen brengen met een systeemverandering als finaal doel. De Voedseltuin wil daarnaast ook innoveren op vlak van zorg en welzijn, participatie en gebiedsontwikkeling (Voedseltuin Rotterdam, z.d.c).

| 137

De stichting GroenGoed beoogt dan weer een verregaande systeemverandering: door zelfvoorzienend te zijn willen ze ingaan tegen de huidige economische dogma's die gebaseerd zijn op “hebzucht en uitsluiting” en leiden tot armoede en ecologische vernietiging. Ze beschrijven in hun manifest dat de tuinen hiervoor een alternatief willen bieden:

“Door te tuinieren wil GroenGoed laten zien dat een ecologische en menswaardige economie mogelijk is wanneer die gebouwd wordt op principes van inclusiviteit en productie naar behoefte in plaats van hebzucht.” – Manifest GroenGoed (GroenGoed Rotterdam, z.d.a)

Figuur 10-7: De sponstuin, een experiment voor klimaatadaptatie in de Voedseltuin opgezet door De Urbanisten, één van de burens van de tuin (De Urbanisten, z.d.a)

In het manifest wordt verder expliciet gesproken over de transitie naar een ecologische en menswaardige economie, met andere woorden een rechtvaardige transitie. De bezielers verbinden maatschappelijke problemen van ecologische en van sociale aard met elkaar, en zoeken naar oplossingen die zowel duurzaam als menswaardig zijn. De stichting zet zich ook politiek in door het opbouwen van verschillende netwerken: ze richtte mee 'Groen 010' op, een netwerk dat lobbyde voor een *groenloket* voor Rotterdam, en maakte deel uit van het samenwerkingsverband 'Groene Groeiplekken'. Eén van de oprichters van GroenGoed is aangesteld als coördinator van het 'Klimaat Actie Team' in het Oude Noorden, dat maatregelen voor klimaatadaptatie in de buurt wil promoten. GroenGoed zet zich ook in voor de klimaatbeweging, door bijvoorbeeld mensen te mobiliseren om deel te nemen aan klimaatmarsen (GroenGoed Rotterdam, 2021, p. 12-14). Op deze manieren wil de stichting bijdragen aan een systeemtransitie.

10.2.4. Moestuinen voor een rechtvaardige transitie

In de besproken tuinen wordt op een duurzame manier voedsel geproduceerd voor mensen die het niet breed hebben, die op die manier toegang krijgen tot gezonde en biologische groenten. De ecologische en lokale teeltwijze draagt bij aan een transitie op vlak van voeding, die ten goede komt aan een kwetsbaar deel van de bevolking, en daarmee dragen de tuinen op een heel directe manier bij aan een rechtvaardige transitie. Door bovendien te werken met mensen die kampen met psychische moeilijkheden, eenzaamheid of andere sociale uitdagingen, bieden ze personen in de marge van de maatschappij nieuwe kansen en vertrouwen, en creëren ze nogmaals winst op vlak van rechtvaardigheid. Bovendien zorgt de fysieke activiteit, het buiten werken en het sociaal contact voor een betere gezondheid en een hoger welzijn voor de deelnemers.

Op ruimtelijk vlak voegen de tuinen broodnodige groene plekken toe in de stad, wat een positieve impact heeft op onder andere de lucht- en bodemkwaliteit, de biodiversiteit en de CO₂-opslag en dus bijdraagt aan de duurzaamheidstransitie (hoofdstuk 3). Daarnaast zijn dit ook plekken die zorgen voor een leefbare en aangename stad. Al zijn niet alle tuinen altijd publiek toegankelijk, de voordelen van deze stukjes natuur in de stad blijven niet beperkt tot de geprivilegieerde bevolking, omdat de tuinen inclusief zijn en er veel aandacht is voor mensen die elders moeilijker een plek vinden.

Stichting GroenGoed wil daarnaast de grotere onderliggende systemen, met name de globale economie, in vraag te stellen. De oprichters erkennen dat het verdelen van voedsel wel de scherpste armoede kan verzachten, maar dat er daarnaast structurele maatregelen nodig zijn om armoede aan de bron aan te pakken. Op dezelfde manier willen ze zich structureel inzetten voor meer groen in de stad en voor een beter klimaat; daarvoor maken ze deel uit van verschillende netwerken die bouwen aan alternatieven door invloed uit te oefenen op het beleid of door burgers te informeren en ondersteunen. Ze beperken zich dus niet tot het micro-niveau van (on)rechtvaardigheid, maar willen ook invloed uitoefenen op hogere niveaus (McClintock, 2014).

De Voedseltuin biedt dan weer ruimte voor duurzaamheidsexperimenten, zoals de biomeiler of de sponstuin, die op termijn aan betekenis kunnen winnen en kunnen meewerken aan de maatschappelijke transitie op niveau van het regime (hoofdstuk 2). Hoewel deze niet rechtstreeks bijdragen aan meer rechtvaardigheid, is er wel een onrechtstreekse impact: bij de meeste projecten zijn vrijwilligers betrokken, die daarbij hun kennis en vaardigheden vergroten en er een gevoel van vervulling en trots aan kunnen ontleen.

Beide organisaties produceren voedsel op een manier die de zorg voor de natuur verbindt met de sociale zorg voor de kwetsbaren in de maatschappij. Al zijn ze opgericht vanuit een verschillende insteek, beide koppelen sociale doelstellingen aan een ecologisch bewustzijn, en werken op die manier aan een "duurzame stedelijke samenleving, met gezond voedsel voor iedereen" (Voedseltuin Rotterdam, z.d.b) of een "ecologische en menswaardige samenleving" (GroenGoed Rotterdam, z.d.a). Het is waarschijnlijk geen toeval dat de tuinen van beide stichtingen volgens de principes van permacultuur opgezet zijn, met aandacht voor de interconnectie van de verschillende organismen. Dit raakt aan het kernidee van een rechtvaardige transitie: de menselijke samenleving is afhankelijk van de gezondheid van de natuurlijke ecosystemen, en beide worden bedreigd door dezelfde structurele mechanismen, dus is het belangrijk om sociale en ecologische bezorgdheden samen aan te pakken.

10.3. Rotterdam: een vruchtbare bodem voor sociale en groene initiatieven

Welke elementen zorgen ervoor dat er in Rotterdam verschillende tuininitiatieven zijn ontstaan die zowel een sociale als een ecologische component incorporeren in hun streven naar een duurzame stad voor iedereen? Het antwoord daarop is niet eenduidig. Als oud havengebied is er in Rotterdam veel historische vervuiling, en de Rotterdamse haven is nog steeds met stip de meest vervuilde van Europa (Transport & Environment, 2022). De armoedecijfers zijn de hoogste van heel Nederland: niet minder dan 11% van de inwoners en 14% van de kinderen leefde in 2020 onder de armoedegrens, vergeleken met respectievelijk 5,5% en 7% in Nederland (CBS, 2021). Samen met Amsterdam en Den Haag telt Rotterdam ook het grootste aantal inwoners met een niet-westerse migratieachtergrond, maar liefst 40% (CBS, 2022). De vervuiling en de multiculturele rijkdom van de stad vormen een uitdaging, maar kunnen ook gezien worden als opportuniteit:

“Rotterdam is wel heel vruchtbaar, ook omdat het een hele multiculturele stad is. Er wonen hier echt 130 verschillende soorten nationaliteiten. En dan denk ik bij mezelf: dat is winst voor de stad. Dus als je mij vraagt, wat maakt Rotterdam dan zo speciaal, als dan al die groeninitiatieven zo oppoppen? Ik denk dat Rotterdam speciaal is omdat, ondanks dat het een vervuilde grond is, er zoveel potentie is. Potentie om het wel schoon te maken.” – sociaal hovenier GroenGoed

De hoge armoedecijfers in combinatie met een sociale zekerheid die minder uitgebreid is dan in België zorgen in Rotterdam waarschijnlijk ook voor een sterk middenveld, dat deels de taken van een welzijnsstaat overneemt. Een ander belangrijk verschil met de Belgische context is het bestaan van een *tegenprestatie*, een activiteit die kan opgelegd worden voor het verkrijgen van een bijstandsuitkering, vergelijkbaar met de gemeenschapsdienst die in België vanaf 2023 verplicht wordt voor langdurig werklozen (Grommen, 2021). In 2020 viel bijvoorbeeld bijna de helft van de vrijwilligers in de Voedseltuin onder deze regeling (Stichting Voedseltuin, 2022, p. 13).

Daarnaast is er binnen de werking van de gemeente zelf ook oog voor stadslandbouw. Rotterdam heeft een traditie van volkstuincomplexen in de stadsrand, en de gemeente bouwde daarop verder met de publicatie van het strategische document “Food & the City: Stimuleren van stadslandbouw in en om Rotterdam” (Gemeente Rotterdam, 2012). Ze heeft ook een webpagina gewijd aan stadslandbouw, waarmee ze burgers informeert, vragen beantwoordt rond het oprichten van een moestuin en inspirerende voorbeelden in de stad uitlicht (Gemeente Rotterdam, z.d.b). Het beleid wil vooral bottom-up initiatieven van burgers en ondernemers faciliteren door ruimte te voorzien (al dan niet op tijdelijke sites), verschillende partijen met elkaar te verbinden en te investeren in onderzoek en netwerken (Gemeente Rotterdam, z.d.b). Organisaties zoals de Voedseltuin en GroenGoed komen met bepaalde activiteiten in aanmerking voor gemeentelijke subsidies, met name de subsidie Couleur Locale die welzijnsactiviteiten in wijken ondersteunt. De gemeente is soms wel nog zoekende in die ondersteunende rol, geeft een medewerker van de Voedseltuin aan:

“De gemeente heeft soms ook moeite om het los te laten he, of om de initiatieven te vertrouwen vooral. Dus als we een subsidie krijgen, moeten we ook echt aan een aantal targets voldoen. Weet je, de gemeente die kiest natuurlijk speerpunten van nou, dat vinden we belangrijk, en dat moet dan wel aansluiten op wat wij doen. Dus daar worden we ook wel op afgerekend.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

Het is dus zaak om de gemeente ervan te overtuigen dat de tuin wel degelijk een maatschappelijke meerwaarde biedt:

“We hebben de gemeente nodig, maar de gemeente snapt vaak niet wat we aan het doen zijn. [...] We geven gratis eten weg, we zorgen voor een veilige ruimte waar mensen kunnen ‘zijn’, in al hun staten. De gemeente, die is er wel voor de mensen, maar soms werkt de gemeente ook tégen de mensen. Je moet echt lobbyen, zeg maar, bij de gemeente, om ten eerste begrip te krijgen.” – sociaal hovenier GroenGoed

Eens deze horde overwonnen is, kunnen de organisaties wel rekenen op ondersteuning van de gemeente, die financieel gezien een belangrijke partner blijft.

De Voedseltuin huurt een stuk grond van de gemeente voor een symbolische prijs, terwijl GroenGoed volgens een andere formule werkt: zes van de acht tuinen maken kosteloos gebruik van een perceel op openbaar domein in het kader van *zelfbeheer*, waarbij burgers onder bepaalde voorwaarden het groenbeheer van de gemeente kunnen overnemen. Dit is een relatief nieuw fenomeen, waarin de stad de afgelopen jaren een evolutie doorgemaakt heeft:

“De rol en de steun van de gemeente is in de loop van de tijd ook wel veranderd. Toen wij in 2010, in het jaar daarvoor in de aanloop van de tuin begonnen, was dat nog een relatief nieuw fenomeen voor de gemeente, bewoners die zo actief een stuk buitenruimte in zelfbeheer wilden nemen. Dus dat was nog veel meer een proces van overtuigen van de gemeente dat dat een goed idee was, het wegnemen van angsten ook, dat het initiatief na een jaar weer zou falen en dat de gemeente het weer op zou moeten ruimen en zo. Gelukkig hoeft dat ondertussen niet meer, want er zijn talloze voorbeelden van hoe zelfbeheerinitiatieven heel goed kunnen werken.” – sociaal hovenier en medeoprichter GroenGoed

Ook bij de Voedseltuin raakte de gemeente na verloop van tijd overtuigd van de toegevoegde waarde van het initiatief.

Zoals gezegd speelt de gemeente voornamelijk een ondersteunende en faciliterende rol bij de projecten rond stadslandsbouw, en zijn de meeste initiatieven opgericht en gedragen door burgers of organisaties. Eigenaarschap en zelfredzaamheid worden hoog in het vaandel gedragen, en medewerkers van beide tuinstichtingen verklaren dat het belangrijk is om actie te ondernemen, al is het onzeker wat de resultaten zullen zijn op lange termijn:

“Wij hebben gewoon dingen gedaan, weet je, gewoon lef hebben.” – zakelijk coördinator Voedseltuin

“Wat ik weet is dat je mensen [...] nodig hebt die léf hebben. Mensen die léf hebben, mensen die ook een beetje willen strijden voor hun mensen.” – sociaal hovenier GroenGoed

Ze gaan voluit voor hun doel en laten zich niet afschrikken door onbegrip of tegenslagen. Misschien zit er in het Rotterdamse leidingwater wel een extra portie strijdkracht?

DEEL IV

Discussie, conclusie
en aanbevelingen

HOOFDSTUK 11: DISCUSSIE, CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN

Dit hoofdstuk geeft een overkoepelende discussie van de resultaten van het onderzoek (11.1), een algemene conclusie (11.2) en een aantal beleidsaanbevelingen die uit het onderzoek voortvloeien (11.3). Daarna volgen een reflectie op de positie en onderliggende aannames van de onderzoeker (11.4), een reflectie op het onderzoeksproces (11.5) en suggesties voor verder onderzoek (11.6).

11.1. Stedelijke moestuinen in Gent

In deze masterproef hebben we bestudeerd in hoeverre stedelijke moestuinen zich positioneren in een rechtvaardige transitie, d.w.z. een duurzaamheidstransitie die niet ten koste gaat van de meest kwetsbare groepen in de samenleving. De studie is georganiseerd rond de volgende onderzoeksvragen:

1. In hoeverre positioneren de *bestaande* stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?
2. In hoeverre ondersteunt het stedelijk *beleid* de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

De vragen worden behandeld in de context van Gent, een stad die een voorloper wil zijn op vlak van duurzaamheid en historisch een beleid met een sterke sociale insteek heeft.

11.1.1. Onderzoeksvraag 1: In hoeverre positioneren de bestaande stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?

De eerste onderzoeksvraag werd volgens het theoretisch kader opgesplitst in drie deelvragen:

- 1.1. Hoe *rechtvaardig* zijn de bestaande tuinen op sociaal, ruimtelijk en procedureel vlak?
- 1.2. Hoe *ecologisch* zijn de bestaande tuinen?
- 1.3. Hoe verhouden de bestaande tuinen zich tot *transitie en experiment*?

Om deze onderzoeksvragen te beantwoorden verwijzen we in de eerste plaats naar de inventaris (hoofdstuk 7) en naar de kwalitatieve studie van de Boerse Poort en De Meubelfabriek, twee tuinen gelegen in de wijk Brugse Poort-Rooigem (hoofdstuk 9). Daarnaast halen we ook de voorbeelden uit Rotterdam aan (hoofdstuk 10).

144 |

Deelvraag 1.1: Hoe rechtvaardig zijn de bestaande tuinen op sociaal, ruimtelijk en procedureel vlak?

a. Sociale rechtvaardigheid

In de meeste buurttuinen is tuinieren gratis, wat een financiële drempel wegneemt, maar in tegenstelling tot andere studies zijn er in de inventaris weinig tuinen bereikt met een expliciete focus op kwetsbare doelgroepen (Voorland en KU Leuven, 2020). De ligging van bepaalde tuinen kan wel een aanwijzing zijn dat er op een specifiek doelpubliek gericht wordt, bijvoorbeeld als de tuin bij sociale hoogbouw gelegen is (hoofdstuk 7). Eén van de tuinen uit de case studies wordt opgevolgd door een buurtwerker als onderdeel van de tijdelijke invulling De Meubelfabriek, en daar is een evenwichtige representatie van de diverse bewonersgroepen uit de buurt een belangrijk aandachtspunt. In andere tuinen zoals de Boerse Poort bestaat het publiek dan weer hoofdzakelijk uit een hoogopgeleide middenklasse en is de sociale dimensie veel minder aanwezig (hoofdstuk 9). De mate waarin de tuinen bijdragen aan meer sociale rechtvaardigheid verschilt dus van tuin tot tuin en hangt af van wie het project beheert. In dat opzicht was De Site in de Rabotwijk hét schoolvoorbeeld van volkstuintjes als (deel van een) sociaal project, maar dit was een tijdelijke invulling die in 2017 moest plaatsmaken voor een nieuwe ontwikkeling (zie kader p. 64). De grootste drempel voor alle bevolkingsgroepen zijn de lange wachtlijsten in verschillende tuinen, zeker in de klassieke volkstuincomplexen.

b. Ruimtelijke rechtvaardigheid

De meeste volks- en buurttuinen liggen in de 19de-eeuwse gordel van de stad, waar vaak nog open ruimte is die herbestemd kan worden, bijvoorbeeld op oude industriële sites. Het is tevens de plaats waar meer mensen met een lager socio-economisch profiel wonen. Er zijn wel grote verschillen tussen de 19de-eeuwse wijken: in Rabot en Muide-Meulestede-Afrikalaan zijn er veel volks- en buurttuinen, terwijl er in Nieuw Gent maar twee liggen, waarvan één aan de uiterste grens. In de binnenstad zijn er nagenoeg geen stedelijke moestuinen te vinden, en de tuinen die er wel zijn werken uitsluitend in moestuinbakken. De grote klassieke volkstuincomplexen

liggen voornamelijk in de 20ste-eeuwse wijken, maar verder zijn daar weinig buurtmoestuinen aanwezig, vermoedelijk omdat de bevolkingsdichtheid er lager is en de meeste bewoners een eigen tuin hebben. In de meeste tuinen geven de verantwoordelijken aan dat het project bedoeld is voor de buurt, wat bewoners in wijken met minder tuinen kan benadelen, en niet bijdraagt aan ruimtelijke rechtvaardigheid (hoofdstuk 7). Ook beide tuinen uit de case studies zijn sterk gericht op de wijk of buurt. De Boerse Poort richt zich op tuiniers uit de wijk Brugse Poort-Rooigem, en er is weinig contact met de directe burens en andere externen: er worden bijvoorbeeld weinig of geen activiteiten georganiseerd voor mensen die niet in de tuin actief zijn. In De Meubelfabriek daarentegen wordt er hard gewerkt om de buurt met het initiatief te verbinden, want dit behoort tot de kernopdracht van de buurtwerker die er actief is (hoofdstuk 9).

c. Procedurele rechtvaardigheid

De oprichters van de tuin zijn vaak buurtbewoners, naast stadsdiensten, buurtwerk en SAAMO. Het hangt van geval tot geval af wie de trekkende rol opneemt en hoe de verschillende partijen met elkaar samenwerken; we kunnen niet meer spreken van een strikte dualiteit van *bottom-up* en *top-down* initiatieven (Certomà & Notteboom, 2017). De inventaris geeft geen uitsluitsel over de procedurele rechtvaardigheid bij de oprichting van de tuinen (hoofdstuk 7). Een ander aspect van procedurele (on)rechtvaardigheid is de manier waarop nieuwe tuiniers gerekruteerd worden. In de Boerse Poort wordt een homogeen middenklassepubliek bereikt, en door de lange wachtlijsten zal daar niet meteen verandering in komen. De huidige beheerders doen hun best om de vroegere, meer gesloten manier van rekruteren via bestaande netwerken tegen te gaan door de volgorde van de wachtlijsten strikt te respecteren bij het toekennen van een vrijgekomen perceel, maar dit is waarschijnlijk niet voldoende om die homogeniteit te doorbreken. In De Meubelfabriek gaat de buurtwerker die voor de site verantwoordelijk is op een andere manier te werk: hij gaat actief op zoek naar tuiniers uit de bevolkingsgroepen in de buurt die ondervertegenwoordigd zijn in de tuin. Hij heeft hierbij het voordeel dat er (bijna) geen wachtlijst is, in tegenstelling tot in de Boerse Poort. Het *on-democratische* proces van werven verhoogt de diversiteit in de tuintjes en verlaagt de drempel om aan het project deel te nemen, en zorgt dus voor meer procedurele rechtvaardigheid. De buurtwerker in De Meubelfabriek is dan ook voltijds tewerkgesteld om het project te verbinden met de buurt, de ontmoetingsfunctie te stimuleren en diversiteit binnen te halen, doelstellingen die aan de basis liggen van het hele project (hoofdstuk 9). Het grootste verschil tussen beide tuinen is dat het beheer van de Boerse Poort volledig in handen is van vrijwilligers, die niet altijd de tijd, expertise en motivatie hebben om een meer divers publiek aan te trekken.

| 145

Deelvraag 1.2: Hoe ecologisch zijn de bestaande tuinen?

Er zijn verschillende stedelijke moestuinen in Gent die ecologische duurzaamheid hoog in het vaandel dragen, wat onder meer in de inventaris naar boven kwam bij de omschrijving van de tuin of in de aanvullingen. In meer dan de helft van de bevraagde tuinen behoort het vergroenen van de buurt tot de doelstellingen (hoofdstuk 7). In bepaalde tuinen, zoals de Boerse Poort, is het werken aan ecologische duurzaamheid de bestaansreden en kernopdracht van het project. In De Meubelfabriek, dat meer op de sociale functie gericht is, worden de tuiniers zoveel mogelijk vrijgelaten en behoort ecologisch tuinieren niet tot de doelstellingen. Het idee is dat een grotere vrijheid de tuiniers met verschillende achtergronden in hun waarde versterkt, en dat een te sterke nadruk op duurzaamheid polariserend zou werken in een wijk als de Brugse Poort (hoofdstuk 9). De mate waarin er aandacht besteed wordt aan duurzaamheid verschilt dus opnieuw van tuin tot tuin.

Deelvraag 1.3: Hoe verhouden de bestaande tuinen zich tot transitie en experiment?

In tuinen waar ecologisch getuinierd wordt is de link met de duurzaamheidstransitie evident: het is één van de doelstellingen om bij te dragen aan die transitie. Er wordt ook automatisch geëxperimenteerd in deze tuinen: voor elke nieuwe uitdaging moet gezocht worden naar een ecologisch verantwoorde oplossing. In de Boerse Poort vormt de aanwezigheid van woelmuizen bijvoorbeeld een bedreiging voor de oogst, en de tuiniers gaan elk apart en samen op zoek naar manieren om hiermee om te gaan. Ze delen ook tips om het waterverbruik in de tuin te beperken, en daarnaast worden er vormingen en workshops georganiseerd om de kennis over bijvoorbeeld oude plantenrassen of maaibeheer te verhogen. In de tuintjes van De Meubelfabriek zien we een andere, meer professionele vorm van experiment: de tuin biedt ruimte aan verschillende innovatieve projecten, zoals een onderneming die pakketten maakt voor het telen

van paddenstoelen op koffiegruis, en een ander project dat eetbare slakken kweekt met behulp van voedselafval. De tuiniers zijn niet rechtstreeks bij deze experimenten betrokken, maar komen er wel mee in contact omdat ze zich op dezelfde site bevinden. Er is ook een wisselwerking: op de tuinwerkdagen wordt bijvoorbeeld koffiegruis bijgehouden voor de paddenstoelkwekerij (hoofdstuk 9).

Synthese: In hoeverre positioneren de bestaande stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?

In de case studies van hoofdstuk 9 zijn de tuinen ofwel sterk gericht op ecologische duurzaamheid (Boerse Poort), ofwel op rechtvaardigheid in de vorm van diversiteit en inclusie (De Meubelfabriek), maar ze worden niet gecombineerd. We hebben geen weet van grotere tuininitiatieven in Gent die inzetten op zowel rechtvaardigheid als op een duurzaamheidstransitie, al kunnen we niet uitsluiten dat er zo'n tuinen bestaan die in dit onderzoek niet in detail bestudeerd werden. We zien hiervoor twee mogelijke redenen. Enerzijds kan het een symptoom zijn van de *silomaatschappij*, waarbij sociale actoren en instanties die aan een duurzaamheidstransitie werken elkaar nog te weinig vinden. Anderzijds kan het discours rond duurzaamheid gepresenteerd worden als een exclusieve aangelegenheid van de middenklasse, waardoor niet iedereen zich welkom voelt in of aansluiting vindt bij de ecologische beweging. De buurtwerker van De Meubelfabriek verklaart dat een sterke focus op duurzaamheid tot polarisering zou leiden, waardoor bepaalde bewoners zich niet langer aangesproken zouden voelen (p. 120). Dit geldt in het bijzonder voor wijken zoals de Brugse Poort, waar door gentrificatie van de buurt de meer preciaire bevolkingsgroepen en eco-bewuste tweeverdieners in dezelfde wijk komen wonen, maar we vermoeden dat eenzelfde tendens op heel wat plekken te vinden is. Dat enkel de betere middenklasse bezorgd zou zijn om duurzaamheid is nochtans een foute veronderstelling (Blanckaert et al., 2019).

Vanuit het idee dat stedelijke moestuinen het potentieel hebben om te beantwoorden aan zowel sociale als ecologische bezorgdheden, kwamen we bij twee tuinstichtingen in Rotterdam terecht: de Voedseltuin en Stichting GroenGoed (hoofdstuk 10). In deze tuinen wordt getuinierd volgens de principes van permacultuur en worden er inspanningen gedaan om sociaal kwetsbare personen te bereiken, die al dan niet het beoogde doelpubliek vormen. Ze werken met vaste, collectieve werkmomenten waarop de vrijwilligers begeleid worden door een of meerdere betaalde werknemers. Beide stichtingen maken heel expliciet de verbinding tussen zorg voor de (kwetsbare) mens en zorg voor de natuur. Voor zover we in deze studie kunnen inschatten is dit model (nog) niet aanwezig in de tuinen in Gent. De tuinorganisaties in Rotterdam zijn het product van een sterk middenveld in een context van hoge armoedecijfers en een Nederlandse sociale zekerheid die minder sterk is dan die in België. Opvallend is dat de financiering van beide stichtingen deels uit publieke en deels uit private middelen zoals sponsoring en donaties bestaat. De subsidies van de gemeente zijn bovendien sterk gelinkt met het halen van een aantal concrete doelstellingen, zoals het organiseren van workshops of activiteiten. Ondanks het feit dat de context in Gent verschilt van die in Rotterdam, kunnen we wel lessen trekken uit de manier waarop de tuinen sociale en ecologische doelen verenigen, en op die manier bijdragen aan een rechtvaardige transitie.

11.1.2. Onderzoeksvraag 2: In hoeverre ondersteunt het stedelijk beleid de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

De tweede onderzoeksvraag valt uiteen in twee deelvragen:

2.1. In hoeverre ondersteunt het *huidige* stedelijk beleid de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

2.2. Hoe kan het stedelijk beleid de positie van de stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie *versterken*?

De bespreking van deze vragen is vooral gebaseerd op hoofdstuk 8.

Deelvraag 2.1: In hoeverre ondersteunt het huidige stedelijk beleid de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

Het moestuinbeleid in Gent is verspreid over verschillende diensten, met de Groendienst en de dienst Milieu en Klimaat als belangrijkste actoren. De dienst Milieu en Klimaat ziet de tuinen als een

educatief middel om het bewustzijn rond voedselproductie te verhogen en als hefboom voor de duurzaamheidstransitie. De acties en middelen van de dienst om die positie te versterken zijn echter eerder beperkt en volgend, en het is verrassend dat de stedelijke moestuinen niet vermeld worden in kader van de klimaatadaptatie, zoals in andere steden wel het geval is (Drilling et al., 2016, p. 56). De Groendienst is daarnaast verantwoordelijk voor de stedelijke moestuinen op openbaar domein, en in tegenstelling tot de dienst Milieu en Klimaat kan ze wel pro-actief sturing bieden bij het plannen van nieuwe tuinen op openbaar domein en bij het vastleggen van de afspraken met deze tuinen: zij leggen bijvoorbeeld op dat er geen bestrijdingsmiddelen gebruikt mogen worden. Stedelijke moestuinen op privaat domein, bijvoorbeeld van een projectontwikkelaar, vallen echter buiten de bevoegdheid van de dienst en komen in principe enkel in het vizier van de Stad als ze moestuinbegeleiding aanvragen. Ook de dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning is betrokken bij het moestuinbeleid wat betreft de ligging van de tuinen in het stedelijke (of groene) weefsel, maar hier ontbreekt op dit moment een richtinggevende visie.

In de beleidsnota's van zowel de Groendienst als de dienst Milieu en Klimaat wordt ook de sociale dimensie aangestipt: de dienst Milieu en Klimaat geeft bijvoorbeeld aan te werken aan een sociaal klimaatbeleid, al is het nog een zoektocht om dit in de werking in te bedden en geven de nota's weinig concrete handvaten. Er zijn verschillende tuinen in Gent die door sociale actoren zoals SAAMO of Torekes vzw opgestart en/of begeleid worden, maar deze manier van werken is niet verankerd in het stedelijk beleid. Andere stadsdiensten die meer expertise hebben in dit opzicht, zoals de dienst Lokaal Sociaal Beleid, maken in hun beleidsnota's niet of nauwelijks melding van stedelijke moestuinen. We kunnen dus niet echt stellen dat het moestuinbeleid bijdraagt aan een rechtvaardige transitie. In de praktijk komen de sociale bezorgdheden binnen de stadswerking vooral op de schouders van de wijkregisseurs terecht, die in elk van de 25 wijken van Gent de verbinding tussen de Stad en de wijkbewoners tot stand moeten brengen. Zij moeten er bijvoorbeeld voor zorgen dat zoveel mogelijk bewoners betrokken worden bij participatietrajecten, zoals bij de (her)aanleg van een wijkpark. Ook buurtwerkers die actief zijn in de 19de-eeuwse gordel kunnen bijdragen aan het sociale luik van de beleidsuitvoering.

Buurtmoestuinen kunnen op verschillende manieren ontstaan, afhankelijk van de initiatiefnemende instantie, het al dan niet voorhanden zijn van een geschikt terrein en de eigendomsstructuur ervan. De financiële subsidies waarvoor de tuin in aanmerking kan komen zijn verspreid over verschillende kanalen, die onder de bevoegdheid van verschillende diensten vallen, en geen ervan is specifiek op tuinen gericht. De wijkregisseurs zijn het eerste aanspreekpunt om burgers te adviseren die zelf een nieuwe buurttuin willen opstarten, en begeleiden hen ook naar de gepaste ondersteuning van de Stad. Ondanks deze inspanningen stellen we dat het voor burgers niet evident is om de weg te vinden in het versnipperde aanbod, dus zijn hoogopgeleide bewoners met voldoende tijd en sterke netwerken in het voordeel, wat een procedurele onrechtvaardigheid is.

| 147

Deelvraag 2.2: Hoe kan het stedelijk beleid de positie van de stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie versterken?

De aanbevelingen worden opgesteld in sectie 11.3.

11.2. Conclusie

In deze masterthesis werd onderzoek verricht naar volkstuinten en buurtmoestuinen (*community gardens*), of kortweg stedelijke moestuinen. Die komen de laatste jaren steeds meer onder de aandacht, zowel in de maatschappelijke arena als binnen de academische wereld. Uit mediaberichten en interviews blijkt dat de wens naar tuinieren in de stad sterk leeft, en dat de vraag het aanbod overstijgt (hoofdstuk 7). De laatste jaren is er ook een groeiend aantal studies over stedelijke moestuinen in Europa, nadat de academische literatuur zich lang voornamelijk op de Noord-Amerikaanse context gericht heeft. Dit masteronderzoek wil de bestaande literatuur aanvullen met een bespreking van volks- en buurttuinen vanuit de lens van een *rechtvaardige duurzaamheidstransitie*.

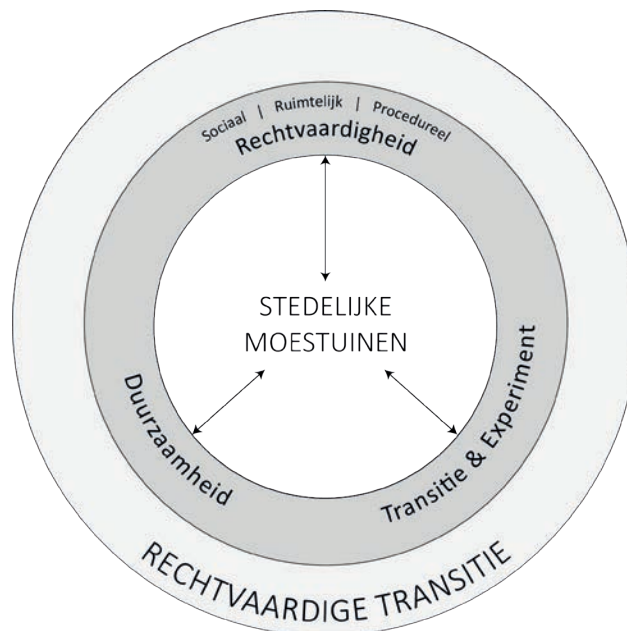
Er is een wetenschappelijke en maatschappelijke consensus dat een snelle omschakeling nodig is naar een economie die minder broeikasgassen genereert en op een verantwoorde en toekomstgerichte manier omgaat met natuurlijke hulpbronnen. Op verschillende plaatsen in de

wereld draagt men nu al de gevolgen van de klimaatverandering, en als er geen onmiddellijke actie ondernomen wordt zullen de temperaturen verder stijgen, met verregaande consequenties. De ontwrichting van het klimaat treft vooral de meest kwetsbare bevolking, die weinig of geen middelen heeft om zich tegen extreme natuurfenomenen te beschermen, en bovendien vaker op die plekken leeft waar de impact ervan het grootst is. Het gevaar bestaat dat ook de kosten van de transitie afgewenteld worden op de armsten in de maatschappij, zowel op globaal als op lokaal niveau. Daarom klinkt vanuit verschillende geledingen een steeds luidere oproep voor een *rechtvaardige transitie (just transition)*: een duurzaamheidstransitie die op een democratische manier genavigeerd en georganiseerd wordt, met de nodige aandacht voor ongelijke machtsrelaties en sociale ongelijkheden, en dat de lasten en lusten van de klimaatverandering, klimaatmitigatie en klimaatadaptatie *eerlijk* over de burgers en regio's verdeeld worden volgens draagkracht en behoeften. Een rechtvaardige transitie biedt kansen om de transitie naar een duurzame samenleving te koppelen aan een herverdeling van natuurlijke hulpbronnen, op basis van het idee van *toereikendheid (sufficiency)*, en onderkent dat dezelfde systemische factoren aan de basis liggen van zowel sociale onderdrukking als ecologische destructie. De reikwijdte van het concept gaat verder dan een louter theoretische discussie en is ook mobiliserend: in de Europese Green Deal van de Europese Unie is bijvoorbeeld een mechanisme voor een rechtvaardige transitie ingebouwd, dat specifiek die regio's en sectoren ondersteunt die nu nog sterk afhankelijk zijn van fossiele brandstoffen en waar de afbouw ervan dus de grootste impact zal hebben. Dit moet ervoor zorgen dat de transitie door iedereen onderschreven wordt, ook door de meest kwetsbaren, wat volgens de Europese Commissie een belangrijke voorwaarde is om die transitie te doen slagen.

Professionals en experts in stedenbouw en ruimtelijke planning staan voor grote uitdagingen: er is nood aan een snelle omschakeling naar een stedelijke infrastructuur die minder broeikasgassen uitstoot en zuiniger omgaat met natuurlijke hulpbronnen, en een stedelijke leefomgeving die aangepast is aan de veranderingen in het klimaat. *De stad* bestaat echter niet enkel uit een fysieke, maar ook uit een sociale component; Sennett (2018) onderscheidt in deze context de *ville* en de *cité*. In die zin handelt het vakdomein niet louter over het plannen of ontwerpen van gebouwen en plaatsen in de stad; het is minstens even belangrijk om aandacht te schenken aan de sociale dimensie van stad-maken: *door wie en voor wie* wordt de stad gemaakt? Wie draagt de kosten van deze keuzes en wie kan van de baten genieten, en welke hiërarchische relaties liggen hieraan ten grondslag? Bij de omschakeling naar een duurzame en klimaatadaptieve stad moeten deze sociale bezorgdheden in acht genomen worden: de *stad 2.0* moet opgebouwd worden volgens de principes van een rechtvaardige transitie, zodat ze klaar is voor de ecologische en sociale uitdagingen van de 21ste eeuw. Het streven naar een rechtvaardige transitie is dus essentieel binnen de discipline van stedenbouw, en deze masterthesis wil aan het discours bijdragen door dat streven ruimtelijk en sociaal te onderzoeken aan de hand van de praktijk van stedelijke moestuinen.

In dit onderzoek hebben we bekeken hoe stedelijke moestuinen zich positioneren binnen een rechtvaardige transitie. De studie verbindt hiermee verschillende thema's in de literatuur over volkstuinten die voor zover ons bekend niet eerder aan elkaar gekoppeld zijn. Een deel van de bestaande literatuur over stedelijke moestuinen bekijkt de tuinen door de lens van duurzaamheid. De tuinen bieden een habitat voor planten en dieren in de stad, verminderen het hitte-eilandeffect, zuiveren de lucht en dragen in het algemeen bij aan een duurzame stad (Langemeyer et al., 2016). Ze kunnen burgers in contact brengen met gezonde en lokale voeding en hun ecologisch bewustzijn verhogen, wat een gedragsverandering kan teweegbrengen. Bovendien kunnen tuinen gelinkt worden aan de notie van stedelijk experiment, een belangrijke drijvende kracht in de transitiebeweging (Caputo et al., 2016; Håkansson, 2021). Een andere onderzoeklijn brengt stedelijke moestuinen in verband met noties van rechtvaardigheid en onrechtvaardigheid, in het bijzonder *omgevingsrechtvaardigheid (environmental justice)* of *voedselrechtvaardigheid (food justice)* (Certomà, Sondermann, et al., 2019, pp. 10–11). Het is belangrijk om de rol van tuinen hierin kritisch te bekijken: ze kunnen bijdragen aan processen van onrechtvaardigheid, zoals gentrificatie (Braswell, 2018), maar kunnen ook de rechtvaardigheid verhogen. Uit de bestaande literatuur blijkt dus dat stedelijke moestuinen enerzijds een hefboom kunnen zijn voor de duurzaamheidstransitie, en anderzijds ook kunnen bijdragen aan een rechtvaardige maatschappij. Dit laat ons toe om te argumenteren dat deze tuinen het potentieel hebben om zich te positioneren binnen een rechtvaardige duurzaamheidstransitie. In de voorliggende tekst wilden we onderzoeken in hoeverre dit ook in de praktijk het geval is.

Deze studie focust zich op de bestaande tuinen in de stedelijke context van Gent, en onderzoekt ook de rol van het stedelijk beleid. De overheid wordt namelijk beschouwd als een belangrijke actor om vorm te geven aan een rechtvaardige transitie (hoofdstuk 2), en de verantwoordelijkheden voor volks- en buurttuinen liggen voornamelijk bij de lokale overheid (Drilling et al., 2016, p. 36). Om het onderzoek te structureren werd een theoretisch kader opgesteld, gebaseerd op de bestaande literatuur over transitie en stedelijk experiment, duurzaamheid en ruimtelijke rechtvaardigheid (hoofdstuk 4).

Figuur 11-1: Theoretisch kader

De onderliggende vraag, “In hoeverre positioneren stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie”, wordt bestudeerd door middel van twee onderzoeksvragen:

1. In hoeverre positioneren de *bestaande* stedelijke moestuinen zich in een rechtvaardige transitie?
2. In hoeverre ondersteunt het stedelijk *beleid* de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie?

Om de onderzoeksvragen te beantwoorden werd gebruikgemaakt van verschillende methodes (hoofdstuk 5). In hoofdstuk 7 werd aan de hand van een online vragenlijst een inventaris opgemaakt van de bestaande stedelijke moestuinen in Gent en de verschillende parameters van de tuinen. De inventaris brengt de tuinen ruimtelijk in kaart en bekijkt hun spreiding en hun locatie ten opzichte van de ruimtelijke, socio-economische en culturele parameters van de verschillende stadswijken. Aan de hand van beleidsdocumenten van de Stad Gent en interviews met stadsmedewerkers werd vervolgens een gedetailleerd overzicht opgemaakt van het huidige beleid van Stad Gent rond stedelijke moestuinen, de verschillende stadsdiensten die erbij betrokken zijn en de middelen die ervoor uitgetrokken worden (hoofdstuk 8). We selecteerden twee tuinen in de wijk Brugse Poort-Rooigem, namelijk de Boerse Poort en de tuintjes van De Meubelfabriek, waarvoor het discours en het beheer meer in detail bekeken werd aan de hand van kwalitatieve onderzoeksmethodes: in elke tuin namen we een interview af met een tuinverantwoordelijke en voerden we een participatieve observatie uit op een werkdag in de tuin (hoofdstuk 9). Hieruit bleek dat de ene tuin vooral gericht is op ecologische duurzaamheid en de andere voornamelijk op sociale inclusie en verbinding, maar dat geen van beide tuinen deze twee doelstellingen diepgaand combineert. Om te illustreren dat daar in stedelijke moestuinen wel degelijk potentieel voor is, werd gezocht naar tuinen die als spiegel kunnen dienen voor de tuinen in Gent. Zo werd het onderzoek aangevuld met een beknopte beschouwing over twee tuinorganisaties in Rotterdam, die deze sociale en ecologische bezorgdheden wel met elkaar verenigen. Er werden interviews afgenomen met een tuinverantwoordelijke, gekoppeld aan een bezoek aan de tuinen in Rotterdam (hoofdstuk 10).

Met de vragenlijst werden 37 buurttuinen en volkstuincomplexen in Gent bereikt; de tuinen die aan een school of een verzorgingscentrum verbonden zijn en weinig banden hebben met externe tuiniers werden hiervan uitgesloten. Onder deze tuinen vallen niet alleen de klassieke en historische volkstuincomplexen, maar ook veel recente projecten die zich liever als *buurttuin*, *samentuin* of met nog een andere term omschrijven. De tuinen bestrijken samen bijna 100 hectare en liggen verspreid over de stad, met een concentratie in de 19de-eeuwse gordel. In de meeste gevallen is de grond eigendom van de Stad Gent, het stadsontwikkelingsbedrijf sogent of andere partners. Er zijn in totaal 1 329 tuiniers actief in de bevraagde volks- en buurttuinen, en 422 personen staan nog op een wachtlijst. Deelname is meestal gratis, al wordt voor het bewerken van grotere percelen vaak een bescheiden huurprijs gevraagd. In tegenstelling tot in de VLM-studie (Voorland & KU Leuven, 2020) gaf hier slechts een beperkt aantal tuinen aan dat ze zich specifiek op kwetsbare groepen richten (hoofdstuk 7).

Sommige tuinen in Gent focussen meer op sociale kwesties, zoals verbinding, inclusie en rechtvaardigheid, en andere tuinen richten zich meer op ecologische duurzaamheid. Dit kan gekoppeld worden met de bevindingen van Håkansson (2021), die beschrijft hoe binnen “Capital Growth”, een groot experiment rond stedelijke moestuinen in Londen, de invulling van het begrip *duurzaamheid* verschilt van project tot project. Bepaalde initiatieven hanteren een globale interpretatie van duurzaamheid die verband houdt met grote globale uitdagingen, zoals de klimaatverandering en de biodiversiteitscrisis, terwijl andere zich meer op lokale vraagstukken richten, zoals het tegengaan van armoede en het bevorderen van een inclusieve samenleving. Deze opdeling loopt samen met het profiel van de wijk: terwijl in wijken met vooral gegoede inwoners meestal voor de eerste invulling gekozen wordt, geldt het omgekeerde in wijken met een meer precaire bevolking (Håkansson, 2021).

Elk initiatief ontstaat in en interageert met een specifieke sociale en ruimtelijke context, dus het is logisch dat in elke tuin andere accenten liggen: niet elke tuin moet alle mogelijke doelstellingen nastreven of elk mogelijk doelpubliek bedienen. Het is wel belangrijk dat de verschillende projecten in de stad elkaar aanvullen en dat een gelijkwaardige toegang voor elke bewoner verzekerd is, zowel tot deelname aan het tuinieren als tot het organiseren ervan, en dit op stads- en wijkniveau. Van zodra één groep meer aanspraak kan maken op procedurele en financiële ondersteuning vanuit het beleid, is er sprake van een onrechtvaardigheid, en in de participatiesamenleving waar de Stad Gent naar streeft is dit een reëel risico, zoals verderop besproken wordt. Daarnaast is het wel belangrijk dat de doelstellingen van elk project in meer of mindere mate gealigneerd zijn met de ambities van de Stad, bijvoorbeeld op vlak van duurzaamheid.

Terwijl men bij kleinere projecten kan accepteren dat het sociale dan wel het ecologische aspect de overhand heeft, moet de lat hoger liggen bij de grotere tuincomplexen, zeker als die zich op het openbaar domein bevinden (Aanbeveling 7 en 8, p. 153 en Aanbeveling 19 en 20, p. 154). Tuinen met een grotere oppervlakte bieden de mogelijkheid om ecologisch tuinieren te koppelen met duurzaamheidsexperimenten. De ligging op het openbaar domein vraagt bovendien om extra inspanningen om te garanderen dat bewoners met een verschillende achtergrond er hun gading vinden, niet alleen door hun deelname maar ook door hen te verwelkomen om actief mee vorm te geven aan het initiatief. Door tegelijk in te zetten op inclusie en verbinding en op ecologisch tuinieren, kunnen deze plekken in de toekomst ingezet worden om de principes van een rechtvaardige transitie voluit te omarmen, wat momenteel niet altijd het geval is. Eén van de tuinen uit de case studies ligt bijvoorbeeld op een groot domein in publiek eigendom, maar er is weinig aandacht voor sociale bezorgdheden zoals de participatie van de verschillende bevolkingsgroepen uit de wijk (hoofdstuk 9).

Waar mensen van verschillende afkomst, klasse, cultuur, gender en leeftijd op een democratische manier de opzet en de uitwerking van een initiatief mee bepalen, kunnen we verwachten dat dit tot meer rechtvaardigheid leidt. Dit geldt in het bijzonder voor projecten in opstart waarvan de doelstellingen nog niet vastliggen. Hoewel er binnen de stadsdiensten, en zeker bij de gebiedsgerichte diensten, wel aandacht is voor het bereiken van verschillende doelgroepen, is dit nog niet altijd de reflex en is hiervoor een duidelijk mandaat en voldoende tijd en expertise nodig. In De Meubelfabriek gaat de buurtwerker die voor de site verantwoordelijk is bijvoorbeeld actief op zoek naar tuiniers uit de bevolkingsgroepen die niet goed vertegenwoordigd zijn, en hij bezoekt daarvoor specifieke socio-culturele organisaties, zoals een moskee, om tuiniers te

werven. De aanwezigheid van zo'n sleutelfiguur is echter eerder de uitzondering dan de regel. Het kost inspanningen om diversiteit en inclusie na te streven, en wanneer de Stad op zoek is naar gemotiveerde burgers voor het beheer van een bepaalde site is het soms eenvoudiger om voorbij te gaan aan het feit dat de groep homogeen samengesteld is. Bij initiatieven die volledig door vrijwilligers gedragen worden is zo'n aanpak nog moeilijker te realiseren. In het geval van Struik wilden de initiatiefnemers (deeltijds) een betaalde werkkraacht aanstellen om het opstartproces te begeleiden, wat een cruciale maatregel is om een breder publiek te bereiken. Hun vraag aan de Stad om hier financiering voor te voorzien werd echter niet weerhouden, en de persoon werd uiteindelijk uit eigen middelen betaald (zie kader p. 96). Om situaties als deze in de toekomst te vermijden, stellen we voor dat de Stad bij de opstart van grotere burgerinitiatieven de facto begeleiding biedt (of een budget hiervoor) om de sociale dimensie in acht te nemen en inspanningen te doen om mensen van verschillende achtergronden bij het project te betrekken (Aanbeveling 7, p. 153).

Hoewel het niet rechtstreeks tot de onderzoeksvragen behoort, zet deze masterthesis ook vraagtekens bij de huidige evolutie naar een participatiemaatschappij, en of (en hoe) iedereen erbij kan betrokken worden, ook kwetsbare groepen. Ook bij Stad Gent staat het stimuleren en ondersteunen van burgerinitiatieven hoog op de agenda, onder andere door uitgebreide middelen uit te trekken voor het Wijkbudget, maar tegelijk leeft het besef dat het vaak dezelfde geprivilegieerde groepen zijn die het voortouw nemen bij burgerprojecten, omdat zij hiervoor de kennis, de netwerken, de tijd en de energie hebben (hoofdstuk 8). Door tussenpersonen en -organisaties in te schakelen proberen bepaalde stadsmedewerkers zoals de wijkregisseurs om ook minder evidente doelgroepen te bereiken, maar dit blijft een zoektocht. Deze kwestie leeft zeker ook bij stedelijke moestuinen en meer algemeen bij stedelijke landbouw, waar nieuwe regulering en procedures vaak niet meer zijn dan een kader voor burgerengagement (Caputo et al., 2016, p. 248). Het gevaar bestaat dat de doelstelling en de werking van de tuinen bepaald wordt door, en op maat van, een hoogopgeleide middenklasse, wat een vorm van procedurele ongelijkheid en onrechtvaardigheid is. Het hoeft geen probleem te zijn dat niet elk project alle burgers bereikt, zolang elke bewoner voldoende mogelijkheden heeft om te participeren. De realiteit is echter vaak dat één groep de overhand heeft in de opzet van een groot aandeel van de projecten, en de vraag is in hoeverre de lokale overheid hierin wil en kan bijsturen, en tot op welke hoogte dit wenselijk is om het bottom-up karakter van de initiatieven niet te ondergraven.

| 151

In de participatiemaatschappij van vandaag hangt het van project tot project af in hoeverre het openstaat voor andere groepen en tegemoetkomt aan hun wensen en noden: waar in sommige tuinen een homogeen publiek aanwezig is (hoofdstuk 9), bereiken andere wel een diverse groep (zie kader Struik, p. 96; zie Figuur 7-13, p. 62). Ook het voorbeeld van GroenGoed in Rotterdam toont aan dat burgerinitiatieven het sociaal-maatschappelijke aspect van samen tuinieren wél kunnen omarmen (hoofdstuk 10). Het kan echter niet de bedoeling zijn dat dit aspect overgelaten wordt aan de goede wil van de initiatiefnemers (Aanbeveling 8, p. 153).

We sluiten af met de volgende kritische bedenking: zelfs sites van sociale en ecologische verbinding zijn slechts een pleister op de wonde als ze in een ongunstige context ontstaan. Stedelijke moestuinen kunnen *excuusplekken* zijn die lokaal naar oplossingen zoeken voor problemen zoals structurele armoede, racisme, seksisme en andere ongelijkheden, die op hoger niveau aangepakt moeten worden (McClintock, 2014). De impact van stedelijke moestuinen is beperkt, en het is nooit de bedoeling dat de aandacht voor tuinen ten koste gaat van een milieu-, een armoede- en een inclusiebeleid en een goed uitgebouwde sociale zekerheid.

11.3. Aanbevelingen

Stedelijke moestuinen hebben het potentieel om volop in te zetten op een rechtvaardige transitie, zoals de voorbeelden in Rotterdam aantonen (hoofdstuk 10). Uiteraard is er meer nodig dan enkele volks- of buurttuinen om de transitie tot stand te brengen, en is de impact van de tuinen eerder bescheiden, hoewel ze lokaal een groot verschil kunnen maken voor de buurt (zie bijvoorbeeld kader De Site, p. 64). We stellen dat stedelijke moestuinen op dit moment niet echt een prioriteit zijn binnen de Stad, noch op ruimtelijk, noch op sociaal of op ecologisch vlak, en de personeelsmiddelen en ondersteuningsbudgetten die ervoor ingezet worden zijn beperkt. Het is natuurlijk te verdedigen om meer aandacht te schenken aan thema's binnen de transitie met een

onmiddellijke impact, zoals een rechtvaardige energietransitie, maar gezien de vele voordelen die stedelijke moestuinen kunnen bieden op vlak van onder andere gezondheid, ecosysteemdiensten en gemeenschapsvorming, is het toch opportuun om aandacht te schenken aan een actief beleid en een sterkere ondersteuning. Daarom geven we hier enkele beleidsaanbevelingen (Fincher & Iveson, 2012, p. 232).

Het beleid rond stedelijke moestuinen is verspreid over verschillende stadsdiensten, relevante diensten ontbreken in het moestuinenbeleid en er komt geen duidelijke ruimtelijke visie uit de beleidsnota's naar voren. Om dit te remediëren is er eerst en vooral nood aan een duidelijke beleidsvisie over de diensten heen, die de basis vormt voor toekomstige ingrepen. De Stad kan daarvoor de volgende stappen nemen:

1. De Stad duidt één medewerker aan die de visie op en het beleid rond de volks- en buurttuinen over alle diensten heen coördineert, bijvoorbeeld door het organiseren van recurrente werkgroepen met alle betrokken stadsmedewerkers. Deze persoon is tevens de contactpersoon voor burgers en organisaties voor alle vragen rond stedelijke moestuinen, al dan niet op openbaar domein. De contactpersoon krijgt hiervoor voldoende tijd en middelen.
2. De verantwoordelijke medewerker moedigt de stadsdiensten die nu weinig aandacht besteden aan stedelijke moestuinen, zoals de dienst Lokaal Sociaal Beleid, de dienst Wonen of het departement Gezondheid en Zorg, aan om volks- en buurttuinen op te nemen in hun visie en werking.
3. Onder leiding van deze medewerker en over de verschillende domeinen heen wordt een duidelijke visie opgesteld op de volks- en buurttuinen en hun toekomst, met betrekking tot onder meer de sociale, ecologische en ruimtelijke dimensie. De visie op volkstuinten die in 2022 door de Groendienst opgemaakt wordt kan hiervoor als basis dienen. De visie wordt gekoppeld aan andere verwante beleidskwesties en -documenten, zoals de ruimtelijke structuurvisie en de visie op landbouw.
4. Een doorgedreven en ambitieuze visie kan ertoe leiden dat er pro-actief ingezet wordt op het creëren van volks- of buurttuinen in buurten waar er nu een tekort aan is (zie Aanbeveling 13), of dat er op andere manieren sturend gewerkt wordt aan de bestaande en nieuwe tuinprojecten (zie Aanbeveling 6).
5. De dienstoverschrijdende samenwerking koppelt ondersteuning van de projecten aan een stedelijk beleid dat gentrificatie tegengaat (Horst et al., 2017).

Aanbeveling 3 omvat een locatiebeleid dat rekening houdt met de bereikbaarheid van de stedelijke moestuinen, namelijk de afstand tot woongebieden en tot voetgangers- en fietsroutes, en de connectiviteit. De nabijheid van en connectie met andere groengebieden creëert een aaneengesloten groene ruimte, wat voordelen biedt op vlak van habitat en lokale klimaatregulering (Costa et al., 2016, p. 212). Voor dit laatste kan een voorbeeld genomen worden aan de stad Lissabon, die de stedelijke moestuinen opgenomen heeft in de stedelijke groene infrastructuur (Drilling et al., 2016, p. 56). In Gent kan de ligging van de tuinen gekoppeld worden aan de groenklimaatassen, een idee dat al aanwezig is in het ruimtelijk structuurplan van Gent en waardoor enerzijds de groenklimaatassen versterkt zouden worden door er meer groene gebieden aan te verbinden, en anderzijds de bereikbaarheid van de tuinen voor actieve modi gegarandeerd is ("Ruimte voor Gent: Structuurvisie 2030", 2018, p. 97). Het creëren van meer stedelijke moestuinen (Aanbeveling 4) kan ervoor zorgen dat de wachtlijsten verkorten, waardoor de toegang tot een tuintje verbetert.

Om de stedelijke moestuinen meer te laten bijdragen aan een sociaal rechtvaardige samenleving, grijpen we terug naar de discussie van hoofdstuk 9: waar het beheer van de tuin volledig in handen is van vrijwilligers, kan men niet zomaar verwachten dat zij de tijd, expertise en motivatie hebben om actief te werken aan diversiteit en inclusie. De tuinen waar meer aandacht is voor sociale kwesties zijn meestal die tuinen die begeleid worden door een professionele werkracht, zoals een buurtwerker of een medewerker van SAAMO. Daarom stellen we de volgende aanbevelingen voor:

6. De Stad zet in op structurele samenwerkingen met interne of externe sociale actoren die mensen in een kwetsbare positie kunnen bereiken, zoals buurtwerk, OCMW, SAAMO... (Horst et al., 2017). Op die manier kunnen meer tuinen ontstaan die zich specifiek richten op de noden van de meest kwetsbaren in de maatschappij. Deze actoren kunnen eventueel ook deel uitmaken van de recurrente werkgroep uit Aanbeveling 1.
7. Tuininitiatieven op grotere openbare terreinen krijgen de facto begeleiding bij de opstart van de tuin, om ervoor te zorgen dat ook moeilijker te bereiken doelgroepen vanaf het begin betrokken worden. Deze begeleiding is ook beschikbaar voor grotere tuinen op private grond, vergelijkbaar met de huidige moestuinbegeleiding (en eventueel daaraan gekoppeld).
8. Voor tuininitiatieven op grotere openbare terreinen gelden bepaalde concrete streefdoelen wat betreft sociale inclusie en leiderschap, bijvoorbeeld een bestuur dat voldoende divers is op vlak van gender en afkomst. Deze streefdoelen worden opgevolgd door de moestuinverantwoordelijke van de Stad.

De klassieke volkstuintcomplexen met grotere percelen zijn typisch de tuinen waar een huurprijs gevraagd wordt voor het bewerken van een perceel, en dit zijn ook de tuinen die te maken hebben met lange wachtlijsten. De prijs is onderhevig aan vastgelegde bepalingen in de beheersovereenkomsten met de Stad, maar dit wordt niet altijd gecontroleerd. De volgende aanbevelingen hebben in het bijzonder betrekking op dit type tuinen:

9. Er wordt opgevolgd of de volgorde van de wachtlijsten gerespecteerd wordt bij het vrijkomen van een tuintje.
10. Het bestuur van de tuin wordt sterk aangemoedigd om de wachtlijsten te differentiëren op basis van gezinsgrootte en private ruimte in en rond de woning. Zo krijgen grote gezinnen die in een kleine woning leven voorrang op alleenstaanden of koppels met een eigen tuin.
11. Bij tuinen met grotere percelen en lange wachttijden wordt het bestuur aangemoedigd om (een deel van) de percelen op te splitsen, zodat meer mensen de kans krijgen om deel te nemen.
12. Er wordt opgevolgd of de kostprijs voor het huren van een volkstuintje voldoet aan de bepalingen in de beheersovereenkomsten met de Stad.

Op vlak van ruimtelijke rechtvaardigheid kunnen we de volgende opmerkingen maken. Veel tuinen zijn voornamelijk gericht op de buurt, maar in sommige wijken ligt geen enkele stedelijke moestuin waardoor de bewoners moeten uitwijken naar een tuin waar ze niet tot het doelpubliek behoren. Daarnaast kan ruimtelijke rechtvaardigheid inhouden dat er gezocht wordt naar manieren om ook omwonenden en externen de kans te geven om van de tuin te genieten. Dit kan per tuin verschillen, afhankelijk van hun positie in het stedelijke en sociale weefsel. De volgende richtlijnen kunnen de ruimtelijke rechtvaardigheid verhogen:

13. De Stad streeft ernaar om buurtmoestuinen te voorzien in elke wijk in de binnenstad en de 19de-eeuwse gordel (zie Aanbeveling 4).
14. De Stad streeft ernaar om buurtmoestuinen te voorzien nabij bestaande of geplande sociale meergezinswoningen, bij voorkeur in samenwerking met sociale actoren die actief zijn in de buurt (zie Aanbeveling 6).
15. De Stad maakt goede afspraken met de beheerders van de stedelijke moestuinen over de openbare toegang tot de tuin, aangepast aan de ruimtelijke en sociale context. Externen zijn er zoveel mogelijk welkom: op zijn minst wanneer de tuiniers aan het werk zijn en bij grotere domeinen ook op regelmatige, geafficheerde bezoekdagen. Het kan wel mogelijk zijn om, afhankelijk van de context, een afsluiting te voorzien, maar dan blijft die overdag zoveel mogelijk open.

Een kanttekening bij Aanbeveling 13 en 14 is dat in de interviews aangegeven werd dat tuinprojecten vaak sterk afhankelijk zijn van de betrokkenheid van gemotiveerde burgers (hoofdstuk 8).

Daarom wordt in Aanbeveling 14 verwezen naar de sociale actoren die al actief zijn in de buurt.

Een andere reeks aanbevelingen gaat over het vereenvoudigen van de procedures voor de opstart en ondersteuning van een buurtmoestuin, zodat de processen beter toegankelijk worden voor iedereen en de procedurele rechtvaardigheid verhoogt:

16. Er wordt een duidelijk stappenplan opgesteld voor de opstart van een nieuwe buurtmoestuin. Dit vereist een stroomlijning van de verschillende procedures. Het stappenplan is eenvoudig te raadplegen op de website van de Stad.
17. De verschillende procedures voor financiële ondersteuning worden gestroomlijnd. Eventueel kan een apart *moestuinbudget* vrijgemaakt worden op basis van de huidige budgetten die voor moestuinen gebruikt worden, wat de procedure om een subsidie aan te vragen vereenvoudigt voor de beheerders van de tuin. De informatie is eenvoudig te raadplegen op de website van de Stad.
18. Naast de online kanalen is er offline begeleiding mogelijk voor de opstart en het beheer van een stedelijke moestuin: zo is de verantwoordelijke medewerker (Aanbeveling 1) telefonisch beschikbaar, en wordt de informatie uit Aanbeveling 16 en 17 op diverse manieren offline ter beschikking gesteld, bijvoorbeeld door affichering in de *sociale kruispunten* van de Stad, zoals sociale restaurants en buurthuizen, of door een vermelding in het stadsmagazine.

Voor Aanbeveling 17 moet de afweging gemaakt worden of een vereenvoudiging van de procedures zwaarder doorweegt dan de voordelen van een meer flexibel inzetbaar budget zoals het Wijkbudget, een burgerbegroting waar de bestemming van de financiële middelen door de burgers gekozen wordt.

In stedelijke moestuinen op het openbaar domein zijn chemische bestrijdingsmiddelen verboden (hoofdstuk 8). De Stad kan het potentieel van de stedelijke moestuinen op vlak van duurzaamheid verder benutten aan de hand van de volgende aanbevelingen:

19. Voor tuininitiatieven op grotere openbare sites gelden concrete streefdoelen op vlak van biodiversiteit, bijvoorbeeld het tegengaan van monoculturen en het voorzien van voedsel en beschutting voor insecten, vogels en kleine zoogdieren door extensief maaibeheer van de collectieve delen. Deze doelstellingen worden opgevolgd door de moestuinverantwoordelijke van de Stad. Ook kleinere buurtmoestuinen en stedelijke moestuinen op privaat domein worden hiertoe aangemoedigd.
20. Voor tuininitiatieven op grotere openbare sites gelden concrete streefdoelen op vlak van waterbeheer, bijvoorbeeld het inplanten van een wadi, het opvangen en hergebruiken van hemelwater en het zuinig omgaan met leidingwater. Deze doelstellingen worden opgevolgd door de moestuinverantwoordelijke van de Stad. Ook kleinere moestuinen en stedelijke moestuinen op privaat domein worden hiertoe aangemoedigd.
21. De tuinbeheerders worden aangespoord om de tuin te laten fungeren als knooppunt voor activiteiten rond duurzaamheid en bewustmaking, bijvoorbeeld door er een afhaalpunt voor korte-ketenlandbouw te voorzien of als plek voor educatieve activiteiten voor kinderen of workshops voor volwassenen.

Voor Aanbeveling 20 denken we in het bijzonder aan het volkstuincomplex aan de Gentbrugse Meersen, een groot drassig domein met een sterk potentieel voor waterbuffering.

Naast het bereiken van verschillende doelgroepen en het inzetten op duurzaamheid kan ook de rol van experimenten in de tuin versterkt worden:

22. Experimenten in de stedelijke moestuinen worden aangemoedigd door een gepaste flexibiliteit in te bouwen in de juridische kaders, zoals de beheersovereenkomsten met de Stad, en door de tuinbeheerders in contact te brengen met innovatieve voedselprojecten, bijvoorbeeld via de Voedselraad.

23. De Stad experimenteert samen met burgers en organisaties met nieuwe vormen van het beheer van buurtmoestuinen, bijvoorbeeld door te leren van of aan te sluiten bij het netwerk 'Ru:urban', een Europees project waarin steden kennis opdoen en uitwisselen rond onder andere het beheer van stedelijke moestuinen, gebaseerd op het model van Rome ("Urban agriculture for resilient cities", z.d.).

We eindigen met enkele overkoepelende aanbevelingen die de stedelijke moestuinen moeten verzekeren van hun positie binnen een rechtvaardige transitie:

24. De Stad maakt voldoende budget vrij voor de ondersteuning van tuininitiatieven die zowel op ecologisch als op sociaal vlak goed scoren.
25. De verantwoordelijke stadsmedewerkers brengen een bezoek aan stedelijke moestuinen die inzetten op een rechtvaardige transitie, bijvoorbeeld de tuinen in Rotterdam (hoofdstuk 10), om het potentieel van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie te observeren en om inzicht te krijgen in hun werking.
26. De Stad stimuleert de uitbouw van een netwerk van stedelijke moestuinen in Gent, waarin de beheerders van elkaar kunnen leren en een sociale wisselwerking gegeneerd wordt tussen diverse tuingroepen. Een vertegenwoordiger van dit netwerk zetelt in de Voedselraad om de belangen van de tuinen te verdedigen en hun verdiensten onder de aandacht te brengen.

Deze aanbevelingen kunnen ervoor zorgen dat het beleid inzet op het versterken van de positie van stedelijke moestuinen in een rechtvaardige transitie.

11.4. Eigen positie en onderliggende aannames

Het is onmogelijk om een academisch onderzoek te voeren dat niet gekleurd is door achterliggende ideologieën en ideeën over de maatschappij. Alleen al het bepalen van de onderzoeksvragen is een politieke daad in de brede betekenis, net als de keuze van de respondenten, het verloop van het onderzoek en het maken van een synthese. De positie van de onderzoeker beïnvloedt het onderzoeksproces door persoonlijke ervaringen en interpretaties, maar ook door de manier waarop die positie zich verhoudt tot die van de respondenten. Daarom lijkt het hier opportuun om mijn eigen positie onder de loep te nemen.

| 155

Ik ben een witte, hoogopgeleide (cisgender) vrouw uit de middenklasse. Het feit dat ik als dertiger een tweede studie aan mijn palmares kan toevoegen is slechts één illustratie van mijn privileges. Ik woon sinds enkele jaren in Gent, waar ik als vrijwilliger actief ben bij het Gents Milieufrent, een organisatie die duurzaamheid in Gent wil promoten. De transitie naar een duurzame samenleving ligt mij nauw aan het hart: naast het vrijwilligerswerk durf ik al eens meelopen in een klimaatbetoging, en ik heb een zwak voor lezingen en debatten die in brede zin met het onderwerp te maken hebben. In mijn eigen leven probeer ik op verschillende manieren mijn ecologische voetafdruk te beperken, bijvoorbeeld door bewust om te gaan met voeding, al heb ik geen groene vingers en kweek ik zelf geen groenten of fruit, noch in een private tuin, noch in een volks- of buurttuin.

In een stad als Gent ben ik zeker niet de enige die over ecologische kwesties nadenkt: er is een aanzienlijk deel van de bewoners die heel bewust met duurzaamheid bezig zijn door bijvoorbeeld minder vlees te eten, vaker de auto te laten staan, verpakkingsvrij te winkelen... Heel vaak behoren zij, zoals ikzelf, tot de hoogopgeleide middenklasse en hebben ze zowel de mentale als de financiële ruimte om bij globale uitdagingen zoals de klimaatverandering stil te staan. In de meeste milieu- en klimaatbewegingen worden mensen met een migratieachtergrond of personen die in armoede leven moeilijk bereikt, waarschijnlijk omdat zij door andere levenservaringen met een heel andere bril naar dezelfde uitdagingen kijken (Blanckaert et al., 2019). Het gevolg is dat het publieke debat rond ecologische duurzaamheid bepaald wordt door een homogene groep, die zich bovendien niet altijd bewust is van de bevoorrechte positie die ze inneemt. Dit kan een polariserend effect hebben, zoals bij de leefstraten in de Brugse Poort (Van Wymeersch et al., 2019).

Hoewel ik op verschillende vlakken zelf tot die geprivilegieerde groep behoor en ook geen kant-en-

klare oplossingen uit de mouw kan schudden, ben ik mij meestal erg bewust van dit onevenwicht. De oorsprong daarvan ligt waarschijnlijk in de start van mijn volwassen leven, toen het mij begon op te vallen dat er andere verwachtingen gesteld worden aan mannen en vrouwen en dat we in bepaalde omgevingen ook verschillend behandeld worden. Ik ergerde mij blauw aan de gangbare genderstereotypen, die vaak als een onschuldig grapje afgedaan werden. (Toen duidelijk werd hoe erg ik mij hierin kon opwinden, werd het voor sommigen een sport om zoveel mogelijk seksistische mopjes te maken in mijn aanwezigheid, een praktijk die bij bepaalde kennissen nog steeds standhoudt.) In wat mijn omgeving afdeed als een toevallige reeks gebeurtenissen begon ik patronen en structuren te zien. Gelukkig ontdekte ik op dat moment de feministische literatuur. Wat een opluchting dat ik kon terugvallen op al die fantastische mensen die hun tijd en energie gewijd hadden aan nadenken en schrijven over dit onderwerp! Ik begon te lezen, eerst over feminisme en seksisme en daarna ook over racisme en andere vormen van geïnstitutionaliseerde onderdrukking. Het was een bevrijding om specifieke uitdagingen in mijn leven, die ik in eerste instantie als een persoonlijke verantwoordelijkheid beschouwd had, vanuit een structureel gezichtspunt te leren zien.

Dit markeerde het begin van een proces waarin ik mij geleidelijk meer bewust werd van de ongelijke verdeling van macht en invloed over verschillende bevolkingsgroepen, en waarin ik leerde denken in structuren en systemen. Dit proces is niet af; een heel leven is waarschijnlijk nog te kort om zich volledig bewust te worden van alle geïnternaliseerde stereotypen, en die actief bij te werken. Het heeft mij wel de ogen geopend voor systemische onrechtvaardigheden, en heeft mijn intolerantie voor onrecht alleen maar versterkt. Het denken in hiërarchische relaties heeft zeker mee vormgegeven aan dit onderzoek: bij het werken naar een duurzame maatschappij is het volgens mij cruciaal om oog te hebben voor de bestaande verdeling van macht en middelen, en te garanderen dat er speciale aandacht gaat naar de meest kwetsbare groepen, die nu al tegen vele structurele onrechtvaardigheden moeten opboksen. Dit is precies waar een rechtvaardige transitie voor staat, en die rechtvaardige transitie is volgens mij een essentiële maatschappelijke verantwoordelijkheid.

11.5. Kritische reflectie op het onderzoek

156 |

Bij het afronden van het onderzoek willen we een kritische blik werpen op het verloop van het onderzoeksproces. Voor elke onderzoeksstap werden een of meerdere onderzoeksmethodes aangewend, en die hebben elk hun beperkingen. Zo kan de manier waarop we een preliminaire lijst van tuinen aangelegd hebben invloed gehad hebben op de resultaten van de enquête, en werden bepaalde types tuinen, bijvoorbeeld die onder beheer van SAAMO en de historische volkstuincomplexen, niet in detail bestudeerd. Een meer compleet overzicht per onderzoeksstap wordt gegeven in hoofdstuk 5.

Het onderzoeksproces verliep niet altijd zoals vooraf ingeschat: zo moest de vragenlijst langer blijven openstaan dan gehoopt, en kroop er veel tijd in het aanschrijven en eventueel opbellen van respondenten en het uitsturen van herinneringsmails. Op tussentijdse feedbackmomenten bleek daarnaast dat de tuinen uit de case studies (hoofdstuk 9) niet voldoende konden aantonen dat stedelijke moestuinen het potentieel hebben om zich te positioneren in een rechtvaardige transitie. Om dit te remediëren werden ook twee tuinorganisaties buiten Gent behandeld die deze positie wel overtuigend innemen (hoofdstuk 10). Hoewel dit het proces enkele weken vertraagde, geloven we dat deze toevoeging een meerwaarde gebleken is voor het geheel.

Dit onderzoek had niet kunnen gevoerd worden zonder de vriendelijke medewerking van de respondenten, zowel voor de online vragenlijst als voor de interviews. Alle geïnterviewden kregen in april of in mei een voorlopige tekst gepresenteerd voor feedback, gebaseerd op de informatie uit het respectievelijke interview. Zij gaven behulpzame commentaar en correcties, en daarnaast trok ik er zelf twee lessen uit: eerst en vooral was ik (te) strikt geweest in de transcripties van de interviews, waardoor onnodige stopwoordjes en haperingen in de citaten waren blijven staan. Daar werd door sommige respondenten zwaar aan getild, en alle citaten in de finale versie zijn licht geredigeerd, al dan niet volgens suggesties van de geïnterviewden zelf (zie hoofdstuk 5). Daarnaast was er een heftige reactie uit de hoek van één van de respondenten, die ik op voorhand niet verwacht had. Er werd op hun vraag een extra gesprek ingepland, en daaruit bleek onder meer dat het taalgebruik of de verwoording in de voorlopige tekst soms wat te fel of onhandig was, iets wat ik intussen zelf al aangepast had. Om hen tijdig te kans te geven om opmerkingen te geven en correcties voor

te stellen, had ik de voorlopige versie niet grondig genoeg nagelezen voor ik die opstuurde, en dat bleek een fout te zijn die voor onnodige opschudding zorgde. Een overleg bracht terug meer rust, en het feit dat ik bereid was om (opnieuw) in gesprek te gaan werd door de respondent erg gewaardeerd. Het gesprek verliep bovendien heel open en gaf ons de kans om ná het onderzoek op meer diepgaande wijze ideeën uit te wisselen over het onderwerp, wat heel zinvol bleek. Zo'n moment van terugkoppeling biedt misschien wel de grootste hefboom om veranderingen in gang te zetten of te versterken.

Voor mij kwam het als een verrassing dat er veel en/of heftige reacties kwamen van de respondenten op de tekst. Het toont aan dat onderwerp leeft en dat dit onderzoek serieus genomen wordt. Door stedelijke moestuinen te koppelen aan het idee van een rechtvaardige transitie sluiten heel wat beladen begrippen de discussie binnen, begrippen zoals duurzaamheid en rechtvaardigheid, die van zichzelf ambigu zijn en slechts betekenis krijgen binnen een (maatschappelijk) debat. Het is bij nader inzien niet vreemd dat het innemen van een positie in dit opzicht reacties losmaakt bij anderen die deze concepten op hun eigen manier invullen. De respons lijkt ook aan te geven dat volks- en buurttuinen niet losstaan van andere kwesties in de samenleving, en dat het blootleggen van deze aandachtspunten een gevoelige snaar raakt.

De masterthesis is geschreven vanuit een bepaald standpunt (zie 11.4), tijdens een vastgelegde tijdspanne, en wil niet pretenderen om een allesomvattende of objectieve waarheid in pacht te hebben. De voortdurende ontwikkelingen in het stedelijk beleid, in het moestuinbestand van Gent en binnen de initiatieven zelf kan ervoor zorgen dat sommige bevindingen al achterhaald zijn. Voor de meeste aandachtspunten die aangehaald zijn in de bundel ligt een 'oplossing' ook niet meteen voor de hand. Meer dan dat wil deze tekst het debat openen over het belang van een rechtvaardige transitie in de tuinen en het ondersteunende beleid, en handvaten bieden om op zoek te gaan naar methoden om die transitie tot stand te brengen. We hopen dat dit onderzoek aanleiding kan geven tot vruchtbaar overleg in het beleid, in de tuinen en in de maatschappij.

11.6. Verder onderzoek

| 157

In hoofdstuk 5 worden de geselecteerde onderzoeksmethodes en hun beperkingen besproken, en daaruit vloeien ook enkele suggesties voort voor verder onderzoek. Een vervolgstudie zou het beleid rond stedelijke moestuinen op hogere beleidsniveaus kunnen onderzoeken, en de manier waarop dit beleid tot stand komt en uitgevoerd wordt. Het zou daarnaast interessant zijn om bepaalde types tuinen, die hier niet aan bod komen, meer in detail te bestuderen in functie van hun positie in een rechtvaardige transitie. Zeker voor de historische volkstuincomplexen die veel plaats in de openbare ruimte innemen, uit een grote groep tuiniers bestaan en geleid worden door organisaties met een lange geschiedenis, is dit een relevante kwestie. Ook de tuinen die door sociale actoren zoals SAAMO beheerd worden kunnen andere resultaten geven dan de tuinen die in deze studie in detail besproken worden. Een gedetailleerd onderzoek over de opstart van diverse tuinen zou ook een beter zicht geven op de manier waarop de procedures in realiteit verlopen en de mogelijke obstakels daarbij. Dit zou toelaten om het discours van de Stad kritisch te toetsen aan de praktijk, wat in dit onderzoek aan de hand van slechts één tuin gebeurde (zie kader Struik, p. 96). Ook het discours van de moestuinen zelf kan meer kritisch bekeken worden door (formele) interviews af te nemen met verschillende tuiniers, zowel in een beheerrol als erbuiten, en door meer diepgaande observaties uit te voeren in de tuin. Dit zou de afhankelijkheid van één stem en één perspectief verminderen. Tenslotte kan het interessant zijn om wens tuiniers te bevragen, en buurtbewoners die niet in de tuin actief zijn. Dit zou meer informatie geven over de toegankelijkheid van de site voor niet-tuiniers en de sociale en ruimtelijke relatie van de tuin met de buurt, in het kader van ruimtelijke rechtvaardigheid.

In de inleiding kwamen verschillende drempels voor mensen in armoede aan bod die hen verhinderen om mee te werken in een volkstuin: ze zijn bang om hun uitkering te verliezen bij vrijwilligerswerk, hebben onvoldoende tijd, energie of informatie of leven met een fysieke beperking. Bij sociale woningen is het bovendien meestal niet toegelaten om de gedeelde buitenruimtes te bewerken, of zelfs om groenten, kruiden of bloemen te kweken op het balkon (Blanckaert et al., 2019, p. 43). In een verder onderzoek kan men bestuderen in welke mate deze drempels aanwezig zijn in verschillende contexten. Met behulp van aanpassingen in het beleid van

overheden en sociale huisvestingsmaatschappijen kunnen struikelblokken weggenomen worden, om zo ook bovenlokaal te werken aan een betere toegang tot stedelijke moestuinen.

Dit onderzoek richtte zich op de tuinen en het stedelijke beleid van Gent, een stad met een historisch sterke sociale vertegenwoordiging in de politiek, die zich bovendien wil profileren als een ecologisch vooruitstrevende stad. Het zou interessant zijn om de resultaten te zien van een gelijkaardig onderzoek in andere Vlaamse en Belgische steden, zoals Antwerpen en Brussel, of andere steden in Europa. Daarnaast kan toekomstig onderzoek ook verder ingaan op de tijdsdimensie, die in deze studie minder aan bod kwam. Men kan de stedelijke tuinen die niet langer bestaan in het onderzoek betrekken, om zicht te krijgen op de evolutie van het aantal tuinen dat jaarlijks opgericht werd en het totaal aantal tuinen dat actief was, en op de evolutie van andere parameters zoals het type tuin, de doelstellingen en de initiatiefnemers. Hierbij kan ook gezocht worden naar parameters die het voortbestaan van de tuin beïnvloeden (Håkansson, 2021), of naar manieren waarop tijdelijke projecten op de site of in de buurt blijven doorwerken. Anderzijds kan een bevraging naar enkele kwantitatieve parameters, zoals de enquête in deze studie, jaarlijks herhaald worden over een langere periode, om de evolutie in het moestuinbestand van de stad te monitoren. Een longitudinaal onderzoek zou ook aanwijzingen kunnen geven over hoe het stedelijke beleid rond volks- en buurttuinen evolueert, en of de nieuwe soorten stedelijke moestuinen (Caputo et al., 2016) op termijn evolueren van een fenomeen in de marge naar een algemeen ingeburgerd verschijnsel dat door het beleid ondersteund wordt, met andere woorden, of die tuinen beschouwd kunnen worden als een stedelijk experiment op nicheniveau dat op termijn het regimeniveau beïnvloedt.

Bibliografie

- Agentschap Informatie Vlaanderen. (2019). *Bodemafdekkingskaart (BAK) 5m resolutie (2018)*.
- Aptekar, S., & Myers, J. S. (2020). The tale of two community gardens: green aesthetics versus food justice in the big apple. *Agriculture and Human Values*, 37(3), 779–792. <https://doi.org/10.1007/s10460-019-10011-w>
- Belga. (2021, 19 april). Ongelijkheid tussen mannen en vrouwen is in Brussel nog groter geworden door corona. *Knack*. <https://www.knack.be/>
- Bell, S., Fox-kämper, R., Keshavarz, N., Benson, M., Caputo, S., Noori, S., & Voigt, A. (Eds.). (2016). *Urban allotment gardens in Europe*. Routledge.
- Blanckaert, C., Clissold, E., Commère, M., Joseph, M., Morel, T., Stroobants, V., & Van Hootehem, H. (2019). *Duurzaamheid en armoede: Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks Verslag 2018-2019*.
- Braswell, T. H. (2018). Fresh food, new faces: community gardening as ecological gentrification in St. Louis, Missouri. *Agriculture and Human Values*, 35(4), 809–822. <https://doi.org/10.1007/s10460-018-9875-3>
- Bret, B. (2018). Spatial Justice and Geographic Scales. *Justice Spatiale / Spatial Justice*, 7, 1–14.
- Boerse Poort. (z.d.). *De akker*. Geraadpleegd op 24 juni 2022 van <https://boersepoort.be/tuinieren>
- Brugse Poort - Rooigem* (z.d.). Hoeveel in - Stad Gent. <https://hoeveelin.stad.gent/wijken/brugse-poort-rooigem/>
- Caputo, S., Schwab, E., & Tsiambaos, K. (2016). Emergent approaches to urban gardening. In S. Bell, R. Fox-kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 229–253). Routledge.
- Castán Broto, V. (2017). Urban governance and the politics of climate change. *World Development*, 93, 1–15. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.12.031>
- Castán Broto, V., & Bulkeley, H. (2013). A survey of urban climate change experiments in 100 cities. *Global Environmental Change*, 23(1), 92–102. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2012.07.005>
- CBS. (2021). *Laag en langdurig laag inkomen*. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85066NED/table?ts=1655220856098>
- CBS. (2022). *Regionale kerncijfers Nederland*. <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/70072ned/table?ts=1655220551263>
- Certomà, C., & Martellozzo, F. (2019). Cultivating urban justice? A spatial exploration of urban gardening crossing spatial and environmental injustice conditions. *Applied Geography*, 106, 60–70. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2019.03.007>
- Certomà, C., Noori, S., & Sondermann, M. (Eds.). (2019). *Urban Gardening and the Struggle for Social and Spatial Justice*. Manchester University Press.
- Certomà, C., & Notteboom, B. (2017). Informal planning in a transactive governmentality: Re-reading planning practices through Ghent's community gardens. *Planning Theory*, 16(1), 51–73. <https://doi.org/10.1177/1473095215598177>

- Certomà, C., Sondermann, M., & Noori, S. (2019). Urban gardening and the quest for just uses of space in Europe. In C. Certomà, S. Noori, & M. Sondermann (Eds.), *Urban gardening and the struggle for social and spatial Justice* (pp. 1–32). Manchester University Press.
- Coddens, R. (2020a). *Gent tegen armoede: Armoedebeleidsplan*. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Armoedebestrijding%20%28Armoedebeleidsplan%29%202020-2025.pdf>
- Coddens, R. (2020b). *Gezondheid: Beleidsnota*. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Gezondheid%202020-2025.pdf>
- Cohen, N., & Reynolds, K. (2015). Resource needs for a socially just and sustainable urban agriculture system: Lessons from New York City. *Renewable Agriculture and Food Systems*, 30(1), 103–114. <https://doi.org/10.1017/S1742170514000210>
- Costa, S., Fox-kämper, R., Good, R., & Sentic, I. (2016). The position of urban allotment gardens in the urban fabric. In S. Bell, R. Fox-kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 201–228). Routledge.
- De Bruyker, A. (2020a). *Iedereen anders, allemaal Gent: Beleidsnota gelijke kansen en welzijn*. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Gelijke%20Kansen%20en%20Welzijn%202020-2025.pdf>
- De Bruyker, A. (2020b). *De tuin van alle Gentenaars: Beleidsnota openbaar groen 2020-2025*. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Openbaar%20Groen%202020-2025.pdf>
- De Bruyker, A. (2021). *Samen stad maken begint in de wijken: Beleidsnota*. https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Samen%20stad%20maken%20begint%20in%20de%20wijken%202020-2025_0.pdf
- De Decker, P. (2011). A garden of Eden? The promotion of the single-family house with a garden in Belgium before the Second World War. In V. Dewaelheyns, K. Bomans & H. Gulincx (Eds.), *The powerful garden: Emerging views on the garden complex* (pp. 27-50). Garant.
- De Meubelfabriek. (2021, 10 juli). *Voor 5euro koop je bij ons Funggent een starterkit waarbij je op je oude koffiegrijs oesterzwammen kweekt. Boeiend proces* [Bijgevoegde foto] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/meubelfabriek/posts/3804924002953374>
- De Meubelfabriek. (2022, 11 maart). *lenteweer=moestuיןweer!!! 17 origines op 40 tuintjes maar alle 100% #brugsepoort #groen #tuin #moestuין #gent #brugsepoort #tijdelijkeinvullingen #diversiteit* [Bijgevoegde foto's] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/meubelfabriek/posts/4577731715672595>
- Departement Omgeving Vlaanderen (2020). *Landgebruikbestand 10m resolutie (2019)*.
- De Urbanisten. (z.d.a). *Sponge garden*. <https://www.urbanisten.nl/work/sponge-garden-dhkw>
- De Urbanisten. (z.d.b). *Tidal park Keilehaven*. <https://www.urbanisten.nl/work/tidal-park-keilehaven>
- Dhondt, J. (2021, 27 maart). “126 mensen staan op de wachtlijst om te kunnen wroeten in de aarde”: volkstuintjes zijn hip en gezellig. *PZC*. <https://www.pzc.nl>
- Dhondt, J. (2022, 27 maart). Grote moestuin neemt oude betoncentrale over: “Een project voor en door de buurt”. *Het Laatste Nieuws*. <https://www.hln.be>

- Dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning. (2019). *Ruimtelijk rendement in relatie tot Ruimte voor Gent*. https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/20190822_Ruimtelijk%20rendement%20in%20relatie%20tot%20Ruimte%20voor%20Gent.pdf
- Dienst Stedenbouw en Ruimtelijke Planning. (2021). *Meer leefkwaliteit creëren in dichtbevolkte wijken: Ontwerp bouwblokvisie voor verweven en vergroenen*. https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/20210301_NO_OntwerpBouwblokvisie_CBS_goedkeuring_0.pdf
- Dierckx, S. (Ed.). (2019). *Klimaat en sociale rechtvaardigheid*. Gompel&Svacina.
- Dikeç, M. (2001). Justice and the spatial imagination. *Environment and Planning A*, 33(10), 1785–1805. <https://doi.org/10.1068/a3467>
- Doelstellingen van de Gentse voedselstrategie*. (2022). <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Brochure%20Voedselraad%20en%20operationele%20doelstellingen%20Gent%20en%20Garde.pdf>
- Drilling, M., Giedych, R., & Ponizy, L. (2016). The Idea of Allotment Gardens and the Role of Spatial and Urban Planning. In S. Bell, R. Fox-Kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 35–61). Routledge.
- Dufaux, F., Gervais-Lambony, P., Buire, C., & Desbois, H. (2011). Spatial Justice and the Right to the City: an interview with Edward SOJA. *Justice Spatiale / Spatial Justice*, 3.
- European Commission. (2020). *The Just Transition Mechanism: Making Sure No One Is Left Behind* [Persbericht]. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/attachment/860386/just_transition_mechanism_en.pdf.pdf
- Exner, A., & Schützenberger, I. (2018). Creative Natures: Community gardening, social class and city development in Vienna. *Geoforum*, 92, 181–195. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.04.011>
- Fainstein, S. S. (2010). *The just city*. Cornell University Press. <http://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt7zhwt>
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken. (2007). *Rijksregister (2006)*.
- Federale Overheidsdienst Binnenlandse Zaken. (2022). *Rijksregister (2021)*.
- Fincher, R., & Iveson, K. (2012). Justice and Injustice in the City. *Geographical Research*, 50(3), 231–241. <https://doi.org/10.1111/j.1745-5871.2011.00742.x>
- Gebiedsontwikkeling - M4H Rotterdam* (z.d.). M4H Rotterdam. <https://m4hrotterdam.nl/gebiedsontwikkeling/>
- Geels, F. W. (2002). Technological transitions as evolutionary reconfiguration processes: A multi-level perspective and a case-study. *Research Policy*, 31(8–9), 1257–1274. [https://doi.org/10.1016/S0048-7333\(02\)00062-8](https://doi.org/10.1016/S0048-7333(02)00062-8)
- Geels, F. W. (2005). *Technological transitions and system innovations*. Edward Elgar Publishing Limited. <https://doi.org/10.4337/9781845424596>
- Gemeente Rotterdam. (z.d.a). *Groenmakelaar*. Rotterdam. <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/groenmakelaar/>
- Gemeente Rotterdam. (z.d.b). *Stadslandbouw*. Rotterdam. <https://www.rotterdam.nl/wonen-leven/stadslandbouw/>

- Gemeente Rotterdam. (2012). *Food & the City: Stimuleren van stadslandbouw in en om Rotterdam*. <https://archieff12.archiefweb.eu/archives/archiefweb/20200816130437/http://www.rotterdam.nl/wonen-leven/stadslandbouw/FoodTheCity22022012Laag.pdf>
- Göttl, I., & Penker, M. (2020). Institutions for collective gardening: A comparative analysis of 51 urban community gardens in anglophone and German-speaking countries. *International Journal of the Commons*, 14(1), 30–43. <https://doi.org/10.5334/ijc.961>
- Grin, J., Rotmans, J., & Schot, J. (2010). *Transitions to sustainable development*. Routledge.
- GroenGoed Rotterdam. (z.d.a). *Manifest: Groen is Goed!* <https://groengoedrotterdam.com/manifest-groen-is-goed/>
- GroenGoed Rotterdam. (z.d.b). *Stichting GroenGoed*. <https://groengoedrotterdam.com/stichting-groengoed/>
- GroenGoed Rotterdam. (2019). *Drie-jaren beleidsplan GroenGoed*. <https://groengoedrotterdam.files.wordpress.com/2020/01/drie-jaren-beleidsplan-groengoed.pdf>
- GroenGoed Rotterdam. (2021). *GroenGoed jaarverslag 2020*. <https://groengoedrotterdam.com/wp-content/uploads/2021/03/GroenGoed-Jaarverslag-2020.pdf>
- GroenGoed Rotterdam. (2022, 12 juni). *Vredestuin werkmoment vandaag*. [Bijgevoegde foto's] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/GroenGoedRotterdam/posts/3225055347707206>
- Grommen, S. (2021, 16 december). Verplichte gemeenschapsdienst voor langdurig werklozen komt er: “Zo behouden ze sociale vaardigheden”. *vrtNWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws>
- Håkansson, I. (2021). Goals and persistence of sustainability experiments in divergent urban contexts: Urban agriculture and a geodemographic classification in London. *Local Environment*, 26(6), 736–753. <https://doi.org/10.1080/13549839.2021.1916900>
- Harvey, D. (1973). *Social justice and the city*. University of Georgia Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt46nm9v>
- Holemans, D. (2021, 7 september). Klimaatbeleid moet gele en groene hesjes verzoenen. *De Standaard*. <https://www.standaard.be/>
- Holland, L. (2004). Diversity and connections in community gardens: a contribution to local sustainability. *Local Environment*, 9(3), 285–305. <https://doi.org/10.1080/1354983042000219388>
- Horst, M., McClintock, N., & Hoey, L. (2017). The intersection of planning, urban agriculture, and food justice: A review of the literature. *Journal of the American Planning Association*, 83(3), 277–295. <https://doi.org/10.1080/01944363.2017.1322914>
- 100 Days of Possibility*. (2021). Earth Overshoot Day. <https://www.overshootday.org/>
- Ioannou, B., Morán, N., Sondermann, M., Certomà, C., & Hardman, M. (2016). Grassroots gardening movements. In S. Bell, R. Fox-Kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 62–90). Routledge.

- IPCC. (2022). *Climate change 2022: Impacts, adaptation, and vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lösschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
- Keshavarz, N., & Bell, S. (2016). A history of urban gardens in Europe. In S. Bell, R. Fox-kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 8–32). Routledge.
- Koninklijke Vereniging Volkstuin Werk van den Akker - vzw Sint-Amandsberg. (2007). *Liber amicorum: Vriendenboek*. https://www.volkstuinenslotenkouter.net/uploads/4/2/3/4/4234204/++finale_layoutrev1_-_liber_amicorum.pdf
- Langeegger, S., & Langeegger, S. (2011). *Toward a community garden typology Are Community Gardens Heterotopias? Establishing a Researchable Typology of Denver's Community Gardens in Terms of Heterotopic Attributes*. <https://www.researchgate.net/publication/275973160>
- Langemeyer, J., Latkowska, M. J., & Gómez-Baggethun, E. N. (2016). Ecosystem services from urban gardens. In S. Bell, R. Fox-kämper, N. Keshavarz, M. Benson, S. Caputo, S. Noori, & A. Voigt (Eds.), *Allotment gardens in Europe* (pp. 115–142). Routledge.
- Levy, C. (1996). The process of institutionalising gender in policy and planning: The “web” of institutionalisation. In *Working Papers, UCL Development Planning Unit* (Issue Working Paper 74).
- Lindsen, C. (2015, 29 januari). Rotterdamse Keileweg: Van hoeren naar hipsters. *AD*. <https://www.ad.nl/>
- McClintock, N. (2014). Radical, reformist, and garden-variety neoliberal: Coming to terms with urban agriculture's contradictions. *Local Environment*, 19(2), 147–171. <https://doi.org/10.1080/13549839.2012.752797>
- Milbourne, P. (2012). Everyday (in)justices and ordinary environmentalisms: Community gardening in disadvantaged urban neighbourhoods. *Local Environment*, 17(9), 943–957. <https://doi.org/10.1080/13549839.2011.607158>
- Mouvement des Gilets jaunes. (2022, 22 juni). In *Wikipedia*. Geraadpleegd op 28 juni 2022 van https://fr.wikipedia.org/wiki/Mouvement_des_Gilets_jaunes
- Newton, C. (2021). The role of government initiated urban planning experiments in transition processes and their contribution to change at the regime level. *Sustainability (Switzerland)*, 13(5), 1–14. <https://doi.org/10.3390/su13052419>
- Over De Site. (z.d.). De Site. Geraadpleegd op 16 juni 2022 van <http://www.rabotsite.be/nl/over-de-site/beleid>
- Pérez, C. (2006). Re-specialisation and the deployment of the ICT paradigm: an essay on the present challenges of globalisation. *Technical Report Series*. http://beyondthetechrevolution.com/wp-content/uploads/2014/10/2006_RespecialisationandDeployment.pdf
- Pitt, H. (2019). Limits to growth? Why gardening has limited success growing inclusive communities. In C. Certomà, S. Noori, & M. Sondermann (Eds.), *Urban gardening and the struggle for social and spatial justice* (pp. 146–169). Manchester University Press.
- Reset.Vlaanderen. (z.d.a) *Herfstschool sociaal klimaatbeleid*. <https://reset.vlaanderen/agenda/herfstschool/>

- Reset.Vlaanderen. (z.d.b). *Historiek*. <https://reset.vlaanderen/historiek/>
- Reynolds, K. (2015). Disparity despite diversity: Social injustice in New York City's urban agriculture system. *Antipode*, 47(1), 240–259. <https://doi.org/10.1111/anti.12098>
- Rooms, B. (2020, 18 mei). Coronacrisis treft kinderen en jongeren in kwetsbare situaties hard: meer dan de helft voelt zich slecht in zijn vel. *vrtNWS*. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/>
- Roy, P. (2019). Community gardening for integrated urban renewal in Copenhagen: securing or denying minorities' right to the city? In C. Certomà, S. Noori, & M. Sondermann (Eds.), *Urban gardening and the struggle for social and spatial justice* (pp. 122–145). Manchester University Press.
- Ruimte voor Gent: Structuurvisie 2030*. (2018). <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Structuurvisie%202030%20Ruimte%20voor%20Gent.pdf>
- Segers, Y., & Van Molle, L. (2007). *Volkstuinen: Een geschiedenis*. Davidsfonds.
- Sengers, F., Berkhout, F., Wieczorek, A. J., & Raven, R. (2016). Experimenting in the city: Unpacking notions of experimentation for sustainability. In *The experimental city* (pp. 15–31). Routledge.
- Sennett, R. (2018). *Stadsleven: Een visie op de metropool van de toekomst*. Meulenhoff.
- Soja, E. W. (2009). The City and Spatial Justice. *Justice Spatiale / Spatial Justice*, 1. <https://doi.org/10.4000/books.pupo.415>
- Stad Gent. (z.d.a). *Buurtfruit Gent*. <https://stad.gent/nl/groen-milieu/klimaat/eten-van-hier/duurzame-voedingsinitiatieven/ondersteuning-voor-je-duurzaam-voedselproject#65171>
- 166 | Stad Gent. (z.d.b). *Gelote wijkpanels*. Participatie Stad Gent. <https://participatie.stad.gent/pages/gelote-wijkpanels>
- Stad Gent. (z.d.c). *Gent en Garde*. Participatie Stad Gent. <https://participatie.stad.gent/nl-BE/folders/gent-en-garde-projectmap>
- Stad Gent. (z.d.d). *Geschiedenis van de binnenstad*. Geraadpleegd op 15 juni 2022 van <https://stad.gent/nl/binnenstad/over-de-wijk/geschiedenis-van-de-binnenstad>
- Stad Gent. (z.d.e). *Moestdazo*. Participatie Stad Gent. <https://participatie.stad.gent/nl-BE/projects/gent-en-garde-moestdatzo-1>
- Stad Gent. (z.d.f). *Ondersteuning voor je duurzaam voedselproject*. <https://stad.gent/nl/groen-milieu/klimaat/eten-van-hier/duurzame-voedingsinitiatieven/gentse-voedselraad-ondersteunt-toekomstgerichte-projecten>
- Stad Gent. (z.d.g). *Ontdek Gent*. Geraadpleegd op 15 juni 2022 van <https://stad.gent/nl/over-gent-stadsbestuur/over-gent/gent-promoten/ontdek-gent>
- Stad Gent. (z.d.h). *Wijkbudget Gent*. Participatie Stad Gent. <https://participatie.stad.gent/nl-BE/folders/wijkbudget-gent-tijd-voor-jouw-plan-voor-de-wijk>
- Stad Gent. (2002). *Demografische gegevens (2001)*. Departement Bevolking en Welzijn – Dienst Burgerzaken.
- Stad Gent. (2017, 25 september). *10 Jaar De Site: of hoe tijdelijke invulling buurtbeheer op de kaart zet* [Persbericht]. Stad Gent (Persruimte). <https://persruimte.stad.gent/159088-10-jaar-de-site-of-hoe-tijdelijke-invulling-buurtbeheer-op-de-kaart-zet>

- Stad Gent. (2018, 15 november). *Stad Gent haalt internationale prijs binnen voor lokale voedselstrategie* [Persbericht]. Stad Gent (Persruimte). <https://persruimte.stad.gent/169649-stad-gent-haalt-internationale-prijs-binnen-voor-voedselbeleid>
- Stad Gent. (2018, 15 december). *Nieuwe coalitie heeft bestuursakkoord klaar* [Persbericht]. Stad Gent (Persruimte). <https://persruimte.stad.gent/170348-nieuwe-gentse-coalitie-heeft-bestuursakkoord-2019-2024-klaar>
- Stad Gent. (2019, 26 september). *Stad Gent wint UN Global Climate Action Award*. <https://stad.gent/nl/groen-milieu/nieuws-evenementen/stad-gent-wint-un-global-climate-action-award>
- Stad Gent. (2021). *Bijlage 1 'Organogrammen'*. https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Organogram__dd._01_01_2022_.pdf
- Stad Gent. (2021, 5 november). *Gent wint Eurocities-award met voedselstrategie 'Gent en Garde'* [Persbericht]. Stad Gent (Persruimte). <https://persruimte.stad.gent/203932-gent-wint-eurocities-award-met-voedselstrategie-gent-en-garde>
- Stad Gent. (2022). *Demografische gegevens (2021)*. Departement Bevolking en Welzijn – Dienst Burgerzaken.
- Stad Gent, Heyse T. (2020). *Klimaatplan 2020-2025* [beleidsnota]. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Klimaatplan%20Gent%202020-2025.pdf>
- Statistiek Vlaanderen. (2021). *Bebouwde oppervlakte*. Vlaanderen. Geraadpleegd op 15 juni 2022 van <https://www.vlaanderen.be/statistiek-vlaanderen/ruimtegebruik/bebouwde-oppervlakte>
- Steffen, W., & Morgan, J. (2021). From the Paris Agreement to the Anthropocene and Planetary Boundaries Framework: An interview with Will Steffen. *Globalizations*, 18(7), 1298–1310. <https://doi.org/10.1080/14747731.2021.1940070>
- Stichting Voedseltuin Rotterdam. (2022). *Jaarverslag 2021*. https://voedseltuin.com/wp-content/uploads/2022/03/inhoudelijk_jaarverslag_2021.pdf
- STRUİK. (2022, 13 maart). *STRUİK heeft 9 nieuwe foto's toegevoegd aan het album "2de opbouwweekend STRUIK 12-13/03/2022"* [Bijgevoegde foto's] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/struikgent/posts/pfbidOryBiUvRBPfRFAKJESwin6uQ2gyQcCFqKvxFN7T32bEo7oYYfHJSEjx9Qaod7E1NGI>
- SumResearch (2015). *Visie op landbouw in de stedelijke omgeving van Gent in 2030 en de ruimtelijke vertaling ervan: Eindrapport*. https://stad.gent/sites/default/files/page/documents/20150324_NO_Eindrapport%20Visie%20op%20Landbouw%20-%20kv.pdf
- Swilling, M. (2020). *The age of sustainability*. Routledge.
- Swilling, M., & Anneck, E. (2012). *Just transitions*. UCT Press.
- Transport & Environment. (2022). *EU ports' climate performance*. [Briefing]. https://www.transportenvironment.org/wp-content/uploads/2022/02/2202_Port_Rankings_briefing-1.pdf
- United Nations. (2021). *The Sustainable Development Goals Report 2020*. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2020/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2020.pdf>
- Urban agriculture for resilient cities*. (z.d.). URBACT. <https://urbact.eu/rurban-second-wave>

- Van Damme, S. (2022, 27 februari). Enthousiaste handen bereiden nieuwe groene plek voor: “Grote moestuin met buitenklas en blotevoetenpad”. *Het Laatste Nieuws*. www.hln.be
- Van den Bossche, A. (2018). *Sociale dynamieken in collectieve moestuinen*. https://vicinia.be/9486_BRO_VICINIA_4_NL-1
- Van Wymeersch, E., Oosterlynck, S., & Vanoutrive, T. (2019). The political ambivalences of participatory planning initiatives. *Planning Theory (London, England)*, 18(3), 359–381. <https://doi.org/10.1177/1473095218812514>
- Vlaamse Instelling voor Technologisch Onderzoek. (2017). *Aandeel van de totale oppervlakte dat ingenomen wordt door wijkgroen (2016)*.
- Voedseltuin Rotterdam. (z.d.a). *Broedplaats*. <https://voedseltuin.com/home/broedplaats/>
- Voedseltuin Rotterdam. (z.d.b). *Een gezonde stad*. <https://voedseltuin.com/home/een-gezonde-stad/>
- Voedseltuin Rotterdam. (z.d.c). *Info* [Facebook-profiel]. Facebook. https://www.facebook.com/voedseltuinrotterdam/about/?ref=page_internal
- Voedseltuin Rotterdam. (z.d.d). *Startpagina* [Facebook-profiel]. Facebook. <https://www.facebook.com/voedseltuinrotterdam/>
- Voedseltuin Rotterdam. (2019, 30 augustus). *Onlangs zijn door Grace, (nieuwe kantoormedewerker) met de drone schitterende luchtfoto's van de tuin gemaakt!* [Bijgevoegde foto's] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/voedseltuinrotterdam/posts/1916557438446798>
- Voedseltuin Rotterdam. (2020, 11 april). *Twee dagen per week (en soms ook op andere dagen) is een klein groepje vrijwilligers (en de coördinatoren) bezig met* [Bijgevoegde foto's] [Status update]. Facebook. <https://www.facebook.com/voedseltuinrotterdam/posts/2375796639189540>
- Volkstuinen Gentbrugge. (z.d.). *Historiek*. <https://www.volkstuinen-gentbrugge.be/historiek/>
- Volkstuintjes op De Site*. (z.d.). De Site. Geraadpleegd op 16 juni 2022 van <http://www.rabotsite.be/nl/de-site/volkstuintjes>
- Voorland en KU Leuven. (2020). *Evaluatiestudie volkstuinen*. In opdracht van de Vlaamse Landmaatschappij
- Watteeuw, F. (2021). *Stedenbouw, architectuur, publieke ruimte, mobiliteit, historisch patrimonium en erfgoed: Beleidsnota*. <https://stad.gent/sites/default/files/media/documents/Beleidsnota%20Stedenbouw%20Architectuur%202020-2025.pdf>
- Williams, M. (2017). Searching for actually existing justice in the city. *Urban Studies*, 54(10), 2217–2231. <https://doi.org/10.1177/0042098016647336>
- Young, I. M. (1990). *Justice and the politics of difference* (Vol. 2, Issue 2). Princeton University Press.

BIJLAGEN

Bijlage I: Vragenlijst volks- en buurttuinen

Bevraging volks- en buurttuinen Gent

Voor mijn masterproef in de opleiding Stedenbouw en Ruimtelijke Planning (KU Leuven, campus Sint-Lucas Gent) onderzoek ik de rol van volkstuinten en buurttuinen in de transitie naar een duurzame en sociaal rechtvaardige samenleving.

De eerste stap is een inventarisatie van de bestaande volkstuinten en buurttuinen in Gent.

Het invullen van deze vragenlijst duurt ongeveer 5 minuten.
Alvast bedankt voor je medewerking!

Voor verdere informatie kun je mij contacteren per email op sarah.wauters1@student.kuleuven.be.

***Vereist**

1. Naam van de tuin *

2. Adres van de tuin *

3. Is de tuin nog actief? *

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

4. Welke term omschrijft de tuin het best?

Markeer slechts één ovaal.

- Klassieke volkstuin met individuele percelen
- Buurttuin of samentuin (met of zonder individuele percelen)
- Anders: _____

5. Wordt er in volle grond of in bakken getuinierd?

Markeer slechts één ovaal.

- Enkel volle grond
- Enkel moestuinbakken
- Beide

Oprichting en doelstelling

- 2021
- 2020
- 2019
- 2018
- 2017
- 2016
- 2015
- 2014
- 2013
- 2012
- 2011
- 2010
- 2009
- 2008
- 2007
- 2006
- 2005
- 2004
- 2003
- 2002
- 2001
- 2000 of vroeger

7. Door wie werd de tuin opgestart? (vb. buurtcomité, Stad Gent, specifieke organisatie, ...)

8. Wie is de eigenaar van de grond?

Markeer slechts één ovaal.

- Stad Gent of instantie verbonden aan Stad Gent (bv. SOGent)
- Projectontwikkelaar
- Organisatie
- Instelling zoals school of WZC
- Bedrijf of particulier
- Weet ik niet
- Anders: _____

176 |

9. Is de tuin opgestart voor een specifieke doelgroep?

Markeer slechts één ovaal.

- Ja
- Nee, de tuin is gericht op iedereen die wil meewerken of ervan wil genieten
- Anders: _____

10. Zo ja, kun je de doelgroep omschrijven?

11. Wat is de belangrijkste doelstelling van de tuin? (meer dan één antwoord mogelijk)

Vink alle toepasselijke opties aan.

- Voedsel produceren
- De gemeenschap versterken
- Zinnvolle activiteiten aanbieden
- De buurt groener maken
- Anders: _____

12. Is de tuin tijdelijk of permanent?

Markeer slechts één ovaal.

- Tijdelijk
- Permanent
- Anders: _____

| 177

13. Als de tuin tijdelijk is, kun je de situatie hieronder beschrijven? (Tot wanneer of onder welke voorwaarden kan de tuin in zijn huidige vorm blijven bestaan, is er een mogelijkheid om een permanente plek te krijgen...)

14. Zijn er subsidies aangevraagd?

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

Weet ik niet

15. Zo ja, welke subsidies?

16. Zijn er subsidies verkregen?

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

Weet ik niet

178 |

17. Zo, ja, welke subsidies?

Gebruik van de tuin

18. Totale grootte van de tuin (aantal m²)

19. Wordt er collectief getuinierd in (delen van) de tuin?

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

20. Wordt er individueel getuinierd in (delen van) de tuin?

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

21. Zo ja, hoeveel individuele percelen zijn er?

| 179

22. Hoeveel tuiniers zijn er actief in de tuin?

23. Wat is de kostprijs of het lidgeld om te tuinieren (per jaar)?

24. Is er een wachtlijst om te kunnen tuinieren?

Markeer slechts één ovaal.

Ja

Nee

25. Zo ja, hoeveel mensen staan op de wachtlijst?

26. Wordt de dagelijkse werking van de tuin ondersteund? (meer dan één antwoord mogelijk en/of vul zelf aan)

Vink alle toepasselijke opties aan.

Nee

Ja, door de Stad Gent (Gent en Garde)

Ja, door een organisatie die tuinieren ondersteunt, zoals Velt vzw, Tuinhier vzw, ...

Anders: _____

Aanvullingen en opmerkingen

27. Wil je nog iets toevoegen aan je antwoorden?

28. Heb je andere opmerkingen?

29. Ben je nieuwsgierig naar de resultaten van deze vragenlijst? Dan breng ik je op de hoogte van de belangrijkste conclusies.

Markeer slechts één ovaal.

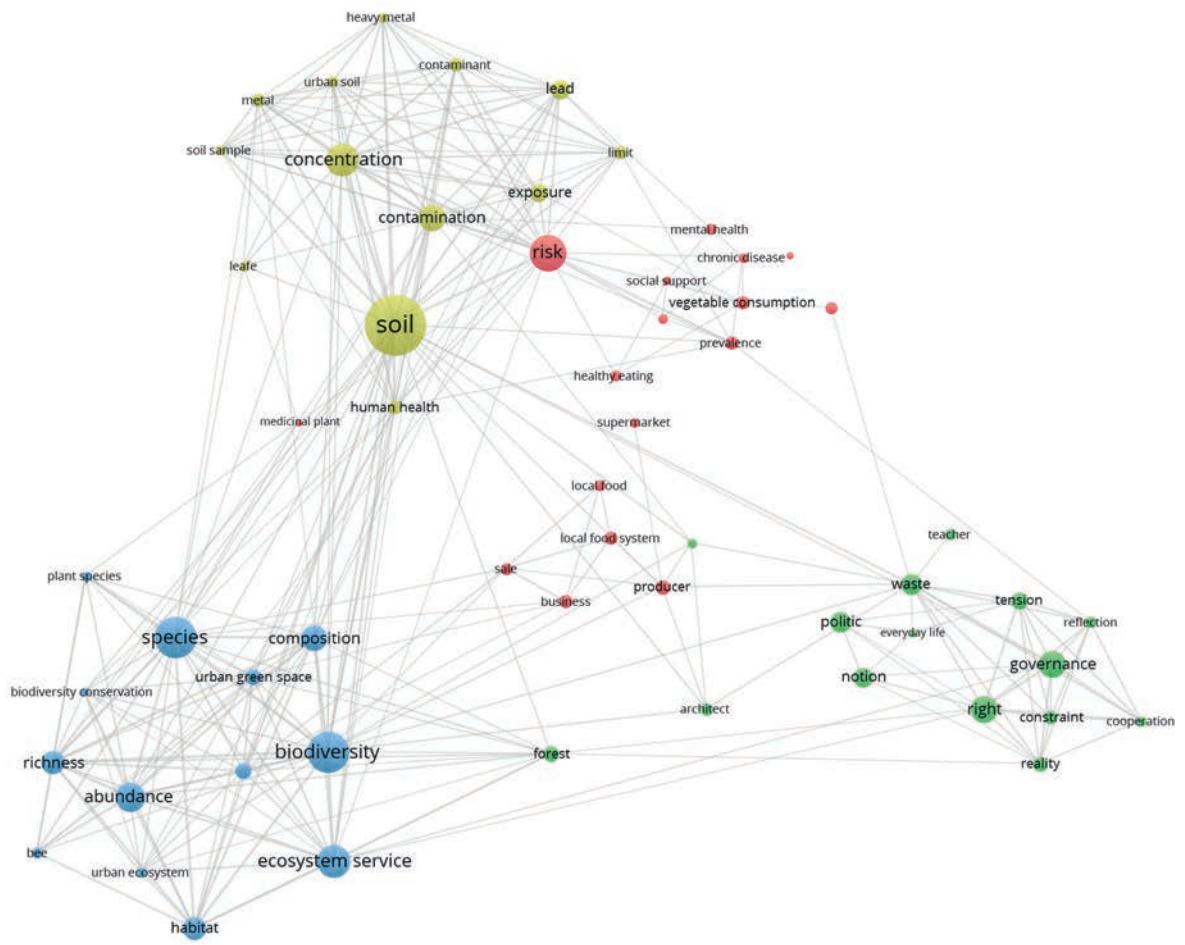
- Ja (vul dan onderaan even je contactgegevens in*)
 Nee

30. Mag ik je contacteren voor verdere vragen?

Markeer slechts één ovaal.

- Ja (vul dan onderaan even je contactgegevens in*)
 Nee

31. * Je emailadres of telefoonnummer:

Figuur B-2: Clusteranalyse op basis van tekstuele analyse van titel, abstract en sleutelwoorden met behulp van VOSviewer

